

KÖZÉP-EURÓPAI MONOGRÁFIÁK
30.

Gulyás László – Miklós Péter –
Tóth Marcell – Zeman Ferenc (szerk.)

**A HORTY KORSZAKRÓL
AZ ÉRTÉKTEREMTŐ
TÖRTÉNETÍRÁS JEGYÉBEN**

EGYESÜLET KÖZÉP-EURÓPA KUTATÁSÁRA
ALAPÍTVÁ 2006

**A HORTHY-KORSZAKRÓL
AZ ÉRTÉKTEREMTŐ TÖRTÉNETÍRÁS JEGYÉBEN**

**Az Újragondolt negyedszázad konferenciasorozat
Áttekintés és tanulmányok**

Jelen kötet
a
**„VERSAILLESTŐL A V4-IG MULTIDISZCIPLINÁRIS
KONFERENCIASOROZAT KÖZÉP-EURÓPA
100 ÉVÉRŐL 1918-2018”**

**című konferenciákon elhangzott előadások
szerkesztett és lektorált verzióit tartalmazza**

**A konferenciasorozatot és
jelen folyóiratszám megjelenését támogatta:**

PADA

PALLAS ATHÉNÉ
DOMUS ANIMAE
ALAPÍTVÁNY

**GULYÁS LÁSZLÓ – MIKLÓS PÉTER – TÓTH MARCELL –
ZEMAN FERENC (szerk.)**

**A HORTHY-KORSZAKRÓL
AZ ÉRTÉKTEREMTŐ TÖRTÉNETÍRÁS
JEGYÉBEN**

**Az Újragondolt negyedszázad konferenciasorozat
Áttekintés és tanulmányok**

***JELEN KÖNYV
A VIRTUÁLIS INTÉZET KÖZÉP-EURÓPA KUTATÁSÁRA
142. KIADVÁNYA***

**SZEGED
2021**

A KÖZÉP-EURÓPAI MONOGRÁFIÁK eddig megjelent kötetei

- No1: Keczer Gabriella: Egyetemirányítás: Lehetőségek és korlátok. Szeged. 2010.
- No2: M. Császár Zsuzsa: Kisebbség–oktatás–politika a Balkánon. Szeged. 2011.
- No3: Győri Ferenc: Tehetségföldrajz: Magyarországi vizsgálatok. Szeged. 2012.
- No4: Gulyás László – Keczer Gabriella: Projektmenedzsment 1.0. Szeged. 2012.
- No5: Győri Ferenc (szerk.): A tudás szolgálatában. Szeged. 2012.
- No6: Gulyás László: A Délvidék története 2. Szeged. 2012.
- No7: Veres Lajos (szerk.): Regionális földrajzi tanulmányok. Abonyiné Palotás Jolán 70. születésnapja tiszteletére. Szeged. 2013.
- No8: Gulyás László: A Délvidék története 3. Szeged. 2013.
- No9: Bali Lóránt (szerk.): Muramenti Nemzetiségi Területfejlesztési Társulás és szomszéd településeinek, valamint Muraköz megye opcinák társadalmi-gazdasági tényezőinek elemző bemutatása. Szeged. 2014.
- No10: Lóránt Bali (ed.): Predstavljajte drusvenogospodarstvenich címbenika. 2014.
- No11: Keczer Gabriella: Az egyetemek szerepe, irányítása és működése a 21. század elején. Szeged. 2014.
- No12: Dajnoki Krisztina: Helyet mindenkinek! Fogyatékos, illetve megváltozott munkaképességű munkavállalók HR sajátosságainak feltárása az Észak-Alföldi régióban. Szeged. 2014.
- No13: Döbör András – Zeman Ferenc (szerk.): Tanulmányok a magyar történelemből a kora újkortól a legújabb korig. Szeged. 2014.
- No14: Döbör András – Zeman Ferenc (szerk.): Tanulmányok a magyar történelemből a kora újkortól a legújabb korig II. Szeged. 2015.
- No15: Miklós Péter (szerk.): Érték és foglalkoztatás. Tanulmányok a munka világából. 2017.

- No16: Szónokyné Ancsin Gabriella (szerk.): Magyarok a Kárpát-medencében 2. Szeged. 2017.
- No17: Gulyás László: „Sok van mi csodálatos, de az embernél nincs semmi csodálatosabb”. Tanulmányok a gazdálkodás- és szervezéstudományok köréből 2009–2017. Szeged. 2018.
- No18. Polgári Szilvia: Beszélgetések vágatlanul/Conversation uncut version. Szeged. 2018.
- No19. Haffner Tamás: Az uniós és a magyar energiapolitika helyzete és kihívásai. Szeged. 2019.
- No20. Gulyás László (szerk.): SZÁZADIK! Szeged. 2019.
- No21: Szónokyné Ancsin Gabriella (szerk.): Magyarok a Kárpát-medencében 3. Szeged. 2019.
- No22: Gulyás László (szerk.): Kézikönyvek a Horthy-korszak tanulmányozásához I. kötet: 111 életrajz a külpolitika történetéhez (1919–1944). Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged. 2020.
- No23: Turcsányi Enikő (szerk.): Fejlődéslélektan óvodapedagógusoknak, fejezetek a fogamzástól a beiskolázásig. Szeged. 2020.
- No24: Gulyás László (szerk.): A Délvidék története 4. Szeged. 2020.
- No25: Gulyás László (szerk.): A Délvidék története 5. Szeged. 2020.
- No26: Gulyás László (szerk.): Fejezetek a versaillesi Közép-Európa történetéből. 1. kötet: Az utódállamok születése 1918–1924. Szeged. 2021.
- No27: Szónokyné Ancsin Gabriella: Magyarok a Kárpát-medencében 4. Szeged. 2020.
- No28: Gulyás László – Tóth Marcell – Zeman Ferenc (szerk.): Lokális Trianon 1. Csongrád, Csanád és Torontál vármegye az összeomlás éveiben 1918–1920. Szeged. 2021.
- No29: Gulyás László – Tóth Marcell – Zeman Ferenc (szerk.): Lokális Trianon 2. Szeged az összeomlás éveiben 1918–1920. Szeged. 2021.
- No30: Gulyás László – Miklós Péter – Tóth Marcell – Zeman Ferenc (szerk.): A Horthy-korszakról az értékteremtő történetírás jegyében. Szeged. 2021.

KÖZÉP-EURÓPAI MONOGRÁFIÁK No. 30.

A VIKEK multi- és interdiszciplináris tudományos könyvsorozata

A SOROZAT SZERKESZTŐBIZOTTSÁGÁNAK ELNÖKE:

Prof. Dr. Gulyás László,
Szegedi Tudományegyetem és Magyarságkutató Intézet

A SOROZAT SZERKESZTŐBIZOTTSÁGÁNAK TAGJAI:

Prof. Dr. Hajdú Zoltán DSc, MTA Regionális Kutatások Központja
Prof. Dr. Kaposi Zoltán DSc, Pécsi Tudományegyetem
Prof. Dr. Szávai Ferenc DSc, Károli Gáspár Református Egyetem
Dr. habil. Tefner Zoltán CsC, Budapesti Corvinus Egyetem

A KÖTET SZERKESZTŐI:

Gulyás László – Miklós Péter – Tóth Marcell – Zeman Ferenc

A TANULMÁNYOK LEKTORAI:

Gulyás László
Miklós Péter
Tefner Zoltán
Tóth Marcell
Zeman Ferenc

FELELŐS KIADÓ:

Egyesület Közép-Európa Kutatására
Elnök: Prof. Dr. Gulyás László
6727 Szeged, Löwy Sándor utca 37.
e-mail: laszlo.gulyas65@gmail.com

ISSN 2062-3712

ISBN 978-615-81261-7-5

Nyomda: S-Paw, Üllés

**Egyesület Közép-Európa Kutatására
Szeged 2021**

SZERZŐINK:

Babucs Zoltán *hadtörténész, ügyvivő szakértő, Magyarágkutató Intézet, Budapest*
email: babucszoltan@gmail.com

Dr. habil. Domonkos Endre *gazdaságtörténész, tudományos főmunkatárs,*
Budapesti Gazdasági Egyetem, Budapest
email: Domonkos.Endre@uni-bge.hu

Prof. Dr. Gulyás László *történész, regionalista, egyetemi tanár, Szegedi*
Tudományegyetem, Magyarágkutató Intézet, tudományos tanácsadó
email: laszlo.gulyas65@gmail.com

Prof. Dr. Hajdú Zoltán *geográfus, az MTA doktora, tudományos tanácsadó,*
KRTK, Budapest
email: hajdu@rkk.hu

Dr. Hamerli Petra PhD *történész, egyetemi adjunktus, Pécsi*
Tudományegyetem BTK TKI
email: hamerli.petra@gmail.com

Dr. Janek István PhD *történész, tudományos munkatárs ELHK, BTK TTI*
email: janek.istvan@freemail.hu

Prof. Dr. Kaposi Zoltán *gazdaságtörténész, az MTA doktora, egyetemi tanár,*
Pécsi Tudományegyetem
email: kaposi.zoltan@ktk.pte.hu

Dr. habil. Miklós Péter *történész, a Kodolányi János Egyetem címzetes egyetemi*
tanára, a hódmezővásárhelyi Tornyai János Múzeum szakmai tanácsadója
email: miklospet@gmail.com

Dr. Olasz Lajos PhD *történész, főiskolai docens, Szegedi Tudományegyetem*
email: olasz@jgypk.szte.hu

Dr. Orosz László PhD *történész, főmunkatárs, VERITAS Történetkutató*
Intézet és Levéltár
email: orosz-l@freemail.hu

Dr. Suba János PhD *hadtörténész, térképtárvezető, Hadtörténeti Intézet és Múzeum*
email: subajanos100@gmail.com

Prof. Dr. Szakály Sándor *hadtörténész, főigazgató, VERITAS Történetkutató*
Intézet és Levéltár
email: sandor.szakaly@veritas.gov.hu

Prof. Dr. Szávai Ferenc, *gazdaságtörténész, az MTA doktora, egyetemi tanár,*
Károli Gáspár Református Egyetem
email: szavai.ferenc.tibor@kre.hu

Tóth Marcell *történész levéltáros, Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Megyei*
Levéltára, Szeged
email: toth.marcell@mn.gov.hu

Dr. habil. Ujváry Gábor *történész, intézetvezető, VERITAS Történetkutató*
Intézet és Levéltár
email: gabor.ujvary@veritas.gov.hu

Varga Katalin Ágnes *PhD-hallgató*, Károli Gáspár Református Egyetem

email: varga_agi_kati@freemail.hu

Dr. Vizi László Tamás PhD *történész*, főiskolai tanár, Kodolányi János Egyetem és

tudományos főigazgató-helyettes, Magyarságkutató Intézet

email: vizi.laszlo.tamas@mki.gov.hu

TARTALOMJEGYZÉK

TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS AZ ÚJRAGONDOLT NEGYEDSZÁZAD KONFERENCIASOROZATRÓL

Gulyás László – Miklós Péter: Gondolatok az <i>Újragondolt negyedszázad</i> történész műhelyről	13
Gulyás László – Miklós Péter: Az eddig megrendezésre került konferenciák teljes programja	17
Gulyás László – Miklós Péter: Az <i>Újragondolt negyedszázad</i> konferenciasorozaton 2008–2019 között előadással résztvevők listája	39
RERERTÓRIUM 1: Szentirányi Zita: Az „ <i>Újragondolt negyedszázad</i> – <i>Tanulmányok a Horthy-korszakról</i> ” tanulmánykötet repertórium	45
RERERTÓRIUM 2: Szentirányi Zita: A Közép-Európai Közlemények „ <i>Újragondolt negyedszázad</i> ...” rovatának repertórium	47
RERERTÓRIUM 3: Szentirányi Zita: „ <i>Kézikönyvek a Horthy-korszak tanulmányozásához I. kötet.</i> ” 111 életrajz a külpolitika történetéhez (1919–1944) repertórium	55
Szávai Ferenc: Gondolatok a Horthy-korszak diplomáciájának szintéziséről	61
Tóth Marcell: Az <i>Újragondolt negyedszázad</i> történész műhely eredményei a Horthy-korszak kutatásában	63
Gulyás László: A Közép-Európa kutatásáért díj díjazottjai	73

TANULMÁNYOK

A HORTHY-KORSZAK KÜLPOLITIKÁJA

Hajdú Zoltán: Miért nem mondta (mondhatta) fel Magyarország a trianoni békeszerződést az 1920-as évek elején?	83
Hamerli Petra: Sikerült-e az Olasz Külügyminisztérium „fasizálása”?	91
Janek István: Magyar–szlovák–lengyel tárgyalások Szlovákia hovatartozásáról 1938-ban	103

A HORTHY-KORSZAK GAZDASÁGTÖRTÉNETE

Domonkos Endre: Az agrárválság hatásai Magyarországon (1929–1933).	117
Kaposi Zoltán: Piacvesztés – Válság – Megújulás. A nagykanizsai ipar változásai (1918–1929)	127
Gulyás László – Szávai Ferenc: A győri program egyik kulcseleme: a csepeli repülőgépgyártás	149

A HORTHY-KORSZAK BELPOLITIKÁJA

Babucs Zoltán: Horthy Miklós bevonulása Budapestre, és annak közvetlen előzményei	167
Varga Katalin Ágnes: Az Imrédysta Milotay. Az Imrédy-kormány radikális jobboldali politikája	179
Vizi László Tamás: A Simonyi-Semadam-kormány hivatalba lépésének politikai előzményei	193

A HORTHY-KORSZAK HADTÖRTÉNETE

Szakály Sándor: Horthy Miklós: fővezér a Magyar Nemzeti Hadsereg élén (1919–1920)	223
Suba János: A Nemzeti Hadsereg szervezése és diszlokációja 1919–1920 . . .	237
Olasz Lajos: Háborúban hadiállapot nélkül – magyar csapatok a Délvidéken (1941. április)	255
Tóth Marcell: Honvéd hadapródiskolából honvéd hadapródiskola-parancsnok	279

A HORTHY-KORSZAK OKTATÁSI ÉS KULTURÁLIS ÉLETE ROVAT

Ujváry Gábor: Hóman Bálint gimnáziumi kapcsolatrendszere	291
---	-----

A HORTHY-KORSZAK EGYHÁZTÖRTÉNETE

Miklós Péter: A trianoni békediktátum hatása a magyar katolicizmusra	305
---	-----

KISEBBSÉGEK SORSA A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

Orosz László: Mozgástér és túlélési stratégia. Az erdélyi szászok Nagy-Romániában	317
--	-----

GULYÁS LÁSZLÓ – MIKLÓS PÉTER

GONDOLATOK AZ ÚJRAGONDOLT NEGYEDSZÁZAD TÖRTÉNETÉSZ MŰHELYRŐL

Az *Újragondolt negyedszázad* konferenciasorozat mintegy másfél évtizedes múltat tekint vissza. 2007 őszén Zakar Péter történész, Haág Zalán politológus, Rózsavölgyi József vállalkozó és Miklós Péter történész határozta el, hogy a következő esztendőben – Horthy Miklós születésének száznegyvenedik évfordulójához kapcsolódóan – konferenciát szervez Szegeden.

A *Politika és társadalom a Horthy-korszakban* címmel 2008. június 28-án tartott tudományos tanácskozáson számos előadó vett részt. A konferenciához kapcsolódóan Szanka József szegedi hadtörténeti magángyűjtő kollekciójából kiállítás is nyílt az Újszegedi Rendezvényházban. A nagyszabású eseményt követően *Újragondolt negyedszázad. Tanulmányok a Horthy-korszakról* címmel szerkesztett közel négyszáz oldalas könyvet Miklós Péter. A kötet a szegedi Belvedere Meridionale Kiadó gondozásában jelent meg és mintegy harminc szerző – valamennyien a korszak alapos ismerői és jeles kutatói – írásait tartalmazta. Akkor még egyetlen konferencia és egyetlen kötet létrehozásáról volt szó.

Néhány év múlva azonban Gulyás László történész, az Egyesület Közép-Európa Kutatására nevű civilszervezet vezetője és a *Közép-európai Közlemények* című folyóirat főszerkesztője – aki akkoriban a Horthy-korszak diplomáciatörténetét földolgozó monográfiásorozatának első köteteit írta – fölvetette, hogy egyesülete és folyóirata keretei között éves rendszerességgel kerüljön megrendezésre az *Újragondolt negyedszázad* konferencia. A javaslatot tett követte: 2012-től újabb nyolc konferencia – évente egy-egy – került megrendezésre, illetve Miklós Péter vezetésével és szakmai irányításával 2013-ban önálló tematikus rovat is indult a *Közép-Európai Közlemények* keretei között.

Az *Újragondolt negyedszázad* konferenciafolyama és az így megszülető történész műhelye az ókori római történetíró, Tacitus „sine ira et studio” alapelve jegyében dolgozza föl a Horthy-korszakot különböző témakörök mentén:

így a külpolitika, a belpolitika, a közigazgatás és az állam története mellett az oktatás-, az egyház-, a művelődéspolitikai, valamint a hadtörténet momentumai is tárgyalásra kerülnek mind a konferencia-előadásokon, mind a tudományos publikációkban.

A Gulyás László és Miklós Péter szervezésében megrendezett konferenciasorozatot tudományos és szellemi nyitottság jellemzi. Ezt támasztja alá egyrészt az előadók széles köre, hiszen a pályakezdő szakemberektől az akadémiai doktorátussal rendelkező tudósokig, a doktoranduszoktól a professzorokig sokan vettek részt azokon a korszak kutatói közül. Másrészt a nagyszámú szakmai partnerintézmény. Az előadók egy része felsőoktatási intézményekből (például Szegedi Tudományegyetem, Debreceni Egyetem, Pécsi Tudományegyetem, Kaposvári Egyetem, Soproni Egyetem, Kodolányi János Egyetem, Nemzeti Közszerlati Egyetem, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Károli Gáspár Református Egyetem) érkezik. Az előadók másik jelentős csoportja kutatóintézetek és közgyűjtemények – úgymint a Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum, a szegedi Móra Ferenc Múzeum, a hódmezővásárhelyi Tornyai János Múzeum, MTA BTK TTI (illetve ennek utódja az ELKH BTK TTI), VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár, Magyarorsággutató Intézet és az hódmezővásárhelyi Emlékpont – tudományos munkatársaiból áll. Az egyesület nevéhez méltóan határainkon kívülről is érkeznek előadók: például a cseh fővárosban működő Prague University of Economics and Business-ről, vagy a kolozsvári Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetemről.

Különösen fontos kiemelni, hogy az előadók egy része doktoranduszhallgatóként csatlakozott az *Újragondolt negyedszázad* kutatói közösségéhez, napjainkban pedig már habilitált egyetemi oktatók/kutatók.

A történészműhelyünkben folyó munka legújabb eredménye, hogy a tavalyi évben megjelentettük a *Kézikönyvek a Horthy-korszak tanulmányozásához* elnevezésű sorozatunk első kötetét, a *111 életrajz a külpolitika történetéhez (1919–1944)* című kézikönyvünket. Ebben a kiadványban harmincnégy kollégánk dolgozta föl szócikkekben a Horthy-korszak külpolitikáját befolyásoló személyek életútját. Úgy gondoljuk, hogy ez jelentős hozzájárulás – a tudás társadalmasítása révén – a Horthy-korszak oktatásához a köznevelés színterein éppúgy, mint a felsőoktatásban.

Az *Újragondolt negyedszázad* konferenciasorozatnak és a hozzá kapcsolódó publikációs tevékenységnek a célkitűzése a továbbiakban is az, hogy értékőrző és értékteremtő kutatásoknak biztosítson szakmai fórumot. Olyan kutatásoknak, amelyek kritikai látásmóddal, politikai és ideológiai elfogultság nélkül, a történeti források tiszteletben tartásával közelítenek Magyarország két világ-háború közötti történetéhez.

A tudományos rendezvénysorozat szervezőinek szándéka ezen értékteremtő történetész műhely további működtetése – az értékőrző történeti szemléletmód jegyében.

A konferenciasorozat szervezői és kiadványok szerkesztői:

Prof. Dr. habil. Gulyás László PhD PhD

egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem;
tudományos tanácsadó, Magyarságkutató Intézet

Dr. habil. Miklós Péter PhD

címzetes egyetemi tanár, Kodolányi János Egyetem;
szakmai tanácsadó, Tornyai János Múzeum

GULYÁS LÁSZLÓ – MIKLÓS PÉTER

AZ EDDIG MEGRENDEZÉSRE KERÜLT KONFERENCIÁK TELJES PROGRAMJA

I. Újragondolt negyedszázad – a Horthy-korszak – konferencia 2008. június 28. Szeged

MEGNYITÓ Zakar Péter

Plenáris előadások	
Levezető elnök: Miklós Péter	
Miklós Péter történész-muzeológus (Móra Ferenc Múzeum)	Politikai és ideológiai tendenciák a Horthy-korszakban
Zombori István igazgató (Móra Ferenc Múzeum)	Horthy és Szeged
Vincze Gábor történész (Tornyai János Múzeum – Emlékpont)	A Keleti Akciótól a revízióig, Bethlentől Telekiig. Budapest Erdély-politikája az 1920–1930-as években
Csath Magdolna egyetemi tanár (Szent István Egyetem)	Gazdaság és gazdaságpolitika a Horthy-korszakban
Szakály Sándor egyetemi tanár (Semmelweis Egyetem)	A magyar haderő 1919 és 1944 között
Pál József egyetemi tanár (Szegedi Tudományegyetem)	Irodalmi élet és irányzatok a Horthy-korszakban
Lezsák Sándor alelnök (Magyar Országgyűlés)	Klebelsberg Kuno oktatáspolitikája
Lóránt Csaba közgazdász, rendvédelmi kutató, Budapest	Közbiztonság a Horthy-korszakban

Kerekasztal-beszélgetés Horthy Miklósról és a korszakról
<p>A beszélgetés résztvevői:</p> <p>A. Sajti Enikő egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem; Sipos József egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem; Zakar Péter főiskolai tanár, Szegedi Tudományegyetem; Miklós Péter történész-muzeológus, Móra Ferenc Múzeum; Haág Zsolt újságíró, Szeged város kulturális bizottságának alelnöke</p>

II. Újragondolt negyedszázad – a Horthy-korszak – konferencia 2012. november 23. Szeged

MEGNYITÓ: Dr. habil. Zakar Péter, Szegedi Tudományegyetem

Délelőtti plenáris ülés		
Levezető elnök: Dr. Gulyás László PhD		
Idő	Előadó	Az előadás címe
11.10. 11.30.	Dr. Nagy Miklós Mihály (Nagymagyarország, főszerkesztő)	Horthy Miklós a tengerész, az első világháborús évek 1914–1918
11.30. 11.50.	Prof. Dr. Szávai Ferenc (Kaposvári Egyetem)	Adalékok a magyar-német gazdasági kapcsolatok történetéhez. Különös tekintettel győri program megvalósítására
11.50. 12.10.	Dr. Vizi László Tamás PhD (Kodolányi János Főiskola)	A külügyminiszter kabinetjének létrehozása 1920-ban. Adalékok az önálló Magyar Királyi Külügyminisztérium létrejöttének történetéhez
12.10. 12.30.	Miklós Péter , doktorjelölt (Szegedi Tudományegyetem)	Legitimista egyházi elit a Horthy-korszakban
12.30. 13.00.	Hozzászólások és vita	

Délutáni plenáris ülés		
Levezető elnök: Dr. Vizi László Tamás PhD		
14.00. 14.20.	Dr. habil. Ujváry Gábor (Kodolányi János Főiskola)	A magyar kultúra külföldi őrszemei. Kulturális külpolitika a két világháború között
14.20. 14.40.	Dr. habil. Gulyás László (SZTE)	Milan Hodza Közép-Európa terve (1936) és annak fogadtatása
14.40. 15.00.	Dr. Sipos József CsC (SZTE)	Az Egységes Párt és az 1922-es választások előkészítése
15.00. 15.20.	Fizel Natasa , PhD-hallgató (SZTE)	Felsőoktatás-politika a Horthy-korszakban
15.20. 15.40.	Hozzászólások és vita	
15.40. 16.00.	Kávészünet	
16.00. 16.20.	Dr. Csiky Balázs PhD	A magyarországi szélsőjobboldal és a katolikus egyház az 1930-as években
16.20. 16.40.	Dr. Kiss Gábor Ferenc PhD (SZTE)	A Magyar Királyi Honvédség gyorscsapatainak alkalmazása 1938–1941
16.40. 17.00.	Dr. Sarnyai Csaba Máté PhD (KGRE)	Az export növelésének intézményi tervei a Bethlen-korszakban
17.00. 17.20.	Haág Zsolt , PhD-hallgató (PTE)	Válaszutak és felelősség. Horthy Miklós történeti értékelésének vitatott pontjai
17.20. 17.40.	Kohári Nándor , PhD-hallgató (ELTE)	A Független Kisgazda Párt 1930-as zászlóbontásának politikai körülményei
17.40. 18.00.	Pintér István (Hódmezővásárhely)	A 2. Magyar Hadsereg harcai a Donnál

III. Újragondolt negyedszázad – a Horthy-korszak – konferencia 2013. december 13. Szeged.

MEGNYITÓ:

Dr. Prof. Szávai Ferenc, Kaposvári Egyetem

Délelőtti plenáris ülés		
Levezető elnök: Dr. habil. Gulyás László, Szegedi Tudományegyetem		
Idő	Előadó	Az előadás címe
10.40. 11.00.	Dr. Vizi László Tamás PhD (Kodolányi János Főiskola)	gróf Károlyi József és a királypuccsok. Egy legitimista főispán lemondásának politikai háttere
11.00. 11.20.	Prof. Dr. Szávai Ferenc (Kaposvári Egyetem)	A magyarországi német kisebbség a Horthy-korszakban
11.20. 11.40.	Dr. habil. Gulyás László (Szegedi Tudományegyetem)	A magyar külpolitika és a nagy gazdasági világválság
11.40. 12.00.	Dr. Andrej Tóth PhD (Silesian University in Opava)	Prága hozzáállása Budapest Népszövetséghez való társulási törekvéséhez (1920–1922)
12.00. 12.20.	Dr. habil. Tóth Imre (NYUME, Sopron)	A trianoni Magyarország külpolitikai elitje. Konceptiótlanság vagy szereptévesztés Kánya Kálmán külügyminiszerségében
12.20. 12.40.	Dr. Olasz Lajos (Szegedi Tudományegyetem)	A kormányzó 1938. augusztusi, németországi útja
12.40. 13.10.	Hozzászólások és vita	
13.10. 13.30.	Könyv- és folyóirat-bemutatók	
	<p>Az Attraktor kiadó „FIAT IUSTIA. A Horthy-korszak revideált története” című könyvsorozatában megjelenő újabb kötetek bemutatása</p> <p>A sorozat 2. kötete Kerepeszki Róbert: A Vitézi Rend 1920–1945. A sorozat 3. kötete: Kovács Dávid: Szabó Dezső nemzetszemlélete. A sorozat 4. kötete: Gulyás László: A Horthy-korszak külpolitikája 2. (1924–1931)</p> <p>A köteteket bemutatja Gulyás László, a sorozat szerkesztője</p> <p>A Közép-Európai Közlemények No22-es (VI. évfolyam 4. szám 2013/4.) számának (Horthy-korszak tematikus szám) bemutatása.</p> <p>A folyóirat e számát bemutatja Dr. Miklós Péter PhD, a Közép-Európai Közlemények Horthy-korszak rovatának rovatvezetője.</p>	
13.30. 14.40.	Ebéd és kötetlen szakember találkozó	

Folytatás a következő oldalon!

Délutáni plenáris ülés		
Levezető elnök: Dr. Vizi László Tamás PhD		
14.40. 15.00.	Dr. Miklós Péter PhD (Szegedi Tudományegyetem)	Forradalom és ellenforradalom Izsákon és Orgoványnon – az egyházi források tükrében
15.00. 15.20.	Dr. Orosz László PhD (Kodolányi János Főiskola)	Adalékok a német „völkisch” történelemszemlélet fogadtatásához a Horthy-korszak Magyarországnán
15.20. 15.40.	Dr. Csíky Balázs PhD	A két világháború közötti magyarországi katolikus megújulás a statisztikai adatok fényében
15.40. 16.00.	Dr. Suba János PhD (Hadtörténi Intézet és Múzeum)	A Magyar Állam határőrizete 1922–1938
16.00. 16.20.	Dr. Nagy Miklós Mihály CsC	Magyar államtér és külpolitikai kényszer
16.20. 16.50.	Hozzászólások és vita	
16.50. 17.00.	Kávészünet	
17.00. 17.20.	Fizel Natasa (Szegedi Tudományegyetem)	Dolch Erzsébet és az újszegedi Kerti Iskola, Egy rendhagyó női karrierút a Horthy-korszakban
17.20. 17.40.	Dr. Sipos József CsC (Szegedi Tudományegyetem)	Az Egységes Párt és az 1922-es választások
17.40. 18.00.	Zeman Ferenc , PhD-hallgató (Szegedi Tudományegyetem)	Epizódok a két világháború közötti hódmezővásárhelyi képviselő-választások történetéből
18.00. 18.20.	Kohári Nándor (ELTE)	A Független Kisgazdapárt az 1935-ös választásokon
18.20. 18.40.	Pintér István (Hódmezővásárhely)	Az 1944. október 15-i kiugrási kísérlet
18.40. 19.00.	Dr. Sarnyai Csaba PhD (Károli Gáspár Református Egyetem)	Vallási és/vagy nemzeti kisebbség. A román konkordátum vitája a magyar katolikusok szemszögéből
18.00. 19.20.	Hozzászólások és vita	

IV. Újragondolt negyedszázad – a Horthy-korszak – konferencia 2014. december 12. Szeged.

MEGNYITÓ:

Dr. habil. Gulyás László, Szegedi Tudományegyetem

Délelőtti plenáris ülés		
Levezető elnök: Dr. Vizi László Tamás PhD		
Idő	Előadó	Az előadás címe
10.40. 11.00.	Prof. Dr. Szakály Sándor (Veritas Történetkutató Intézet)	A magyar katonadiplomácia megszervezése 1918–1927
11.00. 11.20.	Prof. Dr. Szávai Ferenc (Kaposvári Egyetem)	Külpolitikai útkeresés az 1920-as évek elején
11.20. 11.40.	Dr. Vizi László Tamás PhD (Kodolányi János Főiskola)	Az Amerikai Egyesült Államok és Magyarország között 1921-ben megkötött békeszerződés
11.40. 12.00.	<p style="text-align: center;">Könyv- és folyóirat-bemutatók A Közép-Európai Monográfiák No13-as kötetének bemutatása Döbör András-Zeman Ferenc (szerk.): Tanulmányok a magyar történelemből a kora újkortól a legújabb korig Dr. PhD Miklós Péter bemutatja a A Közép-Európai Közlemények No28-as számát</p>	
12.00.	Szendvicsebéd	

Délutáni plenáris ülés		
Levezető elnök: Dr. Miklós Péter PhD		
12.40. 13.00.	Dr. Orosz László PhD (Veritas Történetkutató Intézet)	A müncheni Südost-Institut létrehozása és első éveinek magyar kapcsolatai (1930–1936)
13.00. 13.20.	Dr. Olasz Lajos PhD (Szegedi Tudományegyetem)	A kormányzó utódlásának kérdése a Horthy-korszakban
13.20. 13.40.	Dr. habil. Gulyás László (SZTE)	Károlyi Gyula kormányának külpolitikája
13.40. 14.00.	Dr. Suba János PhD (Hadtörténeti Intézet és Múzeum)	A Nemzeti Hadsereg csendőralakulatai 1919–1921
14.00. 14.25.	Az első négy előadás vitája	
14.25. 14.40.	Kávészünet	
14.40. 15.00.	Dr. Schlett András PhD (Pázmány Péter Katolikus Egyetem)	Hitelexpanzió, válság és válságkezelés a Horthy-korszakban.
15.00. 15.20.	Fizel Natasa PhD-hallgató (Szegedi Tudományegyetem)	Felsőoktatási intézmények együttműködése a Horthy-korszakban
15.20. 15.40.	Dr. Murádin János Kristóf PhD (Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem)	A kényelmetlen nagyúr. Gróf Bánffy Miklós helye és szerepe a magyar politikai életben 1940 és 1944 között
15.40. 16.00.	Hamerli Petra, PhD-hallgató (Pécsi Tudományegyetem)	A Belső Macedón Forradalmi Szervezet (VMRO), Magyarország és Olaszország a Horthy-korszakban
16.00. 16.25.	Zeman Ferenc, PhD-hallgató (SZTE)	Példátlan ellenzéki siker: az 1935-ös országgyűlési választás Hódmezővásárhelyen
16.25. 16.55.	A második öt előadás vitája	

**V. Újragondolt negyedszázad – a Horthy-korszak – konferencia
2015. november 13. Szeged.**

MEGNYITÓ:

Dr. habil. Marjanucz László, Szegedi Tudományegyetem

Délelőtti plenáris ülés		
Levezető elnök: Dr. habil. Marjanucz László, Szegedi Tudományegyetem		
Idő	Előadó	Az előadás címe
10.40. 11.00.	Prof. Dr. Szávai Ferenc (Kaposvári Egyetem)	Küzdelem az egységes közép-európai gazdaságért – Hantos Elemér 1881–1942
11.00. 11.20.	Prof. Dr. Gulyás László (Szegedi Tudományegyetem)	Néhány gondolat a magyar politikai elit revíziós elképzeléseiről 1920–1938
11.20. 11.40.	Dr. Vizi László Tamás PhD (Kodolányi János Főiskola)	„...feladatunk az, hogy a nemzet külpolitikai horizontját emeljük...” A magyar külpolitika mozgástere, lehetőségei és sikerei Bánffy Miklós külügyminisztersége idején (1921–1922)
11.40. 12.00.	Dr. Miklós Péter PhD (Emlékpont)	A főrabbi vagy a plébános? Két magántanári habi- litáció a szegedi egyetemen az 1930-as években
12.00. 12.15.	<p style="text-align: center;">Könyv- és folyóirat-bemutatók Az Attraktor kiadó „FIAT IUSTITIA. A Horthy-korszak revideált története” című könyvsorozatában megjelenő újabb kötet bemutatása: Gulyás László: A Horthy-korszak külpolitikája 3. A Károlyi- és Gömbös-kormány külpolitikája (1931–1936) A kötetet bemutatja: Dr. Vizi László Tamás PhD</p> <p style="text-align: center;">A Közép-Európai Közlemények No31-es számnak bemutatása A folyóiratszámot bemutatja: Dr. Miklós Péter PhD</p>	
12.15. 12.25.	<p style="text-align: center;">Prof. Dr. Gulyás László „Horthy-korszak életrajzi lexikon projekt” elindítása</p>	
12.25. 13.00.	Szendvicsebéd	
13.00. 17.00.	Szekcióülések	

Folytatás a következő oldalon!

1. Szekció: Külpolitika, katonapolitika, kisebbségek		
Szekcióelnök: Dr. Vizi László Tamás PhD		
Idő	Előadó	Az előadás címe
13.00. 13.20.	Dr. Orosz László PhD (Veritas Történetkutató Intézet)	Tudományos pálya – nemzetiszocialista háttérrel. Fritz Valjavec karrierépítésének politikai aspektusai
13.20. 13.40.	Dr. Suba János PhD (Hadtörténeti Intézet és Múzeum)	A m.kir. Csendőrség és az országgyarapítások 1939–1941
13.40. 14.00.	Dr. Nagy Miklós Mihály PhD (nyugalmazott alezredes)	A válságos évtizedek világa magyar katonaszem- mel (A magyar tisztikar földrajzi képe a két világ- háború között)
14.00. 14.20.	Dr. Olasz Lajos PhD (Szegedi Tudományegyetem)	Magyarország csatlakozása a háromhatalmi egyez- ményhez
14.20. 14.40.	Az első négy előadás vitája	
14.40. 15.00.	Kávészünet	
15.00. 15.20.	Dr. Murádin János Kristóf PhD (Sapientia Erdélyi Magyar Tudo- mányegyetem, Kolozsvár)	Együttélés vagy asszimiláció? Az Erdélyi Párt viszonya az etnikai kisebbségekkel Észak-Erdély- ben 1940 és 1944 között
15.20. 15.40.	Dr. Joó András PhD (Veritas Történetkutató Intézet)	Helyzetmérlegelés és taktika a magyar háborús diplomáciában, 1943–44
15.40. 16.00.	Debreceni Péter , doktorjelölt (Debreceni Egyetem)	Gömbös Gyula 1934-es varsói látogatása a lengyel politikai sajtó és diplomáciai dokumentumok tük- rében
16.00. 16.20.	Dr. Sipos József CsC (Szegedi Tudományegyetem)	Bethlen a külpolitikáról az 1922-es választási kam- pányban
16.20. 16.40.	A második négy előadás vitája	
16.40. 17.00.	Tartalék idő a csúszásokra	

Folytatás a következő oldalon!

2. Szekció: Kultúra, gazdaságpolitika, belpolitika		
Szekcióelnök: Dr. Miklós Péter PhD		
Idő	Előadó	Az előadás címe
13.00. 13.20.	Hamerli Petra , PhD-hallgató (Pécsi Tudományegyetem)	Kulturdiplomáciai közeledés Magyarország és Olaszország között (1926–1928)
13.20. 13.40.	Fizel Natasa , PhD-hallgató (Szegedi Tudományegyetem))	Kulturális paradigmaváltás Magyarországon a két világháború között
13.40. 14.00.	Anka László , doktorjelölt (Veritas Történetkutató I.)	Apponyi Albert jubileumi születésnapjai a kultusz jegyében
14.00. 14.20.	Dr. Tóth István PhD (Móra Ferenc Múzeum)	Szeged városfejlesztési beruházásai és hatásuk a városképre az 1920–30-as években.
14.20. 14.40.	Az első négy előadás vitája	
14.40. 15.00.	Kávészünet	
15.00. 15.20.	Dr. Schlett András PhD (Pázmány Péter Katolikus Egyetem)	Stabilizáció és külső kontroll az első világháború után
15.20. 15.40.	Nyári Gábor , PhD-hallgató (Károli Gáspár Református Egyetem)	Az „Sz Programpont”. Teleki Pál egy kevésbé ismert reformtervezete
15.40. 16.00.	Zeman Ferenc , doktorjelölt (Szegedi Tudományegyetem)	A hódmezővásárhelyi Turul Szövetség tevékenysége 1925–1944 között
16.00. 16.20.	Falusi Norbert , PhD-hallgató (Szegedi Tudományegyetem)	Az első világháború után kialakuló magyar–magyar kapcsolatok intézményesülésének kezdetei
16.20. 16.40.	A második négy előadás vitája	

VI. Újragondolt negyedszázad – a Horthy-korszak – konferencia 2016. november 25. Szeged.

MEGNYITÓ:

Dr. habil. Marjanucz László, Szegedi Tudományegyetem

Délelőtti plenáris ülés		
Levezető elnök: Dr. habil. Marjanucz László, Szegedi Tudományegyetem		
Idő	Előadó	Az előadás címe
10.40. 11.00.	Prof. Dr. Szávai Ferenc (Kaposvári Egyetem)	A Horthy-korszak jóléti állama, eredményei a gazdasági modernizáció tükrében
11.00. 11.20.	Prof. Dr. Gulyás László (Szegedi Tudományegyetem)	Néhány gondolat a Horthy-korszakról
11.20. 11.40.	Dr. Vizi László Tamás PhD (Kodolányi János Főiskola)	Horthy Miklós első kormánya
11.40. 12.00.	Dr. habil. Ujváry Gábor (Veritas Történetkutató Intézet)	Tudomány és politika választóján. Hóman Bálint megítéléséről
12.00. 12.20.	Dr. Miklós Péter PhD (Emlékpont)	Klebensberg Kunó és Szeged
12.20. 12.40.	<p style="text-align: center;">Könyv- és folyóirat-bemutatók</p> <p style="text-align: center;">Az Attraktor kiadó „FIAT IUSTITIA. A Horthy-korszak revideált története” című könyvsorozatában megjelenő újabb kötet bemutatása:</p> <p style="text-align: center;">Gulyás László: A Horthy-korszak külpolitikája 4. A revíziós sikerek 1. A Felvidék és a Kárpátalja visszatérése 1937–1939 A kötetet bemutatja: Dr. Vizi László Tamás PhD</p> <p style="text-align: center;">A Közép-Európai Közlemények No35-es számnak bemutatása A folyóiratszámot bemutatja: Dr. Miklós Péter PhD</p>	
12.40. 13.00.	<p style="text-align: center;">A 2016. évi Közép-Európa Kutatásáért Díj Junior, Senior és Eletmű fokozatának átadása</p>	
13.00. 14.00.	<p style="text-align: center;">Ebéd és kötetlen szakember találkozó</p>	

Folytatás a következő oldalon!

1. Szekció: Gazdaságtörténet és külpolitika		
Szekcióelnökök: Dr. Miklós Péter PhD és Dr. Nagy Miklós Mihály CsC, PhD		
Gazdaságtörténet alszekció		
Idő	Előadó	Az előadás címe
14.00. 14.20.	Dr. Strausz Péter PhD (Budapesti Corvinus Egyetem)	Kormányzati gazdaság- és társadalomszervezési elképzelések Magyarországon 1935–1941 között
14.20. 14.40.	Dr. Schlett András PhD (Pázmány Péter Katolikus Egy.)	Ortodox és unortodox válságkezelés 1929 és 2008 után
14.40. 15.00.	Dr. Bajor Tibor PhD (Kodolányi János Főiskola)	A kereskedelmi – szállítási szerződés a Szovjet-unióval
15.00. 15.20.	Az első három előadás vitája	
15.20. 15.40.	Kávészünet	
Külpolitika alszekció		
15.40. 16.00.	Dr. Nagy Miklós Mihály CsC, PhD (nyugalmazott alezredes, katonai szakíró)	A Monarchia szelleme tovább él. Bethlen István 1940. márciusi emlékiratának földrajzi tartalma
16.00. 16.20.	Dr. Olasz Lajos PhD (Szegedi Tudományegyetem)	Az 1941. júniusi magyar hadba lépés nemzetközi vonatkozásai
16.20. 16.40.	Dr. Joó András PhD (Veritas Történetkutató Intézet)	A magyar sajtófőnök „tudtával és segítségével”: Háborús portrévázlat Ullein-Reviczky Antalról (1942–1944)
16.40. 17.00.	Hamerli Petra , PhD-hallgató (PTE BTK Interdiszciplináris DI)	Magyar–olasz kapcsolatok a két világháború között
17.00. 17.20.	Dr. Orosz László PhD (Veritas Történetkutató Intézet)	„a birodalmi német gyermekeket [...] Magyarországon régi becses kultúrájában jártassá teszik...” A budapesti Német Birodalmi Iskola, 1908–1944
17.20. 18.00.	A második öt előadás vitája	

Folytatás a következő oldalon!

2. Szekció: Kultúra és belpolitika		
Szekcióelnökök: Dr. Vizi László Tamás PhD és Prof. Dr. Gulyás László		
Kultúra alszekció		
Idő	Előadó	Az előadás címe
14.00. 14.20.	Fizel Natasa , doktorjelölt (Szegedi Tudományegyetem)	Antiszeimitizmus az 1930-as évek szegedi egyetemén
14.20. 14.40.	Paar Eszter , PhD-hallgató	Neobarokk építészet a két világháború között Egerben
14.40. 14.50.	Az első kettő előadás vitája	
Belpolitika alszekció		
14.50. 15.10.	Köpfler Balázs , PhD-hallgató (Pázmány Péter Katolikus Egyetem)	Friedrich István szerepe a Keresztény Egyesülés Pártjának létrehozásában és felbomlásában
15.10. 15.30.	Zeman Ferenc , doktorjelölt (Szegedi Tudományegyetem)	A hódmezővásárhelyi kormánypárt működése és belső ellentétei a Horthy-korszakban
15.30. 15.50.	Dr. Sipos József CsC (Szegedi Tudományegyetem)	A „demokrata” Bethlen 1922-ben
15.50. 16.20.	A második három előadás vitája	

VII. Újragondolt negyedszázad – a Horthy-korszak – konferencia 2017. november 24. Szeged.

MEGNYITÓ:

Dr. Döbör András PhD dékán, Szegedi Tudományegyetem-JGYPK

Délelőtti plenáris ülés A magyar állam és a magyarországi német kisebbség		
Levezető elnök: Dr. Olasz Lajos PhD, Szegedi Tudományegyetem		
Idő	Előadó	Az előadás címe
10.40. 11.00.	Prof Dr. Hajdú Zoltán (SZIE Gödöllő, MTA KRTK, Pécs)	Párhuzamosságok, kereszteződések és ellenáramlatok a két világháború közötti német és magyar politikai földrajzban
11.00. 11.20.	Prof. Dr. Szávai Ferenc (Kaposvári Egyetem)	A névmagyarosítás hatása a német kisebbségre a Horthy-korszakban
11.20. 11.40.	Prof. Dr. Gulyás László (Szegedi Tudományegyetem)	Adalékok az „utolsó csatlós” tétel felülvizsgálatához 1. A német–magyar viszony egyik konfliktusforrása: A magyarországi német kisebbség
11.40. 12.00.	Dr. Orosz László PhD (VERITAS Történetkutató Int.)	Adalékok a budapesti németek I. világháborút követő negyedszázadához
12.00. 12.20.	Dr. Miklós Péter PhD (Emlékpont, Hmvhely)	A Volksbund és a Hűségmozgalom között. A magyarországi németiség dilemmái a második világháború idején
12.20. 12.40.	<p style="text-align: center;">Könyv- és folyóirat-bemutatók</p> <p style="text-align: center;">Az Attraktor kiadó „FIAT IUSTITIA. A Horthy-korszak revidált története” című könyvsorozatában megjelenő újabb kötet bemutatása:</p> <p style="text-align: center;">Gulyás László: A Horthy-korszak külpolitikája 5. A revíziós sikerek 2. A második bécsi döntés A kötetet bemutatja: Dr. Vizi László Tamás PhD</p> <p style="text-align: center;">A Közép-Európai Közlemények No39-es számnak bemutatása A folyóiratszámot bemutatja: Dr. Miklós Péter PhD</p>	
12.40. 13.00.	<p style="text-align: center;">A 2017. évi Közép-Európa Kutatásáért Díj Junior, Senior és Eletmű fokozatának átadása</p>	
13.00. 14.00.	<p style="text-align: center;">Ebéd és kötetlen szakember találkozó</p>	

Folytatás a következő oldalon!

1. A Horthy-korszak oktatása és kulturális élete		
Szekcióelnök: Dr. Miklós Péter PhD		
Idő	Előadó	Az előadás címe
14.00. 14.20.	Veszprémy László Bernát , PhD-hallgató (ELTE, VERITAS Történetkutató Int.)	Ellenzéki recenziók a Horthy-korszak meghatározó munkáiról (Elsodort falu, Három nemzedék, Bujdosó könyv, Magyarország újjáépítése és a kereszténység)
14.20. 14.40.	Fizel Natasa , doktorjelölt (SZTE-JGYPK)	A polgári iskolai tanárképzést övező viták 1918–1928 között
14.40. 14.50.	A két előadás vitája	

2. A Horthy-korszak külpolitikája		
Szekcióelnök: Dr. Olasz Lajos PhD		
Idő	Előadó	Az előadás címe
15.00. 15.20.	Németh Viktória , PhD-hallgató (Pécsi Tudományegyetem)	Az Osztrák–Magyar Monarchia geopolitikai jelenléte az Arktiszbán
15.20. 15.40.	Dr. Ligeti Dávid PhD (VERITAS Történetkutató Intézet)	August von Mackensen tábornagy 1935. évi magyarországi útja
15.40. 16.00.	Dr. Seres Attila PhD (MTA BTK Történettudományi Int.)	A Szovjetunió recepciója a Horthy-korszak vezetői politikusainak külpolitikai nézetrendszerében
16.00. 16.20.	Hamerli Petra , tanársegéd (PTE BTK TKI, doktorjelölt PTE BTK Doktori Isk.)	A két világháború közötti magyar–olasz kapcsolatok regionális hatásai
16.20. 17.00.	Az első négy előadás vitája	
17.00. 17.20.	Debreceni Péter , doktorjelölt (Debreceni Egyetem)	Visszhangok itt és ott (a magyar–szovjet kapcsolatfelvétel lengyelországi visszhangja, a német–lengyel szerződés magyarországi visszhangja)
17.20. 17.40.	Dr. Suba János PhD (Hadtörténeti Intézet és Múzeum)	Határvasdások II. – Határőrizet a második világháború időszakában 1938–1944
17.40. 18.00.	Dr. Olasz Lajos PhD (SZTE-JGYPK)	A 2. hadsereg frontra küldésének diplomáciai előzményei
17.20. 18.00.	A három előadás vitája	

Folytatás a következő oldalon!

3. A Horthy-korszak gazdasági élete		
Szekcióelnök: Szabó Richard		
Idő	Előadó	Az előadás címe
14.00. 14.20.	Szabó Richárd (Óbudai Egyetem Keleti Károly Gazdasági Kar)	Bankok a Horthy-korszakban
14.20. 14.40.	Leba József , doktorandusz (Pázmány Péter Katolikus Egyetem-BTK)	Két krach Magyarországon: az 1873-as és az 1933-as bankválság összehasonlító elemzése
14.40. 15.00.	Tulok Péter (Nemzeti Emlékezet Bizottságá- nak Hivatala)	A Dunába lőtt zseni Richter Gedeon élete és halála
15.00. 15.20.	Gulyás Martin , PhD-hallgató (Nemzeti Emlékezet Bizottságá- nak Hivatala)	Leszámolás vagy igazságtétel? A szegedi gazdasági elit képe a Szegedi Népbíróság gyakorlatában
15.20. 16.00.	A négy előadás vitája	

4. A Horthy-korszak belpolitikája		
Szekcióelnök: Dr. Murádin János Kristóf PhD		
Erdély alszekció		
Idő	Előadó	Az előadás címe
16.00. 16.20.	Dr. Murádin János Kristóf PhD (SAPIENTIA EMTE, Kolozsvári Kar)	Az Erdélyi Párt megszervezése és vidéki tagozatai Észak-Erdélyben a második bécsi döntés után
16.20. 16.40.	Vincze Gábor (Ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékpark)	Kommunistaellenes nyomozás Észak-Erdélyben 1941-ben
Közjogi alszekció		
16.40. 17.00.	Köpfler Balázs , PhD-hallgató (PPKE-BTK TDI)	Friedrich István és az 1922-es választójogi rendelet
17.00. 17.20.	Dr. Nánay Mihály PhD (Történelemoktatók Szakmai Egyesülete)	Királyi herceg a kormányzóról – József főherceg és Horthy viszonya a közjogi kérdés fényében
17.20. 18.00.	A négy előadás vitája	

Folytatás a következő oldalon!

5. Trianon szekció		
Szekcióelnök: Dr. Vizi László Tamás PhD		
Idő	Előadó	Az előadás címe
14.00. 14.20.	Dr. Nagy Miklós Mihály PhD, CsC	Az 1918–1919. évi háború jellege és helye a magyar történelemben
14.20. 14.40.	Dr. Vizi László Tamás PhD (Kodolányi János Főiskola)	A trianoni békeszerződéshez csatolt kísérőlevél a két világháború közötti magyar politikai gondolkodásban
14.40. 15.00.	Szabó Lajos (Széchenyi István Egyetem)	A magyar vasúti hálózatosodás Trianon tükrében
15.00. 15.20.	Dr. Anka László PhD (VERITAS Történetkutató Intézet)	Friedrich István véleménye az antantról és a béketárgyalásokról (1919–1920)
15.20. 15.40.	Dr. Tóth István PhD (Móra Ferenc Múzeum)	Az alföldi „Szlovák Impérium” 1918–1920
15.40. 16.10.	Az öt előadás vitája	

6. Szekció: Trianon workshop	
16.20. 17.30.	<p>Prof. Dr. Gulyás László: A 20. századi magyar történelemmel foglalkozó történetírás szakmai szókincsének megújítása</p> <p>Felkért korreferátorok: Miklós Péter, Nánay Mihály, Nagy Miklós Mihály, Olasz Lajos, Suba János, Szávai Ferenc, Vizi László Tamás, Vincze Gábor</p>

**VIII. Újragondolt negyedszázad – a Horthy-korszak – konferencia
2018. november 9. Szeged.**

MEGNYITÓ:

**Dr. PhD Döbör András dékán, Szegedi Tudományegyetem-JGYPK
A Plenáris ülés témája:**

Délelőtti plenáris ülés 1918 forró ősze Közép-Európában		
Levezető elnök: Dr. Vizi László Tamás PhD (Kodolányi János Egyetem)		
Idő	Előadó	Az előadás címe
10.20. 10.40.	Prof. Dr. Szávai Ferenc (Kaposvári Egyetem)	Erisz almája: avagy Wilson 14 pontja
10.40. 11.00.	Prof. Dr. Gulyás László (Szegedi Tudományegyetem)	Az Osztrák–Magyar Monarchia bukásának okai, néhány új szempont
11.00. 11.20.	Dr. habil. Andrej Tóth (University of Economics, Prague)	A csehszlovák állam születése: Prága 1918. október 28.
11.20. 11.40.	Prof. Dr. Popély Gyula (Károli Gáspár Református Egyetem)	A szlovákok 1918 őszén
11.40. 12.00.	Dr. habil. Tóth Imre (Soproni Egyetem)	Német-Ausztria születése
12.00. 12.20.	Dr. habil. Tefner Zoltán (Corvinus Egyetem)	Lengyelország születése 1918 őszén
12.20. 12.40.	Dr. Hatos Pál PhD (Kaposvári Egyetem)	Magyarország 1918 októberében
12.40. 13.10.	Könyv- és folyóirat-bemutatók Nánay Mihály: Habsburg József főherceg. A katona és politikus 1914–1924 Ligeti Dávid recenzióját ismerteti Orosz László Nyári Gábor: Menekültek az új hazában, az osztrák és német területen élő magyar emigráció története 1945–1956 A könyvet bemutatja: Vizi László Tamás Az ACTA SCIENTIARUM SOCIALIUM No48 „Sorsdöntő napok Közép-Európában 1918 őszén” című tematikus számának bemutatása A folyóiratszámot bemutatja: Gulyás László , mint vendégszerkesztő	
	A 2018. évi Közép-Európa Kutatásáért Díj Junior, Senior és Eletmű fokozatának átadása	

Folytatás a következő oldalon!

1. Szekció: A Horthy-korszak külpolitikája és hadügye		
Szekcióelnök: Dr. Olasz Lajos PhD		
Idő	Előadó	Az előadás címe
14.20. 14.40.	Gyarmati Enikő , történész (MA)	Az Osztrák-Magyar Monarchia fennmaradásának esélyei 1918 őszén svájci diplomáciai források tükrében
14.40. 15.00.	Dr. Seres Attila PhD (MTA BTK TTI)	Magyar–szovjet titkos tárgyalások 1922-ben. A külügyminiszter és illusztrátor Bánffy Miklós a genovai konferencián
15.00. 15.20.	Dr. Orosz László PhD (VERITAS Történetkutató Intézet)	A revízióorientált magyar–német együttműködés gátjai és lehetőségei (1919–1933)
15.20. 15.40.	A három előadás vitája	
15.40. 16.00.	Kávészünet	
16.00. 16.20.	Dr. Olasz Lajos PhD (Szegei Tudományegyetem)	Kettős játszma – Magyarország és az Antikomintern paktum
16.20. 16.40.	Erdős Márton , doktorjelölt (Károli Gáspár Református Egyetem)	Angol-amerikai komédia, itáliai és kelet-közép-európai tragédia. Az olasz fordulat (1943) római magyar követségi jelentések tükrében
16.40. 17.00.	Dr. Suba János PhD (Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Hadtörténeti Térképtár)	Határvadászok III. – A Magyar Királyság határvédelme 1938–1944
17.00. 17.20.	A három előadás vitája	

2. Szekció: A Horthy-korszak oktatásügye és kultúrája		
Szekcióelnök: Dr. Miklós Péter PhD		
Idő	Előadó	Az előadás címe
14.20. 14.40.	Ducson Árpád , PhD-hallgató (Pécsi Tudományegyetem)	A pozsonyi magyar királyi Erzsébet Tudományegyetem Pécsre költözése és harca a fennmaradásért a II. világháborúig
14.40. 15.00.	Vincze Gábor , (Ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékpark)	Két város vetélkedése a Kolozsvárról elűldözött M. Kir. Ferenc József Tudományegyetemért
15.00. 15.20.	Dr. Miklós Péter PhD (Szegei Tudományegyetem)	Egyházi és felsőoktatási központ kiépítése Szegeden
15.20. 15.40.	A három előadás vitája	
15.40. 16.00.	Kávészünet	
16.00. 16.20.	Dr. Oroszné Dr. Takács Katalin PhD , (Lovassy László Gimnázium, Veszprém)	Kisebbségi népoktatás a trianoni Magyarországon a revíziós politika tükrében
16.20. 16.40.	Dr. Anka László PhD (VERITAS Történetkutató Intézet)	Apponyi Albert kultuszának első felvonása: a 75. születésnap
16.40. 17.00.	A két előadás vitája	

3. Szekció: A Horthy-korszak gazdasága és belpolitikája		
Szekcióelnök: Dr. habil. Domonkos Endre		
Idő	Előadó	Az előadás címe
Gazdaságtörténet		
14.20. 14.40.	Dr. Schlett András PhD (Pázmány Péter Katolikus Egyetem)	A devizahitelezés történeti előképe: eladósodás az 1920-as években
14.40. 15.00.	Dr. habil. Domonkos Endre (Budapesti Gazdasági Egyetem)	Magyarország gazdasági fejlődése a második világháború idején
15.00. 15.20.	Prof. Dr. Gulyás László (Szegedi Tudományegyetem)	Elképzelések és konkrét lépések a visszatért Kárpátalja gazdaságának fejlesztése érdekében
15.20. 15.40.	Prof. Dr. Szávai Ferenc (Kaposvári Egyetem)	A győri program
15.40. 16.00.	A négy előadás vitája	
16.00. 16.20.	Kávészünet	

4. Szekció: Kisebbségek, belpolitika, emigráció		
Szekcióelnök: Dr. Vizi László Tamás PhD		
Idő	Előadó	Az előadás címe
Határontúli magyar kisebbségek		
16.20. 16.40.	Dr. Murádin János Kristóf PhD (Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem)	A magyar egység eszméje, mint politikai program. Az Erdélyi Párt propagandatevékenysége Észak-Erdélyben 1940 és 1944 között
Belpolitika		
16.40. 17.00.	Dr. Vizi László Tamás PhD (Kodolányi János Egyetem)	Alkotmányossági deficitok és a feloldásukra tett kísérletek Magyarországon 1918–1920
17.00. 17.20.	Dr. Gecse Géza PhD (Eötvös Lóránd Tudományegyetem)	Budapest zsidóságának megmentése 1944 júliusában – Koszorús Ferenc – a méltatlanul „elfelejtett” magyar vezérkari tiszt
Emigráció		
17.20. 17.40.	Dr. Nyári Gábor PhD (EMMI)	A Horthy-korszak szellemiségének továbbélése az emigrációban
17.40. 18.00.	A négy előadás vitája	

IX. Újragondolt negyedszázad – a Horthy-korszak – konferencia 2019. november 22. Szeged.

MEGNYITÓ:

Dr. Döbör András PhD dékán, Szegedi Tudományegyetem-JGYPK

Délelőtti plenáris ülés A versaillesi békerendszer és Közép-Európa		
Levezető elnök: Dr. Miklós Péter PhD, Szegedi Tudományegyetem-JGYPK		
Idő	Előadó	Az előadás címe
10.45. 11.10.	Prof. Dr. Popély Gyula (Károli Gáspár Református Egyetem)	Pozsony csehszlovák megszállása 1918–1919
11.10. 11.35.	Dr. habil. Ujváry Gábor (VERITAS Történetkutató Intézet)	Trianon és a magyar felsőoktatás
11.35. 11.50.	Dr. Vizi László Tamás PhD (Kodolányi János Egyetem és Magyarágkutató Intézet)	A keserű pirula. A trianoni békediktátum ratifikálása a magyar nemzetgyűlésben
11.50. 12.15.	Dr. habil. Sokcseviits Dénes (ELKH BTK TTI)	Az usztasa állam és a Magyar Királyság diplomáciai kapcsolatai 1941-ben
12.15. 12.40.	Prof. Dr. Gulyás László (Szegedi Tudományegyetem és Magyarágkutató Intézet)	A 100 éves versaillesi békerendszer, avagy a „béketeremtés” rövid és hosszú távú következményei
12.40. 13.00.	<p style="text-align: center;">Könyv- és folyóirat-bemutatók Gulyás László: A Horthy-korszak külpolitikája. 6. kötet A Délvidék visszatérése A kötetet bemutatja: Olasz Lajos</p> <p style="text-align: center;">A Közép-Európai Közlemények No47 (XII. évfolyam 4. szám 2019/4.) A tematikus Horthy számot bemutatja: Miklós Péter</p> <p style="text-align: center;">A 2019. évi Közép-Európa Kutatásáért Díj Életmű fokozatának átadása Laudációt mond: Vizi László Tamás</p>	
13.00. 14.00.	Ebéd és kötetlen szakember találkozó	
14.00. 18.00.	Szekcióülések	

Folytatás a következő oldalon

1. Szekció: A Horthy-korszak külpolitikája és hadügye		
Szekcióelnök: Dr. Olasz Lajos PhD		
Idő	Előadó	Az előadás címe
14.00. 14.20.	Dr. Olasz Lajos PhD (Szegedi Tudományegyetem)	A Tanácsköztársaság elleni antant intervenció szorgalmazása magyar politikai körökből
14.20. 14.40.	Dr. Janek István PhD (ELKH BTK TTI)	Frantisek Jehlička katolikus pap tevékenysége Csehszlovákia szétverése érdekében 1919–1939
14.40. 15.00.	Dr. Suba János PhD (Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Hadtörténeti Térképtár)	Országerődítés és a Magyar Királyi Honvédség
15.00. 15.20.	Dr. Hamerli Petra PhD (Pécsi Tudományegyetem)	Az Olasz Külügyminisztérium és Magyarország a két világháború között
15.20. 15.40.	A négy előadás vitája	
15.40. 16.00.	Kávészünet	
16.00. 16.20.	Gyarmati Enikő , történész (MA)	A Svájci Szövetségi Levéltárban található Bárdossy-aktá(k)ról
16.20. 16.40.	Dr. Seres Attila PhD (MNL OL és ELKH BTK TTI)	Lengyel diplomácia és erdélyi magyar kisebbség a danzigi válság árnyékában (1939)
16.40. 17.00.	Erdős Márton , doktorjelölt (Károli Gáspár Református Egyetem)	Gondolatok a Horthy-rendszerről és a második világháborús magyar történelemről
17.00. 17.20.	A három előadás vitája	

2. Szekció: A Horthy-korszak gazdaságpolitikája		
Szekcióelnök: Dr. habil. Schlett András		
Idő	Előadó	Az előadás címe
14.00. 14.20.	Dr. habil. Schlett András (Pázmány Péter Katolikus Egyetem)	Agrárpolitikai viták a Trianon utáni években
14.20. 14.40.	Dr. habil. Strausz Péter (Budapesti Corvinus Egyetem)	Gazdasági kamarák a két világháború közötti Magyarországon
14.40. 15.00.	Dr. habil. Zachar Péter Krisztián (Nemzeti Közzolgálati Egyetem)	A jezsuita közgazdasági iskola (a szolidarizmus) magyar képviselői a két háború árnyékában
15.00. 15.20.	Prof. Dr. Szávai Ferenc (Károli Gáspár Református Egyetem)	Adalékok a győri program történetéhez
15.20. 15.40.	Szabó Richárd (Óbudai Egyetem)	Banki hatékonyság Trianon után
15.40. 16.00.	A négy előadás vitája	
16.00. 16.20.	Kávészünet	

Folytatás a következő oldalon

3. Szekció: Sajtó és emlékezetpolitika		
Idő	Előadó	Az előadás címe
16.20. 16.40.	Tóth Marcell (MNL Csongrád Megyei Levéltára)	A szegedi sajtó és a Nemzeti Hadsereg születése
16.40. 17.00.	Dr. Zeman Ferenc PhD (MNL Csongrád Megyei Levéltára)	A Nagy Háború hőseinek emlékezete és a revíziós propaganda összefüggései a Horthy-korszakban
17.00. 17.20.	Gecse Géza (ELTE)	Az első világháború és ami utána következett. Négy történelmi ismeretterjesztő kisfilmvetélkedő tanulságai 1914–1919
17.20. 17.40.	A három előadás vitája	

4. Szekció: Közép-Európa workshop, Avagy a Versaillesi békétől a V4-ig		
Szekcióelnök: Dr. Miklós Péter PhD		
Idő	Vitaindító előadás	Az előadás címe
14.00. 14.20.	Dr. Miklós Péter PhD (Szegedi Tudományegyetem)	A trianoni békediktátum hosszú távú hatásai Közép-Európa vallásföldrajzi és művelődési viszonyaira, különös tekintettel az őshonos kisebbségekre
14.20. 16.00.	A vitára felkért korreferátorok: Gulyás László (Felvidék), Marjanucz László (Délvidék-Bánság), Kókai Sándor (Délvidék-Bánság), Orosz László (szászok), Sarnyai Csaba Máté (Erdély), Vincze Gábor (Erdély), Rácz Lajos (Erdély), Szilágyi Ferenc (Partium), Tóth Imre (Burgenland), Szilágyi Ferenc (Partium)	

AZ ÚJRAGONDOLT NEGYEDSZÁZAD KONFERENCIASOROZATON 2008–2019 KÖZÖTT ELŐADÁSSAL RÉSZTVEVŐK LISTÁJA

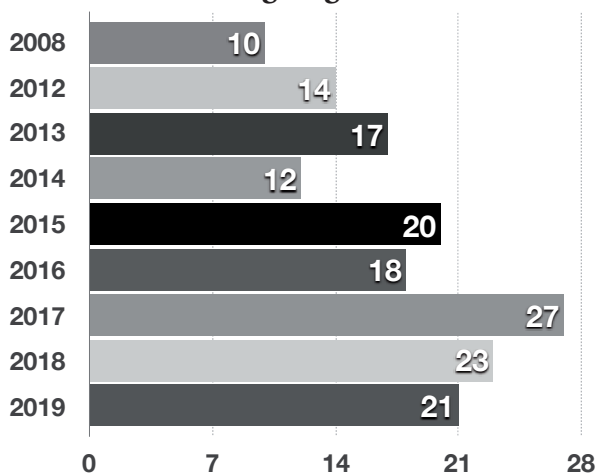
Eddig összesen 9 „*Újragondolt negyedszázad...*” konferenciát rendeztünk. Ezeken összesen az alábbi 65 előadó szerepelt előadással.

1.	Anka László	2015, 2017, 2018
2.	Bajor Tibor	2016
3.	Csath Magdolna	2008
4.	Csíky Balázs	2012, 2013
5.	Debreceni Péter	2015, 2017
6.	Domonkos Endre	2018
7.	Duczón Árpád	2018,
8.	Erdős Márton	2018, 2019
9.	Falusi Norbert	2015
10.	Fizel Natasa	2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017
11.	Gecse Géza	2018, 2019
12.	Gulyás László	2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019
13.	Gulyás Martin	2017
14.	Gyarmati Enikő	2018, 2019
15.	Haág Zalán	2008, 2012
16.	Hajdú Zoltán	2017
17.	Hamerli Petra	2014, 2015, 2016, 2017, 2019
18.	Janek István	2019
19.	Joó András	2015, 2016
20.	Kiss Gábor Ferenc	2012
21.	Kohári Nándor	2012, 2013
22.	Köpfler Balázs	2016, 2017
23.	Ligeti Dávid	2017
24.	Lezsák Sándor	2008
25.	Leba József	2017
26.	Lóránt Csaba	2008

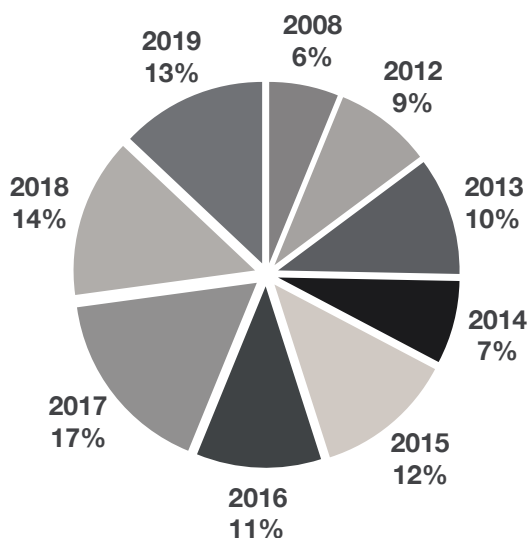
27.	Miklós Péter	2008, 2012, 2013, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019
28.	Murádin János K.	2014, 2015, 2017, 2018
29.	Nagy Miklós Mihály	2012, 2013, 2015, 2016, 2017
30.	Nánay Mihály	2017
31.	Németh Viktória	2017
32.	Nyári Gábor	2015, 2018
33.	Olasz Lajos	2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019
34.	Orosz László	2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018
35.	Oroszné Takács Katalin	2018
36.	Pál József	2008
37.	Paar Eszter	2016
38.	Pintér István	2012, 2013
39.	Popély Gyula	2018, 2019
40.	Sajti Enikő	2008
41.	Sarnyai Csaba Máté	2012, 2013
42.	Schlett András	2014, 2015, 2016, 2018, 2019
43.	Seres Attila	2017, 2018, 2019
44.	Sipos József	2012, 2013, 2015, 2016
45.	Sokcsevits Dénes	2019
46.	Strausz Péter	2016, 2019
47.	Suba János	2013, 2014, 2015, 2017, 2018, 2019
48.	Szabó Lajos	2017
49.	Szabó Richard	2017, 2019
50.	Szakály Sándor	2008, 2014
51.	Szávai Ferenc	2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019
52.	Tefner Zoltán	2018
53.	Tóth Andrej	2013, 2018
54.	Tóth Imre	2013, 2018
55.	Tóth Marcell	2019
56.	Tulok Péter	2017
57.	Tóth István	2015, 2017
58.	Ujváry Gábor	2012, 2016, 2019
59.	Vincze Gábor	2017, 2018
60.	Vízi László Tamás	2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019

61.	Veszprémy László B.	2017
62.	Zakar Péter	2008
63.	Zachar Péter Krisztián	2019
64.	Zeman Ferenc	2013, 2014, 2015, 2016, 2019
65.	Zombori István	2008

Előadók száma az eddig megtartott konferenciákon

Az előadók százalékos megoszlása az eddig megtartott konferenciákon

AZ ÚJRAGONDOLT NEGYEDSZÁZAD KONFERENCIASOROZAT ELŐADÓI 2008–2019

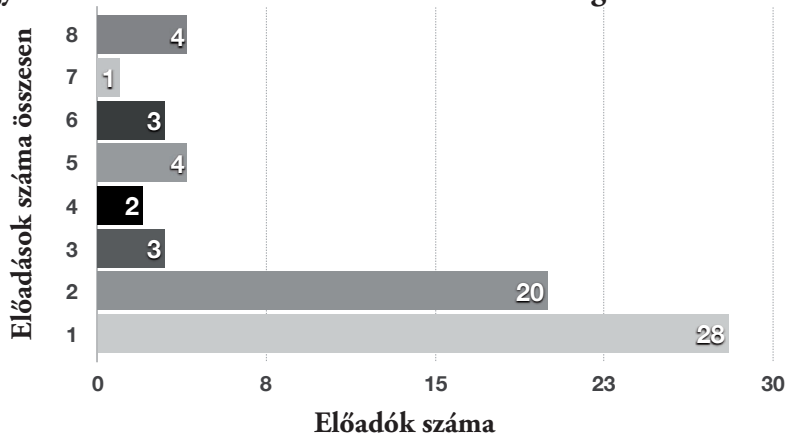
Azon 65 kolléga, akik szerepeltek konferencia-sorozatunkon az alábbi rendszerességgel tartottak előadásokat

8-szor adtak elő		
1.	Gulyás László	2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019
2.	Miklós Péter	2008, 2012, 2013, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019
3.	Szávai Ferenc	2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019
4.	Vízi László Tamás	2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019
7-szer adtak elő		
5.	Olasz Lajos	2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019
6-szor adtak elő		
6.	Fizel Natasa	2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017
7.	Orosz László	2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018
8.	Suba János	2013, 2014, 2015, 2017, 2018, 2019
5-ször adtak elő		
9.	Hamerli Petra	2014, 2015, 2016, 2017, 2019
10.	Nagy Miklós Mihály	2012, 2013, 2015, 2016, 2017
11.	Schlett András	2014, 2015, 2016, 2018, 2019
12.	Zeman Ferenc	2013, 2014, 2015, 2016, 2019
4-szer adtak elő		
13.	Murádin János K.	2014, 2015, 2017, 2018
14.	Sipos József	2012, 2013, 2015, 2016
3-szor adtak elő		
15.	Anka László	2015, 2017, 2018
16.	Seres Attila	2017, 2018, 2019
17.	Ujváry Gábor	2012, 2016, 2019
2-szer adtak elő		
18.	Csiky Balázs	2012, 2013
19.	Debreceni Péter	2015, 2017
20.	Erdős Márton	2018, 2019
21.	Gecse Géza	2018, 2019
22.	Gyarmati Enikő	2018, 2019

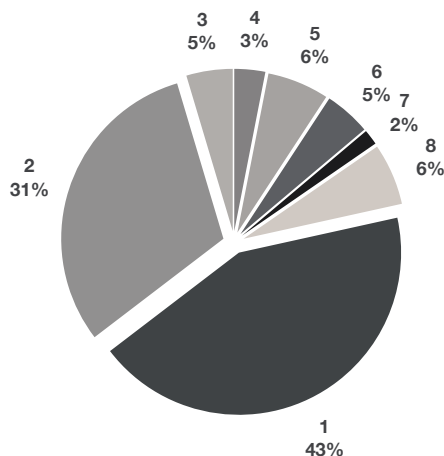
23.	Haág Zalán	2008, 2012
24.	Joó András	2015, 2016
25.	Kohári Nándor	2012, 2013
26.	Köpfler Balázs	2016, 2017
27.	Nyári Gábor	2015, 2018
28.	Pintér István	2012, 2013
29.	Popély Gyula	2018, 2019
30.	Sarnyai Csaba Máté	2012, 2013
31.	Strausz Péter	2016, 2019
32.	Szabó Richard	2017, 2019
33.	Szakály Sándor	2008, 2014
34.	Tóth Andrej	2013, 2018
35.	Tóth Imre	2013, 2018
36.	Tóth István	2015, 2017
37.	Vincze Gábor	2017, 2018
1-szer adtak elő		
38.	Bajor Tibor	2016
39.	Csath Magdolna	2008
40.	Domonkos Endre	2018
41.	Duczón Árpád	2018
42.	Falusi Norbert	2015
43.	Gulyás Martin	2017
44.	Hajdú Zoltán	2017,
45.	Janek István	2019
46.	Kiss Gábor Ferenc	2012
47.	Ligeti Dávid	2017
48.	Lezsák Sándor	2008
49.	Leba József	2017
50.	Lóránt Csaba	2008
51.	Nánay Mihály	2017
52.	Németh Viktória	2017
53.	Oroszné Takács Katalin	2018
54.	Pál József	2008
55.	Paar Eszter	2016

56.	Sajti Enikő	2008
57.	Sokcsevits Dénes	2019
58.	Szabó Lajos	2017
59.	Tefner Zoltán	2018
60.	Tóth Marcell	2019
61.	Tulok Péter	2017
62.	Veszprémy László B.	2017
63.	Zakar Péter	2008
64.	Zachar Péter Krisztián	2019
65.	Zombori István	2008

Egy előadó által tartott előadások száma az eddigi konferenciákon

**Egy előadó által tartott előadások száma az eddigi konferenciákon
százalékos elosztásban**

REPERTÓRIUM 1.

MIKLÓS PÉTER (szerk.):

„ÚJRAGONDOLT NEGYEDSZÁZAD – TANULMÁNYOK A HORTHY-KORSZAKRÓL” TANULMÁNYKÖTET REPERTÓRIUMA

összeállította: SZENTIRÁNYI ZITA

Bibliográfiai adatok Miklós Péter (szerk.): Újragondolt negyedszázad: Tanulmányok a Horthy–korszakról Belvedere Meridionale. Szeged, 2010. 380 old. ISBN: 9789639573703		
szerző	cím	oldal- szám
Bogoly József Ágoston	A konzervatív kontextus : irodalom- és kultúratudomány (1920–1945)	131–143
Boross Árpád Bence	Borgulya Pál szarvasi nemzetgyűlési képviselő politikai tevékenysége (1920–1926)	58–71
Balogh Margit	Mindszenty József veszprémi püspök nyilas fogságban	233–248
Csath Magdolna	A Horthy-korszak gazdaságpolitikájáról	11–15
Fazekas Csaba	A magyar katolikus egyház és a "fasizmus"	214–222
Fülöp Mihály	Churchill, Sztálin és Horthy	291–303
Giczi Zsolt	A magyarországi katolikusság 1937–1938-as kettős szentéve és a protestánsok	223–232
Gulyás László	1921. március 27. Kísérlet Károly király és Horthy kormányzó találkozásának rekonstruálására	275–282
Haág Zalán István	Horthy a vádlottak padján	370–380
Kiss Gábor Ferenc	Gyorscsapatok – szervezés és első alkalmazás (1938)	313–322
Kiss Róbert Károly	Gondolatok és tettek a revízió jegyében a szegedi egyetemen a két világháború között	103–112
Kudlacsek Zsigmond	Klebelsberg Kuno oktatáspolitikája a parlamenti viták tükrében. Az 1924. évi középiskolai törvény vitája	89–102

Lezsák Sándor	„A szívek is róla beszélnek” A klebelsbergi oktatás- és kultúrpolitika a két világháború közötti Magyarországon	83–88
Majdán János	Közlekedéspolitika és hálózatfejlesztés 1920 és 1944 között Magyarországon	16–31
Marjanucz László	Parasztkérdés és szociáldemokrácia Magyarországon a két világháború között	249–254
Markó Csaba	Katolicizmus és politika a Horthy-korszak elején. Prohászka Ottokár és a „keresztény kurzus”	198–213
Miklós Péter	Ideológiai és politikai tendenciák egy vidéki hírlap hasábjain a Horthy-korszakban. A Kecskeméti Lapok a két világháború között	255–272
Nagy Miklós Mihály	Utazástörténeti vonások Horthy Miklós portréjához	343–353
Olasz Lajos	A kormányzó-kultusz alakulása a második világháború időszakában (1938–1944)	354–369
Pál József	Horthy, Babits, Nyugat	161–168
Pihurik Judit	Egy dorozsmai kosárfonó a Don-kanyarban	323–339
Püski Levente	Parlamenti ciklusok, ülészakok, ülések a két világháború közötti Magyarországon	35–45
Salamon Konrád	Népi mozgalom – népi gondolat	154–160
Sarnyai Csaba Máté	Két ferences a katolikus autonómiáról (1919–1920). Páter Zdravec István és egy névtelen szerző írásai alapján	181–197
Sipos József	Bethlen és Nagyatádi Szabó 1922-es választási körútja Csongrád megyében	46–57
Szakály Sándor	Horthy Miklós és a Nemzeti Hadsereg létrejötte (1919–1920)	307–312
Ujváry Gábor	Aranykor a szorongató történeti helyzetben. A két világháború közötti magyar történetírásról	144–153
Vajda Tamás	A nemzeti egység és a revízió gondolata az Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskolán 1928–1947	113–128
Varga Zoltán	Révész László és a Független Kisgazdapárt választási sikere Kecskeméten (1939)	72–79
Vincze Gábor	A Keleti Akciótól a revízióig, Bethlentől Telekiig. Budapest Erdély-politikája az 1920–30-as években	283–290
Zombori István	Horthy, Zdravec és Szeged (1919)	171–180

REPERTÓRIUM 2

A KÖZÉP-EURÓPAI KÖZLEMÉNYEK „ÚJRAGONDOLT NEGYEDSZÁZAD...” ROVATÁNAK REPERTÓRIUMA

összeállította: SZENTIRÁNYI ZITA

Bibliográfiai adatok Közép-Európai Közlemények A történelemtudomány, a regionális tudomány, a földrajztudomány és a gazdálkodás- és szervezéstudomány művelőinek referált folyóirata Megjelenik 2008-tól ISSN 1789-6339 (nyomtatott) ISSN 2676-878X (online)					
szerző	cím	év- szám		oldal- szám	rovat/ alrovat
Anka László	Apponyi Albert jubileumi születésnapjai a kultusz jegyében	2016	No. 35. 4. szám	9–18	Újragondolt negyedszázad
Anka László	Friedrich István véle- ménye az antantról és a béketárgyalásokról (1919–1920)	2018	No. 43. 4. szám	83–100	A Horthy-kor- szak belpoliti- kája
Anka László	Apponyi Albert kultuszá- nak első felvonása: a 75. születésnap	2019	No. 47. 4. szám	9–24	A Horthy-kor- szak belpoliti- kája
Csíky Balázs	A magyarországi szélső- jobboldal és a katolikus egyház viszonya az 1930- as években	2013	No. 23. 4. szám	79–89	Újragondolt negyedszázad
Debreceni Péter	Gömbös Gyula 1934-es varsói látogatása a lengyel politikai sajtó és diplo- máciai dokumentumok tükrében	2016	No. 35. 4. szám	35–51	Újragondolt negyedszázad
Debreceni Péter	„Lengyelország és Magyarország a nyugati civilizáció két bástyája”. Hóman Bálint lengyel- országi látogatása (1935. ősz)	2017	No. 39. 4. szám	32–43	A Horthy-kor- szak külpoliti- kája

Domonkos Endre	A nagynémet gazdasági térség kiépítése Kelet-Közép- és Délkelet-Európában	2018	No. 43. 4. szám	181–194	A Horthy-korszak gazdaságtörténete
Domonkos Endre	Magyarország gazdasági fejlődése a második világháború idején	2019	No. 47. 4. szám	125–142	A Horthy-korszak gazdaságtörténete
Duczón Árpád	A pozsonyi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem Pécsre költözése és harca a fennmaradásért a II. világháborúig	2019	No. 47. 4. szám	53–68	A Horthy-korszak oktatásügye
Fizel Natasa	Felsőoktatás-politika a Horthy-korszakban	2013	No. 23. 4. szám	70–78	
Giczi Zsolt	Katolikusok és protestánsok együttműködése a keresztény-nemzeti Magyarországért az 1910-es és 1920-as évek fordulóján	2013	No. 23. 4. szám	58–69	Újragondolt negyedszázad
Gulyás László	Beneš 1931 évi terve és a magyar külpolitika válasza	2015	No. 28. 1.szám	101–128	Újragondolt negyedszázad
Gulyás László	A magyar revízió és Burgerland kérdése	2015	No. 31. 4.szám	96–106	Újragondolt negyedszázad
Hamerli Petra	Kultúrdiplomáciai közlekedés Magyarország és Olaszország között (1926–1928)	2016	No. 35. 4. szám	52–65	Újragondolt negyedszázad
Hamerli Petra	A két világháború közötti magyar-olasz kapcsolatok vázlata ..	2017	No. 39. 4. szám	44–64	A Horthy-korszak külpolitikája
Hamerli Petra	A magyar–olasz kapcsolatok regionális hatásai 1927 és 1936 között	2018	No. 43. 4. szám	9–34	A Horthy-korszak külpolitikája
Hamerli Petra	Dino Grandi elképzelései a fasiszta mozgalom elveiről és céljairól	2020	No. 48–49. 1–2. szám	257–266	Újragondolt negyedszázad
Joó András	Helyzetmérlegelés és taktika a magyar háborús diplomáciában, 1943–1944	2016	No. 35. 4. szám	19–34	Újragondolt negyedszázad

Joó András	A magyar sajtófőnök „tudtával és segítségével”: Háborús portrévázlat kérdőjelekkel – Ullein-Reviczky Antal (1942–1944)	2017	No. 39. 4. szám	65–82	A Horthy-korszak külpolitikája
Kiss Gábor Ferenc	A Magyar Királyi Honvédség gyorscsapatainak alkalmazása 1938–1941	2013	No. 23. 4. szám	116–124	Újragondolt negyedszázad
Kolontári Attila	Tizenkét perc Alekszej Fjodorovics Merekalov életéből	2020	No. 48–49. 1–2. szám	267–278	Újragondolt negyedszázad
Köpfler Balázs	Friedrich István szerepe Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjának létrejöttében és felbomlásában	2017	No. 39. 4. szám	83–101	A Horthy-korszak belpolitikája
Köpfler Balázs	Friedrich István és az 1922-es választójogi rendelet	2018	No. 43. 4. szám	101–124	A Horthy-korszak belpolitikája
Lakatos Artúr	Az Antonescu-kormány első lépései, magyar diplomáciai jelentések tükrében	2014	No. 25. 2. szám	213–220	Újragondolt negyedszázad
Miklós Péter	Az apostoli királyság és a protestáns kormányzó. Horthy Miklós és a katolikus főpapok	2013	No. 23. 4. szám	51–57	Újragondolt negyedszázad
Miklós Péter	A főrabbi vagy a plébános? Kecskeméti Ármin és Juhász Kálmán magántanári habilitációs eljárásáról	2015	No. 31. 4. szám	107–115	Újragondolt negyedszázad
Miklós Péter	A revíziós gondolat és a területgyarapodás a „Kecskeméti Lapok” hasábjain	2016	No. 35. 4. szám	166–172	Újragondolt negyedszázad
Miklós Péter	Az aradi ellenforradalmi kormány történetéhez	2020	No. 48–49. 1–2. szám	225–232	Újragondolt negyedszázad

Murádin János Kristóf	A magyar egység eszméje, mint politikai program. Az Erdélyi Párt propagandatevékenysége Észak-Erdélyben 1940 és 1944 között	2019	No. 47. 4. szám	25–42	A Horthy-korszak belpolitikája
Murádin János Kristóf	Város a megszállt országban. Kolozsvár az 1944-es német bevonulás után	2015	No. 28. 1.szám	62–76	Újragondolt negyedszázad
Murádin János Kristóf	Együttélés vagy asszimiláció? Az Erdélyi Párt viszonya az etnikai kisebbségekkel Észak-Erdélyben 1940 és 1944 között	2016	No. 35. 4. szám	66–86	Újragondolt negyedszázad
Murádin János Kristóf	Az Erdélyi Párt megszervezése és vidéki tagozatai Észak-Erdélyben a második bécsi döntés után	2018	No. 43. 4. szám	157–180	A Horthy-korszak belpolitikája
Murádin János Kristóf	A kényelmetlen nagyúr. Gróf Bánffy Miklós helye és szerepe a magyar politikai életben 1940 és 1944 között	2015	No. 31. 4.szám	5–20	Újragondolt negyedszázad
Murádin János Kristóf	Báró Bánffy Dániel, az Erdélyi Párt földművelésügyi minisztere a magyar kormányban 1940 és 1944 között	2020	No. 48–49. 1–2. szám	243–256	Újragondolt negyedszázad
Nagy Miklós Mihály	Horthy Miklós, a tengerész (Az első világháborús évek, 1914–1918)	2013	No. 23. 4. szám	39–50	Újragondolt negyedszázad
Nagy Miklós Mihály	Magyar államtér és külpolitikai kényszer	2015	No. 31. 4.szám	81–95	Újragondolt negyedszázad
Nyári Gábor	Az „Sz Programpont”. Teleki Pál egy kevésbé ismert reformtervezete	2016	No. 35. 4. szám	87–104	Újragondolt negyedszázad
Nyári Gábor	A Horthy-korszak szellemiségének továbbélése az emigrációban	2019	No. 47. 4. szám	143–160	A Horthy-korszak utóélete

Olasz Lajos	Zászlódiplomácia – 1941. Az 1849-ben orosz kézre került honvédszászlók visszaadása	2013	No. 23. 4. szám	90–103	Újragondolt negyedszázad
Olasz Lajos	Horthy kormányzó németországi látogatása 1938 augusztusában	2015	No. 28. 1. szám	18–33	Újragondolt negyedszázad
Olasz Lajos	A kormányzó utódlásának kérdése a Horthy-korszakban	2015	No. 31. 4. szám	32–46	Újragondolt negyedszázad
Olasz Lajos	Magyarország csatlakozása a háromhatalmi egyezményhez	2016	No. 35. 4. szám	105–124	Újragondolt negyedszázad
Olasz Lajos	Az 1941. júniusi magyar hadba lépés nemzetközi vonatkozásai	2017	No. 39. 4. szám	9–31	A Horthy-korszak külpolitikája
Olasz Lajos	A magyar 2. hadsereg frontra küldésének diplomáciai háttere	2018	No. 43. 4. szám	59–82	A Horthy-korszak külpolitikája
Olasz Lajos	Kettős játszma – Magyarország és az Antikomintern paktum	2019	No. 47. 4. szám	87–110	A Horthy-korszak külpolitikája
Orosz László	Adalékok a német „völkisch” történelemszemlélet fogadtatásához a Horthy-korszak Magyarországon	2015	No. 28. 1. szám	34–48	Újragondolt negyedszázad
Orosz László	A müncheni Südost-Institut létrehozása és első éveinek magyar kapcsolatai (1930–1936)	2015	No. 29. 2. szám	71–80	Újragondolt negyedszázad
Orosz László	A müncheni Südost-Institut tevékenysége és tudománypolitikai helyzete a 30-as évek közepétől a II. világháborús összeomlásig	2015	No. 31. 4. szám	21–31	Újragondolt negyedszázad
Orosz László	Tudományos pálya – nemzetiszocialista háttérrel. Fritz Valjavec karrierépítésének politikai aspektusai	2016	No. 35. 4. szám	125–139	

Orosz László	A kollektív bűnösség jegyében. Magyarország és a „németkérdés” – hetven évvel ezelőtt	2017	No. 36. 1. szám	129–139	
Orosz László	„a birodalmi német gyermekeket [...] Magyarország régi becses kultúrájában jártassá teszik” A budapesti Németbirodalmi Iskola, 1908–1944	2017	No. 39. 4. szám	120–135	A Horthy-korszak oktatási- és kulturális élete
Orosz László	Adalékok a budapesti németek I. világháborút követő negyedszázadához	2018	No. 43. 4. szám	125–138	A Horthy-korszak belpolitikája
Orosz László	Külföldtudományok" a berlini egyetemen a II. világháború idején	2018	No. 42. 3. szám	116–127	
Orosz László	A revízióorientált magyar–német együttműködés gátjai és lehetőségei (1918–1923)	2019	No. 47. 4. szám	111–124	A Horthy-korszak külpolitikája
Oroszné Takács Katalin	Kisebbségi népoktatás a trianoni Magyarországon a revíziós politika tükrében	2019	No. 47. 4. szám	43–52	A Horthy-korszak oktatásügye
Pintér István	A Magyar Királyi 2. Honvéd Hadsereg harcai 1942–43-ban (Vázlatos áttekintés)	2013	No. 23. 4. szám	125–135	
Schlett András	Hitelexpanzió, válság és válságkezelés a Horthy-korszakban	2015	No. 31. 4. szám	61–80	
Seres Attila	Horthy Miklós, Bethlen István, Gömbös Gyula, Teleki Pál és a magyar–szovjet kapcsolatok fordulópontjai 1924–1941 között	2018	No. 43. 4. szám	35–58	A Horthy-korszak külpolitikája
Suba János	A „visszatért” területek katonai közigazgatása (1938–1941)	2013	No. 23. 4. szám	136–150	
Suba János	A déli határszakasz határőrizete a két világháború között...	2015	No. 28. 1. szám	49–61	

Suba János	A Nemzeti Hadsereg csendőralakulatai 1919–1921	2015	No. 31. 4. szám	47–60	
Suba János	Határvadászok I.- A M. Kir. Honvédség határszolgálat 1938-39	2017	No. 39. 4. szám	102–119	A Horthy-korszak hadtörténete
Suba János	Határvadászok II. – Határőrizet a II. világháború időszakában 1938–1944	2018	No. 43. 4. szám	195–210	A Horthy-korszak hadtörténete
Suba János	Határvadászok III. – A Magyar Királyság határvédelme 1938–1944	2019	No. 47. 4. szám	69–86	A Horthy-korszak hadtörténete
Suba János	M. Kir. Csendőrség és az országgyarapítások 1939–1941	2016	No. 35. 4. szám	140–154	
Szávai Ferenc	Adalékok a magyar–német gazdasági kapcsolatok történetéhez, különös tekintettel a győri program megvalósítására	2013	No. 23. 4. szám	151–164	
Szávai Ferenc	A német kisebbség helyzete a Horthy-korszakban	2015	No. 28. 1. szám	5–17	
Szávai Ferenc	A névmagyarosítás hatása a hazai német kisebbségre a Horthy-korszakban	2018	No. 43. 4. szám	139–156	A Horthy-korszak belpolitikája
Tóth Imre	Kánya Kálmán külpolitikai szemlélete (1920–1933)	2015	No. 28. 1. szám	92–100	
Vizi László Tamás	A magyar külpolitika válságkezelő kísérletei a nagy gazdasági világválság idején Bethlen István és Károlyi Gyula kormányai alatt (1929–1932)	2015	No. 28. 1. szám	77–91	
Vizi László Tamás	Az Amerikai Egyesült Államok és Magyarország között 1921-ben megkötött békeszerződés	2015	No. 31. 4. szám	116–127	

Vizi László Tamás	„Hiszem és remélem, hogy ... hamarosan visz- zatérhet a régi barátság és megértés” Horthy Mik- lós mohácsi beszéde és a szerb orientáció alterna- tívája a magyar külpoliti- kában	2013	No. 23. 4. szám	7–38	
Zachar Péter Krisztián	Restauráció, reform vagy újjaépítés az alapoktól? Katolikus államreform elképzelések a két világ- háború között	2020	No. 50. 3. szám	157–180	
Zeman Ferenc	A hódmezővásárhelyi országgyűlési képvise- lő-választások 1926-ban	2013	No. 23. 4. szám	104–115	
Zeman Ferenc	A hódmezővásárhelyi országgyűlési képvise- lő-választások 1939-ben	2014	No. 24. 1. szám	38–51	
Zeman Ferenc	A hódmezővásárhelyi országgyűlési képvise- lő-választás 1935-ben	2015	No. 31. 4. szám	154–165	
Zeman Ferenc	A hódmezővásárhelyi Turul Szövetség műkö- dése (1925–1944)	2016	No. 35. 4. szám	155–165	
Zeman Ferenc	Pártpreferenciák a két- mandátumos törvényható- sági jogú városokban a két világháború között	2020	No. 48–49. 1–2. szám	233–241	

REPERTÓRIUM 3.

GULYÁS LÁSZLÓ (SZERK.):
„KÉZIKÖNYVEK A HORTHY-KORSZAK
TANULMÁNYOZÁSÁHOZ I. KÖTET.”
111 ÉLETRAJZ A KÜLPOLITIKA TÖRTÉNETÉHEZ
(1919–1944) REPERTÓRIUMA

összeállította: SZENTIRÁNYI ZITA

Bibliográfiai adatok Gulyás László (szerk.): Kézikönyvek a Horthy-korszak tanulmányozásához I. kötet. 111 életrajz a külpolitika történetéhez (1919–1944) 429 old. ISBN: 978-615-81261-2-0				
szerző	cím	oldal- szám	fejezetcím	feje- zet
Androvicz Gábor	DARUVÁRY GÉZA	155–156	Külgügyminiszterek	III.
Anka László	HUSZÁR KÁROLY	51–55	Kormányfők	II.
Anka László	HEVESY PÁL	196–199	Magyarország külföldi követei és konzuljai	IV.
Anka László	GRÓF NAGYAPPONYI APPONYI ALBERT	281–289	A külügyek szempontjából fontos politikusok	VI.
Botlik József	BRÓDY ANDRÁS	375–377	Kisebbségi magyar politikusok – Kárpát-aljaiak	VII.3.
Botlik József	SZTOJKA SÁNDOR	378–379	Kisebbségi magyar politikusok – Kárpát-aljaiak	VII.3.
Botlik József	ILNICZKY SÁNDOR	380–381	Kisebbségi magyar politikusok – Kárpát-aljaiak	VII.3.
Debreceni Péter	DARÁNYI KÁLMÁN	85–90	Kormányfők	II.
Debreceni Péter	PUKY ENDRE	162–164	Külgügyminiszterek	III.

Debreceni Péter	BAJCSY-ZSILINSZKY ENDRE	294–297	A külügyek szempontjából fontos politikusok	VI.
Debreceni Péter	KOZMA MIKLÓS	308–310	A külügyek szempontjából fontos politikusok	VI.
Debreceni Péter–Hamerli Petra	HORY ANDRÁS	200–205	Magyarország külföldi követei és konzuljai	IV.
Domján Dániel Ferenc	BAKACH-BESSENYEY GYÖRGY	184–186	Magyarország külföldi követei és konzuljai	IV.
Domján Dániel Ferenc	BARTÓK LÁSZLÓ	261–262	A külügyminisztérium fontosabb tisztségviselői	V.
Gali Máté	BERZEVICZY ALBERT	395–397	További a külügyek szempontjából fontos személyek	VIII.
Gerencsér Péter	BELTSKA SÁNDOR	190–191	Magyarország külföldi követei és konzuljai	IV.
Gerencsér Péter	CSEKONICS IVÁN, GR. ZSOMBOLYAI ÉS JANOVAI	192–193	Magyarország külföldi követei és konzuljai	IV.
Gerencsér Péter	MATUSKA PÉTER, TVAROZSNAI ÉS FELSŐRÁSZTOKAI	228–229	Magyarország külföldi követei és konzuljai	IV.
Gerencsér Péter	DOMSZKY PÁL	302	A külügyek szempontjából fontos politikusok	VI.
Gulyás László	HORTHY MIKLÓS	24–32	Államfők	I.
Gulyás László	BETHLEN ISTVÁN	65–72	Kormányfők	II.
Gulyás László	GÖMBÖS GYULA	78–84	Kormányfők	II.
Gulyás László	GHYCZY JENŐ	173–174	Külügyminiszterek	III.
Gulyás László	KORÁNYI FRIGYES	223–225	Magyarország külföldi követei és konzuljai	IV.
Gulyás László	VELICS LÁSZLÓ	242–243	Magyarország külföldi követei és konzuljai	IV.
Gulyás László	WETTSTEIN JÁNOS	253–254	Magyarország külföldi követei és konzuljai	IV.

Gulyás László	OTTLIK GYÖRGY	413–414	További a külügyek szempontjából fontos személyek	VIII.
György Sándor	LAKATOS GÉZA	114–122	Kormányfők	II.
György Sándor	TÁNCZOS GÁBOR	134–137	Külgügyminiszterek	III.
Hajdú Zoltán	RÓNAI ANDRÁS	415–423	További a külügyek szempontjából fontos személyek	VIII.
Hamerli Petra	WALKO LAJOS	159–161	Külgügyminiszterek	III.
Hamerli Petra	BARCZA GYÖRGY	186–189	Magyarország külföldi követei és konzuljai	IV.
Illik Péter–Nyári Gábor	VÖRNLE JÁNOS, DR.	247–249	Magyarország külföldi követei és konzuljai	IV.
Jávor Miklós	SZÁLASI FERENC	123–130	Kormányfők	II.
Joó András	BÁRDOSSY LÁSZLÓ, BÁRDOSI, DR.	94–102	Kormányfők	II.
Joó András	KÁLLAY MIKLÓS, NAGYKÁLLÓI DR.	103–110	Kormányfők	II.
Joó András	ÚJVÁRY DEZSŐ	240–241	Magyarország külföldi követei és konzuljai	IV.
Kolontári Attila	JUNGERTH (1933-TÓL JUNGERTH-ARNÓTHY) MIHÁLY	210–214	Magyarország külföldi követei és konzuljai	IV.
Kolontári Attila	KRISTÓFFY JÓZSEF, CSEJTEI, DR.	218–222	Magyarország külföldi követei és konzuljai	IV.
Köpfler Balázs	PEIDL GYULA	41–44	Kormányfők	II.
Köpfler Balázs	FRIEDRICH ISTVÁN	45–50	Kormányfők	II.
Köpfler Balázs	SÁNTHA GYÖRGY DR.	382–384	Kisebbségi magyar politikusok – Délvidékiek	VII.4.
Köpfler Balázs	KRÁMER GYULA	385–386	Kisebbségi magyar politikusok – Délvidékiek	VII.4.
Ligeti Dávid	KHUEN-HÉDERVÁRY SÁNDOR	215–217	Magyarország külföldi követei és konzuljai	IV.

Miklós Péter	IV. KÁROLY	15–18	Államfők	I.
Miklós Péter	IMRÉDY BÉLA	91–93	Kormányfők	II.
Miklós Péter	ÁGOSTON PÉTER	131–133	Külgyminiszterek	III.
Miklós Péter	LOVÁSZY MÁRTON	138–139	Külgyminiszterek	III.
Murádin János Kristóf	BÁNFFY MIKLÓS GRÓF, LOSONCZI	151–154	Külgyminiszterek	III.
Murádin János Kristóf	ALBRECHT DEZSŐ DR.	325–327	Kisebbségi magyar politikusok – Erdélyiek	VII.1.
Murádin János Kristóf	BETHLEN GYÖRGY DR. GRÓF, BETHLENI	328–330	Kisebbségi magyar politikusok – Erdélyiek	VII.1.
Murádin János Kristóf	MIKÓ IMRE DR.	331–333	Kisebbségi magyar politikusok – Erdélyiek	VII.1.
Murádin János Kristóf	NYIRŐ JÓZSEF	334–336	Kisebbségi magyar politikusok – Erdélyiek	VII.1.
Murádin János Kristóf	PÁLL GYÖRGY DR.	337–338	Kisebbségi magyar politikusok – Erdélyiek	VII.1.
Murádin János Kristóf	TELEKI BÉLA, GRÓF SZÉKI	339–341	Kisebbségi magyar politikusok – Erdélyiek	VII.1.
Murádin János Kristóf	VITA SÁNDOR	342–344	Kisebbségi magyar politikusok – Erdélyiek	VII.1.
Nánay Mihály	HABSBURG JÓZSEF	19–23	Államfők	I.
Nánay Mihály	SOMSSICH JÓZSEF	140–144	Külgyminiszterek	III.
Nánay Mihály	HABSBURG OTTÓ	398–404	További a külügyek szempontjából fontos személyek	VIII.
Nyári Gábor	ANDORKA RUDOLF	179–181	Magyarország külföldi követi és konzuljai	IV.
Nyári Gábor	APOR GÁBOR, BÁRÓ	181–183	Magyarország külföldi követi és konzuljai	IV.
Nyári Gábor	MÁRIÁSSY ZOLTÁN	230–231	Magyarország külföldi követi és konzuljai	IV.
Nyári Gábor	PELÉNYI JÁNOS	232–233	Magyarország külföldi követi és konzuljai	IV.
Nyári Gábor	VILLANI FRIGYES, BÁRÓ	244–246	Magyarország külföldi követi és konzuljai	IV.

Nyári Gábor	ÚJPÉTERY ELEMÉR	279–280	A külügyminisztérium fontosabb tisztségviselői	V.
Nyári Gábor	ECKHARDT TIBOR	303–305	A külügyek szempontjából fontos politikusok	VI.
Nyári Gábor	ESTERHÁZY MÓRIC, GRÓF	306–307	A külügyek szempontjából fontos politikusok	VI.
Nyári Gábor	NAGY EMIL	311–314	A külügyek szempontjából fontos politikusok	VI.
Nyári Gábor	BÁNFFY DÁNIEL, BÁRÓ	355–356	Kisebbségi magyar politikusok – Erdélyiek	VII.1.
Nyári Gábor	HERCZEGH FERENC	405–406	További a külügyek szempontjából fontos személyek	VIII.
Nyári Gábor	KOVRIG BÉLA	407–408	További a külügyek szempontjából fontos személyek	VIII.
Nyári Gábor– Rapali Vivien Regina	CSÁKY IMRE, GRÓF	145–146	Külügyminiszterek	III.
Olasz Lajos	HORTHY ISTVÁN	33–40	Államfők	I.
Olasz Lajos	IFJ. HORTHY MIKLÓS	206–209	Magyarország külföldi követei és konzuljai	IV.
Olasz Lajos	ULLEIN-REVICZKY ANTAL	255–260	Magyarország külföldi követei és konzuljai	IV.
Olasz Lajos	SZENTMIKLÓSY ANDOR	263–267	A külügyminisztérium fontosabb tisztségviselői	V.
Olasz Lajos	SZENT-IVÁNYI DOMOKOS	268–273	A külügyminisztérium fontosabb tisztségviselői	V.
Olasz Lajos	SZEGEDY-MASZÁK ALADÁR	274–278	A külügyminisztérium fontosabb tisztségviselői	V.
Orosz László	GRATZ GUSZTÁV ADOLF	147–150	Külügyminiszterek	III.
Orosz László	PRAZNOVSZKY IVÁN	234–237	Magyarország külföldi követei és konzuljai	IV.
Ördög Tibor	DEÁK LEÓ DR.	387–389	Kisebbségi magyar politikusok – Délvidékiek	VII.4.

Ördög Tibor	CSUKA JÁNOS	390–391	Kisebbségi magyar politikusok - Délvidékiek	VII.4.
Ördögh Tibor	PROKOPY IMRE	392–394	Kisebbségi magyar politikusok - Délvidékiek	VII.4.
Pócs Nándor	PÉNTEK ISTVÁN	315–316	A külügyek szempontjából fontos politikusok	VI.
Pócs Nándor	PEYER KÁROLY	317–321	A külügyek szempontjából fontos politikusok	VI.
Rapali Vivien Regina	GHIKA GYÖRGY	194–195	Magyarország külföldi követi és konzuljai	IV.
Sáringer János	WODIÁNER ANDOR	250–252	Magyarország külföldi követi és konzuljai	IV.
Schlett András	SIMONYI-SEMADAM SÁNDOR	56–58	Kormányfők	II.
Schlett András	SCITOVSZKY TIBOR	157–158	Külügyminiszterek	III.
Schlett András	MILOTAY ISTVÁN	409–412	További a külügyek szempontjából fontos személyek	VIII.
Szakály Sándor	SZTÓJAY DÖME	111–113	Kormányfők	II.
Szakály Sándor	VITÉZ HENNYEY GUSZTÁV	175–178	Külügyminiszterek	III.
Szávai Ferenc	TELEKI PÁL, GRÓF SZÉKI	59–64	Kormányfők	II.
Szávai Ferenc	CSÁKY ISTVÁN, GRÓF	170–172	Külügyminiszterek	III.
Szávai Ferenc	SZTERÉNYI JÓZSEF	424–426	További a külügyek szempontjából fontos személyek	VIII.
Szávai Ferenc	TOMCSÁNYI VILMOS PÁL	427–429	További a külügyek szempontjából fontos személyek	VIII.
Tóth Andrej	ESTERHÁZY JÁNOS	357–361	Kisebbségi magyar politikusok – Felvidékiek	VII.2.
Tóth Andrej	JAROSS ANDOR	362–366	Kisebbségi magyar politikusok – Felvidékiek	VII.2.

Tóth Andrej	SZENT-IVÁNY JÓZSEF (ZERDAHELYI)	367–370	Kisebbségi magyar politikusok – Felvidé- kiek	VII.2.
Tóth Andrej	SZÜLLŐ GÉZA	371–374	Kisebbségi magyar politikusok – Felvidé- kiek	VII.2.
Tóth Imre	KÁNYA (KANIA/ CANIA) KÁLMÁN	165–169	Külügyminiszterek	III.
Tóth Imre	MASIREVICH (KONSTANTIN) SZILÁRD LAJOS, DR. NEMES	225–227	Magyarország külföldi követi és konzuljai	IV.
Tóth Imre	TAHY LÁSZLÓ, TAHVÁRI ÉS TARKEŐI	238–239	Magyarország külföldi követi és konzuljai	IV.
Vincze Gábor	JAKABFFY ELEMÉR DR.	345–347	Kisebbségi magyar politikusok – Erdélyiek	VII.1.
Vincze Gábor	GYÁRFÁS ELEMÉR DR.	348–351	Kisebbségi magyar politikusok – Erdélyiek	VII.1.
Vincze Gábor	PAÁL ÁRPÁD DR.	352–354	Kisebbségi magyar politikusok -Erdélyiek	VII.1.
Vizi László Tamás	KÁROLYI GYULA, GRÓF	73–77	Kormányfők	II.
Vizi László Tamás	DR. BENÁRD ÁGOST	290–293	A külügyek szempont- jából fontos politikusok	VI.
Vizi László Tamás	DRASCHE-LÁZÁR ALFRÉD	298–301	A külügyek szempont- jából fontos politikusok	VI.
Zmák Tamás	MÁLNÁSI ÖDÖN	322–324	A külügyek szempont- jából fontos politikusok	VI.

SZÁVAI FERENC

GONDOLATOK A HORTHY-KORSZAK DIPLOMÁCIÁJÁNAK SZINTÉZISÉRŐL

Az *Újragondolt negyedszázad* című konferenciasorozat tudományos ülései programjának rendszeresen visszatérő és fontos momentumai a plenáris ülések utáni könyv- és folyóiratszám-bemutatók. Ezeken az eseményeken az adott évben, a Horthy-korszakkal kapcsolatban megjelent könyveket – pontosabban azok egy részét – mutatja be egy-egy történész kolléga. Miklós Péter címzetes egyetemi tanár, Olasz Lajos főiskolai docens és Vizi László Tamás főiskolai tanár rendszeresen vállalja ilyen alkalmakkor az adott kiadványt ismertető referens szerepét.

Ezek a könyvbemutatókon évek óta áttekintésre kerülnek a Gulyás László professzor által írt *A Horthy-korszak külpolitikája* című sorozat egyes darabjai. A széria 2012-ben indult az Attraktor Kiadó (Gödöllő–Máriabesnyő) gondozásában, s az azóta eltelt időszakban az alábbi hat kötet jelent meg.

- ✓ Gulyás László (2012): *A Horthy-korszak külpolitikája*. 1. köt. Az első évek. 1919–1924.
- ✓ Gulyás László (2013): *A Horthy-korszak külpolitikája*. 2. köt. A húszas évek második fele. 1924–1931.
- ✓ Gulyás László (2015): *A Horthy-korszak külpolitikája*. 3. köt. A Károlyi- és a Gömbös-kormány külpolitikája. 1931–1936.
- ✓ Gulyás László (2016): *A Horthy-korszak külpolitikája*. 4. köt. /A revíziós sikerek. 1. köt./ A Felvidék és a Kárpátalja visszatérése. 1937–1939.
- ✓ Gulyás László (2017): *A Horthy-korszak külpolitikája*. 5. köt. /A revíziós sikerek. 2. köt./ A második bécsi döntés. 1939–1940.
- ✓ Gulyás László (2019): *A Horthy-korszak külpolitikája*. 6. köt. A Délvidék visszatérése 1940–1941.

A sorozat elindításának eredeti célja egy korszerű tananyag létrehozása volt a történész- és történelemtanár-képzés számára. Ezen a területen ugyanis jelentős adósságot halmozott fel a magyar történelemtudomány. A rendszerváltozás előtt a témakörrel kapcsolatban alapműnek számított Juhász Gyula *Magyarország külpolitikája. 1919–1945* (Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1975) című összefoglaló munkája.

Ez a könyv azonban egyértelműen a „konszolidált Kádár-korszak” történet-felfogását tükrözte – s ennek szellemében rajzolt elfogult és a „marxista igényeknek” megfelelő képet a korszak magyar külpolitikájáról. Így a huszonegyedik században egyre kevésbé felelt meg annak a követelménynek, hogy objektív, tárgyilagos, politikai elfogultságtól mentes és megfelelően árnyalt képet adjon a jövődő történész kutatóinak és történelemtanárainak a Horthy-korszak külpolitikájáról.

Gulyás László, a Szegedi Tudományegyetem professzora és a Magyarságkutató Intézet tudományos tanácsadója ezt a feladatot – amelynek célja az volt, hogy készüljön egy korszerű, használható tankönyv a két világháború közti diplomáciatörténetről – kívánta elvégezni a sorozat elindításával. Egy-egy kötet megírásához azonban olyan nagy mennyiségű szakirodalmat és egyéb forrásanyagot dolgozott fel, hogy – ma már látjuk – a tankönyvsorozat jóval túllépett eredeti célján és keretein, s az eddig megjelent hat kötet a Horthy-korszakkal foglalkozó szakirodalom szintézisévé vált.

A két világháború közötti magyar külpolitika mintegy negyedszázados tendenciáinak összefoglalása és elemző bemutatása nem kis kihívás elé állította a szerzőt, aki azonban sikeresen megoldotta ezt a nagy feladatot. Gulyás László – az Újragondolt negyedszázad történész műhelye keretei között készült – sorozatában nemcsak áttekintette, hanem – a vonatkozó monográfiák, releváns tanulmányok és publikált visszaemlékezések, jelentések, valamint egyéb források szövegei alapján – értő és elemző módon vizsgálta a Horthy-korszak diplomáciáját. Egy olyan alapvető monografikus sorozatot alkotott meg, amelynek a felsőoktatási tankönyvek és a történészi könyvtárak kézikönyvei között egyaránt helye van.

Bízunk abban, hogy a hat kötet egyetlen vaskos kötetben való kiadása a huszadik századdal foglalkozó magyar történeti kutatások nagy nyeresége lesz.

TÓTH MARCELL

AZ ÚJRAGONDOLT NEGYEDSZÁZAD TÖRTÉNETÉSZ MŰHELY EREDMÉNYEI A HORTHY-KORSZAK KUTATÁSÁBAN

Az elmúlt tizenhárom évben kilenc alkalommal megrendezett *Újragondolt negyedszázad* című konferenciasorozattól mindig is elválaszthatatlan volt az a törekvés, hogy a tanácskozáson elhangzott előadások írott formában is megjelenjenek. Ennek jegyében került kiadásra a Jancsák Csaba vezette szegedi Belvedere Meridionale Kiadó gondozásában az *Újragondolt negyedszázad. Tanulmányok a Horthy korszakról* című reprezentatív könyv.¹

A Miklós Péter szerkesztette tanulmánykötet csaknem harminc olyan írást tartalmazott, amelyek a két világháború közötti Magyarország politikatörténetét, művelődés-, irodalom és egyháztörténetét, illetve hadtörténetét éppúgy tárgyalták, mint diplomáciatörténetét, vagy társadalomtörténetét. A könyvben közzétett dolgozatok között voltak – módszertanukat, szerkezetüket és tartalmukat tekintve – a hagyományos államigazgatási és politikatörténeti szemléletmódot meghaladva fontos mikrotörténeti, valamint lokális történeti tartalmakat elemző munkák is. A szerzők között pedig professzorok és egyetemi hallgatók egyaránt megtalálhatóak.²

A konferenciasorozat 2012. évi „újraindulását” (pontosabban: részben „folytatását”, részben „megindulását”) követően az előadások a Gulyás László főszerkesztésében kiadott *Közép-Európai Közlemények* című folyóirat hasábjain jelentek meg, hagyományosan mindig az adott évfolyam utolsó – azaz negyedik – számában. Az *Újragondolt negyedszázad* konferenciái ugyanis 2012-től – immár Gulyás László és Miklós Péter közös szervezésében – minden év novemberében kerültek megrendezésre Szegeden. 2013 óta a *Közép-Európai Közlemények* egyik egysége *Újragondolt negyedszázad – a Horthy korszak* – rovat címmel jelenik meg, amelynek rovatvezetője – úgy is mint a tudományos folyóirat szerkesztőbizottságának tagja – Miklós Péter.

A *Közép-Európai Közlemények* imént említett rovata hasábjain a Horthy-korszak külpolitikai viszonyaival és belpolitikai tendenciáival egyaránt foglalkoztak tanulmányok az elmúlt nyolc évfolyam lapszámaiban.

Az 1920-ban az állami önállóságát visszanyert Magyarország diplomácia-történetéhez közzétett adatokat például Debreceni Péter, aki a két háború közötti magyar–lengyel kapcsolatokról érkezett: elsősorban lengyelországi források

alapján.³ Gulyás László egyik régi kutatási témájáról, Edvard Benesről, valamint a magyar revíziós törekvések Burgenlanddal kapcsolatos álláspontjáról írt.⁴

Hamerli Petra a Horthy-korszak idej magyar–olasz kapcsolatokat vizsgálta, de az olaszországi fasiszta mozgalom ideológiájáról is írt.⁵ Joó András a magyar második háborús diplomácia – és azon belül is Ullein-Reviczky Antal külügyér – tevékenységét mutatta be tanulmányaiban.⁶ Lakatos Artúr a romániai Antonescu-kormány tevékenységét vizsgálta a magyar diplomáciai jelentések tükrében.⁷ Kolontári Attila a Molotov–Ribbentrop-paktum létrejöttét ismertette a berlini szovjet nagykövet, Alekszej Fjodorovics Merekalov perspektívájából.⁸

Olasz Lajos Horthy Miklós 1938. augusztusi németországi látogatásáról éppúgy közölt alapvető fontosságú dolgozatot, mint az 1849-ben orosz kézre került magyar zászlók 1941-es visszaadásáról, vagy éppen Magyarország hadba lépésének nemzetközi kontextusáról, illetve hazánknek a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozásáról és az Antikomintern-paktumhoz való viszonyáról.⁹ Seres Attila az 1924 és 1941 közötti magyar–szovjet kapcsolatokat tekintette át, míg Tóth Imre Kánya Kálmán külpolitikáját mutatta be.¹⁰

A magyar diplomáciatörténetről közölt érdekes adalékokat – például a nagy gazdasági világválság idején megfigyelhető magyar külpolitikai törekvésekről, az Amerikai Egyesült Államok és Magyarország békeszerződéséről (1921), illetve Horthy Miklós kormányzó mohácsi beszédéről (1926) és az akkori szerb–magyar kapcsolatokról – Vizi László Tamás.¹¹

A fentebb említett témakörök mellett természetesen a hazai belpolitika, kisebbségpolitika és a magyarországi politikai kultuszok is megjelentek a folyóirat *Újragondolt negyedszázad* rovatában.

Anka László Friedrich István miniszterelnöknek az antantról és az 1919–1920-as béketárgyalásokról vallott nézeteiről publikált írást, de ugyancsak Friedrich politikai szereplését tárgyalta Köpfler Balázs, Miklós Péter pedig az aradi ellenforradalmi kormány (1919) történetéhez közölt adatokat.¹² Orosz László egyrészt a müncheni Súdost-Institut, és annak vezetője, Fritz Valjavec tevékenységéről érkezett, de ő, valamint Oroszné Takács Katalin és Szávai Ferenc a magyarországi német kisebbségről is írt.¹³

A két világháború közötti politikai kultuszokról szólt Anka László két írása, amelyek a versailles-i magyar békedelegáció vezetője, Apponyi Albert közéleti presztízsét születésnapjainak társadalmi és nyilvánosság előtti „megünneplése” kapcsán mutatták be.¹⁴ Nyári Gábor hasonló tematikájú munkája a Horthy-korszak szellemiségének az emigrációban való továbbélését tekintette át.¹⁵

A Horthy-korszak egyház- és művelődéspolitikája is jelen van az *Újragondolt negyedszázad* rovat hasábjain. Csíky Balázs a magyar katolikus egyház és

a szélsőjobboldal viszonyáról értekezett, Duczon Árpád a Pozsonyból elűzött Magyar Királyi Erzsébet Királyné Tudományegyetem Pécsre kerüléséről írt, Fizel Natasa a felsőoktatás-politika Horthy-korszakbéli történetét mutatta be, míg Giczi Zsolt a katolikus és protestáns egyházaknak a „keresztény nemzeti gondolat” érdekében való együttműködéséről, Miklós Péter pedig Horthy és a magyar katolikus felsőklérus kapcsolatáról, illetve a szegedi (Trianon előtt Kolozsvárott működött) Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem katolikus és izraelita egyházi személy magántanáraitól publikált tanulmányt.¹⁶

A folyóirat és a rovat szerkesztői nem feledkeztek meg a gazdaságtörténetről sem. Domonkos Endre a magyar–német gazdasági kapcsolatokat és hazánk második világháborús gazdaságpolitikáját, míg Szávai Ferenc a győri programnak (1938) a Magyarország és Németország közötti gazdasági kapcsolatokra gyakorolt hatását elemezte.¹⁷ Zachar Péter Krisztián egy katolikus államreform-kísérletet ismertetett, Nyári Gábor pedig Teleki Pál egyik kevésbé ismert reformelképzelését mutatta be.¹⁸ Gazdaságtörténeti írást közölt Schlett András, aki a két világháború közötti hitelexpanziós törekvéseket és válságkezelési kísérleteket ismertette.¹⁹

A hadtörténet is megfelelő arányban volt jelen a Közép-Európai Közlemények Horthy-korszakkal foglalkozó rovatában. Kiss Gábor Ferenc a Magyar Királyi Honvédség gyorscsapatainak 1938 és 1941 közötti történetét, Nagy Miklós Mihály Horthy Miklós első világháborús szerepét, valamint a korabeli magyar államtér alakulásának tendenciáit, míg Pintér István a magyar második hadsereg 1942–1943-as harcait és megsemmisülését dolgozta föl.²⁰ Suba János a katonai közigazgatásról, a déli határszakasz őrizetéről, a határőrizet 1938 és 1944 közötti történetéről, valamint a csendőrség múltjáról közölt tanulmányokat.²¹

A helytörténeti dimenziók és a lokális történeti kutatási eredmények sem maradtak ki az *Újragondolt negyedszázad* című rovatban megjelent dolgozatok közül. Ezeket a Hódmezővásárhely két háború közötti politikai történetét feldolgozó Zeman Ferenc és a revíziós gondolatnak a *Kecskeméti Lapok* című orgánum lapjain megjelenő tartalmait elemző Miklós Péter képviselte.²² Külön említést érdemelnek Murádin János Kristóf tanulmányai, amelyek az 1940 és 1944 között hazánkhoz visszacsatolt Észak-Erdélyben működő Erdélyi Párt és annak reprezentánsai – így például Bánffy Miklós vagy Bánffy Dániel – politikai szerepéről közöltek adatokat.²³

Az *Újragondolt negyedszázad* projekt a konferenciaszervezést és kiadványok (legyenek az önálló kötet, tematikus lapszám, vagy éppen tudományos folyóirat rovata útján) megjelentetését egyaránt magában foglalja, mint ahogyan azon szándékot is, hogy „harag és elfogultság nélkül” közelítsen a két világháború

közötti magyar történelemhez – objektív módon, a történeti források alapján és az azokban fellelhető tényeket tiszteletben tartva.

Értékkeremtő és értékőrző törekvés a Gulyás László és Miklós Péter által szervezett *Újragondolt negyedszázad* történetisműhely (túlzás nélkül nevezhetjük így), amelynek jelentős publikációs tevékenysége mellett érdemként könyvelhető el, hogy komoly és megbecsült történészekből áll.

JEGYZETEK

- 1 Miklós Péter (szerk.) (2010): *Újragondolt negyedszázad. Tanulmányok a Horthy-korszakról.* Belvedere Meridionale, Szeged. 1–380. old.
- 2 A Miklós Péter (szerk.) (2010): *Újragondolt negyedszázad. Tanulmányok a Horthy-korszakról.* Belvedere Meridionale, Szeged. című kötetben szereplő dolgozatok: Bogoly József Ágoston: A konzervatív kontextus: irodalom- és kultúratudomány (1920–1945). 131–143. old.; Boross Árpád Bence: Borgulya Pál szarvasi nemzetgyűlési képviselő politikai tevékenysége (1920–1926). 58–71. old.; Balogh Margit: Mindszenty József veszprémi püspök nyilas fogságban. 233–248. old.; Csath Magdolna: A Horthy-korszak gazdaságpolitikájáról. 11–15. old.; Fazekas Csaba: A magyar katolikus egyház és a „fasizmus”. 214–222. old.; Fülöp Mihály: Churchill, Sztálin és Horthy. 291–303. old.; Giczi Zsolt: A magyarországi katolikuság 1937–1938-as kettős szentéve és a protestánsok. 223–232. old.; Gulyás László: 1921. március 27. Kísérlet Károly király és Horthy kormányzó találkozásának rekonstruálására. 275–282. old.; Haág Zalán István: Horthy a vádlottak padján. 330–380. old.; Kiss Gábor Ferenc: Gyorscsapatok – szervezés és első alkalmazás (1938). 313–322. old.; Kiss Róbert Károly: Gondolatok és tettek a revízió jegyében a szegedi egyetemen a két világháború között. 103–112. old.; Kudlacsek Zsigmond: Klebelsberg Kuno oktatáspolitikája a parlamenti viták tükrében. Az 1924. évi középiskolai törvény vitája. 89–102. old.; Lezsák Sándor: „A szívek is róla beszélnek” A klebelsbergi oktatás- és kultúrpolitika a két világháború közötti Magyarországon. 83–88. old.; Majdán János: Közlekedéspolitika és hálózatfejlesztés 1920 és 1944 között Magyarországon. 16–31. old.; Marjanucz László: Parasztkérdés és szociáldemokrácia Magyarországon a két világháború között. 249–254. old.; Markó Csaba: Katolicizmus és politika a Horthy-korszak elején. Prohászka Ottokár és a „keresztény kurzus”. 198–213. old.; Miklós Péter: Ideológiai és politikai tendenciák egy vidéki hírlap hasábjain a Horthy-korszakban. A Kecskeméti Lapok a két világháború között. 255–274. old.; Nagy Miklós Mihály: Utazástörténeti vonások Horthy Miklós portréjához. 343–353. old.; Olasz Lajos: A kormányzó-kultusz alakulása a második világháború időszakában (1938–1944). 354–369. old.; Pál József: Horthy, Babits, Nyugat. 161–168. old.; Pihurik Judit: Egy dorozsmai kosárfonó a Donkanyarban. 323–339. old.; Püski Levente: Parlamenti ciklusok, ülészakok, ülések a két világháború közötti Magyarországon. 35–45. old.; Salamon Konrád: Népi mozgalom – népi gondolat. 154–160. old.; Sarnyai Csaba Máté: Két ferences a katolikus autonómiáról (1919–1920). Péter Zdravetz István és egy névtelen szerző írásai alapján. 181–197. old.; Sipos József: Bethlen és Nagyatádi Szabó 1922-es választási körútja Csongrád megyében.

- 46–57. old.; Szakály Sándor: Horthy Miklós és a Nemzeti Hadsereg létrejötte (1919–1920). 307–312. old.; Ujváry Gábor: Aranykor a szorongató történelmi helyzetben. A két világháború közötti magyar történetírásról. 144–153. old.; Vajda Tamás: A nemzeti egység és a revízió gondolata az Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskolán 1928–1947. 133–128. old.; Varga Zoltán: Révész László és a Független Kisgazdapárt választási sikere Kecskeméten (1939). 72–79. old.; Vincze Gábor: A Keleti Akciótól a revízióig, Bethlentől Telekiig. Budapest Erdély-politikája az 1920–30-as években. 283–290. old.; Zombori István: Horthy, Zdravcevsz és Szeged (1919). 171–180. old.
- 3 Debreceni Péter (2016): Gömbös Gyula 1934-es varsói látogatása a lengyel politikai sajtó és diplomáciai dokumentumok tükrében. Közép-Európai Közlemények (a továbbiakban: KEK), 4. szám 35–51. old.; Debreceni Péter (2017): „Lengyelország és Magyarország a nyugati civilizáció két bástyája”. Hóman Bálint lengyelországi látogatása (1935 ősz). KEK, 4. szám 32–43. old.
 - 4 Gulyás László (2015): Beneš 1931. évi terve és a magyar külpolitika válasza. KEK, 1. szám 101–128. old.; Gulyás László (2015): A magyar revízió és Burgerland kérdése. KEK, 4. szám 96–106. old.
 - 5 Hamerli Petra (2016): Kultúrdiplomáciai közeledés Magyarország és Olaszország között (1926–1928). KEK, 4. szám 52–65. old.; Hamerli Petra (2017): A két világháború közötti magyar-olasz kapcsolatok vázlata. KEK, 4. szám 44–64. old.; Hamerli Petra (2018): A magyar-olasz kapcsolatok regionális hatásai 1927 és 1936 között. KEK, 4. szám 9–34. old.; Hamerli Petra (2020): Dino Grandi elképzelései a fasiszta mozgalom elveiről és céljairól. KEK, 1–2. szám 257–266. old.
 - 6 Joó András (2016): Helyzetmértékelés és taktika a magyar háborús diplomáciában, 1943–1944. KEK, 4. szám 19–34. old.; Joó András (2017): A magyar sajtófőnök „tudrával és segítségével”. Háborús portrévázlat kérdőjelekkel – Ullein-Reviczky Antal (1942–1944) KEK, 4. szám 65–82. old.
 - 7 Lakatos Artúr (2014): Az Antonescu-kormány első lépései, magyar diplomáciai jelentések tükrében. KEK, 2. szám 213–220. old.
 - 8 Kolontári Attila (2020): Tizenkét perc Alekszej Fjodorovics Merekalov életéből. KEK, 1–2. szám 267–278. old.
 - 9 Olasz Lajos (2013): Zászlódiplomácia – 1941. Az 1849-ben orosz kézre került honvédszázadok visszaadása. KEK, 4. szám 90–103. old.; Olasz Lajos (2015): Horthy kormányzó németországi látogatása 1938 augusztusában. KEK, 1. szám 18–33. old.; Olasz Lajos (2015): A kormányzó utódlásának kérdése a Horthy-korszakban. KEK, 4. szám 32–46. old.; Olasz Lajos (2016): Magyarország csatlakozása a háromhatalmi egyezményhez. KEK, 4. szám 105–124. old.; Olasz Lajos (2017): Az 1941. júniusi magyar hadba lépés nemzetközi vonatkozásai. KEK, 4. szám 9–31. old.; Olasz Lajos (2018): A magyar 2. hadsereg frontra küldésének diplomáciai háttere. KEK, 4. szám 59–82. old.; Olasz Lajos (2019): Kettős játszma – Magyarország és az Antikomintern paktum. KEK, 4. szám 87–110. old.
 - 10 Seres Attila (2018): Horthy Miklós, Bethlen István, Gömbös Gyula, Teleki Pál és a magyar-szovjet kapcsolatok fordulópontjai 1924–1941 között. KEK, 4. szám 35–58. old.; Tóth Imre (2015): Kánya Kálmán külpolitikai szemlélete (1920–1933). KEK, 1. szám 92–100. old.

- 11 Vizi László (2015): A magyar külpolitika válságkezelő kísérletei a nagy gazdasági világválság idején Bethlen István és Károlyi Gyula kormányai alatt (1929–1932). KEK, 1. szám 77–91. old.; Vizi László (2015): Az Amerikai Egyesült Államok és Magyarország között 1921-ben megkötött békeszerződés. KEK, 4. szám 116–127. old.; Vizi László Tamás (2013): „Hiszem és remélem, hogy [...] hamarosan visszatérhet a régi barátság és megértés” Horthy Miklós mohácsi beszéde és a szerb orientáció alternatívája a magyar külpolitikában. KEK, 4. szám 7–38. old.
- 12 Anka László (2018): Friedrich István véleménye az antantról és a béketárgyalásokról (1919–1920). KEK, 4. szám 83–100. old.; Köpfler Balázs (2017): Friedrich István szerepe Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjának létrejöttében és felbomlásában. KEK, 4. szám 83–101. old.; Köpfler Balázs (2018): Friedrich István és az 1922-es választójogi rendelet. KEK, 4. szám 101–124. old.; Miklós Péter (2020): Az aradi ellenforradalmi kormány történetéhez KEK, 1–2. szám 225–232. old.
- 13 Orosz László (2015/A): Adalékok a német „völkisch” történelemszemlélet fogadtatásához a Horthy-korszak Magyarországon. KEK, 1. szám 34–48. old.; Orosz László (2015/B): A müncheni Südost-Institut létrehozása és első éveinek magyar kapcsolatai (1930–1936). KEK, 2. szám 71–80. old.; Orosz László (2015/C): A müncheni Südost-Institut tevékenysége és tudománypolitikai helyzete a 30-as évek közepétől a II. világháborús összeomlásig. KEK, 4. szám 21–31. old.; Orosz László (2016): Tudományos pálya – nemzetiszocialista háttérrel; Fritz Valjavec karrierépítésének politikai aspektusai. KEK, 4. szám 125–139. old.; Orosz László (2017): A kollektív bűnösség jegyében. Magyarország és a „németkérdés” – hetven évvel ezelőtt. KEK, 1. szám 129–139. old.; Orosz László (2017): „a birodalmi német gyermekeket [...] Magyarország régi becses kultúrájában jártassá teszik” A budapesti Németbirodalmi Iskola, 1908–1944. KEK, 4. szám 120–135. old.; Orosz László (2018/a): Külföldtudományok a berlini egyetemen a II. világháború idején. KEK 2018/3. szám 116–127. old.
Orosz László (2018/b): Adalékok a budapesti németek I. világháborút követő negyedszázadához. KEK, 4. szám 125–138. old.; Orosz László (2019): A revízióorientált magyar–német együttműködés gátjai és lehetőségei (1918–1923). KEK, 4. szám 111–124. old.; Oroszné Takács Katalin (2019): Kisebbségi népoktatás a trianoni Magyarországon a revíziós politika tükrében. KEK, 4. szám 43–52. old.; Szávai Ferenc (2015): A német kisebbség helyzete a Horthy-korszakban. KEK, 1. szám 5–17. old.; Szávai Ferenc (2018): A névmagyarosítás hatása a hazai német kisebbségre a Horthy-korszakban. KEK, 4. szám 139–156. old.
- 14 Anka László: Apponyi Albert jubileumi születésnapjai a kultusz jegyében. KEK, 4. szám 9–18. old.; Anka László (2019): Apponyi Albert kultuszának első felvonása: a 75. születésnap. KEK, 4. szám 9–24. old.
- 15 Nyári Gábor (2019): A Horthy-korszak szellemiségének továbbélése az emigrációban. KEK, 4. szám 143–160. old.
- 16 Csiky Balázs (2013): A magyarországi szélsőjobboldal és a katolikus egyház viszonya az 1930-as években. KEK, 4. szám 79–89. old.; Duczon Árpád (2019): A pozsonyi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem Pécsre költözése és harca a fennmaradásért a II. világháborúig. KEK, 4. szám 53–68. old.; Fizel Natasa (2013): Felsőoktatás-politika a Horthy-korszakban. KEK, 4. szám 70–78. old.; Giczi Zsolt (2013): Katolikusok és protestánsok együttműködése a keresztény-nemzeti Magyarországgal az 1910-es és 1920-as évek fordulóján.

- lóján. KEK, 4. szám 58–69. old.; Miklós Péter (2013): Az apostoli királyság és a protestáns kormányzó. Horthy Miklós és a katolikus főpapok. KEK, 4. szám 51–57. old.; Miklós Péter (2015): A főrabbi vagy a plébános? Kecskeméti Ármin és Juhász Kálmán magántanári habilitációs eljárásáról. KEK, 4. szám 107–115. old.
- 17 Domonkos Endre (2018): A nagynémet gazdasági térség kiépítése Kelet-Közép- és Délkelet-Európában. KEK, 4. szám 181–194. old.; Domonkos Endre (2019): Magyarország gazdasági fejlődése a második világháború idején. KEK, 4. szám 125–142. old.; Szávai Ferenc (2013): Adalékok a magyar–német gazdasági kapcsolatok történetéhez, különös tekintettel a győri program megvalósítására. KEK, 4. szám 151–164. old.
- 18 Zachar Péter Krisztián (2020): Restauráció, reform vagy újjáépítés az alapoktól? Katolikus államreform elképzelések a két világháború között. KEK, 3. szám 157–180. old.; Nyári Gábor (2016): Az „Sz Programont”. Teleki Pál egy kevésbé ismert reformtervezete. KEK, 4. szám 87–104. old.
- 19 Schlett András (2015): Hitelexpanzió, válság és válságkezelés a Horthy-korszakban. KEK, 4. szám 61–80. old.
- 20 Kiss Gábor Ferenc (2013): A Magyar Királyi Honvédség gyorscsapatainak alkalmazása, 1938–1941. KEK, 4. szám 116–124. old.; Nagy Miklós Mihály (2013): Horthy Miklós, a tengerész (Az első világháborús évek, 1914–1918). KEK, 4. szám 39–50. old.; Nagy Miklós Mihály (2015): Magyar államtér és külpolitikai kényszer. KEK, 4. szám 81–95. old.; Pintér István (2013): A Magyar Királyi 2. Honvéd Hadsereg harcai 1942–43-ban (Vázlatos áttekintés). KEK, 4. szám 125–135. old.
- 21 Suba János (2013): A „visszatért” területek katonai közigazgatása (1938–1941). KEK, 4. szám 136–150. old.; Suba János (2015): A déli határszakasz határőrizete a két világháború között. KEK, 1. szám 49–61. old.; Suba János (2015): A Nemzeti hadsereg csendőralakulatai 1919–1921. KEK, 4. szám 47–60. old.; Suba János (2017): Határvadászok I. – A M. Kir. Honvédség határőrszolgálat 1938–39. KEK, 4. szám 102–119. old.; Suba János (2018): Határvadászok II. – Határőrizet a II. világháború időszakában 1938–1944. KEK, 4. szám 195–210. old.; Suba János (2019): Határvadászok III. – A Magyar Királyság határvédelme 1938–1944. KEK, 4. szám 69–86. old.; Suba János (2016): A M. Kir. Csendőrség és az országgyarapítások 1939–1941. KEK, 4. szám 140–154. old.
- 22 Zeman Ferenc (2013): A hódmezővásárhelyi országgyűlési képviselő-választások 1926-ban. KEK, 4. szám 104–115. old.; Zeman Ferenc (2014): A hódmezővásárhelyi országgyűlési képviselő-választások 1939-ben. KEK, 1. szám 38–51. old.; Zeman Ferenc (2015): A hódmezővásárhelyi országgyűlési képviselő-választás 1935-ben. KEK, 4. szám 154–165. old.; Zeman Ferenc (2016): A hódmezővásárhelyi Turul Szövetség működése (1925–1944). KEK, 4. szám 155–165. old.; Zeman Ferenc (2020): Pártpreferenciák a kétmandátumos törvényhatósági jogú városokban a két világháború között. KEK, 1–2. szám 233–242. old.; Miklós Péter (2016): A revíziós gondolat és a területgyarapodás a „Kecskeméti Lapok” hasábjain. KEK, 4. szám 166–172. old.
- 23 Murádin János Kristóf (2019): A magyar egység eszméje, mint politikai program. Az Erdélyi Párt propagandatevékenysége Észak-Erdélyben 1940 és 1944 között. KEK, 4. szám 25–42. old.; Murádin János Kristóf (2015): Város a megszállt országban. Kolozsvár az 1944-es német bevonulás után. KEK, 1. szám 62–76. old.; Murádin János Kristóf (2016): Együttélés vagy asszimiláció? Az Erdélyi Párt viszonya az etnikai kisebbségekkel Észak-Erdélyben 1940 és 1944 között. KEK, 4. szám 66–86. old.; Murádin János Kristóf

(2018): Az Erdélyi Párt megszervezése és vidéki tagozatai Észak-Erdélyben a második bécsi döntés után. KEK, 4. szám 157–180. old.; Murádin János Kristóf (2015): A kényelmetlen nagyúr. Gróf Bánffy Miklós helye és szerepe a magyar politikai életben 1940 és 1944 között. KEK, 4. szám 5–20. old.; Murádin János Kristóf (2020): Báró Bánffy Dániel, az Erdélyi Párt földművelésügyi minisztere a magyar kormányban 1940 és 1944 között. KEK, 4. 1–2. szám 243–256. old.

A KÖZÉP-EURÓPA KUTATÁSÁÉRT DÍJ DÍJAZOTTAI 2016–2019

(összeállította: Gulyás László)

A DIJ TÖRTÉNETE

2016 őszén az Egyesület Közép-Európa Kutatására kitüntetést alapított *Közép-Európa Kutatásáért Díj* elnevezéssel. A díjat három fokozatban:

- életmű fokozat: 60 év felett,
- senior fokozat: 40 év és 60 év között;
- junior fokozat 40 év alatt)

kerül átadásra minden évben az *Újragondolt negyedszázad – A Horthy-korszak – konferencia* plenáris előadásai után.

A díjat olyan történészeknek, geográfusoknak ítéljük oda, aki kimagasló tevékenységet fejtettek ki Közép-Európa – beleértve Magyarország – huszadik századi történetének kutatásában. Az első díjak átadására 2016 novemberében került sor.

Az alábbiakban bemutatjuk az eddigi díjazottakat és a díj átadása során elhangzott laudációjukat:

2016

Ebben az évben az alábbi három személy kapta meg a
Közép-Európa Kutatásáért Díjat:

Életmű fokozat: **Prof. Dr. Gazdag Ferenc**
Senior fokozat: **Dr. habil. Ujváry Gábor**
Junior fokozat: **Dr. Miklós Péter PhD**

GAZDAG FERENC LAUDÁCIÓJA

Prof. Dr. Gazdag Ferenc egyetemi tanár. 1992 és 2001 között a Stratégiai Védelmi Kutató Intézet igazgatója volt, majd az Nemzeti Köszolgálati Egyetem jogelőd intézményében oktatott és kutatott. Az MTA doktora politikatudományok területén. Kiemelt kutatási területei: a magyar kül- és biztonság-

politika, az európai integráció, az európai kül- és biztonságpolitika, valamint Franciaország története.

Gazdag Ferenc szakterületén nemzetközileg elismert oktatói-kutatói munkássággal rendelkezik. Az MTA IX. osztályának tagja, a Nemzetközi Tanulmányok Bizottság elnöke, a Magyar Felsőoktatási Akkreditációs Bizottság Társadalomtudományi Bizottságának elnöke, közreműködik a Magyar Külügyi Társaság, a Magyar Politikatudományi Társaság, valamint ESDC Executive Academic Board munkájában, kiemelkedő szakmai tevékenységét többször is elismerték.

Gazdag Ferenc kiemelkedő alakja a Közép-Európával foglalkozó történészek azon körének, amely meghatározó jelentőségű életművet hozott létre.

UJVÁRY GÁBOR LAUDÁCIÓJA

Dr. habil. Ujváry Gábor a VERITAS Történetkutató Intézet tudományos főmunkatársa, a Horthy-kori Kutatócsoport vezetője.

Munkásságának középpontjában a 20. század első felének magyarországi kultúrpolitikája, valamint Magyarország 20. századi nemzetközi kulturális kapcsolatainak és a magyar történetírásnak a vizsgálata áll. Számos tanulmányt írt Klebelsberg Kuno és Hóman Bálint kultúrpolitikájáról, a két háború közötti magyar kultúrtörténetet és kultúrpolitikát meghatározó személyiségekről. Klebelsbergről „Egy európai formátumú államférfi” címmel önálló kötetet publikált. De külön kötetben mutatta be a magyar kulturális külpolitika hídfő-állásainak, a külföldi magyar intézeteknek, tanszékeknek és lektorátusoknak a létrejöttét, működését, a két világháború közötti legfontosabb eseményeit, azoknak a magyar kultúrpolitikában elfoglalt kiemelkedő helyét.

Kutatásai során nemcsak a magyar levéltárakban kutatott, hanem rendszeres látogatója volt az osztrák és német levéltáraknak és kéziratáraknak.

De nemcsak kutatta és feldolgozta a két háború közötti magyar kultúrpolitika legfontosabb eseményeit, s mutatta be annak meghatározó személyiségeit, hanem ő maga is számos kultúr- és tudománypolitikai „hídfőben” teljesített szolgálatot. Volt a bécsi Collegium Hungaricum tudományos igazgatóhelyettese, majd tudományos igazgatója, a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma főosztályvezetője, a Bécsi Magyar Történeti Intézet igazgatója, a Balassi Bálint Intézet főigazgatója.

Tudományszervező tapasztalatait a felsőoktatásban is kamatoztatta. A Kodolányi János Főiskolán tanszéket, intézetet, majd rektorhelyettesként a főiskola

tudományos életet irányította. Nevéhez fűződik a Kodolányi János Főiskola Történeti Műhelyének a megszervezése, a Műhely kiadványainak, valamint a történelem alapszak útjára indítása és vezetése.

Ujváry Gábor kiemelkedő alakja a Közép-Európával foglalkozó történészek középgenerációjának.

MIKLÓS PÉTER LAUDÁCIÓJA

Dr. Miklós Péter 1980-ban született Szegeden. A kétezres évek eleje óta oktat, kutat és rendszeresen publikál. A püspöki székhelyen működő egyháztörténeti kutatócsoport tagja. Kutatási területe a magyar katolicizmus tizenkilenc-huszedik századi története, a koalíciós évek párttörténete és politikai élete, valamint Szeged, a szegedi nagytáj és a dél-alföldi települések hely-, művelődés- és társadalomtörténete. Több mint féltucatnyi könyv, másfél száz publikáció szerzője, több tudományos kiadvány, folyóirat szerkesztője és tudományos konferenciák rendszeres előadója. Az *Újragondolt negyedszázad* konferenciasorozat kezdeményezője, az *Újragondolt negyedszázad. Tanulmányok a Horthy-korszakról* című, mintegy harminc történész tanulmányát magában foglaló kötet (2010) szerkesztője. 2012-ben PhD-fokozatot szerzett.

Oktatói munkájában is tetten érhető elhivatottsága: éveken át ingyen oktatott a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészkarán, vállalta végzős egyetemi hallgatók tucatjainak szakdolgozati témavezetését. De fontosnak tartja, hogy történelmi múltunkat és a keresztény-nemzeti értékrend alapjait ismeretterjesztő előadások, cikkek segítségével tárja a szélesebb nyilvánosság elé.

Jelenleg a huszadik század második felének történetét feldolgozó és bemutató Emlékpont Múzeum intézményvezetője Hódmezővásárhelyen, a Kodolányi János Főiskola címzetes docense, a Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Karának adjunktusa, a Csongrád Megyei Közgyűlés tagja.

Miklós Péter kiemelkedő alakja a Közép-Európával foglalkozó fiatal történészek tehetséges csoportjának.

2017

Ebben az évben az alábbi három személy kapta meg a

Közép-Európa Kutatásáért Díjat:

Életmű fokozat: **Prof. Dr. Hajdú Zoltán**

Senior fokozat: **Dr. Vizi László Tamás PhD**

Junior fokozat: **Dr. Murádin János Kristóf PhD**

HAJDÚ ZOLTÁN LAUDÁCIÓJA

Prof. Dr. Hajdú Zoltán 1952-ben született, 1976-ban szerzett okleveles történelem-földrajz szakos középiskolai tanár diplomát a Kossuth Lajos Tudományegyetemen (Debrecen). Egyetemi oktatói/tudományos pályafutását a 1976-ban a Miskolci Nehézipari Műszaki Egyetemen kezdte egyetemi tanársegédként. Kutatói pályafutása 1978-tól az MTA Regionális Kutatások központjához kötődik. De ezzel párhuzamosan elsősorban a Pécsi Tudományegyetem oktatója. 2013-tól a Szent István Egyetem (Gödöllő) egyetemi tanára. 1986-ban lett a földrajztudományok kandidátusa, 2002 óta az MTA doktora.

Kutatási területei: a Kárpát-medence története és földrajza, Délkelet-Európa története és földrajza, a társadalomföldrajz kérdései, közigazgatási földrajz, politikai földrajz, regionális politika. Szerzőként 14 monográfiája jelent meg. Emellett számos könyvfejezet és 102 tudományos közlemény szerzője. Publikációit megjelentető fontosabb folyóiratok: Közép-Európai Közlemények, Magyar Tudomány, Tér és Társadalom, Falu–Város–Régió, Társadalomkutatás, Magyar Közigazgatás, Comitatus, Európai Tükör, Limes.

Jelentős energiákat fordít a tudományos utánpótlás kinevelésére, irányításával 13 kolléga szerzett PhD-fokozatot.

Hajdú Zoltán kiemelkedő alakja a Közép-Európával foglalkozó geográfusok azon körének, amely meghatározó jelentőségű életművet hozott létre.

VIZI LÁSZLÓ TAMÁS LAUDÁCIÓJA

Vizi László Tamás 1961-ben született. 1985-ban a szombathelyi Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskolán okleveles népművelő és történelem szakos tanár, 1987-ben a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán történelem szakos középiskolai tanár, 2002-ben a budapesti

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karán jogász diplomát szerzett.

Történettudományból előbb egyetemi doktori címet (1996), majd doktori (PhD) fokozatot (2004) szerzett. Disszertációjának címe: Székesfehérvár és Fejér vármegye a napóleoni háborúk nemesi felkeléseiben. Több mint húsz éve egyetemi oktató: jelenleg a Kodolányi János Főiskola főiskolai tanára, oktatásigazgatási rektorhelyettese.

Kutatási területei: a tizenkilencedik-huszedik századi egyetemes és magyar történelem; a francia háborúk és Magyarország; a magyar nemesi felkelés története; a magyar külpolitika története a huszedik században; a két világháború közötti magyar politika- és társadalomtörténet; a trianoni békediktátum magyar aláíróinak politikai és közéleti szereplése.

Közel háromszáz tanulmánya, cikke, forrásközlése jelent meg magyar és angol nyelven.

A tudományos munkáira való hivatkozások száma mintegy kétszázötven. Két nagymonográfiát publikált. A magyar revíziós gondolat és a Trianon-recepció történetéről írt *A sérelmi politizálástól a nemzeti összetartozásig. Trianon, revízió, határkérdés, nemzetegyesítés (1920–2010)* című könyve a huszedik századi magyar politika- és eszmetörténeti kutatások jelentős eredményének és alapmunkájának tekinthető.

Vizi László Tamás kiemelkedő alakja a Közép-Európával foglalkozó történészek középgenerációjának.

MURÁDIN JÁNOS KRISTÓF LAUDÁCIÓJA

Dr. Murádin János Kristóf erdélyi magyar történész, egyetemi oktató, gulágkutató. 1980. november 1-jén született. Általános és középiskolai tanulmányait Kolozsvárott végezte. 1999 és 2003 között a kolozsvári a Babeş–Bolyai Tudományegyetem történelem szakán tanult, ahol később, 2010-ben doktori (PhD) fokozatot szerzett. 2008-tól a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem kolozsvári karának főállású oktatója, jelenleg adjunktusi beosztásban. 2010-től kari kancellár.

Kutatási területei: erdélyi magyar civilek deportálása a Szovjetunióba 1944 őszén; az 1944-es frontátvonulás Kolozsvárott; magyar kultúrintézmények Erdélyben 1944 és 1948 között; magyar-román kapcsolatok és az erdélyi magyar politikai élet a huszedik század első felében.

Több mint harminc tudományos közleménye jelent meg romániai, magyarországi, ausztriai és csehországi folyóiratokban és tanulmánykötetekben. Három könyvnek és két felsőoktatási jegyzetnek a szerzője. Nagyszabású kiállítást rendezett a kolozsvári magyarok Gulágra hurcolásáról. Sokat tesz a romániai magyar közösségek identitásőrzéséért, valamint a tevékeny és elismert szereplője az erdélyi magyar tudományos életnek. Idén nyáron Magyarország köztársasági elnöke a Magyar Arany Érdemkereszt kitüntetéssel adományozta számára.

Murádin János Kristóf kiemelkedő alakja a Közép-Európával foglalkozó fiatal történészek tehetséges csoportjának.

2018

Ebben az évben az alábbi három személy kapta meg a

Közép-Európa Kutatásáért Díjat:

Életmű fokozat: **Prof. Dr. Popély Gyula**

Senior fokozat: **Dr. habil. Tóth Andrej**

Junior fokozat: **Dr. Nyári Gábor PhD**

POPÉLY GYULA

Prof. Dr. Popély Gyula a Felvidék szülöttje. A pozsonyi Comenius Egyetemen szerzett történelem-magyar szakos diplomát 1968-ban. Rövid pozsonyi és szenci tanárkodás után 1972-ben a Szlovák Akadémia Történettudományi Intézetében kezdte kutatói pályafutását. 1978-ban már a történelemtudomány kandidátusa. 1985-ben a magyar iskolák folszámolása elleni mozgalom egyik szervezője volt.

1990 januárja és 1990 áprilisa között a Csehszlovák Szövetségi Gyűlés kooptált képviselője. 1991–1997 között a pozsonyi magyar gimnázium igazgatója. 2000 februárjában lett a budapesti Károli Gáspár Református Egyetem oktatója, majd 2001–2005-ig tanszékvezető docense.

2001-től az MTA nagydoktora. 2002–2004 között a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Karának dékánhelyettese, majd 2006-ig rektorhelyettese. 2005-ben habilitált egyetemi tanár lett. Önálló kötetei:

- A Csehszlovákiai Magyar Tudományos, Irodalmi és Művészeti Társaság, Pozsony, 1973.
- A pozsonyi Bartók Béla Dalegyesület, Budapest. 1982.

- Népfogyatkozás. A csehszlovákiai magyarság a népszámlálások tükrében 1918–1945, Budapest, 1991.
- Ellenszélben. A felvidéki magyar kisebbség első évei a Csehszlovák Köztársaságban (1918–1925), Pozsony. 1995.
- Búcsú a főiskoláktól. A felsőoktatás és a felvidéki magyarság, Pozsony. 2005.
- Erős várunk az iskola. Tanulmányok a szlovákiai magyar oktatásügy problémaköréből (1918–1938), Pozsony. 2005.
- Hazatéréstől a hazavesztésig. Magyar oktatásügy és oktatáspolitikai a visszatért Felvidéken (1938–1945), Pozsony, 2006.
- Felvidék 1914–1920, Magyar Napló – Fókusz Egyesület, Budapest. 2010.
- Felvidék 1918–1928. Az első évtized csehszlovák uralom alatt, Kárpátia Stúdió. Budapest, 2014.
- Felvidék 1929–1939. A második évtized csehszlovák uralom alatt. Kárpátia Stúdió, Budapest. 2017.

Popély Gyula a „Felvidék krónikásaként” kiemelkedő alakja a Közép-Európával foglalkozó történészek, azon körének, amely meghatározó jelentőségű életművet hozott létre.

TÓTH ANDREJ (ENDRE)

Dr. habil. Tóth Andrej (Endre), 1975-ben született az akkor még létező Csehszlovákiában. Történész Ma-fokozatát 1999-ben szerezte a Masaryk Universityn (Brno). 2008-ban szerzett PhD-fokozatot alma-materében a Masaryk Universityn. Disszertációjának címe: *“The Birth of the Interwar Horthy Hungary.”* volt.

2018-ban habilitált az University of Economics, Prague-n. Habilitációjának címe: *“Hungary in the twenties of the 20th century: “Bethlen's” consolidation of the new state and Czechoslovak-Hungarian economic-political relations.”*

Széleskörű publikációs tevékenységet folytat: számos tanulmány, könyvfejezet és három monográfia szerzője. Legutóbbi könyve – két társszerzővel – magyar nyelven jelent meg: *„Nemzeti kisebbségek Csehszlovákiában 1918–1938”* címmel.

Tudományszervezőként rendszeresen jelentős és önzetlen segítséget nyújt abban, hogy a magyarországi történészek kutatási eredményeiket a csehországi történész folyóiratokban publikálhassák.

Andrej Tóth kiemelkedő alakja a Közép-Európával foglalkozó történészek közép-generációjának.

NYÁRI GÁBOR

Nyári Gábor 1986-ban született Ajkán. 2005-ben érettségizett. 2007–2010 Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem BA szak (Politológia minorszak). 2010–2012 Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem MA szak, „Társadalmi krízisek és uralmi technikák” szakirány. 2013–2016 Pázmány Péter Katolikus Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskola, PhD hallgató. 2017-ben „summa cum laude” minősítéssel szerzett PhD fokozatot.

Történész gyakornok, majd történész a Terror Háza Múzeum, Közép- és Kelet-Európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány foglalkoztatásában. Szakértőként részt vett a Nemzeti Nagyvizit című hatkötetes történelmi munka megalkotásában.

Legfontosabb kutatási területei: Teleki Pál második miniszterelnöksége, A Horthy-korszak diplomácia- és politikatörténete, emigráns magyar politikusok munkássága a második világháború alatt. Nyári Gábornak eddig két önálló kötete jelent meg:

- A Sándor-palotától a ravatalig. Teleki Pál második miniszterelnöksége, 1939–1941. Kairosz, Budapest, 2015. (monográfia, 352 oldal)
- Menekültek az új hazában. A német és osztrák területeken élő magyar emigráció története, 1945–1956. Unicus Műhely, Budapest, 2018. (monográfia, 198 oldal)

Nyári Gábor kiemelkedő alakja a Közép-Európával foglalkozó fiatal történészek tehetséges csoportjának.

2019

Ebben az évben az alábbi kettő személy kapta meg a
Közép-Európa Kutatásáért Díjat:

Életmű fokozat: **Prof. Dr. Szakály Sándor**

Senior fokozat: **Prof. Dr. Kaposi Zoltán**

Junior fokozat: -

SAKÁLY SÁNDOR LAUDÁCIÓJA

Prof. Dr. habil. Szakály Sándor DSc, a VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár alapító főigazgatója, a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Karának egyetemi tanára.

Kutatásai a magyar rendvédelmi szervek – elsősorban a katonai felső vezetés és a királyi csendőrség – 1919–1945, illetve a magyar katonai nevelés és tisztképzés 1868–1945 közötti történetére, Magyarország második világháborúban játszott szerepére, illetve a magyar sporttörténetre, tágabban a két világháború közötti Magyarország hányatott sorsára terjednek ki. 22 önálló kötete mellett több mint 300 további publikációja – szaktanulmánya, könyvfejezete, újság- és vitacikke, köteteket bevezető írása – jelent meg e témakörökből.

Amellett, hogy szakterülete egyik – ha nem a – leg(él)ismertebb, számos kitüntetéssel és díjjal – köztük a Große Ehrenzeichen für Verdienste um die Republik Österreich és a Magyar Érdemrend középkeresztjével – elismert képviselője, rendkívül aktívan vett és vesz részt a magyar tudományos közéletben. Számos szakmai és közéleti megbízatása, szerkesztői és szerkesztőbizottsági tagsága révén a magyar történettudomány intézményrendszerének, könyv- és folyóirat-kiadásának aktív segítője, az Osztrák–Magyar Akció Alapítvány elnöki tisztségében a két ország tudományos kapcsolatainak fontos támogatója.

Gyakori médiaszereplése, számos újságcikke és – sok-sok szakmai fellépése mellett – tudományos-ismeretterjesztő előadásainak sora is jelzi, mennyire fontosnak tartja az igényes népszerűsítést, a történettudomány legújabb eredményeinek széles körben történő megismertetését. Mindezt nemcsak napjaink Magyarországon, hanem a Kárpát-medencei és az azon túl élő magyarság körében is fáradhatatlanul végzi.

Szakály Sándor kiemelkedő alakja a Közép-Európával foglalkozó történészek meghatározó jelentőségű életművet létrehozó körének.

KAPOSI ZOLTÁN LAUDÁCIÓJA

Kaposi Zoltán 1986-ban szerzett diplomát a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen. 1989-ben doctor universitatis, 1994-ben kandidátus címet szerzett, 2003-ban habilitált. 2009-ben elnyerte az MTA doktora címet. 1986–90 között a MTA tudományos ösztöndíjasa volt. 1990 óta dolgozik a PTE Közgazdaságtudományi Karán, ahol 2009 szeptembere óta egyetemi tanár. 1996–2005 között a PTE KTK Gazdaságtörténeti Tanszék vezetője volt, 2018-tól a Marketing és Turizmus Intézet igazgatója.

A PTE KTK alap- és mesterképzési programjain gazdaságtörténeti tárgyakat, uniós ismereteket, kulturális- és örökségturizmust, illetve urbanizációt oktat, a doktori képzéseken kutatómódszertant és városfejlődést tanít. Több hazai és külföldi egyetemen volt vendégtanár, a kolozsvári Babes-Bolyai Egyetemen tizenhárom évig oktatott vendégtanárként. Számos hallgatója nyert kiemelkedő OTDK-díjat, e téren elért eredményeiért az OTDT Mester Tanár Aranyéremmel tüntette ki. Több alkalommal nyerte el a Közgazdaságtudományi Karon „Az év tudományos publikációja”, a „Legnépszerűbb oktató” és az „Arany Katedra” díjat. Eddig négy doktorandusza szerzett PhD-fokozatot.

Szűkebb kutatási területe a 18–20. századi gazdaság- és társadalomtörténet; az agrármodernizáció, az uradalomtörténet, a nemesi és arisztokrata családok története, valamint az urbanizáció története. 2020 végéig 278 önálló (MTMT szakterületi) tudományos publikációja jelent meg, független hivatkozásainak száma 1277. Tizenegy önálló monográfiája közül az egyik német nyelven Németországban, Passauban látott napvilágot. Számos, nagy létszámú kutatói csapatot jelentő projekt témavezetője volt. Szakmai pályafutása során több OTKA-pályázatot témavezetett, Széchenyi Professzori-, Bolyai Kutatási-, Habsburg-ösztöndíjat, illetve külföldi szakmai kutatásokat biztosító Tempus- és Erasmus támogatásokat nyert el. Kezdetől fogva részt vesz a VIKEK konferenciasorozatában, szervezése révén több tucat pécsi vagy dél-dunántúli kolléga jutott szerepelési vagy publikálási lehetőséghez.

Prof. Kaposi Zoltán DSc kiemelkedő alakja a Közép-Európával foglalkozó történelemszerek középgenerációjának.

2020

A pandémia miatt a díj odaítélése és átadása elmaradt.

Terveink szerint 1921 tavaszán ezt pótolni fogjuk.

HAJDÚ ZOLTÁN

**MIÉRT NEM MONDTA (MONDHATTA) FEL
MAGYARORSZÁG
A TRIANONI BÉKESZERZŐDÉST?¹**

1. Bevezetés

A trianoni béke aláírása, elfogadása, illetve aláírásának megtagadása, elutasítása kérdőjelesen megjelent a korabeli magyar politikai elit köreibben, de rövid időn belül hatalmas viták nélkül kialakult az egyetértés az aláírás és a tudomásulvétel tekintetében. Ebben a folyamatban a háborús vereség (a háborúkat általában békeszerződésekkel szokták lezárni), a két forradalom belső és nemzetközi hatásai, az ország katonai erejének korlátozása, belső társadalmi, gazdasági, politikai szétfelválása, jelentős területeinek csehszlovák, román, jugoszláv bekebelezése, az Ausztriával megkötött békeszerződés korábbi rendelkezései egyaránt szerepet játszottak. Nem lehetett figyelmen kívül hagyni, hogy a szerződés megfogalmazta (bizonyos területek szoros korlátozása, ellenőrzése mellett) az ország önállóságát. Csak a békeszerződés aláírásával és végrehajtásával illeszkedhetett be az ország az új szomszédsági, európai viszonyrendszerbe.

Magyarország nemcsak aláírta a trianoni békeszerződést, de ratifikálta is, a belső jog részévé tette, becikkelyezte a Magyar Törvénytarba. Az USA-val kötött különbéke megerősítette, hogy a nagyhatalmak mindegyike érintett a szerződés magyar tudomásul vételében. Az 1920-as évek elején egyetlen nagyhatalom sem támogatta a szerződés érdemi felülvizsgálatát.

1919–1920 között Kelet-Európában (Törökországtól, a Fekete- és a Balti-tengerig, Finnorszáig) bizonytalanságok, sőt katonai konfliktusok alakultak ki, mindenekelőtt Törökország, Lengyelország, Szovjet-Oroszország, Ukrajna körül. A konfliktusok egy része összefüggött azzal, hogy Szovjet-Oroszország egyoldalúan felmondta az 1918-as, rá kényszerített breszt-litovszki „imperia-

¹ A kutatás a 134903 számú projekt (Geopolitikai folyamatok és térképzetek Közép-Európában. Államok, határok, integráció és területi fejlődés) keretében készült, melyet a Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alap K-20 pályázati programja finanszíroz.

lista rabló békét”. Több hosszabb-rövidebb ideig tartó háború folyt, amelyek közül a lengyel-szovjet háborúk kaptak nagyhatalmi figyelmet.

Magyarországnak az 1920-as években nem volt nagyhatalmi támogatottsága a békeszerződés felmondását, de még csak revízióját (felülvizsgálatát) illetően sem.² A kisantant (Csehszlovákia, Jugoszlávia, Románia) gyűrűjében (mind a három résztvevő egyedül is erősebb volt katonailag az erőteljes korlátozások és ellenőrzések alatt álló Magyarországnál), így az egyoldalú magyar lépésnek semmilyen esélye sem lehetett. A kétoldalú határmódosítási tájékoztatók és megbeszélések kivétel nélkül mindhárom esetben kudarccal véződtek.³

A nagyhatalmi érdekek és politikák változásai (előbb az olasz, majd a német) elvezettek a békeszerződés revíziójának lehetőségéhez, de a felmondásához nem. A „mindent vissza” már csak amiatt sem volt lehetséges, mert eszerint mind Olaszországgal (Fiume és környéke), mind pedig az Anschluss utáni Németországgal (Burgenland) szemben is területi követelése volt (inkább csak virtuálisan) Magyarországnak.

2. A békeszerződések felmondása, illetve revíziója

A háborúkat lezáró békeszerződéseket általában (nem egyenrangú felek kötik szabad akaratukból, hanem a győztesek szokták diktálni a feltételeket a veszteseknek) lejáratí határidő kijelölése nélkül, mintegy „örök időkre” szokták kötni, de történetileg alig találunk olyan szerződést, amely megfelelt az örökkévalóságnak. A két-, vagy többoldalú békeszerződéseket ritkán szokták látványosan felmondani (leginkább az új háború kezdete előtt, vagy az új hadüzenet jelentette a felbontást), de módosítani igen.

A békeszerződések felülvizsgálata „nem politikai bűnként”, hanem sok esetben természetes folyamatként vetődött fel. A korábbi győztes belátása is szerepet kapott, kaphatott benne, de a gyakoribb a legyőzött megerősödése volt, s a korábbi békeszerződés felülvizsgálata az új konfliktus elkerülését szolgálta.

Magyarország már a szerződés aláírásakor világossá tette, hogy igazságtalannak tartja a szerződést, különösen annak területi- és határrendezését, valamint a magyar etnikai állomány 1/3 részének elszakítását, a néprajzi határok figyelmen kívül hagyását a magyarsággal szemben. Mind a politika, mind pedig a

2 Lásd Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919–1924. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

3 Gulyás László (2011): A kisantant története 1920–1938. Rubicon 2011/2. szám. 68–77. old.

tudomány már a szerződés aláírásától kezdve a felülvizsgálat érdekében tevékenykedett. A magyar tudomány már 1925-re összeállította a nagy nemzetközi „panorámát” a tekintetben, hogy a külföld is felismerje a trianoni békeszerződés igazgazságtalanságait, sőt tarthatatlanságát.⁴ Krisztics Sándor valóságos „békeszerződés revíziós jogot” teremtett. De Krisztics nagy történeti, elméleti és eset- elemzését némileg beárnyékolta elfogulttsága, hogy éppen a központi hatalmak két háború alatti „imperialista rabló békéjéről” (Breszt-Litovszk és Bukarest) „nem vett tudomást”.

3. A „szovjet-orosz” kérdés hatása a magyar békerevíziós törekvésekre

1916 novemberétől kezdve (a központi hatalmak az orosz birodalmi területek lengyelek lakta részei számára megígérték az önálló államiságot) a németek által megszállt orosz területeken folyamatos bizonytalanságok és államalapítási kísérletek jelentek meg. Különösen nagyszámú államalapítási kísérlet történt 1917 novemberét követően. A legnagyobb hatású változás a független Ukrajna létrehozása volt). „A bomladozó orosz birodalom” példátlan szituációt eredményezett: „Oroszország jelenleg nem állam, hanem pusztá földrajzi fogalom...”⁵

A mi témánk szempontjából fontos a központi hatalmak és Szovjet-Oroszország között megkötött breszt-litovszki békeszerződés (1918. március 3.) melynek eredményeként Szovjet-Oroszország hatalmas területi, népességi és gazdasági stb. veszteségek árán kilépett az első világháborúból. De a történet ezzel nem ért véget: Szovjet-Oroszország a központi hatalmak vereségekor egyoldalúan felmondta a breszt-litovszki békeszerződést, amely az egész, a békeszerződésben tőle elcsatolt területet érintette.

A véres belső és külső konfliktusok után a bolsevikok „visszaintegrálták” Ukrajnát, végül is öt tartósabb „limitroph” állam (Finnország, Észtország, Lettország, Litvánia, Lengyelország) jött létre a volt nyugati cári birodalmi területeken.⁶

4 Szádeczky-Kardoss Lajos (1925): Külföldi kritikák a békeszerződésekről és a revízió kérdése. Különnyomat a Külügyi Szemle 1925. I. és II. füzetéből. May Nyomdai Műintézet R.T. Budapest.

5 Bátty Zsigmond (1918): A bomladozó orosz birodalom. In: Bátty Zsigmond, szerk. (1918): Zsebtasz naptárral és statisztikai adatokkal az 1919. évre. Magyar Földrajzi Intézet R.T. Budapest. 82–92. old.

6 Anderson, O. (1923): A mai Oroszország külső határai és belső tagozódása. In: Teleki Pál – Bezdek József – Karl János szerk.: Zsebtasz naptárral, és statisztikai adatokkal az 1923-as évre. Magyar Földrajzi Intézet R. T. Budapest. 55–65. old.

Ha a területi, népességi és gazdasági veszteségeket nézzük, akkor (az Osztrák–Magyar Monarchiát leszámítva, amely teljesen megszűnt) Oroszország lett az első világháború legnagyobb vesztese.

1. térkép: Az európai Oroszország határai 1912-ben és 1922-ben

Forrás: Anderson, O. (1923)

A világháború előtti időszakhoz képest olyan nagyarányú államföldrajzi átrendeződés játszódott le a volt Orosz Birodalom nyugati területein (1. térkép), amelynek megbolygatása európai, sőt globális konfliktust eredményezett volna. Minden nagyhatalom a világháború utáni „elrendezés és elrendeződés” által létrejött államterületi struktúra stabilitásában volt érdekelt. A győztes európai nagyhatalmak geopolitikai érdekei a létrejött állami és területi rend stabilitását kívánták. Ez egyértelműen negatívan befolyásolta a magyar revíziós törekvéseket.

4. A szomszédsági relációk fala

A trianoni békeszerződés következtében a három legnagyobb területet megszerző szomszéd tekintetében eltérő politikai és mentális „csomagot” kapott a magyarság:

- ✓ Szerbia mindvégig háborús ellenfél volt, s hatalmas emberveszteségek árán a győztesek oldalán fejezte be a háborút. A szerb politikai vezetés és az egész társadalom nemzeti öntudata erőteljesen megerősödött.
- ✓ Románia szövetségesből vált semlegessé, majd háborús ellenféllé (a korabeli terminológiával: árulóvá), s a legyőzése utáni különbsége elle-

nére (mely az Osztrák–Magyar Monarchia részéről csak „imperialista békének” minősíthető) győztesként jelent meg a háború végén. A leginkább megalázó az volt, hogy a román hadsereg a Tanácsköztársaság leveréséhez kötődően nemcsak az ország keleti felét foglalta el, hanem megszállta Budapestet, sőt a Dunántúl északi területeinek egy részét is.

- ✓ Az újonnan létrejövő Csehszlovákia az Osztrák–Magyar Monarchiából (mintegy félig a történelmi Magyarország északi területeiből) formálódott, méghozzá úgy, hogy nem folytak a háború alatt sem magyar–cseh, sem pedig magyar–szlovák harcok. A háború befejezése után, különösen 1919-ben már történtek nagyobb katonai összeütközések (különösen a Tanácsköztársaság alatt), de egyik félben sem a konfliktusok kiterjedtsége és véressége „maradt meg az emlékezetben”.

2. térkép: Magyarország a kisanant gyűrűjében

Forrás: A szerző saját szerkesztése

A két- és többoldalú viszonyrendszer irracionalitásokat is eredményezett, nevezetesen, hogy a három szomszédos ország nem a valóságos helyzetében (a kisanant gyűrűje) tekintett Magyarországra (kifosztott, gyenge, szövetségesek nélküli), hanem a történelmi Magyarország és az OMM „emléke”, nagysága jelent meg az egymás közötti kapcsolataikban. Egyik sem volt minden tekintetben teljes szívvel a kisanant tagja (különösen a jugoszláv-román viszony volt időnként feszült, kezdetben a Bánság miatt, majd később a kisebbségi kérdések kapcsán).

A három ország egyenként is erősebb volt katonailag, mint a gúzsba kötött Magyarország⁷, valójában a magyarellenesség, a megszerzett területek védelme

⁷ Horváth Attila (2004): A térszemlélet változása a magyar katonai stratégiában 1920-tól napjainkig. *Tér és Társadalom*, 2004/1. szám. 127–143. old.

tartotta egyben a szövetséget. A magyar külpolitika már csak a kisantant országokban élő magyar kisebbségek nagy száma miatt sem bocsátkozhatott egyoldalú kalandokba. Csak a nagyhatalmi érdekek változása teremtette meg az esélyt a békeszerződés területi- és határdöntéseinek felülvizsgálatára, de felmondásának lehetőségére nem.

Magyarország mindhárom állam irányában tett kezdeményezéseket a közös határok békeszerződésben rögzített korrekciójára. A magyar politikai vezetés világosan látó része számára egyértelmű volt, hogy Magyarország egyoldalúan képtelen a határok módosítására (bár elméleti jelleggel folytak katonai tervezési munkálatok mindegyik irányban), csak a kétoldalú, önként vállalt és elfogadott területi változás lehet tartós.

5. Összegzés

A Párizs környéki békerendszer megfelelt a „történelmi hagyományoknak” a tekintetben, hogy a győztesek diktáltak a veszteseknek, rájuk kényszerítették akarataikat. Ugyanakkor új tartalmú is volt az imperializmus korszakának szellemében. A legyőzöttek tartós béklyóba kötését szolgálta.

A megcsonkított Magyarország minden tekintetben kiszolgáltatott helyzetben, ellenséges szomszédsági környezetben kezdte újra történetét. Az új magyar állam erkölcsi igazságai hangoztatásán túl nem volt abban a helyzetben, hogy maga kényszerítse ki a rá erőszakolt békeszerződés felülvizsgálatát. Erre csak a nagyhatalmi érdekek változása teremtett majd lehetőséget.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Anderson, O. (1923):** A mai Oroszország külső határai és belső tagozódása. In: Teleki Pál – Bezdek József – Karl János szerk. (1923): Zsebatlasz naptárral és statisztikai adatokkal az 1923-as évre. Magyar Földrajzi Intézet R. T. Budapest. 55–65. old.
- Bátky Zsigmond (1917):** Az egységes orosz birodalom. In: Bátky Zsigmond szerk. (1917): Zsebatlasz naptárral és statisztikai adatokkal az 1918. évre. Magyar Földrajzi R.T. Budapest. 71–78. old.
- Bátky Zsigmond (1918):** A bomladozó orosz birodalom. In: Bátky Zsigmond szerk. (1918): Zsebatlasz naptárral és statisztikai adatokkal az 1919. évre. Magyar Földrajzi Intézet R.T. Budapest. 82–92. old.
- Gulyás László (2012):** A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919–1924. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
- Gulyás László (2011):** A kisantant története 1920–1938. Rubicon, 2011/2. szám 68–77. old.
- Horváth Attila (2004):** A térszemlélet változása a magyar katonai stratégiában 1920-tól napjainkig. Tér és Társadalom, 2004/ 1. szám. 127–143. old.
- Krisztics Sándor (1927):** A békeszerződések revíziója. Grill-féle Könyvkereskedés, Benkő Gyula R.T.
- Szádeczky-Kardos Lajos (1925):** Külföldi kritikák a békeszerződésekről és a revízió kérdése. Különnyomat a Külügyi Szemle 1925. I. és II. füzetéből. May Nyomdai Műintézet R.T. Budapest.
- Szende Gyula (1922):** Földrajz-politikai és gazdaság-statisztikai adatok a Föld összes államairól. Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság. Budapest.

HAMERLI PETRA

SIKERÜLT-E AZ OLASZ KÜLÜGYMINISZTERIUM „FASIZÁLÁSA”?

1. Bevezetés

Jelen tanulmányomban azt a kérdést kívánom megválaszolni, hogy vajon sikerült-e „fasizálni”, azaz a fasiszta politikának megfelelően átalakítani az Olasz Külügyminisztériumot. A kérdés nemcsak az olasz diplomácia történetének szempontjából jelentős, hanem azért is, mert ennek vizsgálata a fasiszta berendezkedésről alkotott képünket is árnyalhatja. A fasiszta rezsim hosszú ideig, 1922-től 1943-ig uralkodó tudott maradni Olaszországban. Vezetője, Benito Mussolini olasz kormányfő hosszú távú célja kétségtelenül a totalitárius állam megteremtése volt, azonban a fasizmus kutatóiban több szempontból is felmerülhet – vagy legalábbis fel kellene, hogy merüljön – az a kérdés, hogy vajon kiépült-e valóban a diktatúra a fasiszta Olaszországban. Az egyik tényező, amely ezt a problematikát felveti, éppen az Olasz Külügyminisztérium esete, amelyet a következőkben igyekszem átfogóan ismertetni.

2. Grandi kinevezése a Külügyminisztériumba, 1925

Mint ismeretes, a fasiszta párt 1922-ben került hatalomra, azt követően, hogy III. Viktor Emánuel olasz király 1922. október 31-én miniszterelnökké nevezte ki Benito Mussolinit, a párt vezetőjét. Noha a Duce hamarosan a saját kezébe vette a külügyminiszteri tárcát, a külügyminisztérium „fasizálása”, azaz a fasiszta politikának megfelelő átalakítása váratott magára. A feladattal Mussolini Dino Grandit bízta meg, akit 1925. május 15-én nevezett ki külügyi államtitkárrá.¹ Erre azért volt szükség, mert a Külügyminisztérium dolgozóinak túlnyomó többsége a liberális kormányok idején²

1 Nello, Paolo (2003): Dino Grandi. Il Mulino. Bologna. 89. old.

2 Az olasz egység létrejötte (1861) után – gyakori kormányváltások mellett – a legfőbb politikai irányt a liberális pártiak képviselték, ezért a fasiszta párt hatalomra jutását megelőző időszakot szokás a liberális kormányok idejeként emlegetni. Részletesen: Ormos Mária (2019): Mussolini. Kossuth. Budapest.

foglalta el hivatalát, s ugyancsak abban az időszakban – 1891-ben – nevezték ki külügyi főtitkárrá (*segretario generale degli esteri*) Salvatore Contarinit, aki az évek során gyakorlatilag teljhatalomra tett szert a minisztériumban. Erős befolyását a fasiszta párt hatalomra jutása után is sikerült megőriznie, azonban Mussolini túlzottan hagyományosnak és elavultnak tartotta az olasz diplomáciát, amely szerinte nem állt összhangban a fasiszták hosszú távú külpolitikai elképzeléseivel. Mussolini viszont híján volt a kellő diplomáciai tapasztalatnak, így a korai időszakban kénytelen-kelletlen elfogadta Contarini pozícióját.³

Politikáját tekintve Contarini arra törekedett, hogy a lehető legjobban megerősítse Olaszország nemzetközi tekintélyét, ugyanakkor ezt úgy tegye, hogy az ország jó viszonyban maradjon a környező államokkal. A külügyi főtitkár tisztában volt a versailles-i békerendszer teremtetten megváltozott viszonyokkal, azok Olaszországot érintő hatásaival, és a hagyományos olasz külpolitikát igyekezett beleilleszteni ebbe a viszonyrendszerbe, valamint a békeszerződéseket követően formálódó szövetségi rendszerekbe. Mussolini azonban opportunistának minősítette Contarini politikáját, és gyökeres változásokat kívánt véghezvinni az olasz diplomáciai életben.⁴

Ez korántsem jelenti azt, hogy Mussolini az első években kiforrott külpolitikai programmal rendelkezett volna, már csak azért sem, mert hatalomra jutását követően elsősorban a fasiszta berendezkedés megszilárdítására koncentrált, és diplomáciai lépéseit is ennek rendelte alá. Ennek megfelelően Mussolini igyekezett kedvező képet kialakítani Európa más államaiban a politikájáról. Különösen fontos volt számára az Angliával való jó viszony megalapozása, mivel a szigetország ellensúlyozhatta Franciaország közép-európai terjeszkedését, ami Olaszország érdekeivel ellentétben állt. Mindazonáltal Mussolini koncepciójában már ekkor is helyet kapott a versailles-i békerendszer felülvizsgálatának gondolata, amit Európa elemi érdekének tartott.⁵

Később Mussolini célja – Renzo De Felice olasz történész megfogalmazásával élve – a *sicurezza* (biztonság) és az *espansione* (*expansió*) lett. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy az olasz kormányfő hosszú távú elképzelését tekintve afrikai gyarmatok megszerzése révén kívánt terjeszkedni a Mediterráneum térségében, amihez első lépésként a Duna-menti és a balkáni régió

3 Di Nolfo, Ennio (1960): *Mussolini e la politica estera italiana (1919–1933)*. Cedam, Padova. 46. old.

4 Di Nolfo (1960) 46–48. old.

5 De Felice, Renzo (1974): *Mussolini il duce I. Gli anni del consenso 1929–1936*. Il Mulino, Bologna. 336–339. old.

befolyás alá vonását tartotta szükségesnek, hogy ily módon biztosítsa hátor-szágát a gyarmatosító politikához.⁶

E célok megfogalmazása azonban még messze volt. Egyelőre 1925-ben járunk, amikor a fasiszta külpolitikát a kiforratlanság jellemezte, és az az igény, hogy a külügyminisztériumot is a rendszer szolgálatába állítsák. Ezt kapta fel-adatul Grandi, akinek kimagasló intelligenciájára és politikusi, valamint újság-írói vénájára már egész fiatal korában felfigyeltek azok, akik ismerték őt. Mivel ezekhez a képességekhez szervezői készség is társult, a fiatalember, aki 1920 őszén csatlakozott a fasisztákhoz, 1921 elejére a mozgalom egyik vezéralakja lett. A fasiszta párt megalakulását és hatalomra jutását követően az ifjú Grandi előbb belügyi államtitkár lett, majd ezt követte az említett kinevezés. Új meg-bízásától Grandi eleinte idegenkedett annak ellenére is, hogy tisztában volt azzal, hogy Mussolini a kinevezésével voltaképpen azt juttatta kifejezésre, hogy ő is észrevette kiemelkedő képességeit. A Duce azért választotta őt a külügyi államtitkári posztra, mert maga mellett kívánt tudni a minisztériumban valakit a fiatal fasiszták közül, hogy ne legyen egyedül a háborút megelőzően kiépült diplomáciai kar tapasztalt rókái között. *„E feladatra engem választott, s e választásért nem lehetek elég hálás neki. Hamarosan ráébredtem arra, hogy az én hiva-tásom a diplomata lét, és nem pedig az újságírás, az ügyvédek és a bel- és párt-politika.”*⁷ – írta későbbi visszaemlékezésében Grandi.

Az Olasz Külügyminisztérium munkatársának lenni igazi kihívást jelen-tett a harmincéves fiatalember számára, aki fiatal kora ellenére a pályán hosz-zú éveket eltöltő, idősebb diplomaták főnökévé vált. A külügyi államtitkári (*sottosegretario degli esteri*) pozícióban eltöltött négy év alatt Grandinak volt alkalma informálódni a tapasztalataikról, és ellesni a fortélyait. Mivel az ifjú a fasiszta párton belül is úgy vált híressé, mint *„pezzo grosso”*, azaz „keményfiú”, kezdetben néhány kolléga tartott az érkezésétől. Ezt látva Grandi tudatosan egy kis irodát választott munkahelyéül az államtitkár megillető díszes szalon helyett, amivel szerény és visszafogott ember benyomását keltette. Az iránta érzett kezdeti bizalmatlanságot pedig azzal sikerült eloszlatnia, hogy minden beosztott iránt igyekezett egyforma tiszteletet tanúsítani, és az addigi gyakorlat-tól eltérően egy-egy fontos kérdés megvitatása során nem az egyedül meghozott döntéseit ismertette a munkatársakkal, hanem – ellenkező módszert követve – ülést hívott össze, ahol minden jelenlévő véleményét meghallgatta, majd ezek összegzése után döntött. A kollégák többsége nagyra értékelte, hogy érdemben

6 De Felice (1974) 347. old.

7 Grandi Dino (1985): *Il mio paese. Ricordi autobiografici*. A cura di Renzo De Felice. Mulino, Bologna. 203. old.

hozzászólhatnak a felmerülő kérdésekhez, és nem csupán felülről jövő utasításokat kell végrehajtaniuk.⁸

Amikor Grandi külügyi államtitkár lett, két határozott külpolitikai célt fogalmazott meg, amelyek valahol félúton helyezkedtek el Mussolini és Contarini álláspontja között. Contarinihoz hasonlóan Grandi is úgy vélekedett, hogy az európai béke fenntartása Olaszország elemi érdeke, ugyanakkor Mussolini elképzeléséhez állt közelebb az a nézőpontja, miszerint Olaszországnak nyílt akciót kell folytatnia a londoni szerződés ígéreteinek teljesülése érdekében.⁹

Ahhoz, hogy érthetővé váljon az álláspontok közötti hasonlóság, érdemes megemlíteni azt az ismert tényt is, hogy már a 19. század második felének liberális kormányai is úgy vélték, hogy Olaszország az afrikai gyarmatosítás révén tehet szert nagyhatalmi pozícióra, amit jól példáz az Etiópia elfoglalására irányuló kísérlet (1895), vagy Líbia gyarmatosítása (1912). Ennek ismeretében elmondható, hogy az alapvető külpolitikai irányvonal gyakorlatilag megegyezett az olasz egység létrejöttét (1861) követően formálódó elképzelésekkel.¹⁰ Ebből következően a három férfiú elgondolását hiba lenne egymással ellentétesnek minősíteni, különbség inkább a módszereket illetően figyelhető meg közöttük. Fogalmazhatnánk úgy is, hogy Contarini, Mussolini és Grandi végső célja voltaképpen ugyanaz volt: nagyhatalommá és a nemzetközi élet fontos szereplőjévé kívánták tenni Olaszországot, azonban ennek gyakorlati lépéseiről – mint láthattuk – eltérő elképzeléseik voltak.

Ahhoz, hogy Grandi szerepét a későbbiekben értékelhessük, szükséges röviden kitérni arra, hogy miként alakult Contarini és Mussolini viszonya az időszakban, és milyen eltérések mutatkoztak meg kettejük külpolitikai lépéseiben. Amint arra már utaltam, hatalomra jutása után Mussolini energiáját elsősorban az országban felmerülő belpolitikai problémák megoldása kötötte le, amely elengedhetetlen feltétele volt a rezsim megszilárdításának, így az első években a külpolitikának kevesebb figyelmet tudott szentelni,¹¹ és nem rendelkezett kellő diplomáciai tapasztalattal ahhoz, hogy tanácsadók nélkül irányítsa a külügyminiszteri tárcát.¹² Jól jellemzi Mussolini hozzáállását az, hogy – legalábbis eleinte – a nemzetközi közönségnek is szánt nyilatkozataiban sokszor

8 Grandi (1985) 205. old.

9 Grandi (1985) 206. old.

10 Candeloro, Giorgio (2014): *Storia dell'Italia moderna*. Vol. 9. *Il fascismo e le sue guerre 1929–1939*. La Feltrinelli, Milano. 158–162. old.

11 De Felice (1974) 323. old.

12 Di Nolfo (1960) 46. old.

hangoztatta, hogy Olaszország elfogadja a versailles-i békerendszert, azonban az olaszok előtt elmondott beszédeiben számos olyan utalást tett, amelyek éppen ennek ellenkezőjét sugallták, vagyis azt, hogy a békeszerződések megváltoztathatóak, amennyiben a külpolitikai érdekek úgy kívánják.¹³

3. A Mussolini–Contarini konfliktus

Az alapvetően egyeduralomra törő Mussolini azonban mindennek ellenére nem tűrhette sokáig a másodhegedűs szerepét a Külügyminisztériumban sem, és nem kellett sok időnek eltelnie ahhoz, hogy mindennaposá váljanak a konfliktusok közte és Contarini között. Amint Grandi is megemlékezett róla, Mussolini és Contarini első komoly vitája a korfui incidens (1923) kapcsán robbant ki. Ennek lényege az volt, hogy az 1919 óta tartó török–görög háború alatt a szigeten nemzetközi határvédők állomásoztak, akinek olasz tagjai közül néhányan áldozatul estek a görög támadásoknak. Válaszul Mussolini – mintegy erőfitogtatásként – a sziget elfoglalása mellett döntött, amit Contarini – aki attól tartott, hogy az incidens lehetetlenné teheti a Nagy-Britanniával való jó viszony kialakítását – hevesen ellenzett, és be is nyújtotta lemondását, miután Mussolini nem vette figyelembe a javaslatát. A távozást a kormányfő nem fogadta el, így Contarini még néhány évig a hivatalában maradhatott.¹⁴

Ugyancsak vitás pontot jelentett az 1918-ban megalakult Szerb–Horvát–Szlovén Királysággal – 1929-től hivatalossá lett nevén Jugoszláviával – kapcsolatban követendő politika. A fentebb vázolt külpolitikai célok – a közép-európai és balkáni befolyás kialakítása – ismeretében nyilvánvaló, hogy a délszláv állam akadályt jelentett Mussolini törekvéseiben, aki elsődleges fontosságúnak tartotta Jugoszlávia kiiktatását, vagy legalábbis gyengítését. Pietro Badoglio vezérkari főnöknek köszönhetően kidolgozott terv is született ennek végrehajtására vonatkozóan (Badoglio-terv), amely a délszláv állam ellenséges országok általi körbekerítését, illetve a horvát és macedón szeparatisták segítségével történő felbomlasztását célozta.¹⁵ Contarini ezzel szemben úgy vélekedett, hogy egy Jugoszláviával történő kompromisszum hosszú távon több eredményt hozhatna az olasz külpolitikában. Ebben a kérdésben Contarini győzött, aminek

13 Garai Ildikó (2003): A fasiszta hatalomra jutást megelőző és azt követő külpolitika összehasonlítása. *Külügyi Szemle*, 2003/3. szám. 153–183. old.

14 Candeloro (2014) 165.

15 Bucarelli, Massimo (2006): *Mussolini e la Jugoslavia 1922–1939*. B. A. Graphis, Bari. 11. old.

bizonyítéka az 1924. január 27-én aláírt római egyezmény, amelyben a jugoszláv és az olasz kormányok több, addig vitás pontról állapodtak meg.¹⁶

Az a forgatókönyv, hogy egy-egy nézeteltérést követően Contarini benyújtotta lemondását, amit Mussolini nem fogadott el, többször megismétlődött, ám 1926-ban végleg szakításra került sor közöttük. Az ezt előidéző konfliktus a jelentős lélekszámú német kisebbséget számláló Alto Adige kapcsán bontakozott ki,¹⁷ aminek közvetlen előzménye az volt, hogy az 1925. október 16-án aláírt, Németország határait garantáló locarnói szerződés nem rendelkezett az osztrák–német határokról, így Németországot a megállapodás nem kötelezte az Ausztriát Olaszországtól elválasztó Brenner-hágó, mint határvonal garantálására, ami miatt Mussolini tartott az Anschluss lehetőségétől is.¹⁸

Mussolini a szerződés aláírását követően is igyekezett nyomást gyakorolni a dokumentum előkészítésében kulcsfontosságú szerepet betöltő Aristide Briand francia külügyminiszterre a Brenner-hágó és Alto Adige ügyében, így az olasz–osztrák–német vita tovább folytatódott. 1926 februárjában Gustav Stresemann német külügyminiszter és Heinrich Held bajor tartományi elnök nyíltan kritizálta az olasz kormányfő „nemzetiségtől megfosztó” politikáját (*snazionalizzazione*), amire válaszul Mussolini provokatív beszédben adta értésre, hogy nem hajlandó módosítani az asszimilációs politikán, mivel a fasiszta Olaszországnak joga van határain túlra is kiterjeszteni a hatalmát, amennyiben a diplomáciai érdekek úgy kívánják.¹⁹ Lépését Mussolini a francia *Petit Parisien* című napilapnak adott interjújában azzal indokolta, hogy beszédét a láthatóan erősödő pángermán törekvések elleni felszólalásnak szánta, amelyet csak határozott közbelépéssel és nemzetközi összefogással lehet megakadályozni.²⁰ Ezzel egy időben Mussolini kifejtette Lothar Egger-Möllwald rendkívüli osztrák követnek, hogy felszólalásában elsősorban arra célzott, hogy amennyiben az Anschluss bekövetkezne, Olaszország nem fogja tétlenül nézni a fejleményeket.²¹

16 Di Nolfo (1960) 47. old.

17 Az Olaszországot az első világháborúba való belépésre ösztönző londoni titkos szerződés (1915. április 26.) területi ígéretei közül Trentino-Alto Adige (Dél-Tirol) volt az egyik, amelyet Olaszországnak ítelt a békekonferencia. A térség németajkú lakosait Mussolini a kisebbségi jogok korlátozásával igyekezett asszimilálni, ami a későbbiekben a német–olasz viszony egyik vitás pontját jelentette.

18 Candeloro (2014) 169. old.

19 Di Nolfo (1960) 143–144. old.

20 De Felice (1974) 358. old.

21 ASMAE. Archivio personale di Dino Grandi. Busta 8. Fasc. 76. Sottofasc. 3. Szám nélkül. Colloquio con Egger, 1926. február 10.

Az elhangzottak erőszakos hangnemével Mussolini kivívta a mindig békés kompromisszumra törekvő Contarini neheztelését, aki az esetet követően távozott a Külügyminisztériumból. Az ismert olasz történész, Ennio Di Nolfo nézete szerint Contarini már évek óta problematikusnak tartotta a Mussolinival való együttműködést, ezért jó ideje kereste a megfelelő alkalmat a szakításra, vagyis félreállása önkéntes volt.²² Az eseményeket közlelő figyelemmel kísértő Grandi azonban másként emlékezett. Szerinte Contarini – akit sértett, hogy Mussolini nem egyezett vele előzetesen a németeknek adandó választ – abban a biztos tudatban nyújtotta be lemondását, hogy a kormányfő a korábban megszokott gyakorlatnak megfelelően úgysem fogja elfogadni azt, ám ezúttal tévedett. Ily módon Grandi vélekedése éppen ellentétes az előző állásponttal, ugyanis eszerint Contarini valójában nem óhajtott távozni, és Mussolini volt az, aki ürügyet keresett az eltávolításához.²³

Di Nolfo okfejtése és Grandi megítélése megegyezik arról, hogy Mussolini azért nevezte ki Grandit 1925-ben külügyi államtitkárnak, mert így akarta biztosítani a Külügyminisztérium fasizálását.²⁴ Ezt az egyezséget figyelembe véve Contarini távozásának körülményeit illetően Grandi véleménye helytállóan értékelhető. Ezt támasztja alá az is, hogy Contarini félreállítása után Mussolini Grandit kívánta kinevezni külügyi főtitkárrá, azonban ő azt válaszolta, hogy még nem érzi felkészültnek magát a megisztelő felkérés elfogadására, s Chiaramonte Bordonarót javasolta maga helyett, akit egyébként Contarini is nagyra becsült. Mussolini elfogadta a tanácsot, Bordonaro két évig viselte a főtitkári hivatalt, majd Londonba akkreditálták nagykövetnek.

4. Grandi külpolitikájának jellemzői

Mint Grandi visszaemlékezett, Bordonarótól és Contarinitől egyaránt rengeteget tanult ezekben az években, és Contarini tanácsait a későbbi pályafutása során is igyekezett szem előtt tartani.²⁵ Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy Grandi külpolitikája sok tekintetben közelebb állt Contariniéhez, mint Mussoliniéhez.²⁶ Ennek egyik ékes bizonyítéka a locarnói szerződés ügye. Az 1925. október 16-án aláírt megállapodás, amelyben Németország – Nagy-Britannia

22 Di Nolfo (1960) 144. old.

23 Grandi (1985) 238. old.

24 Grandi (1985) 203. old.

25 Grandi (1985) 238–240. old.

26 Grandi (1985) 238–240. old.

és Olaszország garantálása mellett – vállalta, hogy sérthetetlennek ismeri el a Franciaországgal és a Belgiummal fennálló határait, s egyúttal döntőbíróvági szerződéseket kötött Belgiummal, Csehszlovákiával, Franciaországgal és Lengyelországgal, jelentős fordulat volt az első világháborút követő nemzetközi kapcsolatokban. A svájci kisvárosban kötött egyezményt Európa-szerte a béke biztosítékaként ünnepelték.²⁷

Az olasz garanciát azonban nem volt könnyű megszerezni, s Grandinak minden meggyőző erejére szüksége volt ahhoz, hogy Mussolinit rábírja a szerződés aláírására. Az angol és a francia kormányok képviselői 1925 őszén Genfben ültek össze az előzetesen kidolgozott szerződéstervezet megvitatására, és a konferenciára Mussolinit is meghívták. Az olasz kormányfő először örömmel fogadta az invitálást, azonban kikötötte, hogy az olasz jóváhagyásért cserébe azt kéri, hogy a garanciát terjesszék ki az olasz–osztrák határt képező Brenner-hágóra. Miután Párizs és London kijelentette, hogy nem vállalhatnak ilyen kötelezettséget, Mussolini kifejtette, hogy ez esetben Olaszország nem vesz részt a paktum megkötésében, mivel a semmiért cserébe nem hajlandó Franciaország védelmére kelni egy esetleges német agresszió esetén. Így a francia–olasz tárgyalások elbuktak, de a brit kormány nem mondott le arról, hogy Olaszországot is bevonja az egyezménybe.²⁸

Grandi úgy vélte, hogy a hosszú távú célok elérése érdekében szükség van a kompromisszumra az angolokkal és a franciákkal, így Olaszországnak a sérelmei ellenére részt kell vennie garantáló félként a locarnói szerződés megkötésében. Az egyezménybe történő bevonással ugyanis Anglia és Franciaország – legalábbis elviekben – elismerték Olaszország nagyhatalmi pozícióját, továbbá a szerepvállalás megalapozta az olasz kormány számára, hogy e két állammal és Németországgal egyaránt konszolidált viszonyt alakíthasson ki a jövőben. Mussolinit azonban nem lehetett egykönnyen meggyőzni, s továbbra is makacsul ragaszkodott a megbeszélés bojkottálásához. Grandi csak hetek múltán, Austin Chamberlain brit külügyminiszter segítségével tudta rávenni Mussolinit a szerződés aláírására, így végül sikert könyvelhetett el. Grandi később is úgy vélekedett, hogy ha Európa hű maradt volna a locarnói szerződésben foglaltakhoz, akkor sok tragédia elkerülhető lett volna.²⁹

Noha Grandi és Mussolini nézetei nem mindenben egyeztek, a Duce elismerte, hogy Grandi az államtitkári poszton töltött évek alatt olyan nemzetközi tekintélyre tett szert, ami nagyban elősegítheti, hogy a fasiszta berendezkedést

27 Candeloro (2014) 169. old.

28 Grandi (1985) 217–218. old.

29 Grandi (1985) 219–224. old.

külföldön is elfogadják, és Olaszországot jelentős diplomáciai tényezőként tarták számon, ezért 1929. szeptember 12-én külügyminiszterré nevezte ki Grandit. Az újdonsült miniszter – amellet, hogy egyetértett a külügyminisztérium „fasizálásának” elvével – hangsúlyt fektetett arra is, hogy a pártérdekeknek megfelelő átszervezések úgy történjenek, hogy a legrátermettebb, a diplomáciai életben jelentős szerepet betöltő és külföldön is kedvelt diplomáták valamilyen módon az intézmény kötelékében maradhassanak. Mussolinit azzal az érveléssel győzte meg a módszere helyességéről, hogy a „régí gárda” megtartását a többi állam garanciának tekinti majd arra nézve, hogy a fasizmus nem kíván gyökeres átalakításokat véghezvinni a külpolitikát tekintve. Ezt látva külföldön könnyebb volt elfogadtatni a fasiszta berendezkedést. Vagyis Grandi olyasvalaki volt, aki a többnyire idősödő diplomatákat jelentő külügyi dolgozókkal is együtt tudott működni, és külföldön is meg tudta alapozni a nemzetközi tekintélyét.³⁰ A Grandi által kivitelezett átalakítás a diplomáciai kar „megfiatalodását” eredményezte abban a tekintetben, hogy pályázatot íratott ki külügyi tisztségek betöltésére, amelyek révén sok tehetséges, ambiciózus fiatal bekerült a külügyminisztériumba, akik többnyire fasiszták voltak. Grandi azonban tisztában volt azzal, hogy a nemzetközi tekintély fenntartása érdekében szüksége van a Contarini-éra diplomatáinak tapasztalatára, ezért az átszervezés inkább az adminisztratív hivatalokat érintette, mintsem a követi posztokat.³¹

Grandi alapvetően Contarini politikáját követte abban a tekintetben, hogy elődjéhez hasonlóan ő is meg volt győződve arról, hogy az európai béke elemi érdeke Olaszországnak, annak ellenére is, hogy a versailles-i békerendszer nyilvánvalóan és jogosan fájdalmat okozott az olasz népnek. Az ebből fakadó belső problémák megoldásához az újdonsült külügyminiszter szerint arra lett volna szükség, hogy egy erős, megfontoltan döntő, határozott és a többi néppel együttműködni kész Olaszországot mutassanak a világnak. Ez úgy lett volna elérhető, ha az olaszok aktívabban vettek volna részt a Nemzetek Szövetsége, vagy közkeletűbb nevén a Népszövetség tevékenységében, és segítettek volna előmozdítani a többi nagyhatalommal, főként az Angliával és a Franciaországgal való konszenzust. Az 1919-ben kialakított békerendszer azonban olyan érdeklellentéket és sérelmeket eredményezett, amely feloldhatatlan konfliktusforrásokhoz vezetett az említett államok között, és az 1929–1931 között eluralkodó gazdasági világválság tovább fokozta a nemzetközi konfliktusokat.

30 Lefebvre D'Ovidio, Francesco (2016): *L'Italia e il sistema internazionale. Dalla formazione del Governo Mussolini alla Grande depressione (1922–1929)* Vol. II. Edizioni di Storia e Letteratura, Roma. 238. old.

31 Lefebvre (2016) 263. old.

Úgy vélte, hogy az európai béke biztosításához a négy nagyhatalom, Franciaország, Olaszország, Nagy-Britannia és Németország zavartalan együttműködésére lett volna szükség, valamint arra, hogy a nevezett országok megbékéljenek a Szovjetunióval is.³²

A locarnói szerződéshez hasonló esetnek tekinthető Grandi pályája szempontjából az 1930-ban kezdődő londoni leszerelési konferencia ügye. Az eseményre a brit kormány 1929 októberében küldte el a meghívót az Amerikai Egyesült Államok, Japán, Olaszország és Franciaország kormányainak. Mussolini nem értett egyet a lefegyverzéssel, ezért hallani sem akart arról, hogy Olaszország elfogadja Anglia meghívását, ami miatt egy ideig úgy tűnt, hogy megismétlődik a locarnói eset. Korábban – Franciaországgal együtt – már visszautasított egy hasonló céllal, Genfben szervezett konferenciára szóló meghívást, amelyet az Amerikai Egyesült Államok kormánya kezdeményezett. Mussolini utasításait követve az olasz delegátusoknak minden egyes leszerelési konferencián tartózkodniuk kellett a konkrét kötelezettségvállalástól. Ezen a ponton Mussolini politikája nagyban eltért a brit és az amerikai politikától, és sokkal inkább Franciaországéhoz, illetve az utóbbival szövetséges államokéhoz közeledett. Mivel más tekintetben – különösen az afrikai gyarmatok kérdése miatt – Olaszország és Franciaország között is ellentétek húzódtak, fennállt annak veszélye, hogy Olaszország nemzetközileg elszigeteli magát, és olyan állam benyomását kelti, amely akadályt jelent a béke előtt. Grandi úgy látta, hogy Franciaország kétkulacsos politikát folytatott a kérdésben, mert miközben látszólag együttműködött az angolszászokkal és a leszerelés szükségességének szolamait hangoztatta, valójában jelentős fegyverkezést folytatott. Olaszország, éppen ellenkezőleg, a fegyverkezés fontosságát hangoztatta, miközben potenciálja nem tette lehetővé a haderő érdemi fejlesztését, viszont kivívta az angolszász államok és Franciaország neheztelését. Ezzel a politikával Mussolini egyrészt ellehetetlenítette a franciákkal való viszony javulását, másrészt elidegenítette az angolszász hatalmakat Olaszországtól. Hogy ezt a hibát helyrehozhassák, Grandi szorgalmazta Mussolininál a leszerelési konferenciára szóló meghívás elfogadását, így végül az olaszok képviseltették magukat az eseményen. Grandi célja a részvétellel az volt, hogy előmozdítsa a francia–olasz megegyezést, amelyet mintegy előfeltételnek tartott ahhoz, hogy Olaszország kompromisszumra kész államként tűnjön fel a nemzetközi kapcsolatok színterén, megalapozva ezzel a Nagy-Britanniával és az Amerikai Egyesült Államokkal való viszony megerősítését, ami Grandi külpolitikájának fő célja volt.³³

32 Grandi (1985) 268–271. old.

33 Grandi (1985) 277–281. old.

5. Konklúziók

Természetesen fel lehetne sorakoztatni további példákat is annak alátámasztására, hogy Dino Grandi, mint külügyi államtitkár és külügyminiszter sokkal inkább Salvatore Contarini, mintsem Benito Mussolini külpolitikai elveit tekintette irányadónak. Ennek oka az volt, hogy Grandi képes volt felülemelkedni a pártpolitikán, és Olaszország hosszú távú érdekeit szem előtt tartva cselekedni. Államtitkári kinevezését követően hamar belátta, hogy az ország nemzetközi tekintélyének fenntartásához és a többi állammal való konszolidált viszony lehető legjobb biztosításához kellő külpolitika folytatásához szüksége van az Olasz Külügyminisztérium „régí gárdájára”. Ebből fakadóan a tanulmány elején feltett kérdést, hogy vajon sikerült-e a minisztérium „fasizálása”, úgy válaszolhatjuk meg, hogy a fasiszták közül kinevezett külügyi vezető, Grandi maga látta be, hogy Olaszország nemzetközi pozíciójának minél kedvezőbbé tétele érdekében le kell mondani a teljes „fasizálásról”. Azaz a Külügyminisztérium olyan intézmény maradt, amely igyekezett mérsékelni a fasiszta rezsim túlkapásait, amennyiben az ország érdekei úgy kívánták.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Levéltári források

ASMAE: Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri Archivio personale di Dino Grandi.

Emlékiratok

Grandi, Dino (1985): Il mio paese. Ricordi autobiografici. A cura di Renzo De Felice. Mulino. Bologna.

Feldolgozások

Bucarelli, Massimo (2006): Mussolini e la Jugoslavia 1922–1939. B. A. Graphis. Bari.

Candeloro, Giorgio (2014): Storia dell'Italia moderna. Vol. 9. Il fascismo e le sue guerre 1929–1939. La Feltrinelli. Milano.

De Felice, Renzo (1974): Mussolini il duce I. Gli anni del consenso 1929–1936. Il Mulino. Bologna.

Di Nolfo, Ennio (1960): Mussolini e la politica estera italiana (1919–1933). Cedam, Padova.

Garai Ildikó (2003): A fasiszta hatalomra jutást megelőző és azt követő külpolitika összehasonlítása. Külügyi Szemle, 2003/3. szám. 153–183. old.

Lefebvre D'Ovidio, Francesco (2016): L'Italia e il sistema internazionale. Dalla formazione del Governo Mussolini alla Grande depressione (1922–1929) Vol. II. Edizioni di Storia e Letteratura. Roma.

Nello, Paolo (2003): Dino Grandi. Il Mulino. Bologna.

Ormos Mária (2019): Mussolini. Kossuth. Budapest.

JANEK ISTVÁN

MAGYAR–SZLOVÁK–LENGYEL TÁRGYALÁSOK SZLOVÁKIA HOVATARTOZÁSÁRÓL 1938-BAN

1. Bevezetés

Trianon után a magyar vezetés számára a szlovákság a csehek által megszállt népesség volt, amely a többi kisebbséggel közösen küzd a felszabadulásért.¹ Ezt egyre inkább egyértelműsítették az 1938-ban lefolytatott magyar–szlovák–lengyel titkos tárgyalások. Jelen tanulmányban ezen titkos tárgyalások menetét vázoljuk fel.

2. Előzmények

A magyar politikai elit szerint a szlovákok etnográfiai, nyelvileg és történelmileg is teljesen különálló nemzetet alkottak a csehektől. A magyar vezetés egyetértett azzal, hogy Szlovákiának, de legalábbis a magyarlakta területeknek, valamilyen formában feltétlenül vissza kell térniük a magyar állam kebelébe. A magyar vezetésben élt egy olyan hit, hogy egy esetleges népszavazásnál a szlovákok és a ruszinok a Magyarországhoz való csatlakozás mellett szavaznának. A magyar vezetés, hogy a saját közvéleményét is befolyásolni tudja, propagandája révén az 1930-as években azt terjesztette, hogy a szlovákok már megbánták, hogy 1918-ban nem csatlakoztak Magyarországhoz és ezt a hibájukat jóvá akarják tenni, csak ezt nyíltan nem mondhatják ki Csehszlovákiában.²

A két háború közötti magyar kormányok a revíziós stratégia megvalósításához a meghatározó európai nagyhatalmak jóindulatának megszerzését tekintették legfontosabb feladatuknak.³ A magyar külpolitika irányítói mindent megpróbáltak, hogy az országot elszigetelt helyzetéből kivezessék, és a területi revízió

1 Eva Irmanová (2002): Maďarsko a Versailleský mírový systém. Ústí nad Labem. 276–277. old.

2 Steier Lajos (1933): Felsőmagyarország és revízió. Kiadja az Erdélyi Férfiak Egyesülete. Budapest. 32. old.; Borsody István (1939): A magyar–szlovák kérdés alapvonalai. Szerzői kiadás. Budapest. 37–38. old.

3 Erről bővebben lásd Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919–1924. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

ügyéhez szövetségeseket nyerjenek. Ehhez Németország tűnt a legmegfelelőbb támogatónak. Szlovákiával kapcsolatosan az 1920-as évektől a magyar külpolitika a lengyel vezetést is a magyar érdekek támogatására akarta megnyerni.

A 20-as évek közepére a magyar kormányok a kisebbségi magyar vezetők számára is egyértelművé tették, hogy kielégítő végső megoldásnak egyedül a területi revíziót tekintik.⁴ Voltak azonban átmeneti elképzelések is, szó esett például egy esetleges népszavazásról Szlovákia területével kapcsolatosan, amelyet a nagyhatalmak támogatásával hajtanának végre, de ez sohasem kerülhetett komolyan szóba. A csatlakozás, illetve a népszavazás, a magyar–szlovák közös állam létrehozásának terve, mint a magyar külpolitika bizonyos vezetőinek célja, mindvégig napirenden volt, egyes magyar politikusoknál egészen 1938-ig kezdeti lépésnek számított a revízió útján. Bethlen István, majd Teleki Pál volt az a két magyar politikus, akik már egyértelműen az etnikai revíziót próbálták érvényesíteni Csehszlovákiával szemben.⁵

A magyar vezetés az első világháború után abban reménykedett, hogy a szlovák politikai elit majd a magyar orientáció felé fordul, és Szlovákia Magyarországhoz csatlakozik, de ez a harmincas évek második felében már nem számított reális alternatívának, bár voltak rá kísérletek. A magyar diplomácia az 1920–1930-as években mindent elkövetett azért, hogy Andrej Hlinkát⁶ és pártját megnyerjék maguknak. Ezen törekvésüket megghiúsította a Vojtech Tuka⁷-per, melynek következtében elvesztették azt az embert, aki Hlinkára és

4 A szlovákiai magyar kisebbség belső helyzetével kapcsolatosan lásd Simon Attila (2006): A szlovákiai magyar politika és Dél-Szlovákia a két világháború közötti kolonizációja. In: Simon Attila–Bárdi Nádor szerk. (2006). Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében. Fórum Kisebbségkutató Intézet. Somorja. 261–276. old., valamint Angyal Béla (2002): Érdekvédelem és önszerveződés. Liliium-Aurum. Galánta–Dunaszerdahely.

5 Hoensch, Jörg K. (1965): Die Slowakei und Hitlers Ostpolitik. Köln–Graz. 63. old.

6 Andrej Hlinka (1864–1938) szlovák politikus, katolikus pap. Később a cseh centralizációs törekvésekkel szembehelyezkedő szlovák autonomista mozgalom vezéralakjává vált. Utóda és mozgalma továbbvivője Jozef Tiso lett.

7 Vojtech Tuka (1880–1946) jogász, egyetemi tanár, politikus. A pécsi jogakadémián majd a pozsonyi egyetemen tanított. Kezdetektől részt vett a titkos magyar katonai szervezkedésekben és a csehszlovákiai magyar politikai pártok megalakításában. Belépett a Hlinka-féle Szlovák Néppártba, annak alelnöke, 1925-től parlamenti képviselője lett. Ő dolgozta ki a párt első autonómiatervezetét. 1929-ben mint magyar kémet a csehszlovák hatóságok letartóztatták és 15 évi börtönre ítélték. 1937-ben amnesztiával szabadult.

Tisóra is hatást gyakorolhatott volna.⁸ Vojtech Tuka a börtönben töltött évek során megváltoztatta korábbi meggyőződését, miszerint Szlovákiát Magyarországhoz kell csatlakoztatni, és ezt 1939-ben nyíltan közölte is az egyik magyar megbízottal.⁹

Magyarország az Anschluss után két alternatíva közül választhatott: vagy valamilyen megállapodásra jut a kisantant államaival és lemond revíziós igényeiről, vagy részt vesz a Csehszlovákia elleni kialakulóban lévő német akcióban. Bármennyire is félt Magyarország Németország megerősödésétől, a Csehszlovák Köztársaság felbomlása alatti magyar passzivitás mind kül-, mind belpolitikai szempontból elképzelhetetlen volt. A magyarok rájöttek, hogyha eredményeket akarnak elérni, Szlovákia megszerzése érdekében tárgyalásokat kell folytatniuk a Szlovák Néppárt vezetésével, Andrej Hlinkával és Jozef Tisóval.¹⁰

A magyar diplomácia felismerte, hogy Lengyelországnak – elsősorban a német veszéllyel szembeni védekezés miatt – szüksége van a közös magyar–lengyel határ kialakítására. Csehszlovákia bukása azt a veszélyt is hordozta, hogy az egész országot megszállják a németek. A lengyel és a magyar politikusok ezt végzetes következményként élték volna meg, és mindenféleképpen meg akarták akadályozni. Ebből kifolyólag a Csehszlovákián belüli nemzetiségi mozgalmakat, így a szlovákok elszakadási törekvéseit Varsó rokonszenvvel szemlélte és támogatta. A lengyel kormány a csehszlovák–magyar konfliktusban mindvégig a magyar fél mellett állt.

8 A szlovák–magyar együttműködést megnehezítette a Tuka-per, amely során kiderült, de bizonyítani nem tudták, hogy Tuka a magyar kormánytól pénzt és kémkedési megbízásokat kapott. Lásd Veres Tímea (2004): A Tuka-per közvetlen előzményei a cseh és szlovák sajtóban. Fórum-Társadalomtudományi Szemle, 2004/1. szám. 149–153. old. és Veres Tímea: Tuka politikai visszatérése. Fórum-Társadalomtudományi Szemle, 2007/2. szám. 87–100. old., valamint Lukeš, Michal (1998): Cesta k amnestii Vojtechu Tuky. Historický Časopis, 1998/4. szám. 663–672. old.

9 Tuka 1939 első felében kifejtette, hogy már nem tehet semmit annak érdekében, hogy Szlovákiát Magyarországhoz csatolják, ezután a magyar diplomácia, mint korábbi ügynököt leírta. Fabia, Juraj (1966): Svätošťefanské tiene Telekiho zahraničnú politiku a Slovensko 1939–41. Bratislava. 31., 91. old.

10 Ádám Magda szerk. (1965): Diplomácia iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1945. II. kötet. A müncheni egyezmény létrejötte és Magyarország külpolitikája 1936–1938. Akadémiai Kiadó. Budapest. 187. dok. 369–370. old. A továbbiakban DIMK II. kötet jelzettel hivatkozunk ezen forrásközlésre.

3. Magyar–lengyel közeledési kísérletek a szlovák vezetőkhez

1938 márciusától a magyar diplomácia keresni kezdte a lehetőséget a tárgyalások megkezdésére a szlovák vezetőkkel.¹¹ Mivel ekkor Csehszlovákia még létezett, az egyeztetéseket csak titokban kezdhették meg, ezért szükségük volt egy közvetítő államra. Kapóra jött nekik, hogy 1938 elején a lengyelek már többször is megbeszélést folytattak a szlovák vezetőkkel. Jozef Beck lengyel külügyminiszter már 1938. április végén azt üzent a magyar vezetésnek,¹² hogy a szlovák ügy megoldásában csak akkor érhetnek el sikereket, ha korrekt és mély kapcsolatot építenek ki a Szlovák Néppárt vezetőivel, valamint Karol Sidorral.¹³

A prágai magyar követ, Wettstein János május 2-i levelében kérte a magyar külügyminisztérium álláspontját Szlovákia autonómiájával kapcsolatosan. A magyar külügytől 1938. május 7-én érkezett válasz. Ebből megtudhatjuk, hogy a magyar kormány nemcsak a szlovákoknak, hanem a ruszinoknak is hajlandó volt autonómiát biztosítani visszatérésük esetén. Az autonómia mértékét ekkor még a visszatérés körülményeitől tették függővé. A magyar ígélet szerint, ha a szlovákok, részt vennének Csehszlovákia felbomlasztásában, akkor sokkal szélesebb autonómiát kapnak, de ha ezt nem vállalják, akkor csak szűkebb autonómia lehetséges a számukra. A levélben arra is utalás történt, hogy egy esetleges katonai akcióban más baráti államok is részt vennének¹⁴ (itt a lengyelekre és németekre gondoltak, bár ezt nem mondták ki).

A lengyelek aktivitása a szlovák ügyben azt a gyanút ébresztette a magyar kormányban, hogy a lengyeleknek is lehetnek bizonyos területi igényei Szlovákiával szemben, amit ők teljesen a saját érdekszférájuknak gondoltak. Ezt vélték felfedezni abban is, hogy a lengyel sajtóban és közvéleményben is terjedni kezdtek olyan hírek, hogy Szlovákiát Lengyelországhoz kell kapcsolni. A lengyelek szerint ezeknek a híreknek csak az volt a céljuk, hogy Csehszlovákiát belülről bomlasszák, és ők nem tartanak igényt jelentős szlovák területekre.¹⁵ A lengyel vezérkar is érdeklődött a magyar tervekről, azt szerették volna megtudni, hogy Csehszlovákia felosztása esetén hogyan képzelik el az új magyar határt, hogyan

11 A magyar diplomácia törekvéseiről lásd Gulyás László (2016): A Horthy-korszak külpolitikája 4. A revíziós sikerek 1. A Felvidék és a Kárpátalja visszatérése 1937–1939. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

12 DIMK II. kötet 160. dok. 339–340. old

13 Karol Sidor (1901–1953) szlovák politikus, újságíró. Jozef Tiso vetélytársa.

14 Krammer, Juraj (1957): Iredenta a separatizmus v Slovenskej politike. Bratislava. 27. sz. 290. old.

15 DIMK II. kötet 187. dok. 369. old.

kívánják megvonni az autonóm szlovák területi határokat, továbbá hogy Kárpátaljával mi lenne a szándékuk.¹⁶ A magyar diplomácia Kánya Kálmán külügyminiszter 1938. május 15-én küldött levelében a lengyelek tudtára adta, hogy Magyarország Csehszlovákia felbomlása esetén csak Szlovákia és Kárpátalja területére tart igényt, azokra a kis területi nyúlványokra pedig nincs szükségük, amelyek az I. világháború után Lengyelországhoz kerültek.¹⁷ Szlovákia vonatkozásában ezzel tisztázódni látszódtak a két állam között a területi viták, bár bizonytalansági tényezők továbbra is maradtak.

1938. május közepén a magyar diplomácia ismét a lengyelek közbenjárását kérte a szlovákoknál. Ennek szellemében május 19-én Varsóban Jozef Beck lengyel külügyminiszter találkozott Karol Sidorral, akinek nyíltan megmondta, hogy Csehszlovákia szétesése esetén Szlovákiának Magyarországhoz kell kerülnie. Beck 1938. június második felében kifejtette Hory András varsói magyar követnek, hogy a szlovák vezetők bizalmatlanok Budapesttel szemben. Ezért azt ajánlották, hogy a magyar diplomácia mielőbb vegye föl a közvetlen kapcsolatot a szlovák vezetőkkel. A lengyelek egyértelműen kimondták, hogy nem akarják a szlovákokban azt a benyomást kelteni, mintha nekik terveik lennének velük. Kifejtették, hogy *„[...] a legnagyobb súlyt helyezik arra, hogy ebben a régióban a nyugalom teljes mértékben biztosíttassék, ami csak abban az esetben érhető el, ha Budapest az önálló nemzeti életre ébredt tótok önkormányzati igényeit fenntartás nélkül kielégíti”*.¹⁸

A magyarok a lengyel tervekről is információkat akartak szerezni, ezért 1938. június végén tapogatózási céllal Lengyelországba küldték Andorka Rezső ezredes, a magyar vezérkar hírszerző és kémelhárító osztályának egyik vezetőjét, aki ott Wacław Stachiewicz tábornokkal, a lengyel hadsereg vezérkari főnökével folytatott tárgyalásokat. Andorka azt szeretne volna megtudni, hogy számíthatnak-e a magyarok Lengyelország fegyveres fellépésére Csehszlovákia ellen, ha azt a németek megtámadnák, és ha igen, milyen hadműveleti céljaik lennének. Stachiewicz diplomatikusan kibújt a válaszáadás alól és csak annyit mondott, ahogy országa érdekei megkövetelik, úgy cselekszenek majd. Stachiewicz annyit azért elárult, hogy Szlovákia területét két egymástól különálló zónába sorolják

16 Kárpátalja kérdése a lengyeleknek a szerveződő ukrán mozgalom miatt volt fontos. A lengyelek attól tartottak, hogy Kárpátalja területén erőre kapó ukrán mozgalom egy ukrán Piemont kialakulásához vezethetne, és onnan kiindulva a jelentős számú lengyelországi ukránt is fellázíthatnák. Ezt elkerülendő szívesen látták volna ezen a területen a magyar uralmat.

17 DIMK II. kötet 200. dok. 383. old.

18 DIMK II. kötet 246. dok. 447. old.

a lengyelek. Az elsőbe Kárpátalját tették, ami a lengyeleket semmiféle vonatkozásban sem érdekelné, legfeljebb csak annyiban, hogy szerint ezen a részen lenne a legegyszerűbb megvalósítani a lengyel–magyar közös határt. A második zóna a szlovák lakta terület lenne. E kérdés megoldásánál Stachievicz szerint megkerülhetetlen, hogy a szlovák nemzet kívánságait is figyelembe kell venni, mert csak így lehetne tartós és végleges megoldást elérni. Andorkának az volt a benyomása, hogy a lengyeleknek lehet valamilyen külön megállapodásuk a szlovákokkal, aminek a részleteit azonban nem sikerült megtudnia.

Andorka megbeszéléseket folytatott Tadeusz Kobylanskival a lengyel külügyminisztérium politikai osztályának vezetőjével is, akinél a lengyel területi követelésekről érdeklődött. Tőle tudta meg, hogy Csehszlovákia területéből Teschenre, valamint az Árvában és a Szepességben található néhány lengyelek lakta falura tartanak igényt. Kobylanski hangsúlyozta, hogy a lengyel külpolitika arra törekszik, hogy a szlovákokat a magyar megoldás felé terelje. A magyaroktól azt kérte, hogy egy esetleges népszavazás alkalmával Csehszlovákiában, de már előtte is, propagandájuk révén mindenféleképpen édesgessék magukhoz a szlovákokat.¹⁹ Andorkának az a benyomása alakult ki a lengyelekről, hogy nyitottak a Magyarországgal való együttműködésre, de nem zárta ki, hogy esetleg hátsó szándékaik lesznek Szlovákiával kapcsolatosan, ami nagyobb területi követeléseket is jelenthet.²⁰ Andorka félelme a későbbiek ismeretében alaptalannak bizonyult.

A lengyelekkel folytatott tárgyalásokba Esterházy János,²¹ a szlovákiai magyarok vezére is bekapcsolódott. Esterházy jó kapcsolatokat ápolt befolyásos szlovák és lengyel politikai körökkel is, ezért közvetítői szerepe igen fontossá vált. Esterházy egy katolikus lengyel–szlovák–magyar Közép-Európai blokkot akart létrehozni, ami nézete szerint jobban ellenállt volna a németek térhódításának. Tárgyalásai célja az volt, hogy kipuhíthatassa, milyen mértékben támogatnák a lengyelek a magyar elképzeléseket Szlovákiával kapcsolatosan.

Karol Sidor képviselte a Szlovák Néppárt lengyel orientációját, ezért Esterházy vele kezdte a tárgyalásokat. Esterházy biztosította Sidort arról, hogy

19 DIMK II. kötet 252. dok. 468–470. old.

20 DIMK II. kötet 470. old.

21 Esterházy János (1901–1957) politikus. 1935-ben nemzetgyűlési képviselővé választották. A két csehszlovákiai magyar párt egyesülése után, 1936 júliusától a párt ügyvezető elnöke. A bécsi döntés után Szlovákiában maradt és a Magyar Párt elnöke lett. 1942-ben a szlovák parlamentben egyetlenként a zsidótörvény ellen szavazott. A háború után szovjet és csehszlovákiai börtönökben raboskodott haláláig.

Magyarország nem kíván erőszakot alkalmazni Szlovákiával szemben, s Lengyelországgal kíván egyeztetni egy Kárpátalja területén kialakítandó közös határszakasz érdekében.²² A későbbiekben Esterházy a szlovákok érdekeit is védte a magyar kormánynál, kifejtve, hogy csak akkor hajlandó közvetítőként fellépni a szlovákoknál, ha a magyar kormány nem követi el a korábbi hibáit és nem akarják kihasználni a szlovákokat. A csatlakozást csak a szlovák nép akaratával egyetértésben tartotta kivitelezhetőnek, és elutasított minden erőszakos fellépést. Esterházy azt javasolta a magyar kormánynak, hogy a szlovák alkotmány kidolgozásánál a lehető legtöbb kisebbségi jogot adják meg a szlovákoknak, de mindenképpen többet, mint amennyit a csehek korábban adtak.²³

Esterházy János 1938. július 17-én és 18-án Beckkel és helyettesével, gróf Jan Szembek külügyi államtitkárral tárgyalt a Szlovákiával kapcsolatos tervekről. Beck elmondta Esterházynak, hogy Csehszlovákia szétesése hamarosan várható, és ez a belpolitikai feszültségek miatt történik majd és nem külső nyomásra. „*Hitler feltétlenül el akarja kerülni a háborút, ezért a belső bomlasztó munkát választotta eszközül, amit Konrad Henleinék²⁴ jól el is végeznek majd.*”²⁵

Beck szerint, ha Csehszlovákia szétesik, Szlovákiának teljes egészében Magyarországhoz kell visszakerülnie. Beck erről Karol Sidorral is beszélt, akit megnyugtató, hogy a Magyarországhoz való csatlakozásukkor széleskörű autonómiát kapnának. Sidor erre azt mondta, hogy a felvidéki magyarságtól nem félnek, mert azokkal meg tudják magukat értetni, csak az anyaországi magyarok magatartásától tartanak. Esterházy elmondta a lengyel vezetőknek és Sidor-nak is, hogy Magyarország nem akarja Szlovákiával kapcsolatosan a korábbi hibáit megismételni, így szerintem nem Budapestről irányítanák őket, hanem a helyi szinten tevékenykedő önkormányzatoknak és politikusoknak kell jelentősebb hatalmat adni. Példaként az Osztrák–Magyar Monarchia időszaka alatt Horvátország autonómiáját és helyzetét említette. Véleménye szerint a szlovákok széles belső és külső kulturális autonómiát kapnának saját parlamenttel és nagy hatáskörrel. Közös csak a külpolitika, a pénz és a gazdasági ügyek lenné-

22 Čarnogurský, Pavol (1993): 6. október 1938. Bratislava. 105. old.

23 Zaruski, Jozef ed. (1972): Diariusz i Teki Jana Szembeka (1935–1945). IV. kötet. London. 189. old. és 192. old.

24 Konrad Henlein (1898–1945) szudétanémet politikus. 1931-ben megalapította a Szudétanémet Hazafias Front nevű mozgalmat, amely 1935-ben párttá alakult. A hitleri Németország támogatásával 1938-ban belpolitikai válságot robbantott ki, és a szudétanémet nemzeti követelések fokozásával a csehszlovákiai kisebbségi kérdést európai problémává duzzasztotta.

25 DIMK II. kötet 250. dok. 457. old.

nek. A területi kérdéseket illetően Magyarországhoz csak Kárpátalját és Szlovákia azon területeit csatolnák, amelyek többségében magyarok által lakottak. Esterházy azt is felvetette Szembeknek, hogy a lengyel kormány garantálhatná a magyar kormány által ígért szlovák alkotmány betartását.²⁶

Beck 1938 júniusában azon igyekezetében, hogy a magyar–szlovák közeledést elősegítse, azt is felajánlotta Sidornak és rajta keresztül a többi szlovák vezetőknek, ha a csehek miatt félnének Budapesten tárgyalni a magyarokkal, akkor azt Varsóban is megtehetik.²⁷ A lengyeleknek és Esterházynak sem sikerült Sidort rávenni a magyar célok támogatására, s a Szlovák című pozsonyi napilap július 31-ei számában a szlovák politikus élesen támadta a magyarokat. Sidor nevetségesnek tartotta azt a feltételezést, hogy Hlinka és a szlovákok Magyarországhoz – vagy esetleg egy másik országhoz – akarnának csatlakozni. Hangsúlyozta, *„hogy a szlovákok nem akarják a magyarokat, nem hisznek nekik, és hogy szó sincs a hozzájuk való visszatérésről. [...] Ahogy átéljük e területen a rómaiak, a hunok, a magyarok és mások korát, úgy most is élni fogunk, és élni fogunk és kitartunk.”*²⁸

Sidor azt is megemlíttette cikkében, hogy Csehszlovákiában csupán a csehek és a zsidók elégedettek helyzetükkel. A szlovákok nem akarnak cseh-szlovák nemzetet alkotni, csak egyedül szlovákok. A cikkben kifogásolta, hogy országában a szlovákokat még önálló nemzetként sem ismerik el. A magyar diplomácia komolyan vette Sidor megnyilatkozását, és jobbnak látta a tárgyalásokat József Tisóval folytatni.

4. Magyar–szlovák csatlakozási tárgyalások 1938-ban

A szlovák politikusok 1938 második felében Szlovákia államformájával kapcsolatosan új elemeket tartalmazó elképzeléseket és terveket dolgoztak ki arra az esetre, ha a csehszlovák állam szétesne, vagy megszállás alá kerülne. Ezek a politikai kombinációk abból indultak ki, hogy az európai fejlődés szempontjából az 1938-as évnek hasonló jelentősége lesz, mint amilyen 1918-nak volt, vagyis jelentős területi változások történhetnek a térségben. Annak a lehetősége is felmerült, hogy az egyik szomszédos államhoz csatlakozzanak, ezáltal kerülve

26 Gniazdowski, Mateusz (2010): Slovenský autonomizmus v Poľskej politike v 30. rokoch. In: Česko-Slovenská Historická ročenka. Brno. 260–261. old. Molnár Imre (2008): Sem gyűlölettel, sem erőszakkal. Esterházy János élete és mártírhála. Kecskés László Társaság. Komárom. 72. old.

27 DIMK II. kötet. 250. dok. 457. old.

28 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) Külügyminisztérium==KÜM, K-63. 64. csomó. 2541/pol. 1838.

el a szlovák nemzet megsemmisülését. A szomszédos országokba való betagozódás alternatíváit autonómia, föderáció, illetve unió révén képzelték el. Andrej Hlinka már 1938 áprilisában megemlítette az egyik lengyel diplomatának, hogy a csehekkel valószínűleg szakítanak, és jelezte, hogy együttműködnének a lengyelekkel. Tisóék azt akarták elérni, hogy a lengyelek támogassák a szlovákok politikai nemzetként történő elismerését, esetlegesen autonómiájukat vagy egyenesen önállóságukat. Fölmerült egy lengyel–szlovák unió megteremtésének a lehetősége is, de ezt egyik fél sem gondolta komolyan.²⁹

A szlovák politikusok a magyarokkal is folytattak titkos tárgyalásokat. A magyar diplomáciára ösztönzőleg hatott az az értesülés, mely szerint Andrej Hlinka 1938 augusztusában halálos ágyán mondott politikai végrendeletében meghagyta híveinek, hogy: *„Amint idő és lehetőség kínálkozik a csehektől való elszakadásra, meghagyom Karol Sidornak, mint a nemzet és az én akaratom legkompetensebb reprezentánsának, hogy tárgyaljon a magyar kormánnyal a szlovákok Magyarországhoz való csatlakozásáról, szem előtt tartva az autonómiaira vonatkozó feltételeket, melyek pártunk programjából következnek.”*³⁰ Hlinka és a magyar kormány közötti tárgyalásokról nem maradt fenn dokumentum, így a politikai végrendelet valódiságát nem lehet bizonyítani.

A magyar diplomácia már 1938 elején felismerte, hogy Hlinka legerősebb embere és lehetséges utóda Jozef Tiso lesz, így vele próbáltak egységre jutni Szlovákia ügyében. A titkos tárgyalások 1938 májusának végén a 34. Eucharisztikus Világkongresszuson, Budapesten történtek.³¹ Az azon papként résztvevő Jozef Tiso, a Szlovák Néppárt újdonsült elnöke így észrevétlenül tárgyalhatott a csatlakozás feltételeiről Kánya Kálmán magyar külügyminiszterrel. Tiso elmondta, hogy a szlovákok a csehektől való elszakadás után hajlandók állami kapcsolatra lépni Magyarországgal. A megbeszélések 1938. szeptember végéig folytatódtak.³²

Tiso három pontban foglalta össze feltételeit: *„1. Központi hivatal végrehajtó hatalommal Szlovákia közigazgatását illetőleg, és a szlovák nyelv hivatalos használata. 2. Külön országgyűlés és törvényhozó hatalom a saját belügyekben, válás- és közoktatásügyben. 3. Költségvetési kvóta.”*³³ A lengyelek is érdeklődtek a

29 Lengyelország választ sem adott a szlovákoknak az uniót illetően.

30 Naša Zastava 1940. február 4. 3. old.

31 MNL OL, K-63, 63. cs., 1938, 7/1. szám alatt.

32 DIMK II. kötet 403. dok. 665–666. old.

33 Archiv Minsterstva Zahraničnych Vecí, Praha = (AMZV), (prágai Külügyminiszteri Levéltár) ZU Budapest, 20. karton, No. 352.

szlovák–magyar tárgyalások menetéről, amire szeptember 14-én a következő választ adták a magyarok: „...*végleges megegyezés még nem történt, de tárgyalások kedvező atmoszférában állandóan folynak.*”³⁴

A budapesti lengyel követ Leon Orłowski szeptember 18-i levelében beszámolt a magyar kormány és Tiso közötti tárgyalásokról, eszerint ha megegyezés jönne létre, az abban foglaltak betartását Lengyelország garantálná.³⁵

Tiso 1938. szeptember 23-án Prágába utazott Eduard Benešhez, amiről értesítette a magyar kormányt is. Prágai utazásával meg akarta akadályozni, hogy a szlovák vezetés több frakcióra szakadjon, valamint azt a vádat kívánta megcáfolni, hogy nem használt ki minden esélyt a megegyezésre. Kérte ezért a magyar kormányt, hogy útját ne a szlovák politika halogató taktikájaként értelmezzék, „*de Prága felé barátságos arcot kell mutatniuk, különben [a] lemeszárlás veszélyének vannak kitéve.*”³⁶ Egyúttal a későbbiekre vonatkozóan azzal a kéréssel fordult a magyar állami vezetéshez, hogy a csatlakozás esetén Szlovákiát ne árasszák el a magyarországi tisztviselők, mivel nem ismerik az ottani helyzetet, s már az elején könnyen ellenszenv tárgyává válhatnak a szlovák lakosság körében.

Bár a magyar kormány elfogadta Tiso feltételeit, a szlovák–magyar tárgyalások ennek ellenére eredménytelenül végződtek. Hory András követ szerint azért nem tudtak megegyezni, mert Kánya nem bízott Tisóban.³⁷ Kánya Kálmán a szlovák politikusok szándékait e szavakkal jellemezte: A „*szlovákok, úgy látszik, tovább folytatják kétszínű játékukat. Míg Sidor látszólag csehbarát nyilatkozatokat tesz, addig Tiso a napokban három pontban foglalta össze kívánságait a Magyarországhoz való csatlakozásuk esetére.*”³⁸

A szlovák politikusok magyarokkal szembeni állásfoglalását Ferdinánd Ďurčanský,³⁹ a későbbi szlovák külügyminiszter a következőképpen fogalmazta meg: „...*a szlovákok attól féltek, hogy az autonómiaüregkvés a magyarok szemében egyet jelent majd a Magyarországhoz való visszatérésre mutató jellel. A magyarokkal való együttműködés ügyében korábban leírtakat és elmondottakat részünkről*

34 DIMK II. kötet 337. dok. 596. old.

35 Seges, Dušan–Hertel, Maroš–Bystrický, Valerián ed. (2012) : Slovensko a Slovenská otázka. V Polských a Maďarských diplomatických dokumentoch v rokoch 1938–39. Bratislava. 275. old.

36 DIMK, II. kötet 388. dok. 645–646. old.

37 Pritz Pál szerk. (1987): Hory András: Bukaresttől Varsóig. Gondolat Kiadó. Budapest. 252. old.

38 DIMK II. kötet 403. dok. 665. old.

39 Ferdinand Ďurčanský (1906–1974) szlovák politikus, jogász. 1935-től a Szlovák Néppárt színeiben nemzetgyűlési képviselő.

csupán a csehszlovák politikára gyakorolt nyomás eszközének lehet tekinteni.”⁴⁰
Magyarán: csak taktikai húzásnak vehetjük, igazából elvetették.

A magyar–szlovák tárgyalások végül eredménytelenül zárultak, de később sem szakadtak meg és titokban folytatódtak.⁴¹ A lengyelek területi kérdésekben mindvégig a magyar törekvéseket támogatták.

A magyar és lengyel területi követelések eredménnyel jártak, hiszen a müncheni szerződés és a bécsi döntés mindkét állam részére meghozta a területi gyarapodást Csehszlovákia kárára. Az autonómia adása 1938-ban nem számíthatott reális tárgyalási alapnak a szlovák és a magyar fél között, ettől a németek már többet ajánlottak, így 1939-ben az ő elképzeléseik valósultak meg a tér-ségben. Szlovákia 1939-ben függetlenné vált, de hamarosan a németek báb-államává lett. 1939–44 között a szlovák külpolitika egyik legfőbb törekvései közé tartozott, hogy a németek kegyeit megszerezze, és ezzel a bécsi döntés által Magyarországhoz került területek egy részét visszaszerezze. A lengyelek-hez került szlovák területeket már 1939 szeptemberében visszaszerezték, hiszen Szlovákia, mint Németország szövetségese belépett a háborúba és fegyverrel szerzett érvényt érdekeinek.

40 Ďurčanský, Ferdinand (1943): Pohľad na slovenskú politickú minulosť. Bratislava. 205. old.

41 Hoensch (1965) 64. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Levéltári források

AMZV, Archív Ministerstva Zahraničných Vecí, (Prágai Külügyminisztériumi Levéltár) Praha = ZU Budapest, 20. karton, No. 352

MNL OL, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Külügyminisztérium = KÜM, K-63. 64. csomó.

Nyomtatott források

DIMK II. kötet: Ádám Magda szerk. (1965): Diplomácia iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1945. II. kötet. A müncheni egyezmény létrejötte és Magyarország külpolitikája 1936–1938. Akadémiai Kiadó. Budapest.

Zaronski, Jozef ed. (1972): Diariusz i Teki Jana Szembeka (1935–1945). IV. kötet. London.

Emlékiratok

Pritz Pál szerk. (1987): Hory András: Bukaresttől Varsóig. Gondolat Kiadó. Budapest.

Feldolgozások

Angyal Béla (2002): Érdekvédelem és önszerveződés. Lilium-Aurum. Galánta–Dunaszerdahely.

Borsody István (1939): A magyar–szlovák kérdés alapvonalai. Szerzői Kiadás. Budapest.

Čarnogurský, Pavol (1993): 6. október 1938. Bratislava.

Ďurčanský, Ferdinand (1943): Pohľad na slovenskú politickú minulosť. Bratislava.

Fabian, Juraj (1966): Svätoštefanské tiene Telekiho zahraničná politika a Slovensko 1939–41. Bratislava.

Gniazdowski, Mateusz (2010): Slovenský autonomizmus v Poľskej politike v 30. rokoch. In: Česko-Slovenská Historická ročenka. Brno. 260–261. old.

Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919–1924. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

Gulyás László (2016): A Horthy-korszak külpolitikája 4. A revíziós sikerek 1. A Felvidék és a Kárpátalja visszatérése 1937–1939. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

Hoensch, Jörg K. (1965): Die Slowakei und Hitlers Ostpolitik. Köln–Graz.

Irmanová, Eva (2002): Maďarsko a Versaillský mírový systém. Ústí nad Labem.

Krammer, Juraj (1957): Iredenta a separatizmus v Slovenskej politike. Bratislava.

- Lukeš, Michal (1998):** Cesta k amnestii Vojtecha Tuky. Historický Časopis. 1998/4. szám. 663–672.
- Mateusz Gniazdowski (2010):** Slovenský autonomizmus v Poľskej politike v 30. rokoch. Česko-Slovenská Historická ročenka. Brno.
- Molnár Imre (2008):** Sem gyűlölettel, sem erőszakkal. Esterházy János élete és mártírhalála. Kecskés László Társaság. Komárom.
- Segeš, Dušan–Hertel, Maroš–Valerián Bystrický ed. (2012):** Slovensko a Slovenská otázka. V Poľských a Maďarských diplomatických dokumentoch v rokoch 1938–39. Bratislava.
- Steier Lajos (1933):** Felsőmagyarország és revízió. Kiadja az Erdélyi Férfiak Egyesülete. Budapest.
- Simon Attila (2006):** A szlovákiai magyar politika és Dél-Szlovákia a két világháború közötti kolonizációja. In: Simon Attila–Bárdi Nádor szerk. (2006): Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében. Fórum Kisebbségkutató Intézet. Somorja. 261–276. old.
- Veres Tímea (2004):** A Tuka-per közvetlen előzményei a cseh és szlovák sajtóban. Fórum-Társadalomtudományi Szemle, 2004/1. szám. 149–153. old.
- Veres Tímea (2007):** Tuka politikai visszatérése. Fórum-Társadalomtudományi Szemle, 2007/2. szám. 87–100. old.

DOMONKOS ENDRE

AZ AGRÁRVÁLSÁG HATÁSAI MAGYARORSZÁGON (1929–1933)

1. Bevezetés

Az 1929-ben kezdődő világgazdasági válság rendkívül érzékenyen érintette az agrárexportra szakosodott magyar nemzetgazdaságot. A mezőgazdasági termékek világpiaci áresése mellett alapvető problémát jelentett a belső piac összeomlása. A gazdaságilag fejlett országok által bevezetett protekcionista intézkedések (vámok és mennyiségi korlátozások, valamint egyéb nem vámjellegű kereskedelmi akadályok) miatt a korábbi értékesítési lehetőségek megszűntek vagy erősen korlátozódtak. Mindezek következtében az export mennyisége is jelentős mértékben csökkent.

További problémát jelentett, hogy az iparcikkek árai már az 1920-as években meghaladták a mezőgazdasági termékekét, így az agrárrolló egyre szélesebbre nyílt. Az agrárválság súlyosságát jól mutatja a külkereskedelmi cserearányok kedvezőtlen alakulása. A mezőgazdasági termékek áresésének egyenes következménye volt a paraszti lakosság elszegényedése és jövedelem-színvonalának drasztikus csökkenése. A fennálló nehézségeket tovább növelte a parasztgazdaságok eladósodása. A globális recesszió következményeként valamennyi mezőgazdasági termelés hatékonyságát növelő beruházást (gépesítés és talajjavító munkálatok) leállítottak.

Tanulmányom célja a világgazdasági válság agrárágazatra gyakorolt hatásainak bemutatása. A vizsgálat során lényeges szempontot jelent a mezőgazdaság helyzetének átfogó elemzése. Tekintettel az agrárszektorra érintő komplex problémákra, területi korlátok miatt tanulmányomban nem kívánok foglalkozni a gazdasági válságkezelést szolgáló intézkedésekkel.

2. Az agrárválság és hatásai Magyarországon

A világgazdaságban az 1920-as évek közepétől kibontakozott mérsékelt gazdasági fellendülésnek az 1929-ben kezdődött globális recesszió vetett véget. A gazdasági válság 1929 októberében, a New York-i tőzsdepiac összeomlásával vette kezdetét és a globális gazdasági viszonyok következtében rövid idő

leforgása alatt a világ valamennyi – gazdaságilag fejlett és elmaradottabb – országára kiterjedt.

Alapvető problémát jelentett, hogy az első világháború idején létesített termelési kapacitások jelentős részét a békeidőszak bekövetkezte után nem építették le, a gazdaságilag fejlett országok tovább növelték termelésüket, melynek következtében jelentős túltermelés alakult ki nemcsak ipari késztermékek, hanem a mezőgazdasági nyersanyagok terén is, amellyel a hazai és a világpiaci kereslet nem tartott lépést. Megjegyzendő, hogy az ipari túltermelés hatásai természetesen áttértek a gazdaság valamennyi területére. A gazdaságilag fejlett országok ipari termelésének csökkenése (az ipari termelés volumene 1929-hez képest 1932-re 46%-kal esett vissza az Egyesült Államokban, 40%-kal Németországban, 30%-kal Franciaországban és 16%-kal Angliában) és a növekvő munkanélküliség (Angliában a munkaerő 22%-a, Németországban pedig 44%-a volt állástalan) kedvezőtlenül érintette a mezőgazdaság további felfelvőpiacait is. A mezőgazdasági termékek kedvezőtlen áralakulását jól mutatta, hogy az 1930-as évek elején a búza világpiaci ára a liverpooli tőzsde árfolyama szerint több mint 50%-kal csökkent és 1934-re alig haladta meg a válság előtti szint egyharmadát. A világpiaci húсарak a válság előtti szint 40%-át tették ki és a mezőgazdasági termékek átlagos árindexe alig volt több az 1929. évi egyharmadánál (37%). A mezőgazdasági termékek árcsökkenése nem átmeneti jelenség volt, hanem az elhúzódó túltermelési és értékesítési válság világos megnyilvánulása. 1931 és 1937 között az agrártermékek árai mindvégig a válság előtti szint 37–54%-a között mozogtak.¹

A mezőgazdasági termékek gyorsabb áresésében jelentős szerepet játszott az is, hogy az agrárágazatban az áremelési lehetőségek – lásd a termelés korlátozása, vagy a piacok felosztása révén – lényegesen kisebbek voltak, mint az iparban. A válság idején számos ilyen korlátozásra irányuló próbálkozás történt, de valamennyi kudarcba fulladt. Még ha egyes ágazatokban sikerült is létrehozni a termelők nemzetközi megállapodását, mint például a kávé vagy a kaucsuk esetében, és sikerült stabilizálni, sőt bizonyos mértékig növelni is az árakat a világpiacon, az egyezményhez nem tartozó államok növelték a termelésüket. Ennek eredményeként újra nőni kezdett a megtermelt mennyiség, az árak pedig arányosan csökkentek. 1931-ben például elfogadták Chadbourne tervét, amely a megállapodást aláíró valamennyi országban a cukortermelés korlátozását írta elő (Kuba, Belgium, Csehszlovákia, Németország, Peru, Mexikó,

1 Berend T. Iván – Ránki György (1976): Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19–20. században. Átdolgozott és bővített 2. kiadás. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 341–342. old.

Lengyelország, Jáva, Magyarország, Jugoszlávia) és 1929–1934 között ezekben az országokban a termelést 12,9 millió tonnáról 5,8 millió tonnára csökkentették. Ugyanakkor számos más országban 15 millió tonnáról 20,2 millióra nőtt a cukor termelése. Néhány országban a termés egy részét megsemmisítették, melynek célja az volt, hogy a kínálat csökkentésével befolyásolják az árszintet. Gyakorlati példaként említhető a tengerbe öntött vagy elégetett brazil kávé (1931–1933 között 26 millió zsák kávé semmisített meg, ami a világ éves kávéfelhasználásával volt egyenlő), vagy a több mint 1 millió vagon gabona és 250 millió kilogramm cukor megsemmisítése.²

Az 1929–1933-as válság Magyarországot is keményen megviselte. 1929. október 24-ike (a tőzsdei fekete csütörtök) után Európa legfőbb hitelezője, az Egyesült Államok fokozatosan leállította, majd visszahívta korábban kihelyezett hiteleit. Ennek következtében súlyos megrázkódtatást szenvedtek el a térség agráripari országai, mint Magyarország és Lengyelország.³ A térség államaiban súlyos problémát jelentett a világgazdasági értékesítési lehetőségek jelentős korlátozódása mellett a mezőgazdasági termékek világgazdasági áresése.⁴ Az agrárarak zuhanása azért érintette érzékenyen Magyarországot, mert nemzetgazdaságunk túlnyomórészt agrártermékek termelésére és kivitelére épült.⁵ A mezőgazdasági termékek világgazdasági árának zuhanását és a külföldi értékesítési lehetőségek ellehetetlenülését végül a belső piacok összeomlása követte. A mezőgazdaság fennálló nehézségeit tovább súlyosbította az exportlehetőségek beszűkülése, majd részleges megszűnése. Az agrárimportőr országok ugyanis radikálisan korlátozták – a hazai piacaik védelme, illetve fizetési mérleg nehézségeik kezelése

2 Ciepelewsky, Jerzy – Kostrowicka, Irina – Landau, Zbigniew – Tomaszewski, Jerzy (1985): A világgazdaság története a kapitalizmus kialakulásától 1980-ig. Második átdolgozott és bővített kiadás. Kossuth Könyvkiadó. Budapest. 303. old.

3 Szávai Ferenc (2009): A Horthy-korszak gazdasági élete 1920–1945. In: Gulyás László (szerk.): A modern magyar gazdaság története Széchenyitől a Széchenyi tervig. JATE Press Kiadó. Szeged. 122. old.

4 Berend T., Ivan (1985): Agriculture. In: Kaser, M. C. – Radice, E. A. eds.: The Economic History of Eastern Europe 1919–1975. Vol. I. Clarendon Press. Oxford. 171. old.

5 Arról, hogy a nagy világgazdasági válság, hogyan hatott a magyar gazdaságra és ebből következően a magyar külpolitikára lásd Gulyás László (2013): A Horthy-korszak külpolitikája 2. A húszas évek második fele 1924–1931. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő. 143–153. old., Gulyás László (2015): A Horthy-korszak külpolitikája 3. A Károlyi- és a Gömbös-kormány külpolitikája 1931–1936. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő. 9–24. old.

érdekében – a mezőgazdasági termékek behozatalát, amelynek következtében Magyarország és a térség többi agrárállama értékesítési piac nélkül maradt.

A gazdasági válság kezdetén a parasztgazdaságok az agrártermékek árcsökkenésből származó bevételkiesést a termelés és az export mennyiségének növelésével próbálták ellensúlyozni.⁶ 1930-at követően azonban a külpiaci értékesítési lehetőségek megszűnésével az export mennyisége is visszaesett, jóllehet a csökkenés mértéke kisebb volt, mint az exportárak zuhanása. 1934-ben Magyarországon a mezőgazdasági kivitel értéke folyó árakon számítva 60%-kal, változatlan árakon számolva pedig 27%-kal esett vissza.⁷

A mezőgazdasági válságát tovább mélyítette, hogy az ipari termékek árai az agrárcikkékénél lassabban csökkentek. Magyarországon az agrár és ipari termékek áralakulását mutatja az alábbi táblázat az 1924 és 1938 közötti időszakban.

**1. táblázat. A mezőgazdasági és ipari termékek árszintje 1924–1938
(1913=100%)**

**Table 1. Price index of farm products and industrial goods 1924–1938
(1913=100%)**

Év	Mezőgazdasági termékek (termelői ár)	Ipari eredetű üzemanyagok	Fogyasztási iparcikkek	Összes iparcikk
1924	161,1	169,7	188,6	184,8
1928	140,1	154,0	155,9	155,5
1933	71,0	124,6	119,8	130,8
1938	87,5	141,3	156,6	153,5

Forrás: Gunst Péter (1970): A mezőgazdasági termelés története Magyarországon 1920–1938. Budapest. Akadémiai Kiadó. 74. old.

Az agrárolló (a mezőgazdasági termékek és iparcikkek árváltozását jelző mutató) ezek szerint 1924-ben üzemi szinten 5,1, általában 12,8%-os volt. 1928-ban ez 9,0%, illetve 9,9%-ot tett ki. A válság idején 1933-ban 43%-

6 Berend T., Ivan – Ránki, György (1987): Polen, Ungarn, Rumänien, Bulgarien und Albanien 1914–1980. In: Wolfram Fischer – Jan A. van Houtte – Hermann Kellenbenz – Ilja Mieck – Friedrich Vittinghoff: Handbuch der Europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte. Band 6. Klett-Cotta. Stuttgart. 811. old.

7 Gunst Péter (2006): Magyarország gazdaságtörténete (1914–1989). Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 51. old.

os üzemi és 45,7%-os általános agráröllőről beszélhetünk. 1938-ra valamivel kevesebbet, 38,1%-os üzemi és 43,0%-os általános árollót mutatnak a rendelkezésre álló adatok.⁸

Megjegyzendő, hogy az agráröllő szára a környező országokhoz képest hazánkban nyílt a legnagyobbra. 1933-ban az agrárárindex az ipari index százalékában Magyarországon 68,3% volt, miközben Olaszországban 79,1%, Németországban 74,4%, Csehszlovákiában 93,4% Ausztriában 82,6%. A következő év tavaszán a búza árindexe az ipari árak százalékában 39%, a szarvasmarháé 42%, az összes mezőgazdasági terméké pedig 59% volt.⁹

Az agrárválság súlyosságát jól mutatta, hogy a külkereskedelmi cserearányok (a kiviteli és behozatali árak különbsége) Magyarországon rendkívül kedvezőtlenül alakultak: az 1925–27. évi szintet alapul véve 1929-ben már 8%, 1930-ban 10%, 1931-ben 15%, és a válság mélypontját jelentő 1933-ban pedig közel 19%-os cserearányromlásra került sor. Mivel a külkereskedelmi cserearányok romlása már az 1918 utáni évtizedet is jellemezte, ezért az 1930-as évek elején csaknem egyharmaddal több agrárárut kellett exportálni ugyanannyi ipari importcikkért, mint az első világháborút megelőző időszakban.¹⁰

A mezőgazdasági termékek áresése következtében a paraszti lakosság nagy része elszegényedett és életkörülményei is egyre rosszabbra fordultak. A megélhetési költségekhez viszonyítva a parasztgazdaságok jövedelmi szintje 1932–1933-ban Magyarországon a világháború előtti utolsó békeév színvonalához képest 67%-ot tett ki. A paraszti családok jövedelem-színvonalának drámai mértékű visszaesése mellett igen súlyos problémát jelentett a parasztgazdaságok eladósodása. Magyarországon az adósságteher 1933-ra elérte a 2,2 milliárd pengő nagyságrendet. A gazdák újabb hitelekhez már nem jutottak, ugyanakkor az eladósodás következtében megindult a bírósági végrehajtás a földek elvételére.¹¹

Az agrártermékek világpiaci áresése és az egyre szélesebbre nyíló agráröllő a kelet-közép-európai térségben a kisbirtokos paraszti családokat érintette a legérőteljesebben. Ennek magyarázata, hogy a törpebirtokokkal önellátásra berendezkedő parasztcsaládok paradox módon kénytelenek voltak terményeik egy

⁸ Gunst (2006) 50. old.

⁹ Draskóczy István – Buza János – Kaposi Zoltán – Kövér György – Honvári János (1998): Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig. Harmadik, részben átdolgozott kiadás. Aula Kiadó. Budapest. 368. old.

¹⁰ Berend T. Iván (1987): Válságos évtizedek. A 20. század első fele közép- és kelet-európai történetének interpretációja. Magvető Kiadó. Budapest. 303. old.

¹¹ Kaposi Zoltán (2002): Magyarország gazdaságtörténete 1700–2000. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs. 297. old.

részét a piacon értékesíteni, hogy az állami adókat megfizethessék és beszerezhessék az agrártermeléshez szükséges iparcikkeket. A parasztságnak emellett a korábban hitelre megvásárolt mezőgazdasági felszerelések utáni tartozást is törleszteni kellett. Rendkívül magasak voltak az agrárkölcsönök után fizetendő kamatok. Magyarországon például a két világháború közötti időszakban közel 25%-os kamatot kellett fizetni a mezőgazdasági hitelek után.¹²

Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy a nagyüzemi gazdaságok helyzete sem alakult kedvezően, mivel a világpiaci túlkínálat és az agrárimportőr országok által a válság hatására bevezetett hazai piac védelmét szolgáló intézkedések megnehezítették a magyar mezőgazdasági termékek értékesítését. A hazai mezőgazdasági termelők külföldi piacokra jutását gátolta, hogy az alacsony hatékonysággal működő nagyüzemi agrárágazat nemzetközi viszonylatban drágábban termelt. A magyar gabona önköltsége jóval magasabb volt, mint az Egyesült Államokban és Argentínában. Az OMGE reprezentatív adatgyűjtése szerint Magyarországon egy mázsa búza előállításának költsége 1930-ban 24,96 pengőt tett ki, ugyanakkor az USA-ban 8,50, Argentínában 8,94 pengő volt a búza önköltsége.¹³

A mezőgazdaság válságos helyzetéből a megoldást a termelés önköltségének leszorítása, az agrárágazat szerkezeti átalakítása és technikai-technológiai modernizációja jelenthette volna. Ennek feltételei ugyanakkor Magyarországon teljes egészében hiányoztak nemcsak az 1924 és 1929 közötti gazdasági fellendülés, hanem a válságot követő időszakban is. A mezőgazdaság általános tőkehiánya és alacsony jövedelemtermelő-képessége miatt elmaradtak a hatékonyságot növelő érdemi beruházások e nemzetgazdaságilag fontos ágazatban.¹⁴

A globális világgazdasági válság erőteljesen visszavetette az agrártermelés másik lényeges fejlődési tényezőjét jelentő műtrágyahasználatot is. Jóllehet az 1920-as években a műtrágya-felhasználás Magyarországon négyszeresére növekedett, a válság hatására azonban a hektáronkénti közel 21 kg-os felhasználás 1933-ra 2,6 kg-ra esett vissza.¹⁵ Nyugat-Európában a vizsgált időszakban 100-300 kg műtrágya jutott egy hektár területre, ami a magyar mezőgazdaság jelentős elmaradottságára utal. A válság kedvezőtlenül érintette a talajmeliorációt szolgáló munkálatokat is. A talajjavító munkálatok Magyarországon és a térség többi országában is leálltak.

12 Domonkos Endre (2016): Közép- és Kelet-Európa gazdaságtörténete a két világháború között. A félperiféria és a világgazdasági folyamatoktól való elzárkózás. Aposztróf Kiadó. Budapest. 248. old.

13 Draskóczy – Buza – Kaposi – Kövér – Honvári (1998) 369. old.

14 Domonkos (2016) 249. old.

15 Berend (1987) 304. old.

A művelés szerkezetét két egymással ellentétes folyamat jellemezte. Egyfelől kismértékű elmozdulás figyelhető meg a modernebb művelési szerkezet irányába (lásd szőlő-, gyümölcs- és zöldségfélék termesztésének elterjedése), másfelől az ipari növények eredetileg is csekély részesedése tovább csökkent. Ez részben állami korlátozások miatt következett be. A válság hatására a dohány és cukorrépa vetésterülete Magyarországon 70-80 ezer hektárról 43 ezer hektárra csökkent.¹⁶ Megállapítható, hogy a vetésterület korlátozása általában az ipari növényekre terjedt ki, így az elavult termelési szerkezetet konzerválta.¹⁷ Az 1930-as években változatlanul fennmaradt a mezőgazdasági termelés extenzív jellege és egyoldalú művelési szerkezete.

3. Konklúzió

Összegezve elmondható, hogy Magyarországon az agrárágazat válsága a mezőgazdasági termékek világpiaci árcsökkenésével vette kezdetét. Ez a folyamat rendkívül érzékenyen érintette az agrártermékek termelésére és exportjára specializálódott magyar nemzetgazdaságot. A világpiaci áresés mellett először a – a gazdaságilag fejlett országok által a mezőgazdaságuk védelme érdekében bevezetett intézkedések miatt – a külföldi piaci, végül a hazai értékesítési lehetőségek jelentősen korlátozódtak. További problémát jelentett, hogy a mezőgazdasági termékek árai az iparcikkekhez képest lényegesen nagyobb mértékben csökkentek, így az agrárrolló egyre szélesebbre nyílt. A szélsőséges világpiaci ármozgások következtében kedvezőtlenül alakultak a külkereskedelmi cserearányok. A mezőgazdasági termékek világpiaci árzuhanása és az exportlehetőségek részleges megszűnése miatt a parasztság jövedelemszintje Magyarországon több mint egyharmaddal visszaesett. Általánossá vált a paraszti társadalom rétegei körében az elszegényedés, agrárproletárrá válás és a nyomor. A válság éveit alatt parasztgazdaságok tízezrei mentek tönkre az elviselhetetlen adósságteher következtében. A helyzetet tovább súlyosbította, hogy a parasztság nem jutott újabb hitelekhez és a fennálló tartozásait sem tudta törleszteni.

A világgazdasági válság rendkívül kedvezőtlenül érintette a mezőgazdaság gépesíthetőségét, valamint a műtrágya-felhasználást. Az 1930-as évek elejére gyakorlatilag valamennyi agrárágazat termelékenységének növelését szolgáló

¹⁶ Berend – Ránki (1976) 352. old.

¹⁷ Rab Virág (2009): A mezőgazdaság. In: Gulyás László (szerk.): A modern magyar gazdaság története Széchenyitől a Széchenyi tervig. JATE Press Kiadó. Szeged. 134. old.

beruházás (mezőgazdasági gépek vásárlása, műtrágya használata és talajjavító munkálatok) leállt. Ennek következtében az agrárszektorra érintő válság tovább mélyítette Magyarország és az iparilag fejlett államok között fennálló szakadékot, amely a technikai-technológiai lemaradásban, a mezőgazdaság extenzív jellegében és egyoldalú gabonatermelésre alapozott szerkezetében mutatkozott meg.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Berend T., Ivan (1985):** Agriculture. In: Kaser, M. C. – Radice, E. A. eds.: The Economic History of Eastern Europe 1919–1975. Vol. I. Clarendon Press. Oxford.
- Berend T. Iván (1987):** Válságos évtizedek. A 20. század első fele közép- és kelet-európai történetének interpretációja. Magvető Kiadó. Budapest.
- Berend T. Iván – Ránki György (1976):** Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19–20. században. Átdolgozott és bővített 2. kiadás. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest.
- Berend T., Ivan – Ránki, György (1987):** Polen, Ungarn, Rumänien, Bulgarien und Albanien 1914–1980. In: Wolfram Fischer – Jan A. van Houtte – Hermann Kellenbenz – Ilja Mieck – Friedrich Vittinghoff: Handbuch der Europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte. Band 6. Klett-Cotta. Stuttgart. 777–820. old.
- Ciepelewsky, Jerzy – Kostrowicka, Irina – Landau, Zbigniew – Tomaszewski, Jerzy (1985):** A világgazdaság története a kapitalizmus kialakulásától 1980-ig. Második átdolgozott és bővített kiadás. Kossuth Könyvkiadó. Budapest.
- Domonkos Endre (2016):** Közép- és Kelet-Európa gazdaságtörténete a két világháború között. A félperiféria és a világgazdasági folyamatoktól való elzárkózás. Aposztróf Kiadó. Budapest.
- Draskóczy István – Buza János – Kaposi Zoltán – Kövér György – Honvári János (1998):** Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig. Harmadik, részben átdolgozott kiadás. Aula Kiadó. Budapest.
- Gulyás László szerk. (2008):** A modern magyar gazdaság története Széchenytől a Széchenyi tervig. JATE Press Kiadó. Szeged.
- Gulyás László (2013):** A Horthy-korszak külpolitikája 2. A húszas évek második fele 1924–1931. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
- Gulyás László (2015):** A Horthy-korszak külpolitikája 3. A Károlyi- és a Gömbös-kormány külpolitikája 1931–1936. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
- Gunst Péter (2006):** Magyarország gazdaságtörténete (1914–1989). Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Kaposi Zoltán (2002):** Magyarország gazdaságtörténete 1700–2000. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs.
- Rab Virág (2009):** A mezőgazdaság. In: Gulyás László (szerk.): A modern magyar gazdaság története Széchenytől a Széchenyi tervig. JATE Press Kiadó. Szeged. 125–141. old.
- Szávai Ferenc (2009):** A Horthy-korszak gazdasági élete 1920–1945. In: Gulyás László (szerk.): A modern magyar gazdaság története Széchenytől a Széchenyi tervig. JATE Press Kiadó. Szeged. 113–125. old.

KAPOSÍ ZOLTÁN

PIACVESZTÉS – VÁLSÁG – MEGÚJULÁS. A NAGYKANIZSAI IPAR VÁLTOZÁSAI (1918–1929)

1. Bevezetés: Nagykanizsa a dualizmus idején

Nagykanizsa a 18–19. században Délnyugat-Dunántúl legnagyobb gazdasági és kulturális központja volt. A hajdan mezővárosi ranggal, majd 1871 óta rendezett tanácsai státussal bíró városban a 19. század során gyors népességnövekedés ment végbe: míg a 19. század közepén kb. 10.000 fő, addig a háború előtt már 26.500 fő élt a városban.¹ A növekedésben nagy szerepe volt a környék településeiről beköltözőknek, valamint a külföldről Nagykanizsára áttelepedő (vállalkozó) zsidóságnak.² A háború előtti évtizedekben a lakosság foglalkozási szerkezete – összevetve a térség más városaival – sok sajátos vonást mutat, de a legnagyobb változás egyértelműen az iparban következett be.

Nagykanizsán a háború előtt, hasonlóan a térség más városaihoz, a legjelentősebb gazdasági ágazat már egyértelműen az ipar volt; minden harmadik kereső ebből élt a városban. Ugyanakkor Pécshez, Kaposvárhoz, Zalaegerszeghez viszonyítva nagy különbséget mutatkozik abban is, hogy Kanizsán magasabb arányokat láthatunk a kereskedelem, a hitelélet és a közlekedés terén.³

A kanizsai iparosodás csak lassan és viszonylag későn indult meg. Különösen a gyáripar hiányzott sokáig Nagykanizsa gazdasági életéből. Az ipari üzemek (országos viszonylatban nézve) csak szerény alkalmazotti létszámot mutatnak.

1 A demográfiai adatokhoz lásd: Rábavölgyi Attila (2014): Nagykanizsa népességtörténeti változásai (1850–1945). In: Kaposi Zoltán szerk. (2014): Nagykanizsa. Városi monográfia III. 1850–1945. Nagykanizsa Megyei Jogú Város Önkormányzata. Nagykanizsa. 17. old.

2 1920. évi népszámlálás (1923): A népesség főbb demográfiai adatai. 1. rész. Budapest. 2. kötet. A népesség foglalkozása és a nagyipari és kereskedelmi vállalatok községenként. 105. old. A dominánsan katolikus városban 1910-ben már 3378 izraelita vallású ember élt.

3 Vö: Kaposi Zoltán (2006): Pécs gazdasági fejlődése 1867–2000. Pécs-Baranyai Kereskedelmi és Iparkamara. Pécs. 33. old., illetve Tóth Tibor (1975): Félúton a megyeszékhely és a megyeközpont között (Adatok a dualizmus-kori Kaposvár gazdaságtörténetéhez). In: Kanyar József szerk. (1975): Kaposvár. Várostarténeti tanulmányok. Városi Tanács. Kaposvár. 324–325. old. adatait.

1. táblázat. Nagykanizsa foglalkozási szerkezete (1900–1910)**Table 1. Employment structure of Nagykanizsa 1900–1910**

Foglalkozási ágazati csoport	Keresők száma (1900)	Százalékos arány (1900)	Keresők száma (1910)	Százalékos arány (1910)
Mezőgazdaság, kertészet	2 235	21,1	2 059	17,3
Ipar	2 729	25,8	3 874	32,6
Kereskedelem és hitelélet	926	8,7	1 021	8,6
Közlekedés	791	7,5	943	7,9
Közszolgálat és szabad foglalkozásúak	543	5,2	635	5,3
Véderő	723	6,8	744	6,3
Napszámos és házi cseléd	1 766	16,7	1 480	12,4
Egyéb és ismeretlen foglalkozású	873	8,2	1 144	9,6
Összes kereső	10 586	100,0	11 900	100,0

Forrás: Népszámlálás 1912., illetve Népszámlálás 1913. adatai alapján.

1900-ban Nagykanizsán 12 ipari üzem működött 20 főnél többet foglalkoztatva. Az 1890-es években megjelentek az első részvénytársaságok is, ezek közül a sörgyár volt a délnyugat-magyarországi térség legnagyobb gyára.⁴ A látványos gyáripari növekedés mellett a város iparának fontos jellemzője maradt a helyi kisipar is. 1900–1910 között Nagykanizsán 122-vel nőtt a vállalkozások száma. 1910-ben az 1225 önálló vállalkozásból 727, vagyis az összes vállalkozás 59%-a segédek alkalmazása nélküli kisüzem volt. Ez mintegy 7%-kal alacsonyabb az országos aránynál.⁵ A 20. század eleji gazdasági prosperitás részeként a vállalkozások száma minden üzemi kategóriában növekedett. Ha a kisüzem hatá-

4 Erről lásd részletesen: Kaposi Zoltán (2014/a): Nagykanizsa gazdasági fejlődése (1850–1945). In: Kaposi Zoltán szerk. (2014): Nagykanizsa. Városi monográfia III. 1850–1945. Nagykanizsa Megyei Jogú Város Önkormányzata. Nagykanizsa. 151–167. old.

5 Ránki György (1964): A kisipar szerepe a magyar kapitalista fejlődésben. Történelmi Szemle, 1964/2. szám. 425–426. old. Magyarországon 1900-ban a kisiparosok 66%-a dolgozott segéd nélkül.

rát (tapasztalati úton, némileg önkényesen) öt segéd foglalkoztatásánál húzzuk meg, akkor ez azt jelenti, hogy a háború előtt a nagykanizsai ipari cégek 93%-a abszolút kisüzemi jellegű volt.⁶

A nagykanizsai gazdaság igazi specifikuma már az 1780-as évektől kezdve egyértelműen a kereskedelem fejlődése volt. Adataink alapján a kereskedők száma szinte folyamatosan emelkedett. A dinamikusan fejlődő nagykereskedelem révén távoli vidékek termékei könnyen elérhetővé váltak a város piacain. A városnak országos vásárok tartására volt joga. A jó közlekedési adottságokkal rendelkező Nagykanizsa kereskedelmi hatóköre döntően a Trieszt–Fiume–Graz–Bécs–Budapest–Zágráb–Belgrád által határolt területére terjedt ki, de voltak olyan nagykereskedők is, akik messze túlléptek e vidéken, s vagy gyarmati nagykereskedelmet folytattak, vagy pedig nyugat-európai városokba szállítottak termékeket.⁷ Az agrártermékekkel kereskedők között a legjelentősebbek a gabona-, a bor-, a fűszer-, a déligyümölcs-, a liszt- és a sertéskereskedők voltak.⁸ A virilislisták szerint a legtöbb adót fizetők – az állandó első helyezett Batthyány herceg mögött – rendszerint a nagykereskedők voltak.⁹

A kereskedelem pozícióját javította, hogy sokat javult a város közlekedése. Ebben legnagyobb szerepe a vasút korai kiépítésének volt. A Déli Vasút 1861-ben nyitotta meg a Budát Prágerhoffal (s azon keresztül Trieszttel) összekötő vasutat, amely Kanizsán haladt keresztül. Négy évvel később, 1865-ben nyílt meg a Kanizsa–Sopron vasútszakasz, amelyen Bécs megközelítése vált lehetővé, valamint 1868-ban már Kanizsáról Murakeresztúron, Zákányon, Barcson keresztül Mohácsig lehetett vasúton eljutni, amivel a nagykereskedők széles

6 1900-hoz: Thirring Gusztáv (1912): A magyar városok statisztikai évkönyve. 1. évfolyam (1–2. kötet) Budapest. 128–129. old.; 1910-hez: 1910. évi népszámlálás (1913): A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása: 2. rész. A népesség foglalkozása és a nagyipari vállalatok községenként. Budapest. MSK. Új sorozat 48. 192–193. old.

7 Kaposi (2014/a) 194–201. old.

8 Soproni Kereskedelmi és Iparkamara (1878): A Soproni Kereskedelmi és Iparkamarának a Nagym. M. K. Földművelési, Ipar és Kereskedelmi Minisztériumhoz intézett 1876.-ik évi statistikai jelentése. II. Rész. I. A kereskedők és iparosok száma községenként és az önálló törvényhatóságok szerint. Sopron. 538–543. old. adatai alapján.

9 A virilislistát a helyi sajtó állandóan közölte, abban az időben jelentős adót fizetőknek magas presztízse volt.

beszerzési lehetőségekhez jutottak.¹⁰ Mindez az amúgy is nagy forgalmú Nagykanizsát vasúti csomóponttá és egyben regionális gazdasági központtá emelte. A vasúthoz raktárak, kiszolgáló épületek, rávezető utak kellettek, ami az egész városi gazdaság szármára élénkülést hozott. Sok kanizsai vállalkozó gazdagodott meg a vasút építésén és működtetésén.¹¹ Arról sem feledkezhetünk meg, hogy a vasúti dolgozók az átlagnál magasabb és biztosabb jövedelmekkel rendelkeztek, ami pezsdítően hatott a helyi termelésre és kereskedelemre; ugyanakkor a vasútközpont miatt jelentős, kívülről jött műszaki értelmiséggel bővült a társadalmi struktúra.¹²

Az ipar, a kereskedelem, a közlekedés stb. fejlődése elképzelhetetlen lett volna a hitelélet intézményesedése nélkül. Még a reformkori fellendülés idején, 1845-ben nyílt meg a városban az első takarékpénztár, s 1857-től kezdve volt a városban biztosító is.¹³ Az első világháború előtti időszakban már öt helyi pénzügyintézet, illetve számos budapesti bankfiók működött Nagykanizsán. A legfontosabb pénzügyintézet a város mindenkori vezetésével szorosan összefonódott Nagykanizsai Takarékpénztár volt, amely a 20. század elején már egymillió korona alaptőkével rendelkezett.¹⁴ Összehasonlító vizsgálatok szerint Nagykanizsa fontos pénzügyi központ volt a Dunántúlon, több szempontból megelőzve a csaknem kétszer akkora Pécsét is.¹⁵

2. A kanizsai ipar Trianon korában

A dualista korszakban a nagykanizsai ipar igen lendületesen fejlődött. Az első világháború és a trianoni békeszerződés következményei azonban ezzel telje-

10 Horváth Ferenc (2001): A nagykanizsai vasút pályagazdálkodási szolgálata (1860–2000). MÁV Nagykanizsai Pályagazdálkodási Főnökség. Nagykanizsa. 22. old.

11 Kerecsényi Edit (1979): A nagykanizsai Gutmann-család felemelkedése a nagyburzsoáziába. In: Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból. Zalai Gyűjtemény 12. Zalaegerszeg. 150. old.

12 Kaposi (2014/a) 225. old.

13 Weiser János (1929): Nagykanizsa gyáripára. In: Barbarits Lajos szerk. (1929): Nagykanizsa. A Magyar Városok Monográfiája Kiadóhivatala. Budapest. 312. old.

14 Thirring (1912) 339. old.; lásd még: Kaposi (2014/a) 237–238. old.

15 Lásd: Gál Zoltán (2002): A pécsi bankok aranykora. In: Szirtes Gábor – Vargha Dezső szerk. (2002): Iparosok és bányászok a Mecsekalján. Gazdaságtörténeti tanulmányok. Pro Pannonia Kiadói Alapítvány – Pécs-Baranyai Kereskedelmi és Iparkamara. Pécs. 7–60. old. tanulmányát.

sen ellentétes tendencia elindítói voltak. A változások világosan tükröződnek a foglalkoztatás adataiban: az 1920-as évek elején megállt az iparral foglalkozók számának korábbi emelkedése, majd pedig az ágazatban élők száma és aránya csökkent. Az ipari keresőket vizsgálva azt láthatjuk, hogy 1910-ben 3874-en dolgoztak a kanizsai iparban, 1920-ban lényegében ugyanannyian, míg 1930-ban 3933 keresőt találunk,¹⁶ vagyis a háború utáni évtizedben lényegében stagnálás állt be. Ez azért is fontos, mert a két háború közötti időben a nagykanizsai népesség, ha lassan is, de azért növekedett: 1910-ben mintegy 27.000, 1920-ban 30.000, 1941-ben pedig már 33.000 fő élt a városban. Adódik a kérdés, hogy mitől is fordult meg az ipari foglalkoztatás korábbi fejlődési tendenciája?

3. A gyáripár nehézségei

Az egyik alapvető tényező kétségtelenül a területi elcsatolások gazdasági hatásaiban fogható meg. A nagykanizsai gazdaság egyik legjelentősebb piaca azon a területen volt, ahol 1918 után a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság rendezkedett be. Beleértendőek ebbe az elcsatolt Zala megyei területek, a horvátok lakta vidékek, illetve a tengerparti területek is. Mivel a jugoszláv állam bezárkózó jellegű, nacionalista gazdaságpolitikát kezdett folytatni, ezért igen jelentős piacok veszték el. Nem volt sokkal jobb az osztrák irány sem, ahol meg a vásárlóerő visszaesése miatt nem lehetett értékesíteni. Joggal írhatta egy korabeli történész, hogy az 1920-as években „...*Nagykanizsától 25 km-nyire már osztrák és cseh gépeket adnak el és vesznek meg a nagykanizsai gyáripár volt vevői*”.¹⁷ A trianoni béke miatt a kanizsai gyáripár korábbi piacainak mintegy 70%-át elveszítette.¹⁸

A háború utáni nehéz helyzet, a piacok elvesztése és a tőkehiány jelentősen csökkentette a gyári alkalmazottak számát. Az 1920. év gyári létszámadatokat összevetve a századfordulós adatokkal kiderül, hogy számos vállalatnál felére, harmadára esett vissza a foglalkoztatás. A nádszövő és szalmahüvely gyárban a korábbi 80 helyett már csak 32 főt, a kefégyárban 140 helyett 99 főt alkalmaztak.¹⁹ Létszámbővülést sehol nem tapasztaltunk. Tegyük hozzá, hogy az üzemekben dolgozók száma a hadseregbe behívott, s a fronton elesett munká-

16 Kaposi (2014/a), illetve 1930. évi népszámlálás (1934): Az 1930. évi népszámlálás. II. Rész. Foglalkozási adatok községek és külterületi lakott helyek szerint, továbbá az ipari és kereskedelmi nagyvállalatok. Budapest. 40. old.

17 Weiser (1929) 311. old.

18 Weiser (1929) 311. old.

19 1920. évi népszámlálás (1923) 154. old.

sokkal is csökkenhetett, nem is beszélve azokról, akik a tanácsköztársaság rövid uralma után elmenekültek a városból.

Néha kényszermegoldásokat kellett alkalmazni a gyárak túlélése érdekében. Ilyen volt például a Király-sörgyár lépése, amely a háborús kényszerszergazdálkodás miatt a sör- és malátagyártáshoz egyre kevesebb alapanyaghoz (árpához) jutott, később pedig Trianon miatt elveszítette piacai egy részét. A termelés és a fogyasztás visszaesése miatt, a malátagyártás folytatása mellett előbb egy sertés-hizlaldát, majd pedig 1922-ben az üzemen belül egy kenyérgyárat hoztak létre.²⁰ A kenyérgyár jó ötlet volt Kaiser igazgatótól, hiszen a nagykanizsai közellátás igen gyenge volt. A gyár területén a volt vendéglőt alakították át kenyérgyárrá, ahol modern gépészeti berendezéseket működtettek, s többek között egy elektromos árammal működő kemencét is kialakítottak. 1922 őszén napi 12–15 mázsa sütemény termelésére rendezkedtek be. Nagy népszerűségnek örvendett a bevezető reklámkampány, amikor is 1922. szeptember 14-én a város közepén, az Erzsébet-téren egy autóról ingyen osztogatták a péksüteményeket. Ezt a korabeli közgondolkodás amerikai reklámnak tekintette.²¹

Az általánosan rossz gazdasági és politikai helyzet, a jövedelmek csökkenése, a jegyrendszer, a nélkülözések hozták magukkal a háború utáni sztrájkok újraéledését. Érdekes ezek története, hiszen az 1920-as évek elején létrejött sztrájkok esetében a forradalmi hevületnek már nem sok nyomát találjuk. Itt ugyanis a bérek romlását már nem a munkaadók profitéhsége okozta, hanem az infláció felpörgése, amikor is a korona szinte naponta veszített értékéből. Éppen ezért a munkások kéréseit a vállalatok egy része próbálta tolerálni. A Weiser-gépgyárban például a munkások már kenyérparításban kérték az órabér rendezését, mégpedig úgy, hogy egy óra munka bére érje el egy kilogramm kenyér árát. Több példát is találtunk arra, hogy a gyárak vezetőségei a munkásság bérigényéhez megfelelő rugalmassággal álltak hozzá, így például a Mercur-vasöntödében 1922-ben meg tudtak egyezni az órabér emeléséről.²² Az éppen csak létrehozott térsztagyárban ugyanezen évben viszont már csak úgy tudtak bért emelni, hogy néhány dolgozót el kellett bocsátani, emiatt azonban a munkások tovább sztrájkoltak.²³ Az 1923. év nyara különösen rossz volt az infláció és a gyorsan romló reáljövedelmek miatt. Augusztusban egyszerre állt a munka a Weiser-gépgyárban, a Mercur-vasöntödében, a kefégyárban, illetve a téglá-

20 Rózsás János – Háncs Lajos (1992): A serfőzdetől a sörgyárig. A kanizsai sörgyár centenáriumi évkönyve 1892–1992. Euromanager Kft. Nagykanizsa. 15. old.

21 Lásd: Zalai Közlöny, 1922. szeptember 14., illetve szeptember 15.

22 Zalai Közlöny, 1922. július 8.

23 Zalai Közlöny, 1922. október 11.

gyárakban.²⁴ Néha a patriarchalitásra is találunk példát: 1922 őszén a sörgyár a nehéz élelmezési viszonyok miatt úgy próbált segíteni a munkásain, hogy 30 koronáért adta nekik a liszt kilóját. Az akcióval 140 munkáscsalád helyzete javult valamelyest.²⁵

A munka persze más okok miatt is megállhatott. A korszak egyik legnagyobb botránya a város egyik legsikeresebb vállalata, a Franz-malom működése kapcsán robbant ki. A vállalat az 1920-as évek elején is már kettős tevékenységet folytatott: egyrészt a város elektromos szolgáltatója volt, másrészt viszont megtartotta régi profilját is, a gabonaőrleést. Az 1921-ben kipattant liszthamisítással országos hírűvé vált a nagykanizsai cég. Az történt, hogy a kanizsai malom a Futura állami gabonaelosztótól kapott búzát őrölte, s a lisztet számos magyarországi városba szállította. 1921-ben Miskolcra, Egerbe, később Salgótarjánból és aztán Nagykanizsáról érkeztek olyan jelzések, amelyek szerint a malom által kiszállított liszt dohos, kukacos, élvezhetetlen, sőt az egészségre is káros. A Franz-malom lisztjéből szállítottak a nagykanizsai Köztisztviselők Fogyasztási Szövetkezetének is, ez utóbbi szervezetnek volt a dolga, hogy az állami és városi alkalmazottaknak (postások, tisztviselők stb.) a jegyek ellenében kiadja a fejadagot. A szövetkezet már korábban is tapasztalt hiányosságot, s akkor a malom kicserélte a lisztet, de a második alkalom után már feljelentette a malmot, s így szakmai és rendőrségi vizsgálat indult a liszt ügyében. A helyszíni szemle nyomán a hatóság 800 zsák lisztet lefoglalt és lepecsételte a malom földszinti raktárhelyiségeit. A malom vezérigazgatója a főmolnárra hárította a felelősséget, mondván, hogy a vezetés utasította őt a kiszállítás előtti liszt átszitálására. Később kiderült, hogy az 1921 nyarán kiszállított liszt egy évvel korábbi gabonából készült. Felmerült a Futura felelőssége is, hiszen tőle kapta a malom a gabonát, amiből a dohos liszt készült, de a nagy állami cég jelentős politikai hátszéllel rendelkezett, s elhárította magát a felelősséget. Az is növelte a felháborodást, hogy kiderült: a malom ugyanakkor Ausztriába kiváló mintákat küldött az exportálandó lisztből. Mindenesetre nagy volt a veszteség: egy kenyérszegény időszakban 20 vagon liszt vált élvezhetetlenné. A Futura kizárta a Franz-malmot a körzeti malmok csoportjából, vagyis a továbbiakban nem őrölhetett neki. A vizsgálat során megállapították, hogy a Franz-malom 90%-os kiőrlést végzett az előírt 82%-os helyett, ráadásul nem tisztították a malom gépeit, a szitákat, így a vád az 1895. évi 46. tc. értelmében mezőgazdasági terményhamisítás lett, ezért elindult a hivatalos eljárás. A cég malmi részét üzemén kívülre helyezték; a vállalatot csak azért nem zárták be, mert az

24 Zalai Közlöny, 1923. szeptember 2.

25 Zalai Közlöny, 1922. szeptember 14.

áramszolgáltatásra szükség volt.²⁶ Tegyük még hozzá, hogy nemcsak a kanizsai malom ellen folyt eljárás, a sajtó tele volt ebben a korban liszt-panamákkal, ami a legnagyobb tíz kereskedő révén 100 milliós összegről szólt.²⁷

4. A kisipar helyzete

A háború, majd a forradalmak alatt a legnagyobb veszteség a kisiparosokat érte, mégis ez volt az az ágazat, amely – az alacsony tőkeigénye miatt – gyorsan reorganizálódhatott. Láthattuk korábban, hogy a háború kitörése előtt 583 önálló iparos (tanoncok és segédek nélkül számolva) működött Kani-zsán. A kisiparosságnak igen nagy volt a fluktuációja. Egyrészt a háborúban nagyon sokan meghaltak, másrészt az 1919-es bolsevik tevékenységük miatt sokan elmenekültek a városból, néhányukat halálra ítélték, bebörtönözték stb. Sokat szenvedett ez a réteg a kommün alatti gazdaságpolitikától is: tudvalevőleg az önálló iparost, kézművest, kisegisztenciát és mesterembert megbízhatatlan réteggként kezelték. A hatalmi önkény és a szabad rablás is alaposan visszavetette a kisipar termelését, így az Ipartestület igen nehéz feltételek közepette kez-dhette meg újrászervezni önmagát.²⁸ Trianon hatásait sem hagyhatjuk említés nélkül, hiszen korábban a kanizsai kisipar néhány ágazata, főleg a nagyobb lét-számú ágazatok (cipészek, csizmadiák stb.) termelése jelentős részben külföldre irányult, amely piac most elveszett. A háborút követő időszakban nagyon sokan zárták be műhelyüket, úgy érezvén, hogy az idők nem kedveznek Kanizsán a kisüzemi iparnak. Volt olyan régi iparos a városban, aki a cég bezárása után Budapestre költözött, mert ott sikerült egy nagy bérházban házmesteri állást szereznie. Egyes források szerint 1920 után alig 200-300 kisüzem tudott nor-málisan működni, a többi mintegy 500 üzem nagy problémákkal küszködött.²⁹

26 Mivel igen nagy volt a lakosság felháborodása, így a helyi sajtó átpolitizált oknyo-mozással indult a folyamat után, mondván, „Van mód, hogy a Franz-malom elve-gye méltó büntetését és van mód annak megakadályozására, hogy a jövőben a keresztény középosztály bőrére, egészségére, lapos erszényére menő hasonló bot-rány elő ne forduljon.” Zalai Közlöny, 1921. szeptember 21., Lásd még: Zalai Közlöny, 1921. szeptember 21., szeptember 23., szeptember 29., október 3. és október 11.

27 Ehhez lásd: Zalai Közlöny, 1922. január 27.

28 Benedek Rezső (1936): A Nagykanizsai Ipartestület ötven éve 1886–1936. Guten-berg és Dél-Zalai Nyomda. Nagykanizsa. 10. old.

29 Benedek (1936) 10–11. old.

A kisiparosok fluktuációja jól látszik az 1920-as évek második felére vonatkozóan is. 1927-ben 77 egyén nyert iparjogot, 17 szüneteltette iparát, ugyanakkor 109 iparos kénytelen volt visszaadni az engedélyét a gazdasági viszonyok miatt.³⁰ Egy évvel később fordult az arány: 59 iparendélyt osztottak ki, míg 34-en hagytak föl a mesterség folytatásával. Az Ipartestület 1928. évi elnöki jelentése azt állapította meg, hogy *„A helyzet évről-évre vigasztalanabb... azok a mesterek, akik még csak nemrégén 7-8 segéddel és 2-3 tanonccal dolgoztak, ma legtöbbszörre segéd nélkül állnak.”* Sok iparos segéd a mezőgazdaságban napszámosként próbált meg elhelyezkedni, hogy éhen ne haljon.³¹

Mindenképpen szükség volt az elvesztett piacok pótlására, amivel kapcsolatban számos törekvés jött létre. Az egyik megoldást az anyagbeszerző szövetkezetek létrehozásában látták, meg is alakult néhány ilyen szervezet (bőripari, szabóipari stb.), ám nagy hatást nem értek el, a szabóipari szövetkezet be is szüntette tevékenységét, adósságát az Ipartestület elnöke, Bazsó József fizette ki.³² Az iparosok 1922-ben elkezdtek szervezni egy potenciális ipari kiállítást, ám a Soproni Iparkamara lebeszélte a nagykanizsai szervezőket, mondván, ehhez 50-60 millió koronára lenne szükség, s nem biztos a haszon. Helyette a Kamara nem országos, hanem helyi kiállítást javasolt.³³ A nehézségek ellenére is születtek azonban mintaértékű vállalkozások a kisipar terén. Ilyen volt például Papp Oszkár cipészüzeme, amit 1919-ben nyitott a vállalkozó megtakarított pénzéből és kereskedői hitelből. A mester a céget folyamatosan bővítette, egyre több segéddel dolgozott, s jelentős minőségi eredményeket ért el. Egy soproni kiállításról ezüstéremmel tért haza, míg az 1925. évi zalaegerszegi kiállításon egyedül ő képviselte a kanizsai cipészeket.³⁴

5. Stabilizáció és gazdasági növekedés az 1920-as évek második felében

Szemben a mezőgazdaság árdepressziós időszakával, kétségtelen, hogy az 1920-as évek elejétől a nagykanizsai ipar előtt perspektivikus idők álltak. A külső piacok elvesztéséből következő ipari termékhiány, a helyi népesség növekedése, az importpótló iparosítás programja, a lassan meginduló inflációs

³⁰ Zalai Közlöny, 1928. március 21.

³¹ Zalai Közlöny, 1929. február 20.

³² Benedek (1936) 12–13. old.

³³ Zalai Közlöny, 1923. február 9.

³⁴ Papp Oszkár (é.n.): Papp Oszkár emlékezése. In: www.nagykar.hu Letöltés: 2010. 03. 27., illetve Zalai Közlöny, 1925. szeptember 1.

finanszírozás lehetősége újabb és újabb ipari vállalatok létrehozására sarkallta a helyi vállalkozókat. Az új idők leginkább abban látszódtak, hogy lassan megindultak az építkezések, a beruházások. 1922 elején már arról számolt be a helyi sajtó, hogy egyre több új építési kérelmet adtak be. Tervben volt a fent már említett sörgyár által létrehozandó sertéshizlalda és kenyérgyár. Bővítést tervezett a Viktória téglagyár.³⁵ A háború vége felé hozta létre Glasgall Vilmos mérnök Konzerv és Tésztaárugyárát. A gyár 1923-tól már Csillag Jenővel közösen működött, majd pedig átkerült a Csillag család tulajdonába.³⁶ Az 1920-as évek közepén már 100 munkást alkalmaztak a Magyar utca északi végén lévő gyárban, készítettek gyümölcskonzerveket, száraztésztákat, ostyákat, desszerteket, süteményeket.³⁷ Egy új részvénytársaság is szerveződött már, amely négy-millió korona tőkével egy húsfeldolgozót, és az ahhoz kapcsolódó 500 darabos sertéshizlaldát kívánta kialakítani a városban. Ez annál is örömtelibb volt, mert így a helyben tenyésztett állatoknak biztos piaca nyílhatott.³⁸ Világos, hogy éledezett a kanizsai ipar: az 1920-as évek közepére megszaporodtak a magántulajdoni vagy részvénytársasági formában jelen lévő cégek.

Ennek áttekintésére nézzük meg, hogy 1925-ben a városi címtár szerint milyen volt az ipar struktúrája Nagykanizsán.³⁹ A címtárban részletesen felsorolták a Nagykanizsán működő iparosokat, kereskedőket, egyéb szolgáltató szervezeteket. A lista alapján a szűkebb értelemben vett iparral mintegy 1143 vállalkozás foglalkozott.⁴⁰ Ha a vállalkozók legnagyobb csoportjait nézzük, akkor még mindig a hagyományok, vagyis a ruházati ipar dominanciáját láthatjuk. A cipész és csizmadia szakma együttesen 267, a férfi- és női szabó 210 vállalkozást adott, amihez még hozzá kell vennünk a 18 vállalkozással szereplő kalapos, kesztyűs, sérvkötő és takács cégek csoportját is. Azonban az kétségtelen, hogy az első hely ellenére arányuk csökkent, 1925-ben ez a két szakma-

35 Zalai Közlöny, 1922. február 26.

36 Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára (A továbbiakban: MNL ZML) Cégbíróság. N.T. III. 414. 57. p.; N.T. II. 931. 231. p.

37 Tarnóczy Attila (2010): Hol. Mi? Kanizsai házak és lakói. 245. old. <https://holmi.nagykar.hu/keptar/7337/65274.html>. Letöltés: 2010. 03. 27.

38 Zalai Közlöny, 1922. február 11.

39 Kempelen Béla összeáll. (1926): Nagykanizsa rendezett tanácsú város címtára. Nagykanizsa. adatai alapján.

40 Mindjárt hozzá kell tennünk, hogy sok esetben nehéz egy vállalkozás besorolása, így például a fényképész, az órás stb. több csoportban is szerepelhet. Sok iparnál a termék forgalmazása együtt járt az alaptevékenységgel. A címfelsorolásban vállalkozások szerepelnek, a listában a gyárak is egy tételt képviselnek.

csoport 44%-át adta az iparosoknak. Újdonság, hogy igencsak megszorodtak a vasas szakmában működő vállalkozások (vasiparos, kovács, lakatos, bádogos, rézműves, reszelővágó, késes, gépész szakmák), amelyekből 93 fordult elő. Szaporodtak a hentes és mészáros szakmákban alakult cégek, ezekből 67 volt az 1920-as évek közepén. Az ipari ágazatban dolgozók foglalkozási tevékenysége egyre szélesedett, igen sok olyan mesterség is megjelent, amely a polgári élet-
hez, a komfortosabb lakásokhoz fenntartásához, a divatosabb és jobb minőségű öltözködéshez, a szórakozáshoz, a jelentős osztálykülönbségeket mutató életvi-
telhez kapcsolódott.

Az 1920-as évek első felében egyre több gyár, vagy gyárszerűen működő vál-
lalkozás jött létre Nagykanizsán. A vállalkozók az alacsonyabb tőkeerőt a rész-
vénytársasági formával, vagyis külső források bevonásával pótolták. Míg a 20.
század elején három részvénytársaság volt városi központtal bejegyezve, addig
1925-ben már tíz ilyen társaságot találunk.

2. táblázat. A Nagykanizsa központú ipari részvénytársaságok 1925-ben
Table 2. Nagykanizsa based industrial corporations in 1925

A cég neve	Központja	Elnöke	Cégvezetője
Dunántúli Gazdasági Szesz- gyárosok Szeszfinomító Rt.	Vár utca 5.	Gróf Széchenyi Géza	Vermes Géza
Király-Sörfőzde Rt.	Csengery út 111.	Fellner Henrik	Kaiser Ernő
Zrínyi nyomdaipar és Könyv- kereskedés Rt. Nagykanizsán	Fő út 5.	Gyömörey István főszolgabíró	Ofenbeck Károly
Városépítő és Ipari Építési Rt.	Vár utca 7.	Gróf Hoyos Miksa	Barta Károly
Transdanubia Egyesült Gőz- malmok Rt.	Vár utca 8.	Gróf Hoyos Miksa	Pongor Henrik
Mercur Vasművek Rt.	Csengery út 49.	Dr. Krátky István	László Vilmos
Konzerv- és Tésztaárugyár Rt.	Magyar utca 86.	Gróf Hoyos Miksa	Csillag Jenő
Herkules téglagyár Rt.	Magyar utca	Friedl Ödön	
Hengermalom Rt.	Csengery út	Pongrácz Sándor	Werthein József
Zákányi Cementárugyár- és Építési Vállalat Rt.	Fő út 8.	gróf Zichy Ödön	

Forrás: Címtár 1926, illetve Compass 1925. adatai alapján összeállítva.

A táblázatban több olyan cég is előfordul, amelyek korábban családi vállalkozások voltak. Az egyik legnagyobb ilyen a Transdanubia Egyesült Gőzmalmok Rt. volt, amely a Franz-féle malomipari cég tovább terjeszkedett formája volt. A gőzmalmi vállalat 1909-ben műjéggyárat hozott létre, majd egy sertéshizlaldát, a háború után pedig kiterjesztette működését három másik dunántúli településre: Bonyhádon (gőzmalom és villamos üzem), Enyingen (gőzmalom és villamos üzem) és Körmenden (gőzmalom és szalámigyár) voltak kapacitásai, ugyanakkor Budapesten, a Nádor utca 12. sz. alatt is volt egy kirendeltsége.⁴¹ Az részvénytársaság vezetőségében arisztokraták, s más birtokosok is szép számmal szerepeltek. Így például az elnöki posztot (Nagykanizsán több részvénytársaságban is) gróf Hoyos Miksa, a németladi uradalom tulajdonosa töltötte be, de ott volt a kivadári uradalommal rendelkező gróf Somssich Géza, az egyik geszti uradalom tulajdonosa, gróf Somssich Gyula, a Kanizsától északra földekkel rendelkező újnépi Elek Ernő stb., illetve a marburgi Franz-családból is többben.⁴² A Transdanubia jelentős exportot is lebonyolított, főleg Ausztriába vittek ki lisztet. Abban, hogy a társaság a Dunántúl legnagyobb malomipari konszernjévé vált, igen nagy szerepe volt Pongor Henriknek, a vállalat vezérigazgatójának. Pongor 1863-ban született Budapesten, ahol kereskedelmi akadémiát végzett. 1906-tól működött Nagykanizsán, ahol széles körű közgazdasági tevékenységet fejtett ki. Nagy szerepe volt a Transdanubia korszerűsítésében, nem is beszélve a Bonyhádvidéki Helyiérdekű Vasút megteremtéséről. Sikereit elismerve 1925-ben kormányfőtanácsosnak nevezték ki.⁴³

Átalakult a tésztagyár is. A Glassgall és a Csillag-család után 1924-től részvénytársasági formába szerveződött a cég. Alaptőkéje 30 millió korona volt.⁴⁴ Érdekes módon hasonló igazgatósági köre volt, mint a Transdanubiának: Hoyos gróf, mint elnök, az igazgatóságban a két Somssich gróf, Elek Ernő, a Franz-család stb.. Nyilvánvaló a kapcsolat a két cég között, amire még az is utal, hogy bár a gyártelep kint volt a Magyar utcában, az elnökségi üléseket és az üzemi éves beszámolókat a Transdanubia épületében tartották. A gyárvezetés azonban Csillag Jenő kezében maradt. A cégek összefonódása világosan

41 T. Mérey Klára (1985): Dél-Dunántúl iparának története a kapitalizmus idején. Budapest. 146–147. old.; Tarnóczy (2010); Kempelen (1926). Érdekes, hogy a másik három településen (szintén Batthyány-érdekeltségek) is jelentős létszámú zsidóság élt.

42 Kempelen (1926) 52–53. old.

43 Életrajzához lásd: Zalai Közlöny, 1925. október 17.

44 Nagy Magyar Compass 1922–24. XLIX. évfolyam. 1. rész: Pénz és hitelintézetek. 2. rész. Pénzügyi és kereskedelmi évkönyv. Budapest, 1925. 1557. old.

látszott az 1925. évi zalaegerszegi termékiállításán, ahol a tésztagyár termékeit a Transdanubia standjánál mutatták be.⁴⁵ Az 1920-as évek közepén gyártottak cső- és levestésztákat, tarhonyát, kekszet, szeleteket, ostyákat, tortalapokat, amely termékeket az elcsatolt területekre is exportálták.⁴⁶

Az 1903-ban alapított Dunántúli Gazdasági Szeszgyárosok Szeszfinomító Rt-je is ekkor futott fel. 1915-ben még a Blau-féle szeszfőzde is a tagjai közé került. 1918-ban elkezdték a likörgyártást. Az 1920-as évek közepére már igen sok nyugat-dunántúli városban jelen volt, 1928-ban már 32 tagja volt a vállalatnak.⁴⁷ A szeszfinomító évente egyre többet termelt, 1919–21 között még csak 19.000 hl-t, 1928-ban már 32.000 hl-t gyártottak.⁴⁸ A szesz részben finomítás, részben víztelenítés útján (utóbbi a benzinhoz való keveréshez, ún. motalkó céljából) készült. 1904–1928 között összesen 507.800 hl szeszt finomítottak. A kanizsai gyár 20 munkást foglalkoztatott, de a szeszfinomítón kívül központi szeszfőzdet, rum- és likörgyárat és sósborszeszgyárat is fenntartott, ahol további 20-30 dolgozót alkalmazott. Életképes exporttermékei is voltak, főleg Ausztriába és a balkáni országokba vittek ki terméket.⁴⁹ A cég jó működésében nagy szerepet játszott a Böhönyén született, de Nagykanizsán iskolákat végző Vermes Géza, aki 1904-ben került a vállalathoz, mint kezdő tisztviselő. Gyorsan emelkedett a ranglétrán, s igazgatóként 14 éven át irányította a céget.⁵⁰ Különlegessége volt a vállalatnak, hogy általában alacsony osztalékot fizetett, fő céljának inkább a tagok termékeinek minél előnyösebb értékesítését tekintette. Az eredetileg 125 koronás részjegyek 1928-ban már 200 pengő névérték mellett 600 pengős értéket képviseltek. Jelentős volt a vállalat mecenatúrája is.⁵¹

Kisebb részvénytársaság volt az 1923-ban létrehozott Hengermalom Rt., amely Spitzer Samu és Stern Arnold nevéhez kötődött. Spitzer tulajdonában volt a sormási hengermalom is, amely azonban 1928-ban, vélelmezhetően

45 Zalai Közlöny, 1925. szeptember 1.

46 Mindezt az 1925. évi soproni kiállításon is bemutatták. Lásd: Zalai Közlöny, 1925. augusztus 4.

47 Zalai Közlöny, 1929. február 12.

48 Az adatokhoz: Compass (1925) 190. old.; illetve Zalai Közlöny, 1929. február 12.

49 Compass (1925) 189. old.

50 Benedek Rezső (1938): Zala aranykönyve. A mi értékeink. Gutenberg és Dél-Zalai Nyomda. Nagykanizsa. 67. old.

51 Zalai Közlöny, 1929. február 12. Érdemes itt megjegyezni, hogy Csonka-Magyarországon mindössze egy ilyen cég működött, mégpedig az 1923-ban elindult szatmári szeszfinomító.

gyűjtogatás miatt, leégett. A kiskanizsai városrészben lévő hengermalom 60 millió koronás alaptőkével jött létre.⁵² Szintén részvénytársasági formában működött a Herkules téglagyár, amit 1912-ben hoztak létre, még békeidőbeli körülmények között 220.000 korona alaptőkével. A vállalat a Magyar utca végén helyezkedett el.⁵³ Foglalkozott gőzüzemű téglagyártással, valamint különböző cserepek készítésével. Az 1920-as évek legelején az építkezések visszaesése miatt veszteségesse vált, de 1922-ben már 48.000, 1923-ban pedig 318.000 korona nyereséget ért el.⁵⁴

A részvénytársaságok mellett számos kisebb-nagyobb egyéni vagy családi tulajdonban lévő üzem is született, avagy gyorsan fejlődött az 1920-as években. Igen sikeres vállalkozás volt a Frank-mérleggyár. Frank Jenő 1879-ben született, a háborúban a 20. gyalogezredben szolgált, a harcokban szerezte azt a betegséget, amely végül halálát okozta.⁵⁵ Tanult szakmája műszerkovács volt. Eleinte az Erzsébet téri ún. csoportházban volt a műhelye, ám később átköltözött az egyik Eötvös téri épületbe.⁵⁶ Mérleggyárát 1912-ben alapította. Foglalkozott szerkovácsáruk készítésével, mákdarálók javításával is. Több nagy uradalomnak is készített mérlegeket. Gyártott tizedes-, tolósúlyos-, jószág- és szekér híd-mérlegeket. Munkáját magas szintű szakmai tudás és igényesség jellemezte.⁵⁷ Mérlegeivel, készítményeivel, gyártmányaival nevet szerzett Nagykanizsán kívül is. Hosszú éveken át tagja volt az Ipartestület előjáróságának. Üzemét fia, Lajos vitte tovább.⁵⁸

Újdonság volt az 1920-as években a textilipar szélesedése. Az Ausztriától való kényszerű elválás, valamint a külföldi termékek pótlása miatt erőre kapott az eddig igencsak elhanyagolt ágazat Magyarországon. Ebbe a folyamatba illeszkedett 1923-ban a Kaiser és Strasser féle kötő- és szövőgyár megalapítása, amit a Tárház utca 6. szám alatt nyitottak meg. A kezdeti nehézségek után 1924-ben átalakult a tulajdonosi struktúra: az addig Strasser József és Récsei Imre által vezetett üzem a továbbiakban Nagykanizsai Kötszövőgyár Strém és Társai néven működött.⁵⁹ A korábbi tulajdonosok minden bizonnyal megmaradtak a veze-

52 Lásd: Compass (1925); Tarnóczy (2010), Zalai Közlöny, 1929. évfolyam adatait.

53 Kempelen (1926) 51. old.

54 Compass (1925) 336. old.

55 Benedek (1938) 116. old.

56 Tarnóczy (2010) 305. old.

57 Lásd a Zalai Közlöny évfolyamaiban megjelent reklámjait.

58 Benedek (1938) 116. old.

59 MNL ZML Cégbíróság, N.T. IV. 593. 155. p., illetve Tarnóczy (2010)

tésben, hiszen 1926-ban a GYOSZ-ülésén Récsei képviselte a céget.⁶⁰ Jelentős modernizációt hajtottak végre, aminek eredményeképpen már 80-90, főleg női dolgozót foglalkoztattak. A fejlesztéshez kihasználták azokat az állam által biztosított kedvezményeket, amelyek a hazai importpótló iparosítás politikájából adódtak: 1925-ben a kereskedelmi miniszter a Kötőszövőgyár kötött-kendő üzemágának tíz évre megadta az iparfejlesztési kedvezményeket.⁶¹ A vállalat az 1920-as években gyártott férfi-, női- és gyermekmellényeket, szvettereket, lélekmelegítőket, sapkákat, lábszárvédőket és minden egyéb kötött árut is.⁶² Később a gyár az „Ideál” nevet vette fel. A másik jelentősebb textilipari vállalkozás a Stella kötő- és szövőgyár Kaiser és Társa volt. Az alapítók (Schwarz Ottó és Hoffmann Bernát) kötött és szövött áruknak házilag és gyárilag történő előállításával és forgalomba hozatalával foglalkozó kereskedők voltak.⁶³ A cég eleinte 50-60 főt, az 1920-as évek második felében már 90 főt foglalkoztatott, telephelye a Magyar utca 19. sz. alatt volt.⁶⁴

Áttekintésünk végén jegyezzük még meg, hogy a fentiekben nem említett gyárakon, üzemeken kívül jó néhány kisebb-nagyobb cég is működött, amelyeket még a dualista időszakban alapítottak. Emeljük ki közülük a kefégyárat, amely a háború előtt az egyik legsikeresebb kanizsai cég volt, s amely azt követően új tulajdonos kezébe került: az 1920-as évek közepén már Frank Jenő kefékereskedő és Társa cég foglalkozott mechanikai kefe-, meszelő-, ecset-és cirokserű gyártásával. A cég az 1925. évi Soproni Kiállításon is bemutatta széles áruválasztékát. Gyártmányai között a „...különféle ecsetek mindenféle ipari és házi használatra, meszelők, surolók, fálporlók, ruha és hajkefék, seprők számtalan különféleségben, változatos kötésben” szerepeltek. Kizárólagos joggal termelte a Turul seprűt, aminek az volt a különlegessége, hogy fémhüvelyű volt, így igen hosszú életűnek bizonyult.⁶⁵ A kefégyár telephelye a Gyár utca 47. sz. alatt volt.⁶⁶ 1920-tól termelt egy kisebb üzem is seprűt, kefét, ecsetet, esernyőt „Hungária seprő-, kefe-, meszelő- és ecsetárugyár” néven.⁶⁷ Egyre nehezebben

60 Weiser (1929) 312. old.

61 Zalai Közlöny, 1925. január 22.

62 Kempelen (1926) 80. old.

63 MNL ZML Cégbíróság. N.T. IV. 580. 132. p.

64 Újvári Péter szerk. (1929): Magyar Zsidó Lexikon. Magyar Zsidó Lexikon kiadása. Budapest. 629. old.; Weiser (1929) 312. old.; Tarnóczy (2010)

65 Zalai Közlöny, 1925. augusztus 4.

66 Kempelen (1926) 78. old.

67 Tarnóczy (2010) 787. old.

működött azonban Mercur Vasművek, s nem voltak jó napjai a faipari vállalatoknak sem. Tény azonban, hogy az ipari vállalkozások egyre sokszínűbbé tették a város iparát, az 1920-as évek végére valamelyest javultak a foglalkozási és jövedelmi viszonyok; s a gyáripari dolgozók száma növekedett. 1930-ban a városban kilenc nagyobb ipari vállalat (gyár) működött, amelyek közül a legtöbb dolgozót a gőzmalom, a serfőzde és a vasúti műhely foglalkoztatta.⁶⁸

Az általános gazdasági élénkülés ellenére az 1920-as évek második felében a kisiparosoknak is voltak gondjai. Ugyanakkor azt is hangsúlyoznunk kell, hogy a szerény mértékű ipari fellendülés ellenére mind az ipari, de még inkább a kereskedelmi ágazatban elég letargikus állapot uralkodott az 1920-as évek második felében. Nem véletlen, hogy 1928 őszén a helyi sajtóban egy cikksorozat indult „Mentsük meg Nagykanizsát!” címmel. Ebben különböző gazdasági szereplők, avagy éppen politikusok egyrészt a nehézségeket vázolták, másrészt pedig megpróbáltak kiutat mutatni a nagy nehézségekkel küszködő ágazatoknak. Most csak az ipari ágazatra koncentrálna írjuk, hogy 1928-ban is igen jelentékeny munkanélküliség volt a városban. Ez annyit jelentett, hogy a kb. 1200 fő munkáságból kb. 20–25%, vagyis mintegy 300 fő volt munka nélkül. Hozzá kell tenni, hogy az állásban lévők esetében sem volt túl jó a helyzet. Az építőipar gyengén működött, így ott csak jó esetben áprilistól, májustól októberig volt munka. A bőripari munkások között alig volt olyan, akinek egész évben lett volna munkája. A nagy létszámú iparágak közül a szabók és cipészek esetében 25–30% volt munka nélkül, de legsúlyosabb a vasasok helyzete volt: a városban kb. 200 vasmunkás volt, akiknek jelentős része munka után szaladgált. A legjobban a nyomdászok álltak: 1928 decemberében nem volt munkanélküli nyomdász. Az álláshiány mellett további problémát jelentett az alacsony kereset. A munkával rendelkező iparosok esetében a fizetés olyan gyenge volt, hogy abból alig lehetett megélni. Az építőmunkásoknál 80 fillér volt a napszámos órabére, a cipészeknél a heti kereset 25 pengő, a szabóknál kb. 25–30 pengő volt. A női textilmunkásoknak még kevesebb jutott. A három textilüzemben 16–20 pengős heti keresethez juthattak a dolgozó nők, de voltak olyan fiatalok, akik még ennél is kevesebbet kaptak.⁶⁹

6. A város, mint gazdaságfejlesztő az 1920-as években

A magyarországi városok esetében általában is megfigyelhető, hogy a két világháború között, amikor a magángazdaság nehézségekkel küszködött, a

68 Lásd: 1930. évi népszámlálás (1934) 260. old.

69 Az áttekintéshez lásd: Zalai Közlöny, 1928. december 2.

városok vették át a gazdaságélénkítő és fejlesztő szerepet.⁷⁰ Nem volt könnyű helyzetben persze Nagykanizsa sem, a nehézségek miatt még az is előfordult, hogy a városnak 1920 végén még nem volt a következő évre elfogadott költségvetése.⁷¹

Mindazonáltal a problémák közepette is próbáltak a városi közüzemek működésén javítani. Erre több példánk is van. A háború alatt nagyon lerobbant gőzfürdő helyrehozatalára 1920-ban 500.000 koronát szavaztak meg.⁷² Mivel a szeszipar ezekben az években is jól ment, ezért a város tulajdonát képező, 1918-ban megalapított Központi Szeszfőzde berendezési munkálatait felgyorsították.⁷³ Mindenképpen létre akarták hozni a már többször elhatározott városi téglagyárat, a tanulmányi és tervezési munkára 100.000 koronát szavaztak meg.⁷⁴ Több éves várakozás után a háború alatt a hadikórház és a laktanyák területén az állam által kiépített vízvezetékot megszerezte a város. Az 1921. június 13-i szerződés szerint a vízvezetéknek a hadsereg által kiépített részét városi üzemmé nyilvánították, ugyanakkor a város vállalta, hogy a katonai objektumokat továbbra is ellátja vízzel.⁷⁵ A városi közellátási üzem 12 milliós hitelt kapott. Okulva a korábbiakból, miszerint a háborús időkben az egyik legnagyobb közéleti probléma a zsírhiány volt, a város 1920 végén megvette a lőporraktár mellett lévő, Breuer Izidor földbirtokos tulajdonában lévő sertéstelepet, s kanizsai építési cégeket megbízva megkezdtek a kb. 1000 sertés hizlalására alkalmas telepet 2000-3000 darabosra bővíteni. Ennek az is oka volt, hogy a zsír ára az 1920-as évek elején az egekben volt, s már csak a gazdagok tudták a kg-ként 220-240 koronás árat megfizetni.⁷⁶ Mindebből látható, hogy az 1920-as évek első felében a város fokozatosan alkalmazkodott a megváltozott viszonyokhoz. Hitelhez persze nehezen lehetett hozzájutni: bár kétségtelen, hogy reményteljes terveihez némi forrást lehetett szerezni. 1923-ban Nagykanizsa a Pénzügyi Központtól 250.000 korona kölcsönt kapott, amiből megépítette a gimnáziumot.⁷⁷

70 Lásd például Pécs esetét: Kaposi Zoltán (2019): Pécs iparának változásai a Trianon utáni évtizedben. Közép-Európai Közlemények, 2019/4. szám. 161–174. old.

71 Zalai Közlöny, 1920. december 30.

72 Zalai Közlöny, 1920. április 30.

73 Tarnóczy (2010) 141. old.

74 Zalai Közlöny, 1920. július 4.

75 Barbarits (1929) 136. old.

76 Zala, 1920. november 18.

77 Barbarits (1929) 136. old.

A makrogazdasági helyzet javulásával, amikor az MNB felállítása és az ország pénzügyi stabilizációja végbement, felsejlett, hogy a hazai városok jelentősebb külföldi kölcsönhöz juthatnak. Az infláció és a hitelhiány miatt rendkívül fontosak voltak a külföldi kölcsönök, aminek lehetőségét az 1925. évi XXII. tc. teremtette meg. Ez volt a Speyer-kölcsön-program, amiből néhány év alatt három nagyobb pénzfelvételi lehetőség nyílt meg.⁷⁸ A kölcsönhöz jutás érdekében a város elkészítette beruházási tervét, amely jó néhány új létesítményt tartalmazott. A Speyer-kölcsön felvételéhez az kellett, hogy hasznos hozó, megtérülő beruházások jöjjenek létre, ezért a hazai városok azon elképzeléseit, amelyek más típusúak voltak, a minisztérium nem támogatta.⁷⁹ Nagykanizsa ebből a kölcsönből kívánta a vízvezeték-hálózatot 20.000, a csatornahálózatot 16.000 lakosnyira bővíteni. A közbiztonság napi 40 marha és 25 sertés vágására akarták bővíteni, ugyanakkor fel kívánták szerelni hűtővel, sertésszúróval és egyéb helyiségekkel. Az állatvásár-teret évi 40.000 darab állat felhajtására tervezték átalakítani. A kórház kibővítése, egy új, 120 személyes szegényház kialakítása, a városi utak és a járdák burkolása szerepelt még a tervzetben. Mindezt összesen hatmillió aranykorona (90 milliárd papírkorona) költséget feltételezett. A város hosszútávú elképzelései között egy önálló gazdasági iskola, két új óvoda, négy felsőosztályos leányiskola, egy zeneiskola, két internátus, egy színház, egy sportpálya, egy uszoda, egy kiskánizsai városi ház épület, ugyanott egy orvos lakás felépítése is szerepelt.⁸⁰ A fenti tervek hasonlítanak más hazai városokéhoz: közzismert, hogy a Speyer-kölcsönök felhasználása során a leggyakoribb beruházás a víz- és csatornahálózat kiépítése volt.⁸¹

Nagykanizsa város számára összesen 527.123 dollár (2.530.960 pengő) felvételét engedélyezték.⁸² 1925-ben 198.233 dollárt vettek föl. Felhasználása során 590.700 pengőt fordítottak a vízvezeték továbbépítésére, 64.000 pengőt az új vásártérre, 24-24.000 pengőt csatornázásra és városi épületek felújítására, 21.000 pengőt városi utak javítására, elsősorban a Dencsár-csatorna szabályo-

78 A Speyer-kölcsön hivatalos megnevezése: Egyesített Városi Kölcsön.

79 Az utólagos ellenőrzésnél felmerült problémák miatt számos város ellen fegyelmi eljárás indult. Lásd például: Zalai Közlöny, 1928. november 25.

80 Zalai Közlöny, 1925. június 19.

81 A Speyer-kölcsönökre lásd Inántsypap Elemér tanulmányát. Inántsypap Elemér (1938): A magyar városok Speyer-kölcsönei. Városi Szemle, 1938. számozás nélkül. 481–537. old.

82 Inántsypap (1938): 499. old. táblázat.

zására és az új Dencsár-híd megépítésére.⁸³ 1926-ban a második Speyer-kölcsönből újabb 293.632 dollár (1.907.040 pengő) kölcsönhöz jutott a város, amit a kórház bővítésére és csatornázásra használtak föl.⁸⁴ Ez utóbbi kölcsönösszeget 20 év alatt 3.510.000 pengő összértékben kellett visszafizetni.⁸⁵ A Speyer-kölcsönök mellett a város számára egyéb forrásokhoz is megnyíltak. Helyi pénzintézetektől vettek föl 268.000 pengőt, amiből megvásárolták a Pallinban lévő, Pick birtokos után maradt 300 holdas elhanyagolt erdőbirtokot. A rengeteg kölcsönfelvétel eredményeképpen a város adóssága gyorsan növekedett, az 1928. évi 440.000 pengős törlesztés után is maradt még 3.120.000 pengő adósság, ami a város tiszta vagyonának 27%-át tette ki.⁸⁶ Az adósság növekedése mellett azonban látni kell, hogy a gazdasági működés javításában e kölcsönöknek óriási szerepük volt. Az építőipar komoly megrendelésekhez jutott, a piac valamelyest élénkült (főleg az állatvásár-tér forgalma növekedett), a lakások és közintézmények komfortosabbá váltak, a városi adóbevételek lassan emelkedtek. A korabeli közhangulat is javult valamelyest.

Az 1920-as évek második felében a fenti beruházások kétségkívül serkentették a helyi gazdaság működését. Ám Nagykanizsa város gazdálkodásában egyre több probléma mutatkozott. Ennek egyik jele 1927–28 során az adófizetők számának csökkenése volt. Ezekben az években évszázados múltra visszatekintő helyi kereskedő és ipari cégek mentek csődbe, aminek révén növekedett a munkanélküliség. A másik a hitelek visszafizetési terheinek emelkedése volt. A városnak sok ún. függőkölcsöne volt, amelyek rövid lejáratú, jelzálogteherrel bíró, általában helyi pénzintézetektől felvett kölcsönök voltak, amiket jó lett volna hosszú lejáratú, alacsony kamatozású kölcsönné alakítani. A nemzetközi és a hazai pénzpiacon egyre drágábban lehetett hitelhez jutni, hiszen az amerikai kereslet elszívta az európai tőkét. A nehézségek közepette hamar kiderült, hogy jó néhány korábbi beruházás túlméretezett és felesleges volt. A kanizsai gimnázium internátusát 70 főre építették, de alig pár tucat helyet töltöttek be. Az Erzsébet téren megvettek olyan épületet, aminek a bérleti díja ugyan 5%-ot hozott, de még így sem volt rentábilis.⁸⁷ Mindenesetre az alkotás láza még a romló feltételek közepette is tovább élt: 1929 októberében, pár nappal a pénz-

83 Barbarits (1929) 137. old.; Rikli Ferenc szerk. (1999): Kanizsai Enciklopédia. B. Z. Lapkiadó Kft. Nagykanizsa.

84 Zalai Közlöny, 1926. december 25.

85 Zalai Közlöny, 1930. október 21.

86 Barbarits (1929) 138. old.

87 Zalai Közlöny, 1928. október 28.

ügyi válság kirobbanása előtt, Nagykanizsa képviselőtestülete még repülőteret, tiszti lakásokat, leányiskolát, gazdasági iskolát tervezett építeni.⁸⁸ Az új beruházások elindítása után az 1930 végére számított városi adósság már 4.700.000 pengő lett, ami elérte a városi vagyon 30%-át.

7. Összegzés

Az eddigiekből látható, hogy Nagykanizsa ipari változásai nagyjából egybeesnek a fontosabb országos gazdasági tendenciákkal. A trianoni béke miatt a korábbi piacok más országokhoz kerültek, emiatt 1918 után jelentős mértékű visszaesés következett be. Az 1920-as évek első felében a bizonytalan pénzügyi helyzet erős korlátokat jelentett a helyi gyáripár és kisipar számára. Az évtized közepe felé ugyanakkor már némi élénkülést is lehet érzékelni, amikor is egyre több vállalkozás született, s valamennyit nőtt az ipari foglalkoztatás. A megújulásban már új iparágak képviselői is fontos szerepet játszottak (kocsigyár, mérleggyár, konzerv- és térszatygyár stb.). Újszerű volt a város gazdasági aktivizálódása: az évtized közepétől számos új beruházás indult, főleg a Speyer-kölcsönök révén (víz- és csatornarendszer kiépítése, vásártér átépítése stb.), ami perspektívát adott a helyi építőipar számára. A fellendülés azonban nem tartott sokáig: az 1929. évben elkezdődő világgazdasági válság újabb nehéz éveket hozott, amikor is Nagykanizsán számos ipari- és kereskedelmi vállalat szűnt meg.

88 Zalai Közlöny, 1929. október 5.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Sajtóforrások

Zala

Zalai Közlöny

Kézikönyvek

Compass (1925): Nagy Magyar Compass 1922–24. XLIX. évfolyam. 1. rész: Pénz és hitelintézetek. 2. rész: Pénzügyi és kereskedelmi évkönyv. Budapest.

Kempelen Béla összeáll. (1926): Nagykanizsa rendezett tanácsú város címtára. Nagykanizsa.

Gál Zoltán (2002): A pécsi bankok aranykora. In: Szirtes Gábor – Vargha Dezső szerk. (2002): Iparosok és bányászok a Mecsekalján. Gazdaságtörténeti tanulmányok. Pro Pannonia Kiadói Alapítvány – Pécs-Baranyai Kereskedelmi és Iparkamara. Pécs.

Rikli Ferenc szerk. (1999): Kanizsai Enciklopédia. B. Z. Lapkiadó Kft. Nagykanizsa.

Újvári Péter szerk. (1929): Magyar Zsidó Lexikon. Magyar Zsidó Lexikon kiadása. Budapest.

Statisztikai munkák

1910. évi népszámlálás (1913): A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása: 2. rész. A népesség foglalkozása és a nagyipari vállalatok községenkint. Budapest. MSK. Új sorozat 48.

1920. évi népszámlálás (1923): A népesség főbb demográfiai adatai. 1. rész. Budapest. 2. kötet. A népesség foglalkozása és a nagyipari és kereskedelmi vállalatok községenkint.

1930. évi népszámlálás (1934): Az 1930. évi népszámlálás. II. Rész. Foglalkozási adatok községek és külterületi lakott helyek szerint, továbbá az ipari és kereskedelmi nagyvállalatok. Budapest.

Soproni Kereskedelmi és Iparkamara (1878): A Soproni Kereskedelmi és Iparkamarának a Nagym. M. K. Földművelési, Ipar és Kereskedelmi Minisztériumhoz intézett 1876.-ik évi statistikai jelentése. II. Rész. I. A kereskedők és iparosok száma községenként és az önálló törvényhatóságok szerint. Sopron.

Thirring Gusztáv (1912): A magyar városok statisztikai évkönyve. 1. évfolyam (1–2. kötet) Budapest.

Feldolgozások

Barbarits Lajos (1929): Nagykanizsa. Magyar Városok Monográfiája. Budapest.

Benedek Rezső (1936): A Nagykanizsai Ipartestület ötven éve 1886–1936. Gutenberg és Dél-Zalai Nyomda. Nagykanizsa.

- Benedek Rezső (1938):** Zala aranykönyve. A mi értékeink. Gutenberg és Dél-Zalai Nyomda. Nagykanizsa.
- Horváth Ferenc (2001):** A nagykanizsai vasút pályagazdálkodási szolgálata (1860–2000). MÁV Nagykanizsai Pályagazdálkodási Főnökség. Nagykanizsa.
- Inántsy-Pap Elemér (1938):** A magyar városok Speyer-kölcsönei. Városi Szemle, 1938. számozás nélkül. 481–537. old.
- Kaposi Zoltán (2006):** Pécs gazdasági fejlődése 1867–2000. Pécs-Baranyai Kereskedelmi és Iparkamara. Pécs.
- Kaposi Zoltán (2014/a):** Nagykanizsa gazdasági fejlődése (1850–1945). In: Kaposi Zoltán szerk. (2014): Nagykanizsa. Városi monográfia III. 1850–1945. Nagykanizsa Megyei Jogú Város Önkormányzata. Nagykanizsa. 99–250. old.
- Kaposi Zoltán (2014/b):** Városirányítás és városgazdálkodás (1850–1945). In: Kaposi Zoltán szerk. (2014): Nagykanizsa. Városi monográfia III. 1850–1945. Nagykanizsa Megyei Jogú Város Önkormányzata. Nagykanizsa. 251–290. old.
- Kaposi Zoltán (2019):** Pécs iparának változásai a Trianon utáni évtizedben. Közép-Európai Közlemények. 2019/4. szám. 161–174. old.
- Kerecsényi Éva (1979):** A nagykanizsai Gutmann-család felemelkedése a nagyburzsoáziába. In: Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból. Zalai Gyűjtemény 12. Zalaegerszeg, 1979. 147–166.
- Papp Oszkár (é.n.):** Papp Oszkár emlékezései. In: www.nagykar.hu Letöltés: 2010. 03. 27. (16 oldal)
- Rábavölgyi Attila (2014):** Nagykanizsa népességtörténeti változásai (1850–1945). In: Kaposi Zoltán szerk. (2014): Nagykanizsa. Városi monográfia III. 1850–1945. Nagykanizsa Megyei Jogú Város Önkormányzata. Nagykanizsa. 11–36. old.
- Ránki György (1964):** A kisipar szerepe a magyar kapitalista fejlődésben. Történelmi Szemle, 1964/2. szám. 423–451. old.
- Rózsás János – Háncs Lajos (1992):** A serfőzdetől a sörgyárig. A kanizsai sörgyár centenáriumi évkönyve 1892–1992. Euromanager Kft. Nagykanizsa.
- T. Mérey Klára (1985):** Dél-Dunántúl iparának története a kapitalizmus idején. Budapest.
- Tarnóczy Attila (2010):** Hol. Mi? Kanizsai házak és lakói. <https://holmi.nagykar.hu/keptar/7337/65274.html>. Letöltés: 2010. 03. 27.
- Tóth Tibor (1975):** Félúton a megyeszékhely és a megyeközpont között (Adatok a dualizmus-kori Kaposvár gazdaságtörténetéhez). In: Kanyar József szerk. (1975): Kaposvár. Várostörténeti tanulmányok. Városi Tanács. Kaposvár. 297–327. old.
- Weiser János (1929):** Nagykanizsa gyáripara. In: Barbarits Lajos szerk. (1929): Nagykanizsa Budapest. A Magyar Városok Monográfiája Kiadóhivatala. 309–315. old.

GULYÁS LÁSZLÓ – SZÁVAI FERENC

A GYŐRI PROGRAM EGYIK KULCSELEME: A CSEPELI REPÜLŐGÉPGYÁRTÁS

1. Bevezetés

A Horthy-korszak gazdasági fejlődésének fontos szegmense az ipar fejlődése: a negyedévszázad több szakaszában érték el jelentős eredményeket. Mindez köszönhető annak, hogy a békediktátum utáni kihívásokra, az önálló gazdaság megteremtésére helyes válaszokat adtak a gazdaság irányítói és szervezői. Ezt bizonyította Farkasfalvi Sándor a Statisztikai Szemlében 1930-ban megjelent írásában, amelyben összehasonlította az 1921 és 1928. évi ipari fejlődést. Ebben arra az eredményre jutott, hogy a gyárak száma 70,8%-os, a termelési értékük pedig 50,1%-os növekedést mutatott. A gyáripár 20-25%-kal nagyobb termelést ért el 1928-ban, mint 1921-ben. A gyáripár nyolc küzdelmes év után – melyben állandóan erősödött – az 1913. évi termelési eredményétől már csupán 10 %-kal maradt el.¹

A nagy világgazdasági válság egy időre visszavetette az ipar fejlődését, azonban néhány év után, a német–magyar kereskedelmi szerződéseknél is köszönhetően, a termelési volumen elérte az 1929-es szintet – először 1936-ban. 1937-ben és 1938-ban az ipari fejlődés ugyan megtorpant, majd új lendületet kapott a Darányi Kálmán által 1938. március 5-én Győrben meghirdetett egy-milliárd pengő értékű beruházási programtól.²

-
- 1 Farkasfalvi Sándor (1930): Erősebb-e a gyáripárunk, mint a háború előtt? Statisztikai Szemle 1930/1. szám. 20–28. old. https://www.ksh.hu/statszemle_archivum#year=1930 Letöltés ideje: 2020. 07. 16. Ugyanezt a növekedési ütemet támasztják alá a Közgazdasági Enciklopédia adatai is. Szerényi József szerk. (1929): Közgazdasági Enciklopédia II. kötet. Athenaeum irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Kiadása. Budapest.
 - 2 Domonkos Endre (2018): Az ipari fejlődés sajátosságai a Horthy-korszakban. In: Domonkos Endre szerk. (2018): Kelet-Közép-Európa politikai és gazdasági fordulatai a rövid XX. században. A Budapesti Gazdasági Egyetem és a VERITAS Történetkutató Intézet közösen szervezett, 2018. április 13-i nemzetközi konferenciájának tanulmánykötete. Budapest. BGE-VERITAS. 112–130. old.

1. táblázat: Az ipar 1921 és 1943 között

év	ipartelepek száma	összes alkalmazottak száma	termelési érték 1000 pengőben
1921	2195	181 709	1 121 589
1929	3599	314 935	3 043 794
1938	4107	397 037	3 228 070
1943	6283	1 690 483	10 808 941
index: 1921=100			
1921	100,0	100,0	100,0
1929	164,0	173,3	271,4
1938	187,1	218,5	287,8
1943	286,2	930,3	963,7

Forrás: <https://mek.oszk.hu/02100/02185/html/346.html>

A gyáripari termelés növekedési indexe az 1938-as 100%-hoz képest 1939-ben 121%, 1940-ben 133%, 1941-ben 130%, 1942-ben 135%, 1943-ban pedig 142% volt.³ A kisipar részesedése az ipari termelésből az 1930-as 28,4%-ról 1940-re 25,2%-ra esett vissza.⁴ Az győri program meghirdetése ugyan hadseregfejlesztésre irányult, döntően gazdasági konjunktúrát idézett elő, az ipar modernebb ágazatai kaptak lehetőséget a befektetésekre, majd a növekedésre. A program sokkal több volt, mint hadseregfejlesztési beruházás, a törvényjavaslat szólt a közgazdaság fejlesztéséről, népjóléti beruházásokról is. A következőkben nézzük ennek részleteit!

2. A győri program katonai kérdésekkel összefüggő előzményei

A trianoni béke katonai rendelkezései igen súlyosak voltak. A békediktátum 5., a katonai rendelkezéseket tartalmazó része az alábbiakat rögzítette: megszüntette az általános védkötelezettséget, kimondta, hogy a magyar hadsereget a jövőben csak önkéntes belépés alapján lehet felállítani. Létszámát 35 ezer

³ Csikós-Nagy Béla (1996): A XX. század magyar gazdaságpolitikája. Tanulságok az ezredfordulón. Akadémiai Kiadó. Budapest. 101. old.

⁴ Czoch Gábor et al. szerk. (2003): Magyar gazdaságtörténeti szöveggyűjtemény XVIII–XX. század. Aula Kiadó. Budapest. 481.old.

főben maximálta – ezen belül a tisztek létszámát 1750 főben határozta meg –, illetve pontosan (darabszámra) meghatározta azokat a fegyvereket és lőszerfajtákat, amelyekkel a hadsereg rendelkezhetett. Különösen szigorú volt az az előírás, amely szerint a magyar hadsereget páncélozott járművekkel és repülőgépekkel nem lehetett felszerelni. E rendelkezések betartására Szövetségesközi Katonai Ellenőrző Bizottságot rendeltek ki Magyarországra, amelyet csak 1927-ben szüntetett meg a Nagykövetek Tanácsa. Ez teremtett lehetőséget arra, hogy a magyar politikusok és katonák titokban hozzákezdjenek a magyar hadsereg fejlesztéséhez. Ennek első eredménye az volt, hogy 1930-ra az engedélyezett 35 ezres létszámot titkos létszámfejlesztésekkel 57 ezer főre növelték.

Az 1930-as évek első felében tovább folyt a magyar hadsereg titkos kiépítése. A titkosság ellenére a kisantant (Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia) a folyamat bizonyos elemeiről értesült. 1937 januárjában a kisantant államok külön-külön ajánlatot tettek a magyar kormánynak. Kis hangsúlybeli különbséggel mindhárom ajánlat arról szólt, hogy a magyar kormány a katonai egyenjogúság elismerése fejében kössön meg nemtámadási szerződést a kisantant államokkal. Hosszan elnyúló, többször megszakadó tárgyalások kezdődtek, amelyek csak 1938 augusztusában, Bledben zárulnak le.⁵ 1937–38-ban a magyar kormány tudatosan arra törekedett, hogy ne szülessen megegyezés a kisantanttal; a meg nemtámadási szerződés megkötését a fegyverkezési egyenjogúsítás fejében túl nagy árnak tekintette.

A magyar–kisantant tárgyalásokkal párhuzamosan egy másik lehetőség is felmerült a kül- és katonapolitikai kibontakozásra. Rátz Jenő vezérkari főnök 1937-ben elkészített egy tervezetet a Magyar Királyi Honvédség fejlesztésére.⁶ Ebben 21 gyaloghadosztály, 4 gyorshadosztály és 1 repülőhadosztály felállítását javasolta. A tervet megvalósításához 1700 millió pengőt irányzott elő. A tervezetet eljuttatta Horthy Miklós kormányzóhoz, aki 1937. november 17-én összehívott egy értekezletet a tervet megvitatására. A tanácskozás résztvevői Horthy, Rátz Jenő (mint a javaslat megfogalmazója), Róder Vilmos honvédelmi miniszter, Fabinyi Tihamér pénzügyminiszter és Imrédy Béla, a Magyar Nemzeti Bank elnöke voltak. Pénzügyi okok miatt – a pénzügyi szakemberek szerint a Rátz által meghatározott összeg előteremtése lehetetlennek tűnt – az értekezlet elvetette a javaslatot. Horthy azonban megbízta Imrédyt, hogy vizsgálja meg

5 1938. február 27-én megszűnt a Népszövetség pénzügyi ellenőrzése, ami lehetővé tette a fegyverkezési program meghirdetését. A Darányi Kálmán által meghirdetett fejlesztési programot 1938. augusztus 22-én a bledi egyezmény legitímálta.

6 Dombrády Lóránd–Tóth Sándor (1987): A Magyar Királyi Honvédség 1919–1945. Zrínyi Kiadó. Budapest. 108–110. old.

annak a lehetőségét, hogy miként lehetne a hadsereg fejlesztésére komolyabb összeget előteremteni. Imrédy megvizsgálta a magyar gazdaság 1937. évi teljesítményét, majd egyszeri vagyónadó kivetését javasolta Horthynak. Ilyen előzmények után került sor Darányi Kálmán miniszterelnök győri beszédére.

3. A program meghirdetése és elfogadása

Darányi Kálmán miniszterelnök 1938. március 5-én Győrött, a kormányzó-párt nagygyűlésén programbeszédet mondott. Beszéde első részében felvázolta a magyar gazdaságnak a Nagy Gazdasági Világválság (1929–1933) utáni fejlődését. Beszéde során áttekintette azokat a pozitív tendenciákat, melyek 1933 és 1938 márciusa között a magyar gazdasági életben kibontakoztak. Darányi szerint ezek az alábbiak voltak:⁷

- A pénz – a pengő – vásárlóerejét sikerült megőrizni, az ország deviza helyzete folyamatosan javult.
- A MNB devizatartalékai 1934 és 1937 közötti időszak alatt megduplázódtak.
- A nemzeti jövedelem növekedett, az 1934/35-ös költségvetési év 3,6 milliárd pengőjéről az 1936/37-es költségvetési évben 4,4 milliárd pengőre emelkedett.
- A korábban deficitese államháztartás egymillió pengő pluszt mutatott.
- Az állami beruházások értéke az utóbbi öt évben 38 millió pengőről 280 millió pengőre emelkedett.
- A mezőgazdasági termékek ára folyamatosan emelkedett, aminek következtében a magyar agrárium árbevétele 674 millió pengőről 950 millió pengőre emelkedett.
- A magyar állam segített a gazdák adósságának rendezésében, amely az 1931. évi 225 millió pengős szintről 1936-ra 80 millió pengőre csökkent.
- Az ipar mutatói is javultak, az ipari output (kibocsátás) az 1934. évi 101%-ról 1934-re 141%-ra emelkedett. Különösen látványosan fejlődtek az alábbi iparágak: széntermelés 30%-kal, vasérctermelés 320%-kal, alumínium 114%-kal.
- Ezzel párhuzamosan a gyárakban és a kézműiparban foglalkoztatottak száma 490 ezer főről 640 ezer főre nőtt, ami a munkanélküliségi ráta 13%-os csökkentését vonta maga után.

7 A beszédet részletesen ismerteti Kaposi Zoltán (2002): Magyarország gazdaságtörténete. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs. 317. old.

A magyar gazdaság fenti sikereinek bemutatása után Darányi meghirdette a magyar fegyverkezési program elindítását.⁸ A bejelentés szerint öt év alatt egymilliárd pengőt kell a magyar hadsereg fejlesztésére költeni. Darányi az egymilliárd pengőt két csomagra bontotta, egy 600 milliósra és egy 400 milliósra. A nagyobbik csomag 600 millió pengőjét közvetlenül a hadsereg felfegyverzésére fordítják (modern fegyverrendszerekkel történő felszerelés), míg a kisebbik csomag 400 millióját stratégiai jellegű infrastrukturális beruházásokra költik.⁹

A 600 milliós csomagból az alábbi összetételű és nagyságú reguláris magyar fegyveres erők létrehozását tűzték ki célul: 3 hadseregbe és 7 hadtestbe szervezve, 21 hadosztály 2 gyorsdandár, 2 lovasdandár, 1 repülő hadosztály, és 3 hadosztályerejű határbiztosító kötelék.

Arra vonatkozóan, hogy a 400 milliós csomagot pontosan mire kell felhasználni, az 1938. április 8-án a Képviselőháznak benyújtott „A honvédelem és a közgazdaság fejlesztéséről, egyes népjóléti beruházásokról és az ezek költségeinek fedezéséről” szóló törvényjavaslat alapján az alábbi táblázatot rajzolhatjuk fel:

2. táblázat: A 400 milliós csomag megoszlása

Összeg	Beruházás
96 millió	A MÁV fejlesztése
12 millió	A hajózás fejlesztése
2 millió	A csepeli szabad kikötő építése
80 millió	Útépítés
20 millió	Posta- és távírdahálózat bővítése
36 millió	Vízszabályozás
124 millió	A mezőgazdaság fejlesztése
30 millió	Egyéb célok

Forrás: A szerző saját szerkesztése Berend T. I – Ránki Gy. (1958) alapján¹⁰

Mint a táblázatból látható, a beruházások nagy része a háborús előkészületekhez (a hadsereg szállításának, kommunikációjának és ellátásának a megol-

8 Domonkos Endre (2016): Közép- és Kelet-Európa gazdaságtörténete a két világháború között. A félperiféria és a világ gazdasági folyamatoktól való elzárkózás. Aposztróf Kiadó. Budapest. 291–292. old.

9 Honvári János (2001): Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig. Aula Kiadó. Budapest. 402–403. old.

10 Berend T. Iván–Ránki György (1958): Magyarország gyáripára a második világháború előtt és a háború időszakában 1938–1944. Akadémiai Kiadó. Budapest.

dása) szorosan köthető. Az összefüggéseket jól mutatja, hogy 1938 májusában a Honvédelmi Minisztérium felszólította a Rimamurányi Vasművet, hogy azonnal jelentse, hogy a hadianyaggyárhoz vezető bekötőutak közül melyeket kell kiépíteni, illetve felújítani.

A Képviselőház 1938. május 2-án, míg a Felsőház május 12-án elfogadta a törvényjavaslatot, mely az 1938. évi XX. törvénycikként¹¹ került be a magyar törvények közé. Joggal merül fel a kérdés, hogy a magyar kormány honnan teremtette elő a győri program végrehajtásához szükséges pénzt. Az elfogadott törvény felhatalmazta a kormányt egyszeri vagyoadó kivetésére – ettől 600 millió pengőt vártak –, továbbá arra, hogy a Magyar Nemzeti Bankon keresztül teremtsen elő (kölcson formájában, illetve ún. nyílt piaci műveletek segítségével) 400 millió pengőt.¹²

4. A program végrehajtása és eredményei

Elsőként nézzük meg, hogy hogyan sikerült a program finanszírozását biztosítani. A kormány élt az 1938. évi XX. törvénycikkben meghatározott két eszközzel. Ennek megfelelően a 600 millió pengőt vagyoadóból biztosították; a gazdagabb iparosokra 8%-os, a nagybirtokosokra 5%-os vagyoadót vetettek ki.¹³ Az országban 28 569 ilyen magán- és jogi személy volt, ezek a rájuk kivetett egyszeri vagyoadót egyenlő részletekben öt éven keresztül fizették.

A Magyar Nemzeti Bank elsősorban fedezetlen papírpénz kibocsátásával teremtette elő a 400 millió pengős csomagot. Ezt jól mutatja, hogy a bankjegyforgalom 1938-ról 1939-re – azaz egyetlen év alatt – a kétszeresére ugrott. Megjegyzendő, hogy a Magyar Nemzeti Bank lépése az infláció növekedéséhez vezetett. Az infláció megfékezése érdekében a magyar kormány 1939 augusztusában bevezette az állami árszabályozást, azaz árstopot léptetett életbe és minden áremelést külön kormányengedélyhez kötött. Az árak ellenőrzése céljából Árkormánybiztosság néven új hivatali szervezetet hozott létre.

Mint azt korábban láttuk, a 600 milliós csomag feladata a magyar fegyveres erők fejlesztése és felfegyverzése volt. A Honvédelmi Minisztérium 1938 nyarától sorra komoly ipari megrendeléseket adott a hazai ipar számára. A legnagyobb megrendeléseket a Weiss Manfréd, a MÁVAG, a Ganz, a Magyar

11 <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=93800020.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D41#> Letöltés ideje: 2021. 02. 01.

12 Domonkos Endre (2017): Közép- és Kelet-Európa gazdaságtörténete a második világháború idején (1939–1945). Aposztróf Kiadó. Budapest. 51. old.

13 Uo., Lásd erről részletesen a törvény szövegét!

Waggon, a Láng, a Hofherr, a Danuvia, a Fémárú, a Fegyver és Gépgyár és a Wolfner Gyár kapta. De kis- és középüzemek is nyertek megrendeléseket. A magyar iparnak olyan eszközöket – például harckocsik – kellett előállítania, melyeknek a gyártásával korábban nem foglalkozott. Ez a feladat serkentette a magyar gépgyártás-technológiáját. Különösen nagy kihívás volt a két gyorsdandár eszközökkel történő ellátása. Ez konkrétan az alábbi eszközök/felszerelések elkészítését jelentette: 80 könnyű harckocsi, 67 páncélgépkocsi, 1400 terepjáró, 500 tehergépkocsi, továbbá 495 tábori és légvédelmi löveg.¹⁴

Itt jegyezzük meg, hogy ha a gyárak teljesíteni akarták a hadiipartól kapott megrendeléseket, növelniük kellett kapacitásukat. Ezt sok esetben kölcsön felvételével oldották meg. Nézzünk erre két példát! A Weiss Manfréd gyár 1938-ban 6,2 millió pengőt, 1939-ben pedig 16,1 milliót fektetett be kapacitásbővítésbe. A MÁVAG a löveg-megrendelések teljesítése érdekében 1938–39-ben 18,5 millió pengőt fordított kapacitásbővítésre.

Ha a hadsereg létszámát vizsgáljuk, akkor azt rögzíthetjük, hogy 1936–1937-ben a Honvédség 80-85 ezer főt tett ki, ami 1940-re 107 ezer főre duzzadt. Az ún. Huba-hadrend szerint 21 dandárt, illetve három hadseregbe szervezve hét, majd később nyolc, s 1940-től kilenc hadtestet alkotott. A fejlesztés során az ütegek számának megduplázásával megerősítették a tüzérséget, továbbá a repülőszázadok számát 32-re, a gépek számát 247-re emelték.¹⁵

Felállították az ún. gyorshadtestet, amely az alapvetően gyalogságból álló hadtestektől abban tért el, hogy két gépkocsizó és két lovasdandárból állt. Ez a gyorshadtest a magyar hadsereg egyetlen modern és viszonylag gyorsan mozgó alakulata volt. Ennek dacára azt kell mondanunk, hogy felszereltsége nem volt tökéletes. Hiányoztak a közepes harckocsik, míg az olasz Ansaldo harckocsik olyan gyöngék voltak, hogy a hadvezetés a hadrendből történő kivonásuk mellett döntött. A magyar gyárak által előállított Csaba páncélgépkocsik és Toldi könnyű harckocsik 5–13 mm-es páncélzatukkal és 20 mm-es nehézgéppuskáikkal nem feleltek meg a kor követelményeinek.

A többi hadtest esetében problémaként merült fel a gépesítés hiánya; a 118 gyalogos zászlóaljból mindössze 6 volt gépkocsizó, és a tüzérség túlnyomórészt nem gépvontatású, hanem fogatolt volt. Az ellátó- és szállítóoszlopok, a műszaki alakulatok csak minimális mennyiségű gépkocsival rendelkeztek, alapvető szállítóeszközük a szekér volt.

¹⁴ Dombrády–Tóth (1987) 120. old.

¹⁵ Romsics Ignác (2000): Magyarország története a XX. században. Osiris. Budapest. 242. old.

Összegezve az mondhatjuk, hogy a győri program számottevő mennyiségi és minőségi változást hozott a Magyar Királyi Honvédség életébe, amelynek köszönhetően jóval erősebbé vált. Ez azonban nem volt elegendő, a magyar haderőt nem sikerült teljesen a korszerű követelményeknek megfelelő színvonalra emelni.

A fegyverkezési programot az eredetileg meghirdetett öt év helyett két év alatt végrehajtották. Az eredményt a gazdasági élet szempontjából az alábbi számokkal írhatjuk le:¹⁶ Az ipari növekedése 1939-ben 22%-os, míg 1940-ben 11%-os arányt mutatott.¹⁷ Ezen belül jelentős fejlődés történt az alapanyaggyártásban (olajkitermelés, bauxit), a vas- és fémiparban (különösen a gépgyártásban), illetve a textiliparban. A beruházások hatására nőtt az ipar kapacitása, 24 új gyár épült, 441 üzemet jelentősen bővítettek. A beruházások során 100 ezer munkanélküli jutott álláshoz, amivel gyakorlatilag az iparban megszűnt a munkanélküliség.¹⁸ Ráadásul a foglalkoztatás növekedése maga után vonta a fogyasztási igények növekedését is, ami újabb iparágakban (fogyasztási cikkek gyártó ágazatok) eredményezte a termelés növekedését. Végző konklúzióként kijelenthetjük, hogy a győri program hatására 1938–39-ben az egész magyar gazdaságban megkezdődött a fellendülés. Bár ehhez hozzá kell tennünk, hogy ez kifejezetten a hadiipar felfuttatásán nyugvó konjunktúra volt. De mivel a gazdaság más területeit is érintette a hadigazdaság, közvetve más területeket is bevont a fejlesztésbe, így hatása sokkal távolabbra mutatott.

5. Repülőgép-gyártás Csepelen¹⁹

A győri program fontosabb elemei közé tartozott a honvédség létszámának növelése, három hadsereg felállítása, a vegyesdandárok hadtestté szervezése, a páncélos- és gyorscsapatok, illetve a légierő teljes kiépítése.²⁰

16 Kaposi (2002) 318. old.

17 Domonkos (2017) 51–52. old.

18 Gunst Péter (2002): Magyarország gazdaságtörténete. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 105. old

19 Lásd a témára vonatkozóan: Szávai Ferenc (2014): A Daimler-Benz és a Weiss Manfréd üzleti kapcsolatai. In: Majoros István et al. szerk. (2014): Hindu istenek, szíami tigrisek: Balogh András 70 éves. ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék. Budapest. 479. old.

20 Saáry Gábor Levente (2019): A magyar gépkocsizó gyalogság létrejötte és szerepe az 1941. évi Szovjetunió elleni hadműveletekben. MOSZT Könyvek 15. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Történettudományi Intézet Modernkori Oroszország és Szovjetunió Történeti Kutatócsoport. Pécs. 20–22. old.

A hadseregfejlesztés területén komoly problémát jelentett a gépesítettségben való elmaradás a kisantant országokkal összehasonlítva. A fejlesztés megindításához szükséges volt az egymilliárd pengős beruházás meghirdetése.²¹

A győri program egyik fontos szereplője volt a Weiss Manfréd Művek, amely már a 19. században bekapcsolódott a hadiiparba. Kezdetben a hadsereg számára konzervet szállítottak, majd 1890-ben áttértek a töltény- és fegyvergyártásra.²² Mivel a trianoni békeszerződés megtiltotta Magyarországnak a fegyvergyártást és behozatalt, 1920 után a cég átvált a mezőgazdasági gépek és zománcedények gyártására. A 20-as évek második felében titkos kapcsolatba léptek a magyar hadsereggel, és 1927-ben a Weiss Manfréd művek szerződést kötött a magyar állammal repülőmotorok és gépek gyártására. A magyar állam hatmillió pengő támogatást adott a cégnek, illetve 50 repülőgépet is megrendelt. Így született meg a WM Repülőgép és Motorgyár Rt., amely a 30-as évek közepétől erőteljes fejlődésnek indult. Jól mutatja ezt, hogy a repülőgépmotorjaik nagy részét exportálták (francia és jugoszláv megrendelések).

A 30-as években a világ vezető katonai hatalmai úgy vélekedtek, hogy a modern háborúk egyik stratégiai fegyverneme a légierő lesz. A magyar katonai vezetők is felismerték ezt a tendenciát és arra az álláspontra helyezkedtek, hogy magyar hadsereg számára is nélkülözhetetlen a modern légierő kiépítése. Ennek jegyében a magyar kormány 1936-ban Heinkel és Junkers típusú gépeket vásárolt 76 millió birodalmi márka értékben.

A modern háborúban a légierő helyzete rendkívül felértékelődött, eseményeket eldöntő szerepe lehetett. A nemzetiszocialista német mintagyár, a Daimler-Benz²³ igyekezett üzleti érdekeit érvényesíteni, de ez nem volt egyszerű, mert a modern technikai eszközöket a német állam csak korlátozottan bocsátotta mások rendelkezésre. A módszer – hiszen Európa legtöbb állama szeretett volna csúcstechnológiához jutni – a licenz-szerződés volt.

21 Andaházi Szeghy Viktor (2019): Trianontól Bledig: a magyar királyi honvédség szervezése és lehetőségei 1920–1938 között. *Hadtudomány* 2019/3. szám. 22. old.

22 Berend T. Iván–Ránki György (1965): A Csepeli Vasmű rövid története. A gyár megalakulása és fejlődése az első világháborúig. In: Berend T. Iván–Kubinyi András–Ránki György et.al (1965): *Csepel története*. Budapest. 35–48. old.

23 A vállalat történetéről egyik legteljesebb munka: Grunow-Osswald, Elfride (2006): *Die Internationalisierung eines Konzerns. Daimler-Benz 1890–1997. Daimler-Chrysler. Wissenschaftliche Schriftenreihe des DaimlerChrysler Konzernarchivs*. Hg. Niemann, Harry/Feldenkirchen, Wilfried 10. kötet. DaimlerChrysler Konzernarchiv.

A német birodalom üzleti kapcsolatai komplikáció nélküliek voltak Olaszországgal, licenz-megállapodást kötöttek a DB 601 és 605-ös repülőgépmotorra, és emellett szállítási szerződést is kötöttek ugyanezen géptípusokra.

1940-ben korlátlan forgalmat bonyolítottak le Oroszországgal, Bulgáriával, Romániával és Japánnal. Svájjal 1939 októberében kötöttek licenz-szerződést, viszont Svédországgal megszakadtak a tárgyalások, csak 1940 szeptemberében sikerült megállapodni a svéd kormánynak a céggel. Jugoszláviával 1939 novemberben kötöttek ugyanilyen megállapodást, amit az ottani részállításokkal kapcsoltak össze.²⁴

Románia is szeretett volna csúcstechnológiához jutni, ami 1942 nyarán, fontos háborús feladatai miatt, végül sikerült.²⁵ 1940 kora tavaszán a Szovjetunióval élénk kereskedelmi kapcsolatfelvétel volt tapasztalható, különösen a repülőmotorok terén.²⁶

A birodalmi légügyi minisztérium ugyanakkor korlátozta a jugoszláv, a lett, a litván és a norvég szállítási igényeket 1937-ben illetve 1939-ben, sőt az USA Daimler-Benz repülőmotorok iránti licenszigényét sem támogatta.²⁷

Görögországgal 1937-ben sikerült egy hatalmas közlekedési eszközszállítási szerződést megkötni, ugyanígy Spanyolországgal autógyár építése és repülőgépmotor-szerződés volt a napirenden, amit a háború kitörése hiúsított meg, a licenszmegállapodás ügye nyitva maradt. A tengerentúli piac meghódítása is napirenden volt, 1934-ben az ausztrál kereskedelem felmerült, de nem sikerült megvalósítani. Dél-Afrika a tehergépkocsik iránt érdeklődött, de a megállapodás a nemzetiszocialisták külföldi szervezeteinek ellenállásába ütközött.

A dél-amerikai piac megszerzésére irányuló törekvés nem hozott jelentős eredményeket. Hans Dörr DB képviselő a perui, equadori és bolíviai érdeklődést szeretne volna felélénkíteni. A brazil és kínai szállítási szerződéseket különösen a kölni Otto Wolff fejlesztette, 1935-ben a Daimler-Benz céggel együtt a kínai üzletet kiterjesztette. Az ázsiai térségből további kereskedelmi partnere lett a cégnek Japán, különösen személy- és tehergépkocsik, valamint hajómoto-

24 Daimler-Benz Archiv (a továbbiakban DB Archiv) – Kissel Akten - Flugmotoren 8.23. a. - Jugoslawien. Dokument - Vertrag am 15. 11. 1939.

25 DB Archiv - Kissel Akten - Flugmotoren 8.29.a. - Rumänien. Dokument. Lizenzvertrag. 11. 5. 1942.

26 DB Archiv - Kissel Akten - Flugmotoren 8.30.b. Russische Geschäft.

27 DB Archiv - Kissel Akten - Flugmotoren 8.25. Lettland und Litauen.

rok iránt volt részéről érdeklődés. Konkrét eredmény viszont csak a DB 601-es repülőmotor licenszét illetően született.²⁸

A Weiss Manfréd Repülőgép és Motorgyár Rt. Budapest 4 cilinderes 120 lóerős motorokat gyártott, a bristol „Jupiter” típusát különböző változatokban.²⁹

A Weiss Manfréd vállalat a világháború alatt különösen a fegyveriparban ért el komoly eredményeket. Ezzel párhuzamosan acélgyárát nagyban kiépítette, hengeracélt és épületacélt is előállított, illetve nehézkalapácsot. Természetesen az osztrák–magyar haderő számára ágyúkat, közlekedő eszközöket, lövegeket készített. Továbbá nagy fémművet épített, amihez hozzácsatolt egy töltény- és löveggyárat. A trianoni békeszerződés értelmében a magyar fegyveripar jórészt Románia birtokába került, mindemellett rengeteg eszköz tönkrement, vagy megsemmisült. A cég arra kényszerült, hogy a fegyverek mellett, vagy helyett közszükségleti cikkeket gyártson (kerékpárokat, majd motorbicikliket, varrógépeket, tűt, mezőgazdasági gépeket, tűzzománcot) és mindent, amire szükség volt az országban. Később járult ehhez a repülőgép-, majd a páncélos-részleg, az öntödét megnövelték és hozzáépítettek egy könnyűfémöntödét.

1941 tavaszára már akkora méretű volt, mint Genshagen, de oly sűrűn beépített, hogy 26 000 ezer munkást és alkalmazottat foglalkoztatott. A gyáron belül volt egy kórház 300 ágygal, s egy gyermekfoglalkoztató hely 1000 gyermek számára. Mindemellett egy egész sor jóléti célokat szolgáló létesítményt működtetett.³⁰

A Dunai Repülőgépgyár és a Magyar Kereskedelmi Bank 1941 nyarán repülőgépmotorok és gépek gyártására céget alapított. Az igazgatóság elnöki tisztségét Nagy Vilmos töltötte be, a cég tulajdonosai, volt miniszterek, banki képviselők, technikai szakemberek – Rapaich Vilmos, Lázár Andor, báró Weiss Jenő, báró Weiss Alfonz, Korbuly Károly, Dr. Grynaeus Dezső, Lahs Rudolf, Hellebronth Vilmos – voltak. A német gyakorlatnak megfelelő vezető elnök nem volt a cégnél.³¹

A győri program katonai részének egyik fontos eleme volt a légierő fejlesztése. Viszont ezzel kapcsolatban egy furcsa ellentmondásra kell felhívni a figyelmet. Bár a légierő fejlesztése kiemelt feladat volt, a WM Repülőgép és Motorgyártó Rt. hiába várta a Honvédelmi Minisztérium (HM) repülőgépgyártásra vonatkozó jelentős megrendeléseit. Az ellentmondás feloldása abban rejlik,

28 Pohl, Hans–Habeth, Stephanie–Brüninghaus, Beate (1986): Die Daimler-Benz AG in den Jahren 1933 bis 1945. Eine Dokumentation. Stuttgart. 114–120. old.

29 Giger, Hans (1986): Kolben Flugmotoren. Stuttgart. 226. old.

30 DB Archiv - Kissel Akten - 8.36 - Dokument - 1941. 04. 15.

31 DB Archiv - Kissel Akten - 8.36 - Dokument - 1941. 09. 15.

hogy a HM az idővesztés elkerülése érdekében nem tekintette járható útnak a saját repülőgéptípusok konstruálásának és kipróbálásának forgatókönyvét. Ehelyett az irányban tett lépéseket, hogy külföldön vásároljon gyártási licencket, illetve repülőgépeket (vadász- és bombázógepeket). Elsősorban Olaszországgal folytak tárgyalások, de egyrészt az olasz gépek minősége és mennyisége nem volt megfelelő, másrészt a licenceket nagyon magas áron akarták átadni. Így az olaszoktól egyedül a „Re 2000”, magyar néven „Héja” vadászgépsárkány licencét vásárolta meg a magyar állam 1940-ben. A licenc alapján a MÁVAG repülőüzeme 1941-ben kezdett hozzá ezen típus gyártásához.

Mindezek miatt a WM Repülőgép és Motorgyártó Rt. az 1938–1940 közötti időszakban alig részesült a győri programból. Mindössze 128 darab „Sólyom 21” típusú közelfelderítő gép gyártására kapott megbízást a HM-től.

Ez a helyzet 1941 januárjában változott meg gyökeresen, amikor a magyar hadvezetés részéről felmerült annak az ötlete, hogy a magyar repülőgépgyárak – a WM, a MÁVAG és a győri repülőgépgyár – alkalmasak német típusok sorozatgyártására. Az ötletet a német repülőgépipar vezetői kedvezően fogadták.

1941. március 27-én a Weiss Manfréd igazgatói, Dr. Bilitz és Korbuly László mérnök, továbbá Spilka (a Győri Vagon- és Gépgyár mérnöke) Genshagenben tárgyalásokat folytattak a német repülőgépgyártás vezetőivel. A következő nap a magyar küldöttség meglátogatta a Daimler-Benz gyárat Stuttgart-Untertürkheimben, ahol Wilhelm Kissel – a DB elnöke – magyar vendégeivel a DB 605-ös motor licencének átadásáról tárgyalt.³²

A magyar haderőfejlesztést, s hadiipart érintő, 1941. június 6-án megkötött német–magyar repülőgépgyártási szerződés a Messerschmitt Bf 210 romboló- és a Messerschmitt Bf 109F vadászrepülőgépek hazai hadiüzemekben történő gyártására terjedt ki.³³

A licencszerződést 1941. július 10-én kötötték meg Stuttgart-Untertürkheimben a Daimler-Benz Részvénytársaság és a Magyar Honvédelminisztérium között. A HM ezzel megszerezte a jogot a Daimler-Benz DB 605 repülőmotor gyártására. A Daimler-Benz vállalta, hogy a szerződés megkötését követő nyolc hétben a szükséges építési jegyzékeket, megvalósítási terveket, teljes jegyzékeket eljuttatja a magyar félnek. A szerződés tartalmazta azt a szándékot, hogy a

32 Dombrády Lóránd (2006): A magyar katonai vezetés külpolitikai gondolkodása a két háború között. In: Pritz Pál–Sipos Balázs–Zeidler Miklós szerk. (2006): Magyar külpolitikai gondolkodás a 20. században. Magyar Történelmi Társulat. Budapest. 86. old.

33 Dombrády Lóránd (2003): A magyar hadigazdaság a második világháború idején. PETIT REAL Könyvkiadó. Budapest.

magyar honvédelmi minisztérium gondoskodik arról, hogy a megállapodásban foglalt gyártási tevékenységek mielőbb megvalósuljanak, hónap végén pedig jelentést készítenek a magyarországi tevékenységről a Daimler-Benz cégnek. Fontos része volt a megállapodásnak a titoktartási nyilatkozat, amelyben a magyar fél kötelezettséget vállalt arra, hogy a konstrukció elemeit harmadik fél számára nem adja ki. A HM a Daimler-Benz számára 1.500.000 birodalmi márka összeget fizetett az 1950. december 31-ig érvényes licenszszerződésért.³⁴

A megállapodás lényege az volt, hogy a magyar fél által legyártott DB 605 motorok egy jelentős része Németországba került, míg a helyben maradékkal a HM gépeit szerelték fel. A HM ezzel a megállapodással akarta biztosítani, hogy a magyar légierőt korszerű motorokkal szereljék fel. Az időben előreugorva nézzünk egy konkrét számot: a DB 605-ös motorból a háború ideje alatt végül 3398 darab készült, ebből csak 1060 darabot kapott meg a magyar hadsereg, a többi Németországba került.

A HM, mint a gyártási jog birtokosa, megbízta a Weiss Manfréd vállalatot a gyártás lebonyolításával, amelybe más magyar vállalatok (a MÁVAG és a győri gyár) is bekapcsolódtak. A megrendelések teljesítése érdekében a Weiss Manfréd Részvénytársaság a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank támogatásával létrehozta a Dunai Repülőgépgyár Részvénytársaságot. Mindez 35,4 millió pengő befektetést igényelt, az építési és gépipari berendezések értéke 95 millió pengő volt.

Annak érdekében, hogy a Weiss Manfréd cég le tudja gyártani a DB 605-ös motorokat, szükség volt a dolgozók betanítására. Ez Genshagenben meg is történt, 2000 munkást képeztek ki ott, és további 5000 kiküldését tervezték Németországba. Így lehetővé vált, hogy egy éven belül a cég német segítséggel átálljon az új feladatra. 1941 tavaszán a vállalat már olyan nagy volt, mint a genshageni repülőgyár.³⁵ Az új repülőgépgyárat 15 kilométerre létesítették a csepeli központtól, a Horthy-ligetben. Az 1941 szeptemberében megalakult igazgatóságnak a családtagok mellett több magas rangú katona, egykori szolgálaton kívüli miniszter és bankár tagja volt.³⁶

A Daimler-Benz Részvénytársaság, mint nemzetiszocialista mintagyár, valamint a feltürekvő Weiss Manfréd gyár legfontosabb gazdasági együttműködése volt a DB 605-ös gyártására vonatkozó üzlet. Többször feltették Kisselnek, a DB elnökének azt a kérdést, hogy mi a magyarázata annak, hogy a nemzetiszocialista mintagyár együttműködési megállapodást köt a budapesti Weiss Manf-

34 DB Archiv - Kissel Akten - 8.37 - 1941. 07. 10-i irat. Licenc-szerződés – titkos.

35 DB Archiv - Kissel Akten - 8.36 - 1941. 04. 15-i irat.

36 DB Archiv - Kissel Akten - 8.36 - 1941. 10. 15-i irat.

réd céggel? Valószínűleg ennek az a magyarázata, hogy az üzlet mindenképp felett állt, a gazdasági érdek sokszor felülírta a pillanatnyi politikai „szabályokat” is.

1942. februárban felmerült összesen 350 darab Messerschmitt magyarországi gyártásának lehetősége.³⁷ 1942. február 20-án a Dunai Repülőgépgyár RT képviselői Münnich mérnök, Laukó és Sternzya százados meglátogatták a német partnert, hogy Genshagenben a termelés részleteit megbeszéljék. A különböző kezdeti szállítások mellett 1942. áprilisisig 129 darabot, októberig pedig újabb 138 darabot kívántak leszállítani.

A Messerschmitt-programot fokozatosan akarták fejleszteni, egy 1942. június 12–23 közötti budapesti látogatásról írt jelentésből kitűnik, hogy 1943 októberéig több ezerre kívánták felfuttatni a repülőmotor-gyártást. Alapvetően a dugattyúk szállítása miatt csúszott a modernizáció, a munka-előkészítést gyakran kritikának vetették alá a havi jelentések.³⁸ A levelezésből kitűnik, hogy a Weiss Manfréd és a Ganz MÁVAG rengeteg termelési gonddal küzdött.³⁹ Ennek ellenére 1943. június 9–10-én a magyar fél a Messerschmitt céggel megállapodást kötött a speciális repülőprogramról.⁴⁰ 1943. július 5-én Pozsonyban az új Daimler-Benz vezérigazgató kinyilvánította segítőkészségét abban, hogy az anyagbeszerzés területén, a nyersanyagokat illetően támogatni fogja a magyar repülőprogramot.⁴¹

1943 telén a Weiss Manfréd cégnél szénhiány lépett fel.⁴² Adódott más probléma is, a személyi állományt (azaz a szükséges munkaerő biztosítását) illetően nem tudott az üzem végleges megoldást találni.⁴³ Ráadásul a gyár jelentős bombatámadások célpontjává vált, a szövetségesek a gyár nagy részét 1944 húsvétján lebombázták.⁴⁴

Magyarország német megszállása után a Goldberger, Weiss, Chorin és Mautner családi vagyont – keresztházasságok révén ez a négy család jelentős vagyont birtokolt – lefoglalták. 1944. május 17-én Kurt Becher – Himmler gazdasági főtanácsadója – és a Weiss család egy megállapodás-csomagot írt alá. Ennek

37 DB Archiv - Kissel Akten - 4.52 - 1942. 02. 23-i feljegyzés.

38 DB Archiv - Kissel Akten - 4.52. - Jelentés az 1942. 06. 12-én kezdődő budapesti látogatásról. 1942. 06. 26-i irat.

39 DB Archiv - Haspel Akten - 8.5.- 1942. 11. 04-i irat.

40 DB Archiv - Haspel Akten - 8.5 - 1943. 07. 01-i irat.

41 DB Archiv - Haspel Akten - 8.5 - 1943. 07. 17-i irat.

42 DB Archiv - Haspel Akten - 8.5 - 1943. 10. 25-i; 1943. 11. 10-i irat.

43 DB Archiv - Haspel Akten - 8.5 - 1944. 01. 28-i irat.

44 Domonkos (2017) 58. old.

értelmében a család által 25 évre átadott részvények felhasználásával az SS egy új holdingot hoz létre (a német fél 25 év után a család részvényeit visszaszolgáltatja). Ennek fejében – ellenszolgáltatásként – a németek lehetővé tették a családtagok Portugáliába és Svájcba történő utazását és letelepedését, továbbá 600.000 amerikai dollárt és 250.000 birodalmi márkát is juttattak nekik.⁴⁵ Ezzel a megállapodással a németek megszerezték a magyar ipar legfontosabb egységét – a csepeli gyáróriást –, annak mintegy 50%-át.

A németek azonban csak rövid ideig használhatták a csepeli gyárat, 1945. január 5-én a szovjet csapatok elfoglalták a Csepel-szigetet, és az üzemet azonnal szovjet katonai parancsnokság alá helyezték.

6. Összegzés

A legújabb szakirodalomban is megjelenik már a Horthy-korszak gazdaságának árnyaltabb bemutatása, miszerint főleg Maddison adatai alapján a 20. század elején kis mértékben közeledett Magyarország a nyugat-európai gazdasághoz, a folyamat az első világháború éveiben csúcsosodott ki, amikor a magyar fejlődési szint a nyugat-európai átlag 60,4%-át tette ki. A világgazdasági válság előestéjén elérte az 57,1%-ot, azután 1939-ben a nyugat-európai átlag 58,3%-át, ami az első világháború előtti időszak relatív gazdasági fejlettséget jelentette.⁴⁶

A győri programnak valójában jelentős gazdaságélénkítő hatása volt, konjunktúrát teremtett, habár a hadseregfejlesztési célokat szolgálva az terjedt el, hogy végrehajtása elsősorban a fegyverkezés céljait szolgálta. A befektetések a magyar ipar húzóágazataiban történtek – az elektronikában, a gumiabroncs-gyártásban és a finommechanikai gépgyártásban. A fenti versenyképes ágazatok fejlesztése előnyös volt a többi ágazat számára, mert visszahatottak azok fejlődésére is. 1939-ben az ipari termelés példátlanul, 21%-kal emelkedett. A győri program sikerét bizonyítja, hogy egy évvel meghirdetése után teljesítését a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács öt évről kettőre rövidítette le a beruházási előirányzat egyidejű 60%-os emelése mellett.⁴⁷

45 Karsai Elek–Szinai Miklós (1961): A Weiss Manfréd-vagyon német kézbe kerülésének története. Századok 1961/4–5. szám 680–719. old.

46 Tomka Béla (2011): Gazdasági változások és a fogyasztás alakulása a huszadik századi Magyarországon In: Kovács Kiss Gyöngy – Romsics Ignác szerk. (2011): A mi 20. századunk. Komp-Press Kiadó–Korunk. Kolozsvár. 168. old. táblázat.

47 Ungváry Krisztián (2012): Magyarország II. világháborús szerepvállalása. Korunk 2012/11. szám 37–45. old.

A Győrben meghirdetett egymilliárdos beruházási program, ami közben négy és félmilliárd pengő összegre emelkedett, elsősorban a trianoni területen tette lehetővé a kedvező gyáripari fejlődést. A legsúlyosabb termelési és értékesítési feltételek mellett is elősegítette a gyáripar kielégítő foglalkoztatását, az iparvállalatok beruházásait, új ipartelepek létesítését. Az ipartelepekbe befektetett állótőke értéke öt év alatt közel 300 millió pengővel gyarapodott, a termelés értéke pedig csaknem kétmilliárd pengővel emelkedett.⁴⁸

48 Farkasfalvi Sándor (1942): Statisztikai Szemle 1942/9. szám 559–577., 565. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Levéltári források

DB Daimler Benz Archiv - Kissel Akten - Stuttgart-Untertürkheim

DB Daimler Benz Archiv - Haspel Akten - Stuttgart-Untertürkheim

Kézikönyvek

Czoch Gábor et al. szerk. (2003): Magyar gazdaságtörténeti szöveggyűjtemény XVIII–XX. század. Aula Kiadó, Budapest.

Szterényi József szerk. (1929): Közgazdasági Enciklopédia II. kötet. Athenaeum irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Kiadása. Budapest.

Feldolgozások

Andaházi Szeghy Viktor (2019): Trianontól Bledig: a magyar királyi honvédség szervezése és lehetőségei 1920–1938 között. Hadtudomány 2019/3. szám 15–23. old.

Berend T. Iván–Ránki György (1965): A Csepeli Vasmű rövid története. A gyár megalakulása és fejlődése az első világháborúig. In: Berend T. Iván–Kubinyi András–Ránki György et al. szerk. (1965): Csepel története. Budapest. 35–48. old.

Berend T. Iván–Ránki György (1958): Magyarország gyáripára a második világháború előtt és a háború időszakában 1938–1944. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Csikós-Nagy Béla (1996): A XX. század magyar gazdaságpolitikája. Tanulságok az ezredfordulón. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Dombrády Lóránd (2003): A magyar hadigazdaság a második világháború idején. PETIT REAL Könyvkiadó, Budapest.

Dombrády Lóránd (2006): A magyar katonai vezetés külpolitikai gondolkodása a két háború között. In: Pritz Pál–Sipos Balázs–Zeidler Miklós szerk. (2006): Magyar külpolitikai gondolkodás a 20. században. Magyar Történelmi Társulat, Budapest.

Dombrády Lóránd–Tóth Sándor (1987): A Magyar Királyi Honvédség 1919–1945. Zrínyi Kiadó, Budapest.

Domonkos Endre (2018): Az ipari fejlődés sajátosságai a Horthy-korszakban. In: Domonkos Endre szerk. (2018): Kelet-Közép-Európa politikai és gazdasági fordulatai a rövid XX. században. A Budapesti Gazdasági Egyetem és a VERITAS Történetkutató Intézet közösen szervezett, 2018. április 13-i nemzetközi konferenciájának tanulmánykötete. Budapest. BGE-VERITAS. 112–130. old.

Domonkos Endre (2016): Közép- és Kelet-Európa gazdaságtörténete a két világháború között. A félperiféria és a világgazdasági folyamatoktól való elzárkózás. Aposztróf Kiadó, Budapest.

Domonkos Endre (2017): Közép- és Kelet-Európa gazdaságtörténete a második világháború idején (1939–1945). Aposztróf Kiadó, Budapest.

- Farkasfalvi Sándor (1930):** Erősebb-e a gyáripárunk, mint a háború előtt? Statisztikai Szemle 1930/1. szám 20–28. old.
- Farkasfalvi Sándor (1942):** Statisztikai Szemle 1942/9. szám 559–577. old.
- Giger, Hans (1986):** Kolben Flugmotoren. Stuttgart.
- Grunow-Osswald, Elfride (2006):** Die Internationalisierung eines Konzerns. Daimler-Benz 1890–1997. DaimlerChrysler. Wissenschaftliche Schriftenreihe des DaimlerChrysler Konzernarchivs. Hg. Niemann, Harry – Feldenkirchen, Wilfried 10. kötet. DaimlerChrysler Konzernarchiv.
- Gunst Péter (2002):** Magyarország gazdaságtörténete. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Honvári János (2001):** Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig. Aula Kiadó. Budapest.
- Kaposi Zoltán (2002):** Magyarország gazdaságtörténete. Dialóg Campus Kiadó. Budapest-Pécs.
- Karsai Elek–Szinai Miklós (1961):** A Weiss Manfréd-vagyon német kézbe kerülésének története. Századok, 1961/4–5. szám 680–719. old.
- Pohl, Hans–Habeth, Stephanie–Brüninghaus, Beate (1986):** Die Daimler-Benz AG in den Jahren 1933 bis 1945. Eine Dokumentation. Stuttgart.
- Romsics Ignác (2000):** Magyarország története a XX. században. Osiris. Budapest.
- Saáry Gábor Levente (2019):** A magyar gépkocsizó gyalogság létrejötte és szerepe az 1941. évi Szovjetunió elleni hadműveletekben. MOSZT Könyvek 15. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Történettudományi Intézet Modernkori Oroszország és Szovjetunió Történeti Kutatócsoport. Pécs.
- Szávai Ferenc (2014):** A Daimler-Benz és a Weiss Manfréd üzleti kapcsolatai. In: Majoros István et al. szerk. (2014): Hindu istenek, szíami tigrisek: Balogh András 70 éves. ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék. Budapest.
- Tomka Béla (2011):** Gazdasági változások és a fogyasztás alakulása a huszadik századi Magyarországon. In: Kovács Kiss György–Romsics Ignác szerk. (2011): A mi 20. századunk. Komp-Press Kiadó–Korunk. Kolozsvár. 101–179. old.
- Ungváry Krisztián (2012):** Magyarország II. világháborús szerepvállalása. Korunk 2012/11. szám 37–45. old.

Internetes források

<https://mek.oszk.hu/02100/02185/html/346.html>

<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=93800020.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D41#> Letöltés ideje: 2021. 02. 01.

BABUCS ZOLTÁN

HORTHY MIKLÓS BEVONULÁSA BUDAPESTRE, ÉS ANNAK KÖZVETLEN ELŐZMÉNYEI

1. Bevezetés

Történelmünk egyik mélypontja 1919 augusztusában következett be, amikor a Magyarországi Tanácsköztársaság kártyavárszerű összeomlása után „vérszemet” kapott román királyi hadsereg a bolsevizmus elleni harc jelszavának hangoztatásával nemcsak a Duna–Tisza közét, hanem Budapestet és a Dunántúl északkeleti részét is megszállta. A Nagy Háború és a forradalmi téboly által morálisan, valamint gazdaságilag tönkretett és kirabolt országgal az antant mielőbb békét akart kötni, ezért a Magyar Nemzeti Hadsereg fővezérét, Horthy Miklós altengernagyot támogatta a konszolidálásban és a rendcsinálásban.¹

Ezen rendcsinálás egyik fontos eseménye volt Horthy Miklós bevonulása Budapestre. Tanulmányunkban ezen eseménysort és annak szegedi és siófoki előzményeit tekintjük át.

2. Előzmények 1: Szeged

Kun Béla és elvtársainak bukása után három hatalmi és politikai tényező akarta átvenni az ország vezetését: Budapesten a rövid életű Peidl Gyula-féle kabinet és József királyi herceg kormányzósága után a Friedrich István vezette kormány, a román királyi hadsereg, amely az ország területének döntő részére rátette kezét és megkezdte a módszeres kifosztást, Szegeden pedig a Pattantyús-Ábrahám Dezső-féle ellenforradalmi kormány. A versengésből azonban a szegedi ellenkormány által felállított Magyar Nemzeti Hadsereg fővezére,

¹ A kérdéskörrel alapkünnnek tekintjük Pilch Jenő (é. n.): Horthy Miklós. A tízéves kormányzói évfordulóra. Nemzeti Örökség Kiadó. Budapest. 83–203. old; Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919–1924. Attaktor Kiadó. Máriabesnyő. 9–16. old; Ravasz István (é. n.): Magyarország és a Magyar Királyi Honvédség a XX. századi világháborúban 1914–1945. Püldlo Kiadó, H. n. 34–36. old; Ravasz István – Szijj Jolán szerk. (2000): Magyarország az első világháborúban. Lexikon A–Zs. Petit Real Kiadó. Budapest.

Horthy Miklós altengernagy – a Monarchia hadiflottájának utolsó parancsnoka – került ki győztesen, aki függetlenítette magát az Ábrahám-kormánytól, és augusztus 16-án a „homo regius”, József királyi herceg és Friedrich előtt letette az esküt, mint az összes nemzeti fegyveres erő és terület főparancsnoka. Így válhatott a Nemzeti Hadsereg a hatalom egyedüli letéteményesévé, elnyerve az antant támogatását is.

A magyar Vörös Hadsereg felvidéki hadjáratának idején Szegeden, második ellenkormány megalakításakor gróf nagykárolyi Károlyi Gyula felkérte hadügyminiszternek nagybányai Horthy Miklós altengernagyot, aki kalandos úton jutott el Kenderesről Szegedre, ahol szavaival élve *„a magyar Géniusz bontja ki szárnyait egy második honfoglaláshoz”*.²

Szűkebb törzsének egyik tagja, Kozma Miklós huszár százados naplója szerint Gömbös Gyula vezérkari százados – aki maga javasolta, hogy Horthyt nevezék ki hadügyérnek – jelentette ki, hogy *„Horthy hadügyminisztersége nemcsak azért szerencse, mert a legarravalóbb ember jutott erre a helyre, hanem azért is, mert tengerész és admirális. (...) mi lenne itt, ha véletlenül tábornok lenne! Már jelentkezett volna egy csomó tábornok, aki a sematizmust előszedve, kikeresné a rangviszonyt és (...) kijelentené, hogy »ich übernehme das Kommando!« [átveszem a parancsnokságot!]*”³

Szegeden már májusban megkezdődött egy nemzeti haderő, a Magyar Nemzeti Gárda szervezése a helyi tisztek vezetése alatt, de a Nemzeti Hadsereg megszületése Horthy nevéhez fűződik. Az új hadsereg alapját az 1918. október 31. előtti szegedi II. honvédkerületi parancsnokság és annak csapatai, a báró Fejérváry Géza gyalogsági tábornok nevét viselő, papagájzöld hajtókat és sárga gombokat viselő szegedi 46. közös és a szegedi 5. honvéd gyalogezred állománya jelentette.⁴

Május 5-én Szombathelyi Béla gyalogos alezredes, szegedi körletparancsnok aznapi parancsával vette kezdetét a nemzeti haderő felállításának folyamata. E szerint *„minden vörös jelvény viselése tilos, a sapkarózsán a nemzetiszín viselése kötelező, a régi rendfokozati jelzések újra felvarrandók. Elrendeli a kötelező tisztelgést és a kitüntetések viselését, életbe lépteti a szabályzatokat, eltiltja az »elutárs« megszólítást, megszünteti a bizalmi rendszert, helyreállítja a parancsnok fegyelmi*

2 Kozma Miklós (2019): Az összeomlás 1918–19. Kárpátia Stúdió. Köröstárkány–Kápolnásnyék. 283. old.

3 Kozma (2019) 260. old.

4 Szakály Sándor (2010): A Nemzeti Hadsereg 1919–1922. Rubicon, 2010/5–6. szám. 92. old. Tóth Marcell (2019): A forradalom és az ellenforradalom városa. Szeged, 2019/5. szám. 33–34. old.

*fenyítőhatalmát, eltilt minden politizálást, agitációt, elrendeli az ünnepélyes nemzeti eskü letételét, helyreállítja a fegyverhasználati jogot és a tisztek számára a régi becsületügyi eljárását.”*⁵

Két nappal később a szegedi vöröskatonákat lefegyverezték és elfoglalták a Mars téri kaszárnyát. Az akció vezetésével Diendorfer Miksa alezredes Potytyondy Károly őrnagyot bízta meg. Miközben Pottyondy tisztjei felsorakoztatták a legénységet a laktanyaudvaron, a Katonai Mária Terézia Rend lovagkeresztjével kitüntetett fiatal gyalogos százados, báró Heim Géza vezette 72 fős (ebből 16 személy zsidó vallású) tartalékos tiszti század lefegyverezte az őrséget és megszállta az őrzőpostákat. A kommunistákat a Csillag börtönbe vitték, a többi katona felesküdt a nemzeti zászlóra.⁶

A hadseregszervezés akkor gyorsult fel, amikor június 6-án Horthy hadügyminiszter letette hivatali esküjét, és munkához látott. Három nappal később, június 9-én adta ki a Nemzeti Hadsereg szervezésére vonatkozó irányelveit tartalmazó 40/1919.1 számú rendeletét, amelyből érdemes idéznünk a legfontosabb pontokat: *„A vörös terror leküzdésére, valamint a törvényes rend és biztonság helyreállítása céljából »Magyar Nemzeti Hadsereg« felállítását rendelem el. (...) 1. A magyar nemzeti hadsereg a magyar nemzetet szolgálja s, mint ilyen a nemzeti kormánynak honvédelmi és rendfenntartó eszköze. 2. A magyar nemzeti hadsereg pártérdekeket nem szolgálhat. 3. A magyar nemzeti hadseregben tényleges szolgálatot teljesítő egyének a politikai pártéletben részt nem vehetnek. 4. A magyar nemzeti hadsereg az általános hadkötelezettség alapján nyer kiegészítést. 5. A magyar nemzeti hadseregben teljesített szolgálat különös anyagi viszonyok biztosítása nélkül erkölcsi és hazafias kötelesség. 6. A magyar nemzeti hadseregben a tisztek és alisztek viselik rangjelzésüket és kitüntetéseiket.”*⁷ 7. A magyar nemzeti hadseregben a fegyelem és a szolgálati rend a honvédség szabályai szerint biztosítandók. Az 1918. október hó 31. óta szétzüleesztett katonai szervezet a legnagyobb szigorral mielőbb helyreállítandó (...) 8. A magyar nemzeti hadsereg jelvényei a tábori öltözeten

⁵ Kozma (2019) 264–265. old.

⁶ Jankovich Arisztid (2019): A Nemzeti Hadsereg (1919). Jegyzetelte és a kísérő tanulmányt írta: György Sándor. Szülőföld Kiadó–Trianon Múzeum. H. n. 32–40., 204–205. old.; Kozma (2019) 267. old.; Shvoy Kálmán (1983): Shvoy Kálmán naplója es emlékirata 1918–1945. Sajtó alá rendezte, a bevezető szöveget írta, magyarázó jegyzetekkel ellátta Perneki Mihály. Kossuth Könyvkiadó. Budapest. 44–47. old. Tóth Marcell (2020): A katonatiszt és a rendőrkapitány – Két testvér az ellenforradalmi Szegeden. Köztes-Európa, 2020/1. szám. 98. old.

⁷ Ennek hangsúlyozására azért is szükség volt, mert a tanácskommün eltörölte a korábbi rangjelzéseket és nem engedte a kitüntetések viselését.

nemzetiszínű kokárda a sapkán, és egy négyszögletű nemzetiszínű szalag a bal zubbonyzseb belső szélének közepén, a zubbonyzseb középső vonaláig, köpenyen a bal gombsor 2. és 3. gombjának vonalától a test középvonala fölé 5 cm hosszúságban. 9. A magyar nemzeti hadsereg alakulásai önálló zászlóaljakra, huszárszázadokba és ütegekbe foglaltatnak össze és az alakulólhely utáni elnevezést viselik (...) 10. A magyar nemzeti hadsereg egyelőre alakul: a megbízható hivatásos tisztekből és altisztekből, amennyiben ezek nem lépték át az 50. életévet és 1918. október 31-én katonai szolgálatot teljesítettek, valamint a csapattestek állományában legalább 12 havi arcvonalszolgálatot teljesítettek, vagy pedig vezérkari szolgálatot vezettek, továbbá azok, akik megsebesültek, de nem rokkantak (...) Ezen hivatásos tisztek és altisztek által alkotott köröket elsősorban önként jelentkező tisztek által és a legénységből kell kiegészíteni, akik az ellátáson kívül más különös anyagi előnyben nem részesülnek. Csak akkor, ha az önként jelentkezők száma nem lesz elégséges a tervbe vett kötelékek felállításához, következik idősebb évfolyamok behívása.”⁸

A toborzáshoz először a franciák jóindulatát kellett megnyerni. Előbb egy 1300 fős kontingens felállítása történt meg, ami augusztus elejére 3500 katonára emelkedett. Horthy Pattantyús-Ábrahám új ellenkormányából kimaradt, július 12-én kapta meg a Nemzeti Hadsereg fővezérségét. Felállította a főparancsnokságot – amely augusztus 9-én Fővezérséggé alakult át –, a kormány engedélyével függetlenítette magát, mint ahogy 1918 végéig független volt a császári és királyi Armeeoberkommando (Hadsereg főparancsnokság) is. Kiáltványt bocsátott ki, amely szerint: *„A nemzeti kormány bizalma folytán a mai napon átvettem az összes magyar nemzeti haderők fővezérletét. Szívem mélyéből forrón üdvözlöm a fajunk színe-javából alakult katonaságot. Bajtársak! Nehéz időben, a sors csapásaitól sújtva, keserű hontalanságban vettük ismét kezünkbe a nemzeti színű zászlót, hogy diadalra vigyük a hazánkat megsemmisítéssel fenyegető bolsevisták ellen. Küzdelmünk nehéz lesz, de bízom a magyarok Istenében, hogy nem fogja elhagyni igaz ügyünket. Bízom a ti acélos akaratotokban, a ti önfeláldozó hazafiságotokban, a ti kipróbált bátorságotokban és ügyességetekben. A ti összetartó, vállvetett igyekezetetek fogja meghozni a hazának a szabadulást és megváltást. Ne feledjétek, hogy egy ezeréves nemzet utolsó hatalmas reménysége, imája, sóhaja ti vagytok. De lesújtó kardja is, ha kell. Midőn Isten áldását kérem a nagy vállalkozásunkra, meghatottan és reménnyel indulok veletek a közös munkára.”⁹*

Horthy ezen időszakról így vallott: *„Egyedüli célom az volt, hogy ennek a magyar seregnek a segítségével megszabadítsam Magyarországot a kommunista rémuralomtól, mert ennek kegyetlenkedései és gonosztettei állandóan fokozódtak.*

⁸ Jankovich (2019) 53–54. old.

⁹ Kozma (2019) 333–334. old.

Nagy jelentőségű volt, hogy ezt az annyira szükséges tisztogatást ne a külföldi hatalmak, hanem mi magunk hajtsuk végre. Ez azonban sehogyan sem egyezett a franciák, még kevésbé a csehek terveivel. Már bevetésre alkalmas csapattal rendelkeztem Szegeden, de ezt nem engedték Budapestre vezetni, mikor a román hadsereg nyomása és a szövetségesek párizsi legfelsőbb tanácsának ultimátuma Kun Béla kormányát lemondásra kényszerítette.”¹⁰

Augusztus elején Paul de Lobit tábornok, a magyarországi francia csapatok parancsnoka engedélyezte a Nemzeti Hadsereg átvonulását a Dunántúlra, így Horthy ott akarta megállítani a románok további előrenyomulását. Megérkezett Szombathelyre Lehár Antal ezredes kontingense Ausztriából,¹¹ a hadsereg tovább erősödött (például a Székely dandárral¹²), visszaállították a régi honvéd katonai közigazgatást, megkezdődött a magyar Vörös Hadseregben szolgált tisztek és tiszthelyettesek igazoló eljárása, a legénységi állományt előbb toborzás, később sorozás útján kívánták gyarapítani.

3. Előzmények 2: Siófok

A Fővezérség Siófokra települt át, a szegedi ellenkormány beszüntette működését, így a Friedrich-kormány működött tovább. József „apánk” kérésére kormányzósága idején, augusztus közepén kinevezte Horthyt az összes magyar csapatok főparancsnokává, aki rögvest kiáltványt bocsátott ki, amelyben üdvözölte *„mindazokat a mélyen hazafias tiszteket és csapatokat, akik a nemzeti zászló köré gyűltek. Abban a büszke tudatban és azzal a reménnyel veszem át a vezetést, hogy mindenki a lehető legjobb képessége szerint, a nagy közös feladatunk érdekében mellettem fog állni.”*¹³

A Nemzeti Hadseregbe önként jelentkezők túlnyomó többsége a megszállt területekről érkezett, főként tisztek és altisztek, belőlük hozták létre a tiszti

¹⁰ Horthy Miklós (1990): Emlékirataim. Európa Kiadó. Budapest. 125–126. old.

¹¹ Lehár Ferenc zeneszerző öccse, Lehár Antal ezredes a Nagy Háború végén Ausztriában rekedt tisztekből, altisztekből és alakulattörödékekből szervezte meg az általa vezetett, 1100, majd 2600 főt számláló Lehár-kontingenst. Jankovich (2019) 213. old.; Kozma (2019) 343., 405. old.

¹² Gottfried Barna – Nagy Szabolcs (2018): A Székely Hadosztály története. Gutenberg Kiadó. Csíkszereda. 178–182. old.; Koréh Endre (2000): „Erdélyért” – A székely hadosztály és dandár története 1918–1919. Magyar Ház. Budapest. 405–455. old.

¹³ Schmidt-Pauli, Edgar von (2019): Horthy Miklós. Tengeri nagybíró, népi hős és kormányzó. Máthé Erika magánkiadása. Budapest. 137. old.

századokat (parancsnokaik: Prónay Pál huszárszázados, Ostenburg-Moravek Gyula gyalogos százados, Madary Antal gyalogos őrnagy stb.), felállítottak egy hadosztálytörzset és több csapattest keretét, hogy azok sorait toborzás vagy sorozás útján töltsék fel. Az új hadsereg egyre gyarapodott, létszáma októberre elérte a harmincezer főt, egyenruházati, fegyverzeti és felszerelési téren titkos vásárlások történtek, így például a lövegeket Ausztriából Trunkhahn Lipót, a Magyar Textilművek vezérigazgatója szerezte be. A pénzügyi hátteret a tehetősebb rétegek – például a zsidó nagytőkések – adományai, valamint a bankszámlák zárolása révén sikerült biztosítani.¹⁴

Itt említjük meg, hogy a Lenin-fiúk tevékenysége váltotta ki az ún. „fehérterror”, amelyet aztán Bécsbe emigrált kommunisták nagyítottak fel és kürtölték világgá, hogy felmentsék a „vörös gróf”, Károlyi Mihály ország- és nemzetvesztő politikáját, a tanácskommün időszakát és minimalizálják a vörösteror rémtetteit. Amíg a vörösteror az államgépezet részeként működött, addig a „fehérterror” tiszti különítmények és szélsőséges szervezetek tevékenységeként definiálható.¹⁵ A „fehérterror” pogromjait Nathan Horowitz amerikai ezredes vizsgálta ki és megállapította, hogy annak a hadsereg nem volt részese (Tegyük hozzá, hogy a különítmények tiszti állományának egy része izraelita vallású volt).

Az antant képtelen volt megállítani a románokat, így Horthy Gheorge Mărdărescu hadosztálytábornokkal kötött egyezményt, amely szerint a román hadsereg megáll a Győr–Adony közötti vonalon, de ennek betartására végül fegyvert kellett használni: augusztus 29-én Horthy katonái Győrig szorították vissza a románokat.

A megszállóknak eszük ágában sem volt betartani a megállapodást, olyan kormányt akartak, amely a magyar–román egyesülést pártolja. Erre még a szociáldemokrata Peyer Gyula is rájátszott, aki félve a felelősségrevonástól, arra kérte a románokat, hogy Budapestet ne adják át. A békekonferencia nyomására szeptember 23-án a román Nagyvezérkar végül beszüntette a hadjáratot és október 4-én a románok megkezdték a Dunántúl kiürítését. Székesfehérvár

14 Erdeős László (2007): A magyar honvédelem egy negyedszázada 1919–1944. I–II. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő–Gödöllő. Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és az utószót írta: Babucs Zoltán. I. 132. old.; Jankovich (2019) 100. old.; Zetényi Csúás Ferenc (2018): A Nemzeti Hadsereg. Vitéz nagybányai Horthy Miklós 150. születésnapjára. HK Hermanos Kiadó. Szeged. 83. old.

15 Babucs Zoltán (2020): Rendcsinálás „acélseprűvel” – az úgynevezett fehérterror. Veszprémi Szemle, 2020/1. szám. 3–7. old.; Jankovich (2019) 100–101. old.; Ravasz (é. n.) 36–38. old.; Szakály (2010) 101. old.

október 12-én lett ismét magyarrá. Horthy székesfehérvári bevonulási ceremóniája szolgált a budapesti bevonulás mintájául.

4. A budapesti bevonulás

Ősszel a békekonferencia Legfelsőbb Tanácsa megbízásából Sir George Russel Clerk folytatott tárgyalásokat Budapesten. Horthy kijelentette, nem lesz katonai diktatúra és aláveti magát az újonnan alakuló koncentrációs kormánynak, ekkor a párizsi békekonferencia engedélyezte a Nemzeti Hadsereg bevonulását, annál is inkább, mert a fővezér csapatai jelentették az egyedüli biztosítékot arra vonatkozóan, hogy az országban, ha „acélseprűvel” is, de rendet lehet teremteni.

A Lehár-kontingens november 14-én érkezett meg Budára. A románok ekkor üritették ki a fővárost, ahol statárium lépett életbe. A Nemzeti Hadsereg alakulatai megszállták a stratégiai fontosságú pontokat, miközben a rendőrség kommunistagyanús egyéneket tartóztatott le, ugyanis baloldali mozgolódástól lehetett tartani. Budapest utcáin mindenütt Manno Miltiades Horthy! plakátját és Horthy kiáltványát lehetett látni.

A fővezér bizalmas parancsot is kiadott: *„Az ország érdeke megkívánja (...), hogy a hadsereg (...) a legkiválóbb benyomást gyakorolja. Ez csak úgy lehetséges, ha a hadsereg – mint a törvényes rend megtestesítője – tartózkodik minden cselekedettől, mely nem az ő megszabott hatáskörébe tartozik.”*¹⁶

A kelenföldi pályaudvarra november 16-án reggel érkezett meg Horthy. *„Borús őszi nap volt ez, és hideg záporosó söpört végig Budapest utcáin. (...) Szorosán egymás mellett állt a járdákon Budapest lakossága, és mindenhol, ahol Horthy megjelent, véget nem érő ujjongással fogadták (...)”*¹⁷ – írta a későbbi kormányzó életrajzírója, Edgar von Schmidt-Pauli.

Az almásderesen ülő Horthyt a Prónay-különítmény tisztjei kísérték, mögötte a vezérkarfőnök, bádoki Soós Károly vezérőrnagy és a Fővezérség lovagolt, utánuk a szegedi 1. gyalogezred masírozott Diendorfer Miksa alezredes parancsnoksága alatt. A Gellért téren levett főveggel a díszmagyarba öltözött Bódy Tivadar polgármester köszöntötte Horthyt, aki lóhátról válaszolva tetemre hívta a bűnös Budapestet, amely *„megtagadta ezeréves múltját, (...) sárba tiporta koronáját, nemzeti színeit, és vörös rongyokba öltözött”*.¹⁸

¹⁶ Szakály (2010) 101. old.

¹⁷ Schmidt-Pauli (2019) 144–145. old.

¹⁸ Schmidt-Pauli (2019) 146. old.

Ezután a hadsereg és a civil tömeg a Ferenc József hídon át vonult tovább Pestre. A Kálvin téren cigányzenészek a Himnusz-t játszották, a bazilikánál pedig a királpártiak üdvözölték Horthyt.

Az Országházhoz érkezőket a lépcsőkön álló Friedrich-kormány, az antant képviselői, továbbá gróf Apponyi Albert és gróf Teleki Pál várta. A miniszterelnök köszöntötte Horthyt, aki így válaszolt: *„Hosszú, nehéz, rögös úton jutottunk ide, e térre, ahol éppen egy évvel ezelőtt bízták az ország sorsát egy olyan emberre, aki hazánkat a sír szélére juttatta. Hogy mik voltak indító okai, nem kutatom. De hogy nem ismer a világtörténelem egy második alakot, aki hazájára annyi fájdalmas megaláztatást, oly abszolút anyagi romlást, annyi keserűséget és oly szegényt hozott volna, ahhoz kétség nem fér. A forradalom nemcsak szabadságot, jogot és kenyeret nem adott a népnek, hanem a mindennél jobban áhított békét sem hozta meg. Egy előnye volt csupán, hogy megismertük a destruktív erők működésének egész alakját és láttuk, hogy tud egy életerős, virágzó országot a demagógia szétzúllasztani és pocsolóba tiporni. Ezt a leckét megtanultuk, a poharat kimerítettük fenéig. A hosszan tartó szétzúllási processzustól a felépítés is hosszantartó lesz. Ha tartamát meg akarjuk rövidíteni, akkor ki kell irtanunk minden mérget a nemzet testéből és össze kell fogni minden magyar hazafinak egy szent cél érdekében, amelynek két pillére: a nemzeti eszme és a keresztény morál. Mindenekelőtt meg kell szűnni a széthúzásnak, hogy az ezer jelszóval agyonagitált lakosság nyugvópontra juthasson. A nemzeti hadsereg, mint egy test egy lélek áll szilárdan, önzetlenül a haza szolgálatában és győzelemre fogja segíteni a keresztény világnézetet a tisztességnek, a becsületnek és az igazságnak uralmát. Fegyvereinek oltalma alatt a nemzet minden rétege megkezdheti megint az oly szükséges termelő munkát, mellyel egy szebb, boldogabb, viruló Magyarországot akarunk felépíteni. Mikor most az oltár előtt kérjük a magyarok Istenét, hogy ezen nehéz munkánkban segítségünkre legyen, csak egy szent gondolat egyesít: Éljen a haza!”*¹⁹

A tábori misét Csernoch János esztergomi hercegprímás pontifikálta, azután a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége nevében Tormay Cécile író-nőadományozott zászlót a Nemzeti Hadseregnek, amelyet a hercegprímás a hadsereg többi hadijelvényével együtt megáldott, és a felekezetek püspökei is beszédet mondtak. A fővezér a következő szavakat intézte a hölgyekhez: *„Fogadják a magyar nemzeti hadseregnek felajánlott szép zászlóért katonáim nevében mély hódolattal és hálával teljes köszönetemet. Mikor a hölgyek itt megjelentek és átnyújtották nemes ajándékukat, lelkemben szomorúan szép napok emlékei elevenedtek fel. Az emlékezés levisz a Tisza partjára, Szegedre, ahol négy hónappal ezelőtt fűlő*

19 A Nemzeti Hadsereg bevonulása Budapestre. Délmagyarország, 1919. november 18. 1. old.

bizalommal és aggódó reménységgel ugyancsak a magyar hölgyek az első zászlót átadták a nemzeti hadseregnek. Csak pár száz katonáim volt még akkor, de megaluvást nem ismerő, büszke és elszánt magyar valamennyi és én lelkesülve, nem félő, aggódó, de dacos bizalommal eltelve fogadtam meg velük együtt a zászlóval kezemben, hogy »ezzel vagy ezen!« Vagy ezzel szerezzük vissza hazánkat, vagy ez lesz a szemfedőnk és »ezzel« jöttünk be magasra emelve Budapestre, az ország fővárosába. Azóta a zászló alatt az egykori pár száz lelkes katona sok ezerre nőtt meg. Azonban még nem vagyunk a célnál. Pestről még tovább is kell mennünk. Magasra tartjuk a zászlót a régi dacos bizalommal, a régi jelszóval: »Ezzel vagy ezen!«”²⁰

A magyar ifjúság nevében a miniszterelnök lánya köszöntötte a fővezért, végül az ünnepséget a téren felsorakozott csapatok díszmenete zárta.

5. Zárszó

Új korszak kezdete volt ez, amelyről Schmidt-Pauli az alábbiakat fogalmazta meg: „A történelmi hazugságok között az egyik legismertebb, ami nagyon mélyen befészkelte magát a felszínes történelmi irodalomba, amikor a Horthy-rendszer kifejezést a fehérterrorral azonosítják. A Horthy-rendszer címkét egy igazságosabb történelemtudós csakis azzal értelmezné, amit Horthy [al]tengernagy kormányzósága alatt értek, vagyis az ország megtisztítását a tőle teljesen idegen bolsevik elemektől; a közrend helyreállítását; egy olyan rendszer kiépítését, amely a fegyelem, rend, nevelés és erkölcs által a törvények betartását szavatolja; röviden összefoglalva: Magyarország újjáépítését.”²¹

²⁰ A Nemzeti Hadsereg bevonulása Budapestre. Délmagyarország, 1919. november 18. 2. old.

²¹ Schmidt-Pauli (2019) 144. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Korabeli sajtó

A Nemzeti Hadsereg bevonulása Budapestre. Délmagyarország, 1919. november 18. 1–2. old.

Emlékiratok

Erdeős László (2007): A magyar honvédelem egy negyedszázada 1919–1944. I–II. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő–Gödöllő. Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és az utószót írta: Babucs Zoltán.

Horthy Miklós (1990): Emlékirataim. Európa Kiadó. Budapest.

Jankovich Arisztid (2019): A Nemzeti Hadsereg (1919). Jegyzetelte és a kísérő tanulmányt írta: György Sándor. Szülőföld Kiadó–Trianon Múzeum. H. n.

Koréh Endre (2000): „Erdélyért” – A székely hadosztály és dandár története 1918–1919. Magyar Ház. Budapest.

Kozma Miklós (2019): Az összeomlás 1918–19. Kárpátia Stúdió. Köröstárkány–Kápolnásnyék.

Shvoy Kálmán (1983): Shvoy Kálmán naplója es emlékirata 1918–1945. Sajtó alá rendezte, a bevezető szöveget írta, magyarázó jegyzetekkel ellátta Perneki Mihály. Kossuth Könyvkiadó. Budapest.

Kézikönyvek

Ravasz István – Szijj Jolán szerk. (2000): Magyarország az első világháborúban. Lexikon A–Zs. Petit Real Kiadó. Budapest.

Feldolgozások

Babucs Zoltán (2020): Rendcsinálás „acélseprűvel” – az úgynevezett fehérterror. Veszprémi Szemle, 2020/1. szám. 3–7. old.

Gottfried Barna – Nagy Szabolcs (2018): A Székely Hadosztály története. Gutenberg Kiadó. Csíkszereda.

Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919–1924. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő. 9–16. old.

Pilch Jenő (é. n.): Horthy Miklós. A tízéves kormányzói évfordulóra. Nemzeti Örökség Kiadó. Budapest.

Ravasz István (é. n.): Magyarország és a Magyar Királyi Honvédség a XX. századi világháborúban 1914–1945. Püldo Kiadó. H. n.

Szakály Sándor (2010): A Nemzeti Hadsereg 1919–1922. Rubicon, 2010/5–6. szám. 90–103. old.

Schmidt-Pauli, Edgar von (2019): Horthy Miklós. Tengernagy, népi hős és kormányzó. Máthé Erika magánkiadása. Budapest.

Tóth Marcell (2019): A forradalom és az ellenforradalom városa. Szeged, 2019/5. szám. 30–37. old.

Tóth Marcell (2020): A katonatiszt és a rendőrkapitány – Két testvér az ellenforradalmi Szegeden. Köztes-Európa, 2020/1. szám. 91–108. old.

Zetényi Csukás Ferenc (2018): A Nemzeti Hadsereg. Vitéz nagybányai Horthy Miklós 150. születésnapjára. HK Hermanos Kiadó. Szeged.

VARGA KATALIN ÁGNES

AZ IMRÉDYSTA MILOTAY. AZ IMRÉDY-KORMÁNY RADIKÁLIS JOBBOLDALI POLITIKÁJA

1. Bevezetés

Milotay Istvánt az Imrédy-féle politikai irányvonal elkötelezettjei közé sorolhatjuk. A korabeli sajtó egyik legtekintélyesebb és legtehetségesebb reprezentánsaként a színvonalas Új Magyarországgal, valamint kormányközeli pozíciójával, ezen időszak meghatározó és közvéleményformáló szerepét töltötte be. Milotay és lapja a kormányzati ideológia formálójá és közvetítője volt. Imrédy Béla nézeteinek közreadása és magyarázása mellett, Milotayra és újságjára a felgyorsuló belpolitikai reformok alakítójaként is tekinthetünk.

Tanulmányunkban bemutatjuk, hogy hogyan reagált Milotay az Imrédy-kormány lépéseire.

2. Az Imrédy-kormány lépései és Milotay álláspontja

Az 1938. május 14-én a miniszterelnöki pozíciót betöltő Imrédy Béla személye az ellenzék számára a mérsékeltbb politikai irányvonalat, a kormánypárti jobboldal számára viszont garanciát jelentett a gömbösi reformok folytatására. Milotay István írta: *„Európában mindenütt a frontharcos nemzedék került uralomra a jobboldali és nemzeti rendszerekben, s ennek a generációnak tipikus képviselője Imrédy Béla miniszterelnök egész gondolkodásmódjával és politikai koncepciójával.”*¹

A kormányzati jobboldal, Imrédyt ismerve, arra számítottak, hogy betetőzi majd a Gömbös, Darányi fémjelezte nemzetújító programot. Az új kormányfőtől a Darányi által véghezvitt reformpolitika – közjogi kérdések elrendezése, választói reform végleges megalkotása, telepítés elindítása, a zsidókérdés rendezésére tett lépések, a szociálpolitika reformok – folytatását várták. Megtörtént az új kormány bemutatkozása a kor faji, modernizációs eszméi és elvei mentén, a népi, szociális gondolat és reformok jegyében. Imrédy szintén a politikai kon-

¹ Milotay István (1938): A hajnali órák. Új Magyarország, 1938. június 14.

szenzusra törekvés lépéseivel kezdte kormányzását. Egyetértve és eleget téve az általános politikai elvárásnak, tiltó rendeleteket foganatosított a felelőtlennek és felforgatónak tartott nyilas pártokkal szemben. Annál is inkább, mivel egy lehetséges szélsőjobbaldali forradalmi átalakulás megelőzését a felülről irányított átfogó és szerves szociális reformok életbe léptetésével tartotta elkerülhetőnek. *„Ha igaz az, hogy a jobboldali szélsőségek érvényesülése fenyeget, az egy okkal több, hogy elébe menjünk a nagy átalakulásnak, nem pusztá elfojtással, az erőszak eszközeivel, de gyors, életrevaló reformokkal. Elfojtani, eltiporni a változtatást sürgető szélsőségeket csak annak, vagy azoknak van joguk, akik el vannak rá tökéelve, hogy forradalmi eszközök és forradalmi rázkódtatás nélkül a reformpolitika eszközeivel segítenek a bajokon. Aki tehát revolúció helyett evolúciót akar és tud is csinálni, annak joga van a szélsőségeket félretolni és a hatalom eszközeivel is megfékezni. Aki azonban semmit se akar, aki azt mondja, minden úgy van jól, ahogy van, annak az erőszakos eszközökhöz se az erkölcsi jogosultsága nincs meg, se a politikai ésszerűsége. Az ilyen erőszak, vagy az ilyen erős kéz, még soha sehol nemzetépítő eredményeket nem produkált.”* – írta a korszak vezető jobboldali újságírója, Milotay István.²

Kormányrendelet tiltotta meg az állami tisztviselők szélsőjobbaldali párti tagságát, majd az intézkedések több szélsőjobbaldali sajtótermék megjelenésének betiltásával, illegális szervezeteik feloszlásával folytatódtak. Nem engedélyezték a nyilas gyűléseket, aminek szigorú hatósági fellépéssel szereztek érvényt. Szálasit pedig a bíróság augusztustól háromévi szabadságvesztésre ítélte.

Milotay ekkoriban kérte ki a hiteles fajvédelem nevében, hogy nyilas szélsőjobbaldaliak őket, igazi jobboldali nemzetépítőket akár „mellékfajvédőknek”, akár áljobbaldalnak címezzék. Féljobbaldaliságból, gyávaságból és megalkuvásból ugyanis – érvelt Milotay – nem hoztunk volna olyan törvényeket, amelyek a zsidókérdés megoldása érdekében a társadalmi egyensúly helyreállításáról, a nagytőke kötelezéséről honvédelmünk pénzügyi hozzájárulásához, vagy az ipari szeszgyártás monopóliumának állami kézbe vételéről szóltak volna. Úgy vélte, a kisbérleti és gazdaadósságok megváltásáért szóló rendelkezésekkel, és az örökös telepítési követeléssel, és szociális reformokkal kell folytatni a kormányzati intézkedések sorát.

A kielői út utáni kaposvári kormányfői beszéd jól mutatja Imrédy kormányzásának radikális irányba fordulását. Milotay az igazi, felelős radikális jobbaldaliságot a szegedi gondolatban gyökerező kormányzati fajvédelemben látta: *„Mi büszkéek vagyunk rá, hogy a magyar génusz az ellenforradalommal kezdeményező szerepet játszott a modern nacionalizmusok történetében. Igen, mi büszkéek vagyunk Szegedre, Prohászka Ottokárra, Gömbös Gyulára, Wolff Károlyra, és*

2 Milotay István (1938): Húsz év után. Új Magyarság, 1938. február 13.

*büszkék vagyunk arra, hogy már gyermekfővel odaálltunk azok alá a zászlók alá, amelyeket a külföldi nacionalista irodalom is dicsfénnyel vesz ma már körül. [...] Meg fogjuk mutatni, hogy a szélsőjobboldaliságot nem sajátíthatja ki magának semmiféle politikai közkereseti társaság a mi beleegyezésünk nélkül. Meg fogjuk mutatni, hogy vannak a szélsőjobboldalon ifjak, akik nem szakadtak el Prohászka, Gömbös, Wolff Károly hagyatékától, tehát lelkileg egyek velünk, még ha egy évtized választ is el tőlük minket. Könnyörtelenül bebizonyítjuk, hogy az igazi magyar fiatalság, vallja magát bárminő szélsőjobboldalinak, lelkileg ugyanabba a gondolkörbe tartozik, amibe mi.*³

Rövid időn belül sor került az Imrédy-kormány reformprogramjának, az állami szociális és jóléti politikának a meghirdetésére, majd felgyorsult annak gyakorlatba ültetése is. Az eucharisztikus világkongresszus budapesti megrendezése után Imrédy a debreceni gazdaggyűlésen mondott politikai programbeszédében a jobboldali cselekvő politika Gömbös óta elért és tovább folytatandó célkitűzéseit hirdette meg, a nemzeti élet válságos periódusában az egységes keresztény nemzeti társadalom megnyugvásáról, reményteli jövőképről beszélt.⁴

Milotay e sietséget így magyarázata: „A keresztény magyar értelmiség job-bik részében azért nyugtalan, mert látja, hogy egy új világháború árnyékában, mögöttünk az agrárproletariátus elégedetlensége kísért, egy proletarizált ifjú-sággal, és ugyanitt kísért a nemzetközi szocializmus minden veszélye, s ugyan-akkor a zsidó kapitalizmus önzése és túlhatalma, amely ellenhatásra és ellentál-lásra kész minden kísérlettel szemben, amely a nemzeti megújulás, a keresztény igazságosság érdekeit próbálja vele szemben érvényesíteni.”⁵

A későbbiekben, az év vége felé pedig így fogalmazott: „Az idő rohan s Magyarország itt, a körülöttünk feszülő világhatalmi küzdelmekben, mai belső gazdasági, társadalmi szervezetében vagy szervezetlenségében helyét többé meg nem állhatja. [...] Egy lassú, evolúciós megoldás segíthetett volna a világháborút meg-előző évtizedekben, most minden ilyen kísérletet, mielőtt megvalósuláshoz jutna, túlszárnyalják az egymásra torlódó, változást parancsoló események, s a belső szük-séglet növekvő nyugtalansága. [...] A tízmilliós magyarságnak minden erejét össze kell szednie és egy új népi politika szolgálatába kell állítania.”⁶

3 Milotay István. (1938): Fajvédők és mellékfajvédők. Új Magyarország, 1938. július 28.

4 Vitéz Imrédy Béla miniszterelnök vasárnap Debrecenben ötvenezer ember előtt hirdette meg a jobboldali cselekvő politika nagy célkitűzéseit. Új Magyarország, 1938. június 28.

5 Milotay István (1938): Húsz év után. Új Magyarország, 1938. február 13.

6 Milotay István (1938): Rohanó idők, rohanó gondok. Új Magyarország, 1938. december 11.

Imrédyre kormányzása kezdetétől a radikális fajvédő politika híveként tekintünk, aki a korszerű szociálpolitikát keresztény-korporatív társadalompolitikával, jobbító igazgatási elveit autokrata kormányzással kívánta ötvözni. A kormányfő reformterveinek felgyorsítására a kielii látogatás, és Imrédynek a német nemzeti ébredésről és egységről szerzett újabb személyes tapasztalatai, valamint Hitlernek a közeljövőben a cseh kérdés megoldására vonatkozó katonai terveiről szerzett értesülések is hatással voltak.⁷

Imrédy politikai programjának „sebességváltásához” hozzájárultak angliai jó kapcsolataiból származó információi is, a brit politikának a kelet-európai térséggel kapcsolatos lemondó tervei. Hozzáállásukat jól tükrözi, hogy a német befolyás visszaszorítására már 1938 májusában nem szándékoztak sem gazdasági, sem politikai támogatást nyújtani Magyarországnak, a játszmát ugyanis már lefutottnak vélték.⁸ Imrédyt értesülései segítették abban, hogy elkötelezze magát a német–olasz orientáció erőteljesebb folytatása mellett, amely a győri beszéddel elindult folyamatba illeszkedett. Szakszerű kormányzati politikával és nemzetvezetéssel „forradalmat”, nemzeti újjászületést, huszadik századi magyar csoda véghezvitelét ígérte. Új magyar nacionalizmust összhangban a keresztény jobboldali politika minden munkásának társadalmi, nemzeti egységével. *„A kormánynak éreznie kell, hogy ezt az összhangot, ezt az újjászületést csak új erőkkel, új elhatározásokkal teremtheti meg. Egy új nemzeti életrendszer vastörvényeit, ha másképp nem megy, vaskorlátait kell munkába állítani, hogy azok védelme, ha pedig kell, azok kényszere alatt új magyarság, új nemzeti lélek és ugyanilyen nemzeti érzés születhessen.”*⁹

7 A magyar küldöttség a bledi egyezmény eredményével ment Kielbe, ami a kisan-tanttal szembeni eredményes magyar külpolitikát és katonai egyenjogúságot, valamint a német külpolitikától való magyar mozgástér megőrzését hivatott kifejezni. Kielben a magyar kormány sikeresen kihátrált a Hitler által Csehszlovákia ellen tervezett támadásban való magyar részvételből.

8 „Vannak más országok, ahol a brit érdekek feltétlenül sokkal fontosabbak, [...] elsősorban Görögország, s talán Románia is. Éppen ezért ne engedjük magunkat rábeszélni arra, hogy pénzünket és energiáinkat olyan országok megmentésére fecséréljük, mint Magyarország, ahol a játszma már eldőlt.” Sir Orme Sargent külügyi államtitkárhelyettes feljegyzése 1938. május 28. In: Juhász Gyula szerk. (1987): Magyar–brit titkos tárgyalások 1943-ban. Budapest. Kossuth. 42–51. old.

9 Milotay István (1938): Szemben a múlttal. Új Magyarság, 1938. október 19.

Az európai haladó koreszmét a nemzeti jobboldali irányzatok társadalmi, szociális reformprogramjai képviselték.¹⁰ Az olasz fasiszta és német nemzeti-szocialista rendszerek sikerei egyre népszerűbbekké váltak a komoly társadalmi reformokat nélkülöző és a valós társadalmi egyenlőtlenségtől sújtott európai országok többségében. Mindkét rendszer a liberális-demokratikus viszonyokból alakult ki, és kezdetben valódi társadalmi konszenzust, a társadalmak nagy tömegeinek egységes akarátát fejezte ki.

A harmadik utat kereső jobboldali értelmiségiek és politikusok számára (köztük Milotayval, aki már régóta képviselte a harmadik Magyarország eszméjét) az olasz és német példához közeli nemzeti és szociális megoldás, a szabadversenyes kapitalizmus és az sztálini szocializmus közötti harmadik lehetséges fejlődési útként rajzolódott ki. *„Az a forradalom, amelyről ez a múlt beszél, az a megújulás, amelyről annyira retteg, az elhasznált, elkorhadt személyi és párt erők helyett, amelyek semmi nemzeti tömegérdeket, semmi életösztönt és akaratot nem képviselnek, olyan rendszert, olyan kormányt és miniszterelnököt akar, aki az új erőkre támaszkodik, azokban keresi a segítséget. Igenis, azokban, akik elégedetlenek, akik új világot akarnak, igenis mindazokban a 'szélsőségekben', amelyeket a maradiság pokolra kíván, mert az ő emésztését zavarják, s akitől annál jobban fél, minél több felelősségérzettel, minél több erkölcsi bátorsággal, minél több lelki és szellemi arravalósággal képviselnek mélyen élő népi és nemzeti igazságokat.”*¹¹

A miniszterelnök a háborúra, hadigazdálkodásra való felkészülés jegyében elkerülhetetlennek vélte a központi államszervezet, az állami centralizáció megerősítését. Az állam beavatkozását a gazdaság működésébe szükségszerűnek és korszerű követelménynek tartotta. Etatista törekvések, tervgazdálkodási tendenciák nemcsak az autoriter államokra voltak jellemzők a korszakban. Többé-kevésbé ezekkel a módszerekkel élt majdnem egész Európa, vagy éppen az USA. A német csoda utánzásra sarkalta a tösgyökeres liberális Nagy-Britanniát is.

Milotay idézi Eden volt angol külügyminiszter beszédét: *„Nem titkoljuk, hogy azok a nemzetek, amelyeknek belső gazdasági rendszere másként van megszervezve, mint a mienk, megelőznek minket a fegyverkezési versenyben is. Előnyüket meg is tartják mindaddig, amíg ők ragaszkodnak jelenlegi rendszerükhöz, mi pedig a mienkhez. Ha nem teszünk az övékéhez hasonló erőfeszítéseket, és nem érünk el hasonló eredményeket, tekintélyünk állandóan hanyatlani fog. Egész nemzet-*

¹⁰ Hámori Péter: Produktív szociálpolitika a visszacsatolt északi és keleti területen. Paradigmaváltás a magyar szociálpolitikában 1938–1940. Magyar Szemle. 2006/1–2. szám 42–58. old.

¹¹ Milotay István (1938): Szemben a múlttal. Új Magyarország, 1938. október 19.

gazdaságunk átszervezésre szorul, s ahhoz, hogy erőfeszítésünk sikerrel járjon, azt a legszélesebb nemzeti alapokra kell fektetni.”¹²

Az angol kormánypolitika szócsövét, a Timest idézve pedig: *„Anglia, akár tetszik ez neki, akár nem, kénytelen mindebből a tanulságokat levonni, s a maga hagyományos módszereit és gazdasági szervezeteit az új idők követelményei szerint átalakítani, ha a tekintélyi államokkal ezen a téren is sikeres versenyt akar folytatni.*”¹³ A nyugat-európai államok számára is szükségessé vált a kapitalista, individualista tőke korlátozása, a gazdálkodás központi irányításának erősítésével a nemzetgazdaság és társadalom harmonikus működésének biztosítása.

A háború közeli kilátása katalizálóan hatott a reformokkal támogatott nemzeti erőkoncentráció kormányzati szándékára. A nemzeti egység megvalósítása érdekében célkitűzéssé vált a teljes foglalkoztatás, a munkaállam megteremtése, a minél szélesebb körű társadalombiztosítási rendszer életbe léptetése. *„A világ új szelleme, a nemzeti társadalmak új életösztöne, a jogokban való álegyenlőség helyett a köteleességekben való tényleges egyenlőséget hirdeti. Ami más szóval a szociális igazságot jelenti. A sok ál- és részletszabadság helyett pedig ugyanaz a szellem a fegyelmet és szervezettséget, az egyéni és osztályérdeknek a nemzet igazi érdekei alá rendelését követeli az igazi belső és külső szabadság biztosítására.*”¹⁴

Imrédy és a kormánypárti reformjobboldal a korszerű szociális állam megteremtését a modern nemzetállamiság velejárójának tekintette, ami az állam növekvő társadalompolitikai aktivitását jelentette a hivatásrendi alapú keresztény nemzeti munkarend és társadalom létrehozása érdekében. A kormány kilátásba helyezte új szakmai kamarák felállítását. A meglévő keresztény szakmai érdekképviseleti tömörülésekkel való kapcsolatára – a Katolikus Agrárfüjségi Legényegyletek Országos Testülete (KALOT), az Egyházközségi Munkásszakosztályok (EMSZO) – pedig egymás kölcsönös támogatása volt jellemző.¹⁵ Ahogy a jobboldali diákszervezetekkel, valamint az akkoriban alakult Fiatál Magyarország mozgalommal is, akik az új nemzedék falukutató, népi szellemi irányzatát képviselték.

12 Milotay István (1938): Rendszerváltás. Új Magyarország, 1938. október 23.

13 Uo.

14 Milotay István (1938): Tekintély és szabadság. Új Magyarország, 1938. október 28.

15 1938. október közepén Imrédy politikája mellett a Szent Imre Kollégium más diákegyesületekkel és szervezetekkel, valamint a Fiatál Magyarország cserkészzei (Teleki Pál tudtával és pártfogásával) szimpátiatüntetést tartottak a parlamentnél. A Fiatál Magyarország a cserkészmozgalom egy hajtása volt. Teleki Pál őket és a cserkész ifjúságot a magyar jövő és élet irányítóinak tekintette. Lásd Ablonczy Balázs (2005): Teleki Pál. Budapest. 283–320. old.

A jóléti kiadások hosszútávú és egyre szélesebb rétegekre vonatkoztatott gyakorlati szociálpolitikával párosultak, és az egész kormányzati időszakra arányosan eloszolva voltak jellemzőek.¹⁶ A kormány a társadalombiztosítás kiterjesztésének költségeit a gazdasági és pénzügyi tőke szociálpolitikai célú megterhelésével, többféle adóformával, és progresszív adóztatással kívánta biztosítani.

Első intézkedési között államivá tette a szesz-egyedárusítás monopóliumát. Kiterjesztette a társadalombiztosítást közel a teljes ipari munkásságra, a mezőgazdasági népességet munkanélküli és betegbiztosításban, öregségi nyugdíjban részesítette, kiterjesztette a minimálbért, közalkalmazotti illetményemelést, családi pótlékot, gyereknevelési járulékot foganatosított.

A meglévő országos, főleg értelmiségiekkel foglalkozó munkaközvetítő szolgálat fokozott szervezésébe fogott, kiterjesztette a fizetési szabadságot, intézkedés történt egyes fizetési osztályok korpótlékáról, és bevezette a napi nyolcórás munkaidőt.

Az országos árkormánybiztosság révén tiltott volt a lakbéremelés, maximalizálták a fogyasztói árakat (a cukor árát 20%-kal, a petróleum árát 16%-kal csökkentették).

Új rendeletek születtek a gazdaadósságok rendezésére. A kormány szociális állam képe a keresztény szociálpolitikára, a nemzeti gondolatra és társadalmi szolidaritásra, a szocialista és a nacionalista egység céljának megteremtésére épült. A szociálpolitikának a család és nemzet védelmét kellett ellátnia. A meglévő érdekképviselői kamarákon kívül a kormány támogatta a különböző agrárkollektívák, földszövetkezetek megalakulását és tevékenységét is.

Ezzel párhuzamosan Imrédy a felgyorsult politika, a világszerte folyó háborús fegyverkezés és fokozódó háborús veszély miatt a parlament lassú egyeztetési törvényalkotásával szemben a kormány szerepének primátusát, a rendeleti kormányzás módszerének gyakorlatba ültetését kezdeményezte.¹⁷ Ez nemcsak a kormány és ellenzéke, de a kormánypárton belül meglévő frakciók közötti ellentétet is kiélezte. Az első kísérlet megghiúsulása után a kormány az újabb ellenzéki támadásokra válaszul a házszabály reformját, a törvényhozás munkájának, tárgyalási ütemének felgyorsítását kezdeményezte, amivel a bizottsági munka súlyát igyekezett megnövelni. Ami Imrédynek nem, később Teleki Pál

16 Cora Zoltán (2015): Kovrig Béla és a produktív szociálpolitika Magyarországon. In: Így kutattunk mi! Tanulmánykötet III. Budapest. Közigazgatási és Igazságügyi Hivatal. 59–68. old.

17 Október elején minisztertanácsi értekezleten jelentette be a rendeleti kormányzás szükségességét. Sipos Péter szerk. (1999): Imrédy Béla a vádlottak padján. Budapest. Osiris. 20. old.

miniszterelnöknek sikerült. Fél évvel Imrédy lemondása után az országgyűlés már elfogadta az új házszabályt, amelynek során korlátozták az interpellációs jogot, a törvények részletes vitáját pedig a bizottságok hatáskörébe utalták.¹⁸ Teleki Pál, mint az Imrédy-kormány kultuszminisztere, többször is egyértelműen kiállt Imrédy reformpolitikája mellett, hegyaljai választókerületében is, amikor a kormány programját méltatta.¹⁹

Imrédy kormányzási módszerével kapcsolatos politikai ellentéteket Milotay az alkotmányos rendszerváltás kérdéseként írta le: *„A népek, nemzetek, államok nem jókedvükből változtatnak életrendszerükön. [...] Ha életképesség, életösztön van bennük, eljön az idő, akár akarják, akár nem, át kell szervezniük magukat a korok forgásában felmerülő új követelmények szerint. [...] A mi nagy kérdésünk, a mi nagy nemzeti gondunk is végeredményben abban van fölvetve, azon dől el: megtaláljuk-e az evolúciós áthidalást a tegnaptól a mába, illetve a mából a holnapba? Lehetséges-e még a kettőt, a múltat és a jelent összhangba hozni? A magyar liberális politikai, kormányzati és gazdasági rendszert meg lehet-e úgy reformálni, hogy eleget tudjunk tenni az új idők versenyföltételeinek, hogy megmaradjon belőle mindaz, ami nélkülözhetetlen, de mindaz újjal cseréltesse ki, ami hasznavehetetlennek bizonyult. Az Imrédy-kormány, akárhogyan forgatjuk is, ez előtt a nagy kérdőjel előtt áll, e között a kettős malomkő között morzsolódik.”*²⁰

A kérdés belpolitikai válságot idézett elő, amit a Felvidék ünnepélyes visszatérése sem oldott fel. Bár az etnikailag igazságos területi döntés megszületését az ellenzék is osztatlanul ünnepelte, abban a lelkesedésben ugyanakkor már kevésbé osztoztak, hogy az országnak mindezt Németországtól kellett elfogadnia. Anglia és Franciaország szerepéről ezt írta Milotay mások helyett is: *„Láttuk, hogy segítettek ezek a nagyhatalmak Ausztrián és Beneséken, pedig az előbbi csakugyan folyton feljűk pislogott, minden bizalmát beljűk helyezte, Prága viszont húsz éven át az ő legkeletibb előőrsűk volt minden közép-európai megmozdulással szemben. Miután mi ilyen érdemekre se hivatkozhatunk, nyilvánvaló, hogy még inkább veszni hagyánának, nyakunkban egy németellenes politika minden kockázatával, mint ahogy veszni hagytak 1918-ban és Trianon után húsz éven át könnyörtelenül.”*²¹

A Németországgal kapcsolatos ellenzéki bizalmatlanságra akkor még joggal teszi föl kérdését: *„Tehát tegyük fel komolyan a kérdést, hol, mivel vétett hát*

18 Az 1939-es országgyűlési választások utáni új parlament szavazta meg a jogszabályt.

19 Ablonczy (2005) 375. old.

20 Milotay István (1938): Új Magyarország, 1938. október 23.

21 Milotay István (1939): 1526–1867–1939. Új Magyarország, 1939. január 15.

*Németország Magyarország függetlensége vagy érdekei ellen? [...] A magyar Felvidéket a német–cseh konfliktus nélkül, Németország fellépése nélkül vajon mikor kaptuk volna vissza, ha egyáltalán visszakaptuk volna?”*²² Majd tisztázni próbálta a további fenntartásokat: „*No de, ha eddig nem is tett Németország semmit a mi érdekeink ellen, nyilvánvaló, hogy készül ilyenekre, hogy a jövőben tenni fog ilyeneket – mondják. [...] Németország csakugyan nem fog megállni félúton a maga számításában. A gazdasági terjeszkedés s a politikai hegemonia nagy érdekei egyformán keletre tolják.*”²³

Magyarország jelen helyzetét Milotay is nagy, sorsdöntő történelmi időszakként látta, és az önös nemzeti érdekek szem előtt tartását javasolta: „*Magyarország most ugyanazon válaszúton, ugyanazon nagy kérdés előtt áll, mint 1625-ben a mohácsi vész után, vagy 1867-ben a kiegyezés előtt. [...] Most is az a kérdés, hogy a tessék-lássék barátság alapján, a függetlenség jelszavai alatt passzív ellenállásba kezdünk-e a harmadik birodalommal szemben, vagy szövetségeseket keresve nyílt ellenségeskedésbe kezdünk-e vele szemben. Vagy pedig őszintén, a baráti érdekek alapján megalkuszunk vele s ebben az alkuban biztosítjuk a magunk számára a lehető legtöbb előnyt, gazdasági, politikai és katonai téren egyaránt.*” – szögezte le ugyanazon cikkében.²⁴

Az ország területi megnagyobbodása apropóján, és saját helyzetének megerősítésére Imrédy átalakította kormányát. Az új kormánytagok az erőteljesebb reformpolitika és Imrédy mellett elkötelezett politikusok voltak: Teleki Mihály, Tasnádi Nagy András, Kunder Antal, vagy a felvidéki ügyek tárca nélküli minisztere, Jaross Andor.

Mivel Imrédy ezután sem mondott le a házszabály szigorításának tervéről, válaszként több mint 60 képviselő lépett ki a kormánypártból, köztük régi Gömbös hívek is (Sztranyavszky Sándor, Mikecz Ödön, Bornemissza Péter). A politikai élet a parlamenten belül és kívül egyaránt forrongott. A kormány mellett több napon keresztül szimpátiatüntetések zajlottak.

Imrédy a kormánypárti frakció számbeli megfogyatkozását a felvidéki képviselők parlamentbe való behívásával támogatta volna meg. Ennek napirendi megszavazása előtt azonban a pillanatnyi szavazattöbbséggel rendelkező ellenzék leszavazta a házban a kormányfőt. „*Kiderült, hogy alapján véve a Felvidék visszaszerzésének nagy öröme, diadalmámora se tudta elmosni, betemetni, még napokra, órákra se, a belső meghasonlásnak, a szétszakadásnak ezeket a lelki lövészárkait és lelki drótsövényeit. Különben megtörténhetett volna, hogy vita és*

²² Uo.

²³ Uo.

²⁴ Uo.

*szavazás indulhasson meg akörül a kérdés körül, vajon nem ildomosabb-e bevárni a felvidéki képviselők megjelenését, mielőtt a kormány iránti bizalomról döntenek? Hogy még ezt a kérdést is a taktikai, párthatalmi számításoknak áldozták fel, ezt a szörnyű eltévelyedést csak a magasabb, tisztultabb érzéknek, a megrontatlan nemzeti ösztönnek teljes hiánya magyarázhatja meg. Megtörténhetett volna Franciaországban Elzász visszaszerzésének történelmi ünnepén, hogy akadjanak pártvezérek, akik ilyen sakkhúzásokkal merjék elodázni húsz keserves esztendő után, az elszakított testvérekkel való találkozást?”*²⁵

Horthy Miklós Teleki Pál határozott kérésére és javaslatára – a nyilasok újult fellépése és egy forradalmi helyzet elkerülése érdekében, valamint az ellenzéki politikai pártok széthúzása és kellő társadalmi támogatása híján – Imrédy újbóli kormányalakítása mellett döntött. *„Nyilvánvaló, a vak is látja már ezt, csak ők nem akarják belátni, hogy minden közbeiktatott, átmeneti, halogató jellegű, vagy éppen reakciós kísérlet után egy csak még jobboldalibb kormányzat jöhet.”* – állapította meg Milotay.²⁶ Imrédynek az ellenzék által kifogásolt tekintélyalapú, autokratikus kormányzási szándékára indoklásként a következőket írta: *„A tekintély gyökere és jogcíme nem lehet a pusztá kormányhatalom birtoka, csak olyan hatalom tarthat rá igényt erre az általános tekintélyre, fegyelemre és nemzeti áldozatkészségre, amely kész a nemzeti élet nagy, sürgető problémáit merész kézzel, bátor elhatározással, következetes szívóssággal megoldani.”*²⁷

Imrédy a disszidensek távozását a kormánypárt egységes és erőteljes jobboldalivá alakításának lehetőségeként értékelte, és a későbbiekben sem fogadta vissza a korábban kilépett politikusokat. Helyettük a felvidéki képviselőkkel erősítette a NEP-et. A téli időszakra felállt második Imrédy-kormányral pedig ismét feszes kormányzati tempó következett, amikor a kabinet három fontos törvényjavaslatot terjesztett a képviselőház elé. Ezekből már csak a Teleki-kormány alatt lett jogszabály.

A honvédelmi törvényjavaslattal Imrédy ismét azzal próbálkozott, amit korábban nem tudott keresztülvinni. A törvényjavaslat megteremtette a hadigazdálkodásra való átmenet előfeltételeit, amikor a kormány szabályozhatta a termelést, a kereskedelmi forgalmat, munkaidőt, munkabéreket. A kivételes körülmények bekövetkeztének eshetőségére való tekintettel a kormány bevezethette a kivételes hatalmat, a rendeleti kormányzást. A törvényt később, a

25 Milotay István (1938): Közélet álarcbán. Új Magyarország. 1938. november 27.

26 Milotay István (1938): Reménytelen reménykedők. Új Magyarország. 1938. november 25.

27 Milotay István (1938): Tekintély és szabadság. Új Magyarország. 1938. október 28.

Teleki-kormány alatt fogadták el, aminek alkalmazására a háború alatt lehetőség és szükség is volt.

A kormány az év végén új zsidótörvény-tervezetet is benyújtott. Az antiszemita diskurzus felerősödése a szélsőjobboldali pártok és a sajtó részéről, valamint a zsidókérdés „elrendezésének” kormányzati szándéka és gyakorlata nem függetleníthető a tágabb, nemzetközi környezettől, az ott végbement politikai változásoktól. A náci Németország hatása dinamizálta a zsidóellenes intézkedéseket Magyarországon, és általában Európában. Tagadhatatlan a közvetett német hatás és a német befolyáshoz való alkalmazkodás a magyarországi antiszemita törvénykezésben is, amihez a megszülető olaszországi antiszemita törvényekről nyert újabb értesülések is hozzájárultak. A kormány a zsidóság elleni törvényi diszkriminációval és a kormányzati őrségváltási gyakorlattal a magyarság védelmét, a (faj)védő szociálpolitikát, a keresztény magyar középréteget kívánta megerősíteni, a reformpolitika társadalmi nivellálási, modernizációs politikáját kívánta szolgálni. Imrédy a második zsidótörvénnyel közös jobboldali platformot is igyekezett teremteni a megfogyatkozott kormánypárt, a disszidensek és a kereszténypártok részére. A törvényjavaslatot már a Teleki-kormány alatt tárgyalták, majd fogadták el.

A döntéssorozat harmadik fontos elemeként a kormány a nemzetpolitika nagy adóssága terén, a földtulajdon aránytalansága kérdésében próbált előbbre jutni. A kishaszonbérlet céljára adandó földjuttatás javaslatának tervezete egymillió hold szétosztásáról rendelkezett.²⁸ A Teleki-kormány a későbbiekben egy halasztott és elnyújtott tárgyalássorozat után a föld mennyiségét másfélmillió holdra módosította, tízéves lejáratral. A törvény alkalmazását a háborúba való belépés miatt elhalasztották.

A kormány az új sajtótörvénnyel sem csillapította a kedélyeket.²⁹ A jogszabály szerint a fennálló időszaki kiadványoknak további működésükhöz megújított miniszterelnöki engedélyre volt szükség, amit Imrédy meglehetősen szigorúan alkalmazott. Szélsőjobboldali újságokat már kezdettől és folyamatosan tiltott be, például az újév elején a Hubay Kálmán képviselő által szerkesztett Magyarágot is. A lapfelfüggesztések több, kis példányszámú balol-

28 A törvényjavaslat egymillió hold földet szándékozott kishaszonbérletek kialakítására fordítani. A 300–500 hold fölötti földbirtokoknál a föld nagyságával egyenes arányban lehetett kishaszonbérletek céljára földet igénybe venni.

29 Az 1938. XVIII. törvényt még a Darányi-kormány fogadtatta el. Lásd: Ezer év törvényei. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=93800018.TV>

dali-liberális sajtóterméket is érintettek.³⁰ Új lapok indítása – ahogy eddig is – szintén miniszterelnöki engedélyhez volt kötve. Így jelenhetett meg először 1938. augusztus 25-én a Magyar Nemzet, amely kezdetben Imrédy iránt volt lojális.³¹ Mindemellett a belügyminisztérium lapbetiltása joga is érintetlen maradt. A sajtókamara élére Kolozsváry-Borcsa Mihály került. A média ügye és kérdései a közélet folyamatosan vitatott témái közé tartoztak. A képviselőház ülésein többször szóba került egyes sajtóorgánumok politikai ügyekkel kapcsolatos megnyilvánulási módja, mikéntje.

3. Imrédy bukása

Az osztályszociális reformok után az újévben újabb közéleti vihart kavart az osztályszociális mozgalomnak szánt Magyar Élet Mozgalom (MÉM) elindulása, ami a kormány politikáját és a meggyengült kormánypártot hivatott támogatni. A legfelső irányítás a kormányfő, Rátz Jenő és Jaross Andor kezében összpontosult. A mozgalom a szegedi gondolaton alapult, ennek jegyében hirdették a nemzeti egységet, földreformot, fajvédelmet, „ősi magyar földön új magyar életet”, a modern, gazdaságilag és katonailag is nagyobb teljesítményekre képes Magyarországot létrejöttét.³²

Az újévben zászlót bontó MÉM hatására ismét fellángoltak az Imrédy elleni támadások. Újra megindultak az ellenzéki szervezkedések, a kulmináció ismét parlamenti támadásokban realizálódott. A disszidensek által is hitelesített okok Imrédy radikális reformtervezetei, agresszív kormányzási stílusa és módszerei, az ország függetlenségét kockáztató politikája voltak, amelyek már túllépték a Gömbös által kijelölt határokat is. A parlamenti támadást a disszidensek részéről Sztranyavszky Sándor vezette. Indoka a szentesi főispán kijelentése volt, amelyben a főispán „egyéni ambíciók feltüzelésével megkísérelt kormánybukató törekvéseknek” nevezte a kormánypártból kilépők lépéseit, akik „mögött a liberális demokráciának nevezett és a nemzetközi szabadkőművesség és zsidók által mozgatott erők lapulnak.” Sztranyavszky felszólalásában tiltakozott azon

30 A kormány megvonta az Új Magyarországot, a Pesti Futár és a 8. Órai Újság engedélyét, valamint a Szocializmus és több, szakszervezeti vonalon működő lapét is. In: Sipos (1970) 61. old.

31 Sipos (1970) 73. old.

32 Az első bécsi döntés után Imrédy felesége, Nelky Irén és a miniszterelnök társadalompolitikai tanácsadója, Kovrig Béla által kormányzati támogatással elindított Magyar a Magyarért Mozgalom, mely eredetileg a Felvidék megsegítésére és visszaintegrálására jött létre, népszerűbb és sikesebb lett.

jelzők ellen, amelyekkel őket illették. Ezekhez hasonlóakat ugyan már mások mondtak rájuk korábban, újbóli elhangzásuk azonban segítette a disszidensekkel kibővült ellenzéket, hogy újból összekovácsolódva megkíséreljék leszavazni a kormányt a parlamentben.³³

A kísérlet azonban nem járt sikerrel. *„Ma az a helyzet, hogy mindaz, amiért a keresztény fajvédő ellenzéki irányzat a kormányzaton belül és azon kívül húsz éven át küzdött, mint kormányprogram érvényesülhet.”* – szölt a magyarázat Milotay részéről.³⁴ Másképpen szólva: az új Magyarország program ismét lehetőséget kapott, hogy az ez idáig hatalmon lévő régi Magyarország feudális nagybirtokosainak és a kapitalista zsidóságnak koalíciójával szemben, megnyilvánulhasson.

Az ellenzék részéről megfogalmazott kormányfői diktatúrára való törekvés, a szélsőséges reformok és a Németország iránt való túlzott elköteleződés után a kormányfő származását firtató kérdések kerültek napirendre, ami rövid időn belül elhozta a megnyugtató megoldást. Imrédy egyik dédszülőjének részben zsidó származása megfelelő ürügyet jelentett a lemondásra való felszólítására.

„Egy pillanatra se lehet elfelejteni, hogy abban a hajszában, ami Imrédy Béla politikai életére és munkájára tört, nem az Imrédy állítólagos zsidó őse volt a baj, nem ez volt a cél, hiszen az üldözők maguk nem nagyon válogatósak az ösökből, se az egyik, se a másik oldalról. Mindez csak ürügy volt. A cél: elbuktatni azt, aki reformokat, aki változást akar. Elbuktatni, ahogy lehet, de elbuktatni mindenáron. [...] Meg kellett bosszulni őt azért, hogy forradalomra mert vállalkozni és figyelmeztetni kellett az utána következőt, hogy ő is így jár, ha ugyanerre az útra lép. Hiszen így járt Gömbös is, Darányi is, és íme, Imrédy Béla is.” – fogalmazott keserűen Milotay.³⁵

33 Az ellenzék szervezkedéséről: Milotay (1939): Egy szabadság-lakomához. Új Magyarország, 1939. január 12.

34 Milotay István (1939): Ellenzék a kormányon. Új Magyarország, 1939. február 5.

35 Milotay István (1939): A hajszá után. Új Magyarország, 1939. február 19.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Milotay István írásai

- Milotay István (1938):** Húsz év után. Új Magyarország, 1938. február 13.
- Milotay István (1938):** A hajnali órák. Új Magyarország, 1938. június 14.
- Milotay István (1938):** Fajvédők és mellékfajvédők. Új Magyarország, 1938. július 28.
- Milotay István (1938):** Szemben a múlttal. Új Magyarország, 1938. október 19.
- Milotay István (1938):** Rendszerváltás. Új Magyarország, 1938. október 23.
- Milotay István (1938):** Tekintély és szabadság. Új Magyarország, 1938. október 28.
- Milotay István (1938):** Reménytelen reménykedők. Új Magyarország, 1938. november 25.
- Milotay István (1938):** Közélet álarcban. Új Magyarország, 1938. november 27.
- Milotay István. (1938):** Rohanó idők, rohanó gondok. Új Magyarország, 1938. dec. 11.
- Milotay István (1939):** Egy szabadság-lakomához. Új Magyarország, 1939. január 12.
- Milotay István (1939):** 1526–1867–1939. Új Magyarország, 1939. január 15.
- Milotay István (1939):** Ellenzék a kormányon. Új Magyarország, 1939. február 5.
- Milotay István (1939):** A hajsza után. Új Magyarország, 1939. február 19.

Feldolgozások

- Abonczy Balázs (2005):** Teleki Pál. Osiris. Budapest.
- Cora Zoltán (2015):** Kovrig Béla és a produktív szociálpolitika Magyarországon. In: Így kutattunk mi! Tanulmánykötet III. Budapest. Közigazgatási és Igazságügyi Hivatal. 59–68. old.
- Hámori Péter (2006):** Produktív szociálpolitika a visszacsatolt északi és keleti területen. Paradigmaváltás a magyar szociálpolitikában 1938–1940. Magyar Szemle. 2006/1–2. 42–58. old.
- Juhász Gyula szerk. (1987):** Magyar–brit titkos tárgyalások 1943-ban. Budapest. Kossuth. 42–51. old.
- Sipos Péter (1970):** Imrédy Béla és a Magyar Megújulás Pártja. Budapest. Akadémiai Kiadó.
- Sipos Péter szerk. (1999):** Imrédy Béla a vádlottak padján. Budapest. Osiris.

Internetes források

- Ezer év törvényei – Hatályos jogszabályok. In: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torvenyei>

VIZI LÁSZLÓ TAMÁS

A SIMONYI-SEMADAM-KORMÁNY HIVATALBA LÉPÉSÉNEK POLITIKAI ELŐZMÉNYEI

1. Bevezetés

A Horthy Miklós nevével fémjelzett közel negyedszázados korszak¹ első heteit és hónapjait tárgyaló történeti munkák és feldolgozások egyáltalán nem, vagy csak nagyon érintőlegesen tárgyalják annak a kormányzóválasztást követő két hétnek a politikai történéseit, amelynek eredményeként Simonyi-Semadam Sándor vezetésével 1920. március 15-én megalakult a korszak első legitim kormánya. Márpedig a Simonyi-Semadam kormány hivatalba lépése az ellenforradalmi időszak átmeneti és ideiglenes szakaszának a végére tett pontot azzal, hogy a törvényhozói és az államfői hatalom jogszerű helyreállítását követően a végrehajtó hatalom ideiglenességét is megszüntette, s ezáltal a rendszer alkotmányos, közjogi kereteit biztosította. Még akkor is, ha a legitim államhatalom kiépítése még hosszú hónapokat vett igénybe.

A kormányalakítás részleteit, annak politikai nehézségeit a szakirodalom alig tárgyalja,² aminek következtében a történetírásban és a történelemtanításban is az a kép alakult ki, hogy a vesztes háború, a forradalmak és a békediktátum várható súlyos következményeit látva, a magyar politikai elit felismerte a nemzeti egység történelmi szükségszerűségét, amely aztán a nagykoalíciós kormányzásban testet is öltött. A valós politikai helyzet azonban egyáltalán nem ez volt. A nemzetgyűlési választásokon gyakorlatilag azonos eredménnyel végzett két párt elkeseredett politikai versengésbe kezdett egymással annak érdekében, hogy melyikük alakítson kormányt. A politikai patthelyzet végül rákényszerítette őket a nagykoalíciós kormányzásra, amely valójában egybeesett a nemzeti

1 A Horthy-korszak kezdő dátumának Horthy Miklós 1920. március 1-jei kormányzóvá választását tekintjük.

2 Ebben kivételt képeznek Mészáros Károly munkái. Mészáros Károly (1992): Horthy és Teleki 1919–1921. Kormánypolitika és Trianon. Nesztor Kiadó, Budapest. 103–105. old. Mészáros Károly (1986): A Simonyi-Semadam-kormány megalakulása. A Kisgazdapárt és a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja. Történelmi Szemle, 1986/1. szám. 58–60. old.

érdekkel. Tanulmányunkban ezt a politikai küzdelmet kívánjuk bemutatni, s egyúttal rámutatni Horthy Miklósnak a kormányalakításban játszott szerepére.

2. A kormányzói és a végrehajtó hatalom jogi szabályozása

Az 1920. január 25–26-án és február 8-án Magyarország meg nem szállt 164 választókerületében – melyből 34-nek a területe még részlegesen idegen megszállás alatt állt – megtartott nemzetgyűlési választásokat³ követően az 1920. február 16-ára összehívott Nemzetgyűlés az 1920. évi I. törvénycikk február 28-i megalkotásával és törvénybe iktatásával döntött az alkotmányosság helyreállításáról és egyúttal ideiglenesen rendezte az állami főhatalom gyakorlásának részleteit is.⁴ A végrehajtó hatalom gyakorlására vonatkozóan a törvény indoklásában az került rögzítésre, hogy *„a törvényjavaslat azt az elvet, melyet már az 1848. évi III. törvénycikk⁵ is hangsúlyoz, a kormányzóra nézve még határozottabban kimondja annak kiemelésével, hogy a kormányzó a végrehajtó hatalmat nem személyesen, hanem kizárólag olyan minisztérium által gyakorolja, amely a nemzetgyűlésnek felelős. Ugyancsak az 1848. évi III. törvénycikk elvének megfelelően hangsúlyozza a felelős miniszter ellenjegyzésének szükségességét a kormányzó minden rendelkezése és intézkedése tekintetében, s e részben eloszlatja azt az eddig*

3 Hubai László (2001): Magyarország XX. századi választási atlasza 1920–2000. I. kötet. A választások története és politikai geográfiája. Napvilág Kiadó, Budapest. 21. old. Az 1920-as nemzetgyűlési választásokat részletesen ismerteti Gergely Jenő (1999): Titkos választás és ellenforradalom – 1920. In: Földes György–Hubai László szerk. (1999): Parlamenti választások Magyarországon 1920–1998. Napvilág Kiadó, Budapest. 48–84. old. Mészáros (1992) 83–90. old.

4 Az alkotmányosság helyreállításáról és az állami főhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről szóló törvényjavaslat előterjesztését, vitáját és elfogadását lásd: Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója. Budapest, 1920. (a továbbiakban NN) 26., 51–65., 68–83., 85. old. Az elfogadott és 1920. február 29-én kihirdetett 1920. évi I. törvénycikket lásd: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92000001.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D38> Letöltés ideje: 2020. 12. 10.

5 1848. évi III. törvénycikk független magyar felelős ministerium alakításáról. „3. §: Ő Felsége, s az Ő távollétében a nádor s királyi helytartó a végrehajtó hatalmat a törvények értelmében független magyar ministerium által gyakorolják, s bármely rendeleteik, parancsolataik, határozataik, kinevezéseik csak úgy érvényesek, ha a Buda-Pesten székelő ministerek egyike által is aláíratnak.”

*fennállott kétséget is, hogy ez a felelősség a fegyveres erőre vonatkozó kormányzati rendelkezésekre is kiterjed-e”.*⁶

Mindezt a törvény 13. paragrafusa a következőképpen kodifikálta: „A végrehajtó hatalmat a kormányzó kizárólag a nemzetgyűlésnek felelős minisztérium által gyakorolja. Minden rendelkezése és intézkedése, ideértve a fegyveres erőre vonatkozó rendelkezéseit is, csak úgy érvényes, ha az illetékes felelős miniszter ellenjegyzésével van ellátva.”⁷ A kormányalakítás tekintetében mindez a következőket jelentette: az 1920. évi I. törvénycikkkel visszaállt az 1918 előtti gyakorlat, az 1848-ban, illetve 1867-ben elfogadott alkotmányos szabályozás, miszerint a kormányok csak a parlamenti többség birtokában gyakorolhatják a végrehajtó hatalmat, azaz a kormányzás elengedhetetlen feltétele a parlamenti többség megléte. Másrészt pedig további elengedhetetlen jogi kelléke a kormányzásnak az államfői támogatás, azaz a miniszterelnök kinevezése. 1918 előtt ezt a király, 1920 után ideiglenes jelleggel a kormányzó gyakorolta. A kormányzó személye tehát megkerülhetetlen volt a kormányalakítási tárgyalások, valamint a miniszterelnök személyének és kinevezésének a tekintetében. Horthy Miklós közel negyedszázados kormányzása alatt 13 különböző személyt bízott meg kormányalakítással.⁸ Először 1920 tavaszán nyílt alkalma arra, hogy kinevezze Magyarország miniszterelnökét.

Az 1920. február 29-én kihirdetett törvény értelmében 1920. március 1-jén sor került a kormányzó választásra. A nemzetgyűlés elsőpró többséggel Horthy Miklóst választotta Magyarország kormányzójának. A 141 leadott szavazatból 131 szavazócédulán Horthy Miklós neve szerepelt.⁹ Horthy a kormányzói tiszt-

6 Az 1920. évi február hó 16-ára összehívott nemzetgyűlés irományai. I. kötet. Budapest, 1920. (a továbbiakban NI) 7. old.

7 1920. évi I. tc. (13) <https://net.jogtar.hu/ezet-ev-torveny?docid=92000001.TV&searchUrl=/ezet-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D38> Letöltés ideje: 2020. 12. 10.

8 Püski Levente (2006): Horthy-rendszer. Pannonica Kiadó. Budapest. 18–19., 118–119., 164–165., 293. old.

9 NN 105. old.; Gróf Apponyi Albert hét szavazatot kapott, egy szavazólap üres volt és két szavazat megoszlott. Azt azért a történeti hűség kedvéért jegyezzük meg, hogy a nemzetgyűlés egyik nagy pártja sem tartotta egyértelműnek Horthy kormányzói jelölését. Mindkét pártban komoly ellenállás volt Horthyval szemben, amelyet csak a kért párt vezetőinek erélyes fellépésével sikerült legyőzni. Erre vonatkozóan lásd: Vargyai Gyula (1971): Katonai közigazgatás és kormányzói jogkör (1919–1921) Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 297. old. Mészáros (1992): 99–100. old. Nánay Mihály (2018): Habsburg József főherceg. A katona és politikus: 1914–1924. Unicus Műhely. Budapest. 245. old.

ség elfogadását emlékirataiban a következőképpen indokolta: *„A kormányzóválasztás [...] a béketárgyalások idején történt. Magyarország államfői méltóságának betöltése ilyen helyzetben igazán nem gyakorolhatott senkire sem csábító hatást. Még a legvakmerőbb nagyraavagyó előtt sem lehetett volna kíváncsi feladat az ezeréves ország felszámolásában az államfő szerepe. De éppen ebben az időben kellett az országnak olyan államfő, akinek feltétlen nemzeti érzéséhez kétség sem férhetett. Így fogtam fel feladatomat, és ebben a tudatban vállaltam magamra a hivatalommal járó súlyos kötelezettségeimet.”*¹⁰

A kormányzói eskütételt követően elrendelt szünetben Horthy és a kormány tagjai informális ülést tartottak, ahol Huszár Károly¹¹ miniszterelnök köszöntötte a megválasztott kormányzót, méltatta világháborús szolgálatait és *„az egész nemzet nevében azt az óhaját fejezte ki, hogy a jövő nehéz munkájában a kormányzó legyen mindig az alkotmány, a szabadság, a jog és az igazság védelmezője”*.¹² Végül bejelentette, hogy *„a kormány a mai nappal misszióját befejezettnek tekinti és benyújtja lemondását”*.¹³ A kormányzó ezt elfogadta, de kérte a miniszterelnököt és a leköszönő kormány tagjait, hogy *„további elhatározásáig az ügyek ideiglenes vitelét vállalja el”*.¹⁴

Miután a szünetet követően az elnöklő Rakovszky István¹⁵ megnyitotta az ülést, elsőként Huszár Károly miniszterelnöknek adta meg szót, aki immár a

10 Horthy Miklós (1990): Emlékirataim. Európa–História Kiadó. Budapest. 140. old.

11 Huszár Károly (1882–1941) néppárti politikusként a második és harmadik Friedrich-kormányok vallás- és közoktatásügyi minisztere, majd 1919. november 24-től az antant által elismert koncentrációs kormány miniszterelnöke 1920. március 15-ig. In: Vidor Gyula szerk. (1921): Nemzetgyűlési almanach 1920–1922. Budapest. 66–68. old.; Bölöny József – Hubai László (2004): Magyarország kormányai 1848–2004. Akadémiai Kiadó, Budapest. 348. old.; Újabban Anka László (2020): Huszár Károly. In: Gulyás, László szerk. (2020): Kézikönyvek a Horthy-korszak tanulmányozásához I. k. 111 életrajz a külpolitika történetéhez (1919–1944) Egyesület Közép-Európa Kutatására, Szeged. 196–199. old.

12 [Aláírás és szignó nélkül], Miniszteri tanácskozás a kormányzó elnöklésével. Budapesti Hírlap, 1920. március 2. 2. old. (A korabeli sajtótermékek címeinél az eredeti helyesírást követtük.)

13 Uo.

14 Uo.

15 Rakovszky István (1858–1931) Az 1885-ben alakult Katolikus Néppárt egyik alapítója. Az 1920-as nemzetgyűlési választásokon a KNEP programjával nyert mandátumot Veszprémben. A Nemzetgyűlés megalakulásakor annak elnökévé választották. In: Vidor (1921): 111–112. old.

nemzetgyűlésben is bejelentette, hogy „Az ideiglenes kormány hivatását betöltötte”¹⁶ s ezért „a minisztertanács elhatározta a kormánynak lemondását.”¹⁷ Egyúttal tájékoztatta a törvényhozást, hogy „A kormányzó az ügyek vitelével megbízta a kormányt, s mi mindaddig hivatalunkban fogunk maradni, míg a politikai válság meg nem oldódik s a felelős kormány be nem mutatkozik itt a Nemzetgyűlésen”.¹⁸ A Huszár-kormány tehát mint ügyvezető kormány Horthy Miklós kérésére egyelőre a helyén maradt. A parlament folyosóján pedig folytatódottak a találgatások arról, hogy „Kit fog a kormányzó megbízni a kormányalakítással?”¹⁹

3. Fúzió, nagykoalíció vagy egypárti kormányzás? Pártpolitikai törekvések és kormányalakítási alternatívák 1920 februárjában

De vajon mire gondolt a leköszönő miniszterelnök, amikor politikai válságról és annak szükséges megoldásáról beszélt? A válasz leginkább a pártok választási ígéreteiben, illetve a nemzetgyűlési választások eredményében keresendő. A nemzetgyűlési voksolás során ugyanis egyik nagy párt sem tudta megszerezni az egyedüli kormányalakításhoz szükséges legalább 83 mandátumot. A 164 nemzetgyűlési helyből az Országos Kisgazda és Földműves Párt és szövetségesei ugyanis 78-at, míg a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja (KNEP) a keresztény egyesülés pártjaival együtt 77 mandátumot szereztek.²⁰ Ez pedig kétségtelenül politikai patthelyzetet eredményezett, melynek feloldásához a következő kérdésekre kellett választ találni: egyrészt arra, hogy az új kormány milyen politikai szerkezetű és összetételű legyen, azaz a kormányzás érdekében fuzionál-e a két nagy párt, vagy kompromisszumra kényszerülve nagykoalíciót alakítanak, esetleg sikerül-e valamelyik pártnak egyedül többséget szerezve, egypárti kormányzást megvalósítania, másrészt pedig arra, hogy ki legyen a miniszterelnök?

Ezek a találgatások már közvetlenül a választási eredmények január végi nyilvánosságra kerülését követő napokban megkezdődtek, majd a februári 8-i pótválasztásokkal összefüggésben újabb lendületet kaptak. A választások után

16 NN 106. old.

17 Uo.

18 Uo.

19 [Aláírás és szignó nélkül], Horthy – Magyarország kormányzója. A kormányzó esküvétele a nemzetgyűlésben. Budapesti Hírlap, 1920. március 2. 1. old.

20 Az 1920. januári választások és februári pótválasztások eredményeit és a mandátumok eloszlását lásd: Hubai (2001) 23–25. old. Püski (2006) 50. old. Gergely (1999) 80. old. Mészáros (1992) 89–90. old.

kialakult politikai patthelyzet elhúzódó kormányalakítási tárgyalásokat vetített előre. A politikai küzdelem tétje nem volt kisebb, mint az, hogy a választásokon a két legtöbb mandátumot szerzett pártból melyik lesz képes stabil kormánytöbbséget maga mögé állítani és kormányt alakítani.²¹ Vagy ez egyiknek sem fog sikerülni és akkor rákényszerülnek a közös kormányzásra.

A Kisgazdapárt a koalíciós tárgyalásokra a kezdetektől nyitottságot mutatott, amit a párt meghatározó vezetője, Sokorópátkai Szabó István²² a kisgazda képviselőcsoport alakulásakor, 1920. február 12-i beszédében is megerősített. Ugyanakkor kizárta a fúzió lehetőségét: „[...] a pártunk ajtaja nyitva van minden becsületes keresztény embernek és indítványozom, hogy a párt vezetősége küldjön ki a keresztény párttal való tárgyalásra egy hattagú bizottságot azzal, hogy a párt a maga jellegéből egy jottányit sem enged, ami annyit jelent, hogy fúzióról szó sincs, hanem igenis: szó lehet kooperációról.”²³ Szabó tehát az egyesülés helyett az együttműködést ajánlotta pártjának, amit a képviselőcsoport többsége támogatott és ki is jelölte a tárgyalásokra hattagú bizottságát. A fúziót leginkább támogató két kisgazdapárti képviselő, örgróf Pallavicini György²⁴ és Czettler Jenő²⁵ kisebbségben maradtak.²⁶

Közben a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja is kijelölte tárgyalódelegációját.²⁷ A bizottságok első egyeztető ülésére február 13-án délelőtt a minisz-

21 Mészáros (1986) 58–60. old.

22 Sokorópátkai Szabó István (1878–1938) Az 1919. szeptember 3-án megalakított Egyesült Kisgazda- és Földműves Párt elnöke. Tárca nélküli kisgazda miniszterként tagja volt Friedrich István, Huszár Károly, Simonyi-Semadam Sándor és Teleki Pál kormányainak. Aktív közreműködője volt a Nagyatádi Szabó István vezette Országos Kisgazda- és Földműves Párttal való 1919. november 29-i pártfúzióknak.

23 [Aláírás és szignó nélkül], A kisgazdapárt nem egyesül a keresztény-párttal. Pesti Hirlap, 1920. február 13. 1. old.

24 örgróf Pallavicini György (1881–1946) A dombóvári kerületben nyert nemzetgyűlési mandátumot kisgazda programmal 1920-ban. Az egységes kormányzó-párt megalakításának és így a KNEP-pel történő fúzióknak az egyik legmarkánsabb képviselője. Miután elképzelését nem tudta véghez vinni, kilépett a pártól, s egyik meghatározó vezetője lett az az úgynevezett disszidens csoportnak. In: Vidor (1921) 102. old.

25 Czettler Jenő (1879–1953) A korszak ismert agrárközgazdásza, egyetemi tanár. Az 1920-as nemzetgyűlési választásokon a jákóhalmi kerületben nyert mandátumot a kisgazda programmal. In: Vidor (1921) 30–32. old.

26 [Aláírás és szignó nélkül], A kisgazdapárt nem egyesül a keresztény-párttal. Pesti Hirlap, 1920. február 13. 1–2. old.

27 Uo. 2. old.

terelnökségen került sor. A tárgyalások azonban nem vezettek eredményre. Az esetleges fúzió lehetősége a kisgazdapárt merev elzárkózása miatt érdemben szóba sem került, így aztán a keresztény képviselőcsoportban is egyre kevesebben szorgalmazták az egyesülést. Több KNEP politikus úgy vélte, hogy inkább vonuljon ellenzékbe a párt, ha a kisgazdák továbbra is olyan következetesen ragaszkodnak különállásukhoz.²⁸

A lehetséges fúzió egyelőre tehát lekerült a napirendről, amelynek politikai következményeként Pallavicini György bejelentette a Kisgazdapártból való kilépését. Ezt azzal indokolta, hogy véleménye szerint a pártban kisebbségbe kerültek a keresztény nemzeti irányzatot valló képviselők.²⁹ Rubinek Gyula pártelnök határozottan visszautasította Pallavicini vádjait, s kijelentette, hogy a párt *„sziklaszilárdan kitart a keresztény és nemzeti irányzat mellett”*.³⁰

Pallavicini kilépése érezhetően politikai feszültséget okozott a két párt között. Erre utal, hogy a pártoknak napokig nem sikerült megállapodniuk a lehetséges házelnök személyében. A kisgazdák Apponyi Albertet, míg a keresztény egyesülés Rakovszky Istvánt, vagy Pekár Gyula államtitkárt javasolták.³¹ Miután azonban Apponyi visszautasította a felkérést, Huszár Károly javaslatára a pártok megállapodtak Rakovszky jelölésében, valamint az alelnökök, a háznagy és a jegyzők személyében.³² Rakovszky István konszenzusos jelölése a nemzetgyűlés házelnöki posztjára, kétséget kizáróan a KNEP politikai sikerét jelentette.

Úgy tűnt, hogy a két párt, ha lassan és nehezen is, de elindult a megállapodáskeresés rögzös útján és ha nem is lesz pártfúzió, de legalább a közös kormányzás kompromisszumos lehetősége karnyújtásnyira van. Február közepén a napilapok már szinte kész tényként közölték a hírt a közös kormányzásról,

28 [Aláírás és szignó nélkül], Tárgyalják az államfői javaslatot. Pesti Hirlap, 1920. február 14. 4. old.

29 Pallavicini György levelét, melyben pontokba szedve indokolja kilépését közli: Pesti Hirlap, 1920. február 20. 2. old.

30 [Aláírás és szignó nélkül], A kormányzó házfelosztási- és vétó-joga. Pesti Hirlap, 1920. február 18. 1. old.

31 [Aláírás és szignó nélkül], Tárgyalják az államfői javaslatot. Pesti Hirlap, 1920. február 14. 4. old.

32 Rakovszky Istvánt a Nemzetgyűlés 1920. február 18-i ülésén elsőprő többséggel – a leadott 134 szavazatból 126 igen szavazattal – választották meg nemzetgyűlési elnöknek. Ugyanezen az ülésen kerültek megválasztásra az alelnökök, Simonyi-Semadam Sándor és Bottlik József személyében. In: NN 13. old.; [Aláírás és szignó nélkül], A kormányzó házfelosztási- és vétó-joga. Pesti Hirlap, 1920. február 18. 1–2. old.

a koncentrációs kormány leendő megalakulásáról, sőt még azt is tudni vélték, hogy a keresztény egyesülés elfogadta, hogy a miniszterelnöki pozíciót a választások győztese, a Kisgazdapárt Rubinek Gyula személyében magának igényli.³³

4. Pártpolitikai akciók, személyes ambíciók és miniszterelnöki casting

Pallavicininek a Kisgazdapárttól történt távozása azonban új politikai helyzetet teremtett, s ha rövid időre is, de átrajzolódni látszottak a politikai erővonalak. Láthatóan előtérbe kerültek a személyes ambíciók és pártpreferenciák, s mielőtt a kompromisszumos megállapodás megszülethetett volna, mindkét vezető párt és azok meghatározó politikusai politikai akciókba és helyezkedésbe kezdtek, s megpróbálták a saját pártjuk felé billenteni a mérleg nyelvét, s ezáltal megragadni akár a kormányzás egyedüli lehetőségét is.

A Pallavicini távozásában rejlő politikai lehetőséget a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjában azonnal felismerték, s jó érzékkel arra számítottak, hogy Pallavicinihez hasonlóan a Kisgazdapárt keresztény-nemzeti irányultságú és/vagy a két párt fúzióját korábban támogató kisgazda képviselők elhagyják a pártot és a KNEP-hez csatlakoznak. A parlamenti számtan pedig viszonylag egyszerű volt. Nyolc átlépő képviselő esetében ugyanis megfordulnak az arányok, s a KNEP egyedül kerül kormányzati pozícióba. A Kisgazdapártból történő lehetséges további kilépésekről a hírt a sajtó is megszellőztette. A Pesti Hírlap szerkesztősége azt is tudni vélte, hogy a *„pártban [ti. a KNEP-ben] azt hiszik, hogy Pallavicini kilépését még több kilépés fogja követni, úgy hogy a keresztény párt néhány napon belül többséghez fog jutni. Egyelőre, optimisztikus számítás szerint 8-10 kisgazdapárti kilépését remélik”*.³⁴

De lehetséges politikai forgatókönyvként még azzal is számolni lehetett, hogy a Kisgazdapárttól távozó politikusokból a keresztény blokk pártjaival szoros együttműködést kialakítva, megalakul egy keresztény nemzeti kisgazda, és földműves párt, amely vagy önálló politikai pártként, vagy a KNEP keretein belül, de politikai szövetségre lépve a KNEP-pel, kormányzati pozícióba segíti a keresztény egyesülést.

A Pallavicini-akció azonban nem hozta meg a várt eredményt. A kisgazdák zárták soraikat, s a kisgazda pártvezetők sorra cáfolták azokat a híreket, misze-

33 [Aláírás és szignó nélkül], A kormányzói hatalom kibővítéséről tárgyalnak. Pesti Hírlap, 1920. február 17. 3. old.

34 [Aláírás és szignó nélkül], A politika eseményei. Pesti Hírlap, 1920. február 19. 4. old.

rint több képviselőjük is elhagyni szándékozik a pártot. Rubinek, Pallavicini lépését és a KNEP erre adott politikai reakcióit egy, a Kiszgazdapárt elleni rövidlátó politikai akciónak minősítette, amely a kiszgazdákkal kötendő szoros barátság helyett, a kiszgazdák elszigetelésére törekszik. Majd magabiztosan kijelentette, hogy „*Pallavicini kilépése nem fog követőkre találni*”.³⁵

Rubinek nyilatkozatát csak megerősítette Sokorópátkai Szabó István, aki nyilatkozatában a párt egységét hangsúlyozta, s cáfolta, hogy a Kiszgazdapártban a bomlás jelei volnának észlelhetők. Akik ezt terjesztik – mondta a kiszgazda miniszter – azok csak vágyaik és óhajaikat vetítik a jövőbe annak érdekében, hogy „*ennek bekövetkezésétől várják személyi ambíciójuk érvényesülését és pozíciójuk megerősítését*”.³⁶ Sokorópátkai Szabó István, Rubinekhez hasonlóan kijelentette: „Pártunkból nem szándékozik senki kilépni.”³⁷ Majd előhúzta az igazi politikai adut, s bejelentette: „*Magam beszéltem Czettler Jenővel, aki évek hosszú sora óta tartó barátság és együttműködés folytán talán a legközelebb áll örgróf Pallavicinihez és kijelentette előttem, hogy az ő kilépéséről kolportált hírek lehetnek következtetések, de nem igazak. Esze ágában sincs kilépni.*”³⁸ Sokorópátkai Szabó István ezzel a nyilatkozatával nem melleleg azoknak is üzent, akik azt híresztelték, hogy a Kiszgazdapártban olyan politikai ellentétek vannak, melyek következtében ő párton belüli híveivel együtt a keresztény párthoz kíván csatlakozni. Sokorópátkai Szabó ezzel a nyilatkozatával egyértelművé tette, hogy esze ágában sincs kilépni abból a pártból, amelynek megalakításán oly sokat fáradozott.³⁹

Addig azonban, amíg a két kiszgazda pártvezető nyilatkozatai a biztos párt-egységet sugallták, a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjában még mindig azt vélelmezték, hogy Pallavicini Györgynek a Kiszgazdapártból való kilépését napokon belül újabb kilépések fogják követni, amely akár ismételten megnyithatja a két párt fúziójáról korábban kialakult, de közben a napirendről lekerült vitát.

35 Uo.

36 [Aláírás és szignó nélkül], Pallavicini levele. Pesti Hírlap, 1920. február 20. 2. old.

37 Uo.

38 Uo.

39 [Aláírás és szignó nélkül], Elvetették a kormányzó korlátlan házfelosztató jogát. Pesti Hírlap, 1920. február 21. 4. old.; Sokorópátkai Szabó Istvánnak elévülhetetlen szerepe volt abban, hogy az általa és Rubinek Gyula által vezetett Egyesült Kiszgazda-és Földműves Párt, valamint a Nagyatádi Szabó István neve által fémjelzett Országos Kiszgazda- és Földműves Párt 1919. november 29-én Országos Kiszgazda- és Földműves Párt néven egyesült.

Ezek az információk akár magától Pallavicinitől is származhattak, aki ezekben a napokban személyesen is megjelent a keresztény egyesülés klubhelyiségében.⁴⁰

Az 1920. február 20-át követő napokban a két nagy párt közötti rivalizáció némileg tompulni látszott. A közbeszédet alapvetően Somogyi Bélának, a Népszava felelős szerkesztőjének és Bacsó Bélának, a lap munkatársának a meggyilkolása,⁴¹ az alkotmányosság helyreállításáról és az államfői hatalomról szóló törvény körüli politikai viták,⁴² valamint a magyar béke delegáció párizsi tevékenysége tematizálták.

Ahogy közeledett azonban az alkotmányosság helyreállításáról szóló törvényjavaslat végszavazásának az ideje és a kormányzóválasztás március 1-jei időpontja, úgy került ismételten napirendre a kormányalakítás kérdése. A Kiszgazdapárt továbbra is ragaszkodott azon eredeti álláspontjához, mely szerint a kinevezendő új kormánynak a két nagy nemzetgyűlési pártból alakuló koalíciós kormánynak kell lennie. Ezen a politikai alapon tervezte megkezdni kormányalakítási tárgyalásait és dolgozta ki politikai feltételeit. A Kiszgazdapárt vezérkara azon az állásponton volt, hogy végeredményben a koalíciós kormányzás csak időleges megoldás, s csupán arra az időre szól, amíg a nemzetgyűlés meg nem alkotja a legfontosabb törvényeket.⁴³ Álláspontjuk szerint ezek megszületését követően a nemzetgyűlés feladata megszűnne, s átadná helyét a rendes országgyűlésnek. Addigra pedig a tiszántúli és az 1920. tavaszán még megszállt

40 [Aláírás és szignó nélkül], Elvetették a kormányzó korlátlan házfelosztató jogát. Pesti Hirlap, 1920. február 21. 4. old.

41 A Somogyi-Bacsó gyilkosságot teljes erkölcsi felháborodással maga Huszár Károly miniszterelnök is elítélte, a Nemzetgyűlésben 1920. február 20-án elhangzott napirend előtti felszólalásában. In: NN 18–20. old.

42 Az alkotmányos élet helyreállításáról és az államfői hatalom ideiglenes rendezéséről szóló törvényjavaslat tárgyalására a Nemzetgyűlés 1920. február 23-i, február 25-i, február 26-i, február 27-i, és február 28-i ülésnapjain került sor. In: NN 26., 38., 51–65., 68–83., 85. old. [Aláírás és szignó nélkül], Az államfői törvényjavaslat módosításai. Pesti Hirlap, 1920. február 22. 4. old. [Aláírás és szignó nélkül], Hétfőn választják meg a kormányzót. Pesti Hirlap, 1920. február 24. 1–2. old. [Aláírás és szignó nélkül], Lemondott-e IV. Károly a trónról? Pesti Hirlap, 1920. február 26. 3. old. [Aláírás és szignó nélkül], „A királyi hatalom gyakorlása megszűnt.” Pesti Hirlap, 1920. február 27. 1–2. old.

43 Ezek közé tartoztak az alkotmányozó törvényjavaslatok, az államforma kérdéséről szóló döntés, az új választójogi törvényjavaslat megalkotása, a béke aláírása, a földbirtok-reform, a mezőgazdasági érdekképviseletek (kamarák) felállítása, és számos sürgős szociális és népjóléti intézkedés.

kerületekben is lebonyolódhatnak a választások,⁴⁴ s egyúttal megszűnne a koalíciós kormányzás is. A Kisgazdapárt vezetői persze úgy gondolták, hogy főleg a tiszántúli választókerületekben ők fogják megszerezni a mandátumok többségét,⁴⁵ s ezáltal a törvényhozásban is többséget alkotva, egyedül alakíthatnak majd kormányt.

A Kisgazdapárt fent ismertetett politikai törekvéseit a keresztény egyesülés pártjainak vezető politikusai pontosan érzékelték, s erre válaszként felhívást tettek közzé, melyben egy közös politikai program mentén megvalósuló párt-egyesülést szorgalmazták. A fúzióval kapcsolatos felhívást Rubinek úgy hárította el, hogy közben kiállt a keresztény alapokon nyugvó, következetes koalíciós kormányzás mellett: *„A kisgazdapárt okvetlenül megtartja önállóságát és függetlenségét, programjához ragaszkodik, abból semmit sem áldoz fel. Ezért szó sem lehet arról, hogy mi egyesüljünk más párttal, de szívesen együttműködünk, sőt az a szándékunk, hogy a nemzetgyűlés további tartamára is fenntartjuk a keresztény-blokkot.”*⁴⁶ Hasonlóan nyilatkozott Rubinek akkor is, amikor a kecskeméti választók küldöttsége kereste fel azzal a kéréssel, hogy *„a keresztény egyesülés és a kisgazdapárt között teremtsen meg az együttműködés feltételeit”*. Rubinek a fúzióról szólva kijelentette, hogy azt *„a leghatározottabban helyteleníti”*, s olyan politikai fegyvernek tekinti, amelyet a Kisgazdapárt ellen kívánnak felhasználni.⁴⁷

De nemcsak a két nagy párt közötti politikai pozicionálási küzdelem jellemezte 1920 februárjának második két hetét, hanem a lehetséges miniszterelnök személye is a politikai találgatások és csatározások középpontjában állt. Még meg sem történt a kormányzóválasztás, amikor a parlament folyosóin már azt találgatták a képviselők, *„hogy a mai miniszterek közül kik esnek ki az új alakulásból s kik számára nyílik ismét ösvény vagy ajtó az érvényesülésre, miniszteri vagy államtitkári érvényesülésre”*.⁴⁸ Kombináció pedig bőven akadt.

44 A választásokat a Tiszántúlon 1920. június-júliusban tartották. Az ország legdélibb területein csak a szerbek kivonulását követően, 1921. október-novemberben lehetett lebonyolítani a választásokat. Gergely (1999) 80–84. old.

45 Megállapíthatjuk, hogy a Kisgazdapárt vezetői jól kombináltak, hiszen a tiszántúli választásokon jelöltjeik közel kétszer annyi mandátumot szereztek, mint a keresztény egyesülés pártjai. Gergely (1999) 82.

46 [Aláírás és szignó nélkül], Hétfőn választják meg a kormányzót. Pesti Hírlap, 1920. február 24. 1. old.

47 [Aláírás és szignó nélkül], „A királyi hatalom gyakorlása megszűnt.” Pesti Hírlap, 1920. február 27. 1. old.

48 [Aláírás és szignó nélkül], Horthy – Magyarország kormányzója. A kormányzó eskütétele a nemzetgyűlésben. Budapesti Hírlap, 1920. március 2. 1. old.

A Kisgazdapárt kezdetben igényt tartott a kormányfői posztra, melyre Rubinek Gyulát⁴⁹ jelölte, míg a KNEP Haller István⁵⁰ kormányfőjelöltisége mellett állt ki. De szóba került Teleki Pál,⁵¹ Wlassics Gyula, Andrassy Gyula, Ráday Gedeon,⁵² Klebelsberg Kuno, de még Apponyi Albert és Prohászka Ottokár neve is. De nem lehetett kizárni Huszár Károly ismételt jelölését sem.⁵³

5. Kormányzói közreműködés vagy kormányzói beavatkozás?

A kormányalakítással kapcsolatos folyamatok közjogilag akkor élesedtek, és vettek újabb fordulatot, amikor 1920. március 1-jén a kormányzói eskü letételével Horthy Miklós hivatalba lépett és az 1920. évi I. törvénycikk második fejezetének⁵⁴ felhatalmazása alapján megkezdte államfői jogainak gyakorlását.

49 Rubinek Gyula (1865–1922) A Nagyatádi Szabó István neve által fémjelezett Kisgazdapárt meghatározó politikusa. 1919. augusztus 27-től 1920. augusztus 15-ig a Friedrich-, a Huszár-, a Simonyi-Semadam és a Teleki-kormány földművelésügyi minisztere. Vidor (1921) 114–118. old. Bölöny–Hubai (2004) 432. old.

50 Haller István (1880–1964) 1919 augusztusától a keresztény ellenzék vezéregyénisége, a keresztényszocialista párt és a keresztényszocialista szakszervezetek szervezője. A Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjának egyik legnépszerűbb vezetője. Miniszteri tisztséget vállalt a Friedrich- és a Huszár-kormányban. Előbbinek tárca nélküli propagandaminisztere, utóbbinak vallás- és közoktatásügyi minisztere volt. Vidor (1921) 57–58. old. Bölöny–Hubai (2004) 336. old.

51 Teleki Pálnak, mint lehetséges miniszterelnöknek a neve a KNEP képviselőcsoportjának 1920. február 23-i értekezletén került fel. [Aláírás és szignó nélkül], Hétfőn választják meg a kormányzót. Pesti Hírlap, 47. sz. 1920. február 24. 1. old.

52 gróf Ráday Gedeon (1872–1937) 1919 márciusában több hetes fogság után Bécsbe emigrált, ahol alelnöke lett az antibolsevista comiténak. A proletárdiktatúra bukását követően Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye kormánybiztos főispánja lett, egyúttal Jász-Nagykun-Szolnok vármegye és Kecskemét város kerületi kormánybiztosságát vezette 1920 januárjáig. Az 1920-as tiszántúli nemzetgyűlési választásokon nem sikerült mandátumot szereznie. In: Lengyel László – Vidor Gyula szerk. (1922): Nemzetgyűlési almanach 1922–1927. Budapest. 155–156. old.

53 Mészáros (1986) 59–60. old. [Aláírás és szignó nélkül], Horthy – Magyarország kormányzója. A kormányzó eskütétele a nemzetgyűlésben. Budapesti Hírlap, 1920. március 2. 1. old. [Aláírás és szignó nélkül], A Huszár-kormány beadta lemondását. Pesti Hírlap, 1920. március 2. 3. old.

54 Az 1920. évi I. tc második fejezetének a 12–18. §-ai rögzítették a kormányzói hatalomra vonatkozó szabályokat.

Ennek keretében pedig jogszerűen felkérhette kormányalakításra azt a politikus, aki mögött bizonyítottan felsorakozott a biztos kormányzóképes nemzetgyűlési többség.

A kormányzóválasztással egyidőben ismételten napirendre kerültek a lehetséges kormányalakítással kapcsolatos találgatások, s újabb politikai kombinációk láttak napvilágot. Újra felvetődött a fúzió lehetősége, s arra az esetre is születtek alternatívák, ha ez mégsem következne be. Ebben a helyzetben – vélték a jól értesültek – a két nagy párt tagjainak fúziópárti képviselőiből akár egy új párt is alakulhatna, amely aztán akár a politikai mérleg nyelve is lehetne. De a KNEP köreiből többen azt is tudni vélték, hogy a Kisgazdapártot újabb nyolc képviselő tervezi elhagyni.⁵⁵ Ők vagy átlépnének a KNEP-be, vagy azon belül létrehoznának egy nemzeti keresztény- és földművespártot, amely önállóan venne részt a politikai életben, és lépne kormányzati koalícióra a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjával.⁵⁶

A Kisgazdapárt március 1-jén megtartott képviselői értekezletének hangulatára ezek a lehetséges kilépésekről és az új gazdapárt esetleges alapításáról szóló hírek rányomták a bélyegüket. A pártból történő távozását végül senki sem jelentette be, s az arról szóló híreket úgy tekintették, mint „tisztulási folyamatot,” amely végre tisztázza a képviselők politikai álláspontját.⁵⁷

A kormányzóválasztás utáni politikai helyzetet elemezve, a kisgazda képviselők egyetértettek abban, *„hogy miután a nemzetgyűlés a jogot a kormányzó kezébe tette le, a kormányzót minden vállalkozásában, törekvésében, a legmesszebbmenő támogatásban kell részesíteni”*.⁵⁸ Igaz volt ez a kormányalakításra és a lehetséges miniszterelnök személyére is. Miután a kormányzó még nem kezdte meg a pártokkal a kormányalakítási tárgyalásokat, ezért csupán abban lehettek biztosak, hogy *„miután olyan párt nincs, amelynek abszolút többsége lenne, így az új kabinet is csak koncentrációs lehet”*. A miniszterelnök személyével kapcsolatosan viszont csak találgatásokra szorítkozhattak. Még annak a lehetőségét is mérlegelték, ha a kormányzó egy párton kívüli miniszterelnököt bízna meg kormányalakítás-

55 [Aláírás és szignó nélkül], A Huszár-kormány beadta lemondását. Pesti Hirlap, 1920. március 2. 3. old.

56 [Aláírás és szignó nélkül], Új gazdapárt alakul. Pesti Hirlap, 1920. március 2. 3. old.

57 [Aláírás és szignó nélkül], A kisgazda és földművespárt hangulata. Pesti Hirlap, 1920. március 2. 3. old.; [Aláírás és szignó nélkül], Új gazdapárt alakul. Pesti Hirlap, 1920. március 2. 3. old.

58 [Aláírás és szignó nélkül], A kisgazda és földművespárt hangulata. Pesti Hirlap, 1920. március 2. 3. old.

sal. A párt ezzel kapcsolatos álláspontját Nagyatádi Szabó István⁵⁹ fejtette ki. Nagyatádi szerint „*a párt nem személyi, hanem tárgyi garanciákat kíván az új kormány megalakításánál és nem nézi azt, hogy ki a kormány-elnök, hanem csakis saját programját kívánja megvalósítani és bárki legyen az, készséggel támogatja, ha a párt törekvéseinek és programjának megfelel, amit az új miniszterelnök programjában hoz*”.⁶⁰ Mindez azt jelentette, hogy miközben a párt következetesen ragaszkodott korábban már ismertetett programjához, amit feltétlenül érvényesíteni kívánt a leendő koalíciós kormányprogramban, egyúttal viszont elmozdult eredeti álláspontjáról, s már nem ragaszkodott a miniszterelnöki poszthoz. Utóbbi egyik lehetséges magyarázata lehet, hogy a pártegység látszólagos lazulása – Pallavicini kilépése és a további kilépések lebegtetése – miatt a párt politikai pozíciói gyengülni látszottak,⁶¹ amit azzal kívántak ellensúlyozni, hogy feladták eredeti személyi elképzeléseiket annak érdekében, hogy legalább politikai programjukat megvalósíthassák. Másrészt viszont miután a miniszterelnök kinevezési joga a kormányzó hatáskörébe került, s éppen az ülés elején biztosították Horthyt arról, hogy minden törekvésében támogatják, nem kívánták a kormányzó döntését még látszólag sem befolyásolni azzal, hogy megnevezik azt a személyt, akit a miniszterelnöki poszton szívesen látnának.

A kormányzóvá frissen megválasztott Horthy Miklós már megválasztásának másnapján, 1920. március 2-án megkezdte a politikai tájékozódást annak érdekében, hogy az országnak mielőbb kinevezett miniszterelnöke és alkotmányos kormánya legyen. A korabeli lapok hosszan sorolták azoknak az államférfiaknak, pártpolitikuskoknak, képviselőknek, kormányzati szereplőknek, egyházi személyeknek, közéleti személyiségeknek, gazdasági és pénzügyi

59 Nagyatádi Szabó István (1863–1924) Az 1918-ban megalakult Országos Kisgazdapárt, majd az 1919-es kisgazda pártegyesülést követően az Országos Kisgazda- és Földműves Párt, végül az 1922 február 22-én megalakult Egységes Párt elnöke. Nagyatádi politikai pályafutására lásd: Romsics Ignác (1982): *Ellenforradalom és konszolidáció. A Horthy-rendszer első tíz éve.* Gondolat Kiadó. Budapest. 69–72. old. Újabban Romsics Ignác (2017): *A Horthy-korszak. Válogatott tanulmányok.* Helikon Kiadó. Budapest. 49–50. old. Nagyatádi szerepét az Egységes Párt megalakításában lásd Sipos József (2020): *A bethleni kétharmad. A Kisgazdapárt kormányzópárttá bővítése és az 1922-es választások.* Belvedere Meridionale. Szeged. 26–89. Sipos József (2001): *Nagyatádi Szabó István és a második Bethlen-kormány megalakulása.* Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv XV. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Levéltára. Nyíregyháza. 155–186. old.

60 Uo.

61 Mészáros (1986) 59. old.

szakembereknek, kamarai vezetőknek, országos testületek, szövetségek vezetőinek a neveit, akik a kormányalakítással kapcsolatosan kormányzói kihallgatásra hivatalosak voltak.⁶²

Eközben a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja is értékelte és elemezte a politikai helyzetet, s a kormányalakítással kapcsolatosan is kifejtette álláspontját. A pártvezetés következetesen azt képviselte, hogy *„a felelős kormány csak olyan alapon jöhet létre, amely a keresztény kurzus programjának minden téren való megvalósulását garantálja”*.⁶³ Ennek pedig személyi konzekvenciáját is világossá tették, s Haller István személyében megnevezték miniszterelnök jelöltjüket. A párt tehát Haller Istvánban látta a garanciáját annak, hogy a keresztény nemzeti eszme alapján álló szociális és gazdasági újjáépítési program kormányprogrammá emelkedjen és megvalósulhasson. A programot támogató kormányzati többséget pedig azzal a korábban már többször felvetődött terv élesítésével kívánták biztosítani, amely arra alapozott, miszerint a keresztény nemzeti eszme iránt elkötelezett kisgazda képviselők kilépnének pártjukból és egyesülnének a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjával.⁶⁴ A KNEP tehát továbbra is lehetséges politikai opcióként tekintett egy esetleges fúzióra, melynek vezető erejét elképzelésük szerint a keresztény egyesülés adná, de a Kisgazdapárt vezetőinek ettől elhatárolódó nyilatkozatai ezt a politikai forgatókönyvet az egyre távolabbi jövőbe helyezték.

A KNEP azonban a kormányzás lehetséges alternatívájaként ismételten beemelte a politikai közbeszédbe egy új kormányzópárt megalakításának a tervét, *„amely magába foglalná mindkét párt mérsékelt elemeit és a politikai életet a teljes konszolidáció útjára terelné”*.⁶⁵ Terveik szerint az így létrejövő, a kisgazdák politikai programját is felvállaló, keresztény és nemzeti alapon szerveződő új párt biztos kormányzati többséget tudott volna maga mögött tudni.

62 [Aláírás és szignó nélkül], Horthy Miklós megkezdte a politika vezetőinek meghallgatását. Pesti Hírlap, 1920. március 3. 1. old.; [Aláírás és szignó nélkül], Politikusok a kormányzónál. Budapesti Hírlap, 1920. március 3. 3. old. [Aláírás és szignó nélkül], Megkezdődtek a kihallgatások a kormányzónál. Új Barázda, 1920. március 3. 2. old.

63 [Aláírás és szignó nélkül], Új kormányalakítás előtt. Nemzeti Ujság, 1920. március 3. 2. old.

64 Uo.

65 [Aláírás és szignó nélkül], Horthy Miklós megkezdte a politika vezetőinek meghallgatását. Pesti Hírlap, 1920. március 3. 1. old.

6. Pártvezetők kormányzói kihallgatáson

Az 1920. március 3-án a kormányzói kihallgatásról távozó Haller nyilatkozott a megalakítandó új kormányzópártról, s egyértelművé tette azt a véleményt, mely szerint *„ennek [ti. a kormányzópártnak] a tengelye a mi pártunkban [ti. a KNEP-ben] van, amelynek programja úgyszólván teljesen azonos a kisgazdapárt programjával, azzal az eltéréssel, hogy a mi programunk még bővebb tartalmú, mint az övék. A kardinális földreform kérdésében is teljesen egyöntetű véleményen vagyunk. Ezen az alapon természetesen csakis úgy képzelhető el az új pártalakulás, ha nem a kereszténypárt olvad be a kisgazdapártba, hanem megvárjuk a dezignált miniszterelnök akcióba lépését, aki körvonalozott politikai, gazdasági és munkaprogramot ad, aminek alapján felfogást fog intézni a keresztény blokk két pártjához egy pártba való tömörülésre.”*⁶⁶ Haller a kormányzóval folytatott megbeszélésen minden bizonnyal ismertette Horthyval a fenti kormányalakítási terveket. Ennek Haller szerinti forgatókönyve értelmében először megnevezésre, illetve kijelölésre kerülne az új miniszterelnök, aki a két nagy párt programját kormányprogrammá alakítja és ennek mentén felszólítja a két pártot egy új kormányzópárt megalakítására. A lehetséges miniszterelnök személyével kapcsolatban Haller csak annyit árult el, *„hogy a dezignálandó miniszterelnöki megbízatásra ez idő szerint négy vezérpolitikus neve jöhet számításba”*.⁶⁷

Haller után a Kisgazdapárt elnöke, Rubinek Gyula járt Horthynál kihallgatáson. A kormányzó tőle is, akárcsak Hallertől, pártjának a politikai kibontakozási tervei felől érdeklődött. Rubinek megerősítette a párt március 1-jei azon döntését, miszerint a miniszterelnök személyének a kinevezésében a kormányzónak teljesen szabad kezet kívánnak adni. A kormányalakítással kapcsolatosan Rubinek a politikai paritást hangsúlyozva kifejtette, hogy ha a miniszterelnököt az egyik nagy pártból nevezné ki a kormányzó, úgy a másik párt tarthatna igényt a belügyminisztérium vezetésére. A többi tárca pedig egyenlő arányban oszlana meg a két párt között és erre nézve a megegyezés keresztültivitele a dezignált miniszterelnök feladata volna. Rubinek a kormányzói kihallgatás során a keresztény blokk fenntartásának szükségességét hangsúlyozta *„mindaddig, amíg az alapvető törvényeket, az új alkotmányjogi tervezeteket, a békekötés és a nemzeti hadsereg szervezéséről szóló törvényt, a földbirtokreformot és mindazokat a törvényeket, amelyek a keresztény és nemzeti*

66 [Aláírás és szignó nélkül], Kiket hallgatott meg a kormányzó? Pesti Hirlap, 1920. március 4. 1. old.

67 Uo.

irányzat megszilárdítását célozzák, tető alá nem hozták”.⁶⁸ Rubinek nyilatkozatában nem tért ki arra, hogy a kihallgatáson szóba került-e a két nagy párt fúziójának, vagy egy lehetséges új kormányzópárt megalakításának a kérdése, de azzal, hogy a kisgazda pártelnök a keresztény blokk fenntartása mellett érvelt, és a miniszteri tárcák elosztását a két párt között arányosan javasolta felosztani, egyértelmű utalás volt arra, hogy sem a fúzió, sem pedig az új kormányzópárt tervét a Kisgazdapárt nem támogatja. A Kisgazdapárt ezzel következetesen a nagykoalíció mellett foglalt állást, s elutasított mindenfajta fúziót és új kormánypárti modellt. Rubinekék a KNEP mindkét javaslatában minden bizonnyal azt a veszélyt is érzékelték, hogy annak elfogadásával a Kisgazdapárt politikailag óriásit kockáztatna. Önálló arculatát elvesztené, s kedvezőtlen helyzetbe pozícionálna magát éppen a tiszántúli választások előtt, melynek várható eredménye számukra kedvezőnek látszott. Ugyanakkor a KNEP által javasolt politikai elképzelések elutasításában is komoly veszélyek voltak. A KNEP elképzeléseivel szimpatizáló képviselők kilépése esetén ugyanis a pártszakadás szinte biztossá válik, amely a párt jövőjét és a tiszántúli választások eredményeit döntően befolyásolhatták volna. Ráadásul az így kisebbségbe maradt kisgazda képviselők a kormányzás lehetőségéből is kizsorszorultak.

A Kisgazdapárt ebben a nem egyszerű helyzetben a politikai ellentámadás mellett döntött, s ugyanazokkal a politikai eszközökkel próbálkozott, mint ellenfele. Kísérletet tett arra, hogy a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjából képviselőket – elsősorban a Huszár Károly köréhez tartozó politikusokat, szám szerint 32 főt – átcsábításon a Kisgazdapárt soraiba, s ezzel biztosítsa magának a kormányzáshoz szükséges többséget. Ugyanakkor jelezte, hogy szívesen az élére áll az új kormányzópárt alakítási kezdeményezéseknek is, de természetesen úgy, ha annak gerincét a Kisgazda- és Földművespárt adja és az új párt programja is a Kisgazdapárt elveit követi. Egyúttal a Haller-féle miniszterelnöki jelöléssel szemben a Kisgazdapárt politikai napilapja, az Uj Barázda a párt egyik vezetőjére hivatkozva az új, kisgazda vezetésű kormányzópárt nevében már meg is nevezte jelöltjét a miniszterelnöki posztra, Rubinek Gyula személyében.⁶⁹

⁶⁸ [Aláírás és szignó nélkül], Kiket hallgatott meg a kormányzó? Pesti Hirlap, 1920. március 4. 1. old.; [Aláírás és szignó nélkül], Rubinek a kihallgatásról. Uj Barázda, 1920. március 4. 2. old.

⁶⁹ [Aláírás és szignó nélkül], Megkezdődtek a kihallgatások a kormányzónál. Uj Barázda, 1920. március 3. 2. old. Mészáros (1986): 59. old.

7. A pártpolitikai csatározás folytatódik

A két nagy párt között kibontakozó politikai csatározások a következő napokban is folytatódtak. A pártok mögött felsorakozó pártsajtó – a kisgazdapárti Uj Barázda és a KNEP párti Nemzeti Ujság – szinte egymást túllicitálva igyekezett újabb és újabb híreket közölni, vagy éppen cáfolni a másik állítását és ezzel az általuk favorizált pártot politikai előnyhöz juttatni.⁷⁰ Ki- és átlépésekről, új pártalapításokról, pártok névváltozási elképzeléseiről cikkezett a sajtó,⁷¹ ami kiválóan alkalmas volt arra, hogy a kormányalakítás körüli bizalmatlanságot és bizonytalanságot fokozza.⁷²

Teljesen helytállónak bizonyultak tehát Huszár Károly leköszönő miniszterelnök 1920. március 1-jén a nemzetgyűlésben elhangzott szavai, amikor politikai válságról szólt. És március első hetének a végére egyáltalán nem úgy tűnt, hogy ez a politikai válság a megoldás irányába fog elmozdulni. Éppen ellenkezőleg. A két nagy párt álláspontja megmerevedni látszott. A kisgazdák a paritásos alapon megalakuló koalíciós kormányzást tartották politikailag járható útnak, s hallani sem akartak a KNEP-pel történő fúzióról. Nem támogatták egy esetlegesen megalakuló új kormányzópárt gondolatát sem. Erről a politikai platformról ugyan egyes pártvezetők hajlandóak lettek volna elmozdulni abban az esetben, ha az új kormányzópárt gerincét és egyúttal a miniszterelnök személyét – nevezetesen Rubinek Gyulát – is a kisgazdák adják. Ezzel szemben a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja továbbra is a pátfúziót szorgalmazta, s annak elmaradása esetén új kormányzópárt létrehozását, természetesen a KNEP politikai dominanciájával. Egyúttal ők is bejelentkeztek – Haller István személyében – a miniszterelnöki posztért.

Miközben a két nagy párt között éles politikai küzdelem folyt, Horthy Miklós kormányzó folytatta az 1920. március 2-án megkezdett megbeszéléseit a

70 Erre néhány példa: [Aláírás és szignó nélkül], A politikai helyzet. Nemzeti Ujság, 1920. március 4. 2. old.; [Aláírás és szignó nélkül], Hogy alakul ki a kormányzópárt? Haller deignálása biztosra vehető. Nemzeti Ujság, 1920. március 5. 2. old. [Aláírás és szignó nélkül], Kormányzótöbbség alakul a nemzetgyűlésen. Uj Barázda, 1920. március 4. 1. old.

71 [Aláírás és szignó nélkül], Keresztény Nemzeti Kisgazda- és Földművespárt alakul. 8 újabb kilépés a Kisgazdapártból. Nemzeti Ujság, 1920. március 7. 1. old. [Aláírás és szignó nélkül], Kormányzópárt alakulása felé. A Kisgazda- és Földművespárt felveszi a keresztény jelzőt. Uj Barázda, 1920. március 5. 1–2. old.

72 [Aláírás és szignó nélkül], Új kormányzópárt alakul. A Keresztény Nemzeti Egyesülés tárgyal a kisgazdapárti disszidensekkel. Nemzeti Ujság, 1920. március 9. 3. old.

magyar társadalom tekintélyes és nagy befolyással rendelkező politikai, egyházi és gazdasági vezetőivel. A kormányzó, aki 1919 őszétől aktív szereplője volt a magyar politikai életnek, nyilván tájékozott volt a kialakult helyzetről, s neki magának is megvoltak a politikai kibontakozással kapcsolatos elképzelései. Az ország frissen megválasztott államfőjeként és az alkotmányosság első számú őreként azonban kötelessége volt meghallgatni mindazokat, akik 1920 márciusában mértékadó személyek voltak, azonban nem csupán ezen utóbbi okból szorgalmazta ezeket a megbeszéléseket. A két nagy párt vezető politikusaival, Haller Istvánnal és Rubinek Gyulával folytatott március 2-ai megbeszélését követően, majd az ezt követő napok fejleményeit látva, egyre inkább szembesülnie kellett azzal a ténnyel, hogy a kialakult politikai helyzetben neki kell valamilyen kompromisszumos megoldást találnia és ajánlania, s a politikai megoldás érdekében közvetítőként fellépni. Ehhez viszont meg kellett ismernie az érintettek álláspontján túl, minden mértékadó személyiség véleményét is. Horthy ennek érdekében március 2-tól kezdődően folyamatosan hallgatta meg a következő személyeket: Rakovszky Istvánt, a nemzetgyűlés elnökét, Csernoch János bíboros hercegprímást, gróf Andrássy Gyula volt minisztert, a nemzetgyűlés tagját, Haller István vallás- és közoktatásügyi minisztert, a KNEP elnökét, Rubinek Gyula földművelésügyi minisztert, az Országos Kisgazda- és Földműves Párt elnökét, Bárczy István igazságügyminisztert, Friedrich István hadügyminisztert, a keresztény nemzeti egyesülés országos pártjának elnökét, Beniczky Ödön belügyminisztert, báró Wlassics Gyulát, a közigazgatási bíróság elnökét, Ráth Zsigmondot, a Kúria alelnökét, Prohászka Ottokár római katolikus püspököt, Raffay Sándor evangélikus püspököt, Petry Elek református püspököt, báró Korányi Frigyes pénzügyminisztert, Ernszt Sándort, a KNEP végrehajtó-bizottságának elnökét, Pekár Gyula államtitkárt, a KNEP alelnökét, Nagyatádi Szabó István minisztert, az országos kisgazda- és földművespárt elnökét, Sokorópátkai Szabó István minisztert, az Országos Kisgazda- és Földműves Párt elnökét, Simonyi-Semadam Sándort, és Bottlik Józsefet, a nemzetgyűlés alelnökeit, Hegyeshalmy Lajos volt kereskedelemügyi minisztert, a KNEP alelnökét, gróf Somssich József külügyminisztert, Heinrich Ferenc kereskedelemügyi minisztert, Bleyer Jakabot, a nemzeti kisebbségek miniszterét, gróf Somssich Lászlót, az Országos Magyar Gazdasági Egyesület elnökét, Gál Gaszton nemzetgyűlési képviselőt, gróf Széchényi Viktort, a nemzetgyűlés tagját, Lánczy Leót, a budapesti kereskedelmi és iparkamara elnökét, id. Chorin Ferencet, a Gyáripárosok Országos Szövetségének elnökét, Hegedűs Lórántot, a Kereskedelmi Bank elnökét, gróf Klebelsberg Kuno nemzetgyűlési képviselőt, Czettler Jenő egyetemi tanárt, a Magyar Gazdaszövetség igazgatóját, Székely János

államtitkárt, a keresztényszocialista szakszervezetek elnökét és Miákits Ferenc volt államtitkárt, a szociáldemokrata párt részéről.⁷³

A két nagy párt közti ellentéteket látva, bizonyos kisgazda, liberális és pártonkívüli politikusok részéről gróf Apponyi Albertnek a neve is felmerült, mint aki ebben a helyzetben a legjobb megoldás lenne a miniszterelnöki posztpon. A Kisgazdapárt politikai napilapja, az Új Barázda a következő érvekkel állt ki Apponyi miniszterelnöki jelölése mellett: *„Az, hogy ki legyen a kormány elnöke, ma nem lehet pártkérdés és mindjobban érvényesül mértékadó helyen és a politikusok széles köreiből az a felfogás, hogy most lehetőleg európai nevű, gazdag tapasztalatú, tehetségben és jellemében kiváló államférfiut kell a kormány élére állítani, tekintet nélkül arra, hogy az illető tagja-e valamely pártnak vagy sem. Sőt ma, amikor a pártellentétek nyilvánvalóan e miatt a kérdések miatt élesedtek ki újra, bizalommal el lehet fogadni valamely pártonkívüli, előkelő, kipróbált államférfit miniszterelnöknek, aki a gazdasági kibontakozást is biztosítani tudja. Ebből a szempontból elsősorban gróf Apponyi Albert jöhet tekintetbe, aki nemcsak a fenti szempontokból, de mint keresztény, nemzeti eszmék régi vezére és a magyar békeküldöttség világhírt és rendkívüli tekintélyt szerzett vezetője, ma szinte a sors által van kijelölve erre a helyre.”*⁷⁴

Apponyi azonban elhárította a miniszterelnöki jelölést, s 1920. március 9-én táviratban kérte gróf Somssich József külügyminisztert,⁷⁵ hogy miután *„a békeszerzés szempontjából komoly szempontok követelik,”* járjon közben a kormányzó-nál annak érdekében, hogy *„újólág egy mérsékelt irányú politikus bizassék meg az ország sorsának irányításával”*.⁷⁶ Apponyi a leköszönő miniszterelnököt, Huszár

73 [Aláírás és szignó nélkül], A politika eseményei. Politikusok a kormányzó-nál. Budapesti Hírlap, 1920. március 3. 3. old. [Aláírás és szignó nélkül], Horthy kormányzó megkezdte a politika vezetőinek meghallgatását. A Ház elnöke a kormányzó-nál. A kihallgatandók névsora. Tárgyalások kezdődtek új kormányzó-párt érdekében. Pesti Hírlap, 1920. március 3. 1. old. [Aláírás és szignó nélkül], Pártvezérek kihallgatása a kormányzó-nál. Új Barázda, 1920. március 3. 2. old.

74 [Aláírás és szignó nélkül], Kibontakozási tárgyalások. Új Barázda, 1920. március 7. 1. old.

75 gróf Somssich József (1864–1941) 1919. szeptember 11-től a Friedrich-kormány-nak, majd 1919. november 24-i megalakulásától egész hivatali ideje alatt, 1920. március 15-ig a Huszár-kormány-nak a külügyminisztere. Bölöny – Hubai (2004) 93–94. old.

76 [Aláírás és szignó nélkül], A designált miniszterelnök – Huszár Károly. Budapesti Hírlap, 1920. március 10. 2. old.; [Aláírás és szignó nélkül], Apponyi távirata. Budapesti Hírlap, 1920. március 10. 2. old.

Károlyt javasolta miniszterelnöknek és felkérte a külügyminisztert, hogy ezt a szempontot ajánlja a kormányzó figyelmébe. A távirattal Somssich azonnal felkereste Horthyt, s közölte vele Apponyi kérését. A javaslat kormányzói meghallgatásra talált. Horthy osztotta azt az álláspontot, amit a korabeli sajtó a következőképpen fogalmazott meg: „[...] Huszár Károly a bölcs középértéket képviseli, s ez oknál fogva az ő egyénisége fölötte alkalmasnak mutatkozott arra, hogy az ellentéteket mérsékelje, s hogy az egyensúlyból ki ne billentse sem önmagát, sem az ország szekerét.”⁷⁷ Hasonlóképpen vélekedett Huszárról a képviselők legtöbbje is. A leköszönő miniszterelnökököt támogatók azzal érveltek, „hogy Huszár sok kitűnő képességnek adta tanújelet s össze tudta tartani a pártokat”.⁷⁸

Ezek után egyáltalán nem volt meglepő, hogy amikor a kormányzó 1920. március 9-én magához kérte Huszár Károlyt, formálisan designálni is szeretne volna őt a miniszterelnöki posztra. Huszár azonban nem fogadta el a megbízást. A kormányzótól való távozásakor pedig úgy nyilatkozott, hogy „Azokkal a hírekkel szemben, amelyek arról számolnak be, hogy én vagyok a designált miniszterelnök, kijelenthetem, hogy ez nem földi a valóságot. Több ízben kijelentettem, hogy az én misszióm tartama addig terjed, amíg a nemzetgyűlésnek átadhatom a kormányhatalmat. Ez megtörtént és az én megbízatásom ezzel megszűnt. Még azzal a rám nézve igen megtisztelő közbejött kívánsággal szemben is, amelynek gróf Apponyi adott kifejezést táviratában, az az álláspontom, hogy a folytatólagos miniszterelnökséget nem vállalom és a designálást el nem fogadom”.⁷⁹ Egyúttal azt ajánlotta a kormányzónak, hogy a két nagy nemzetgyűlési párt vezérét, Haller Istvánt és Rubinek Gyulát újra hallgassa meg és kérje ki a véleményüket.

8. A pártvezérek ismételen a kormányzónál

Horthy elfogadta Huszár javaslatát, s még aznap késő délután egyeztető megbeszélésre hívta a pártvezetőket, ahol Rubinek a Kiszgazdapárt részéről Huszár Károly miniszterelnöksége mellett szolt, míg Haller a keresztény egyesülésnek azt az álláspontját fejtette ki, hogy a kormányzást hajlandó szükség esetén egye-

77 [Aláírás és szignó nélkül], A designált miniszterelnök – Huszár Károly. Budapesti Hirlap, 1920. március 10. 2. old.

78 [Aláírás és szignó nélkül], Horthy – Magyarország kormányzója. A kormányzó eskütétele a nemzetgyűlésben. Budapesti Hirlap, 1920. március 2. 1. old.

79 [Aláírás és szignó nélkül], Huszár nem vállalja tovább a miniszterelnökséget... Pesti Hirlap, 1920. március 10. 1. old.

dül is átvenni. Ismerve Hallernek és pártjának az álláspontját, ezzel valójában a saját maga miniszterelnöki kinevezése mellett érvelt.⁸⁰

A kormányzói audiencia után Hallert pártjában már dezinált miniszterelnökek tekintették és Haller nem is titkolta, hogy a miniszterelnökséget hajlandó elvállalni.⁸¹ Magabiztosan jelentette ki, hogy az új kormányt nem a két párt koalíciójából kell megalakítani, hanem egy új kormányzópártra kell alapítani a kormányzást. Ha ez mégis nehézségekbe ütközne, akkor a keresztény egyesülésnek és a szándékai szerint hamarosan megalakuló új keresztény kisgazdapártnak a szoros koalíciója kell, hogy a stabil kormányzást megteremtse. Haller úgy számolt, hogy az új kormánypártot a KNEP-ből, valamint a fúziópárti kisgazda képviselők közül sikerül megalakítani. Legalább nyolc-tíz kisgazda képviselő átlépésével ugyanis olyan többséget tudott volna maga mögött a nemzetgyűlésben, amely a kormány és a törvényhozás normális munkaképességét biztosítani tudná.⁸² Haller kormányalakítási elképzeléseiben azonban túlon túl is sok volt a feltételezés és bizonytalansági tényező. Nem számolt a kisgazdapárti politikusok, elsősorban Rubinek és Sokorópátkai Szabó kitartó szívósságával és a párt összetartása érdekében tett erőfeszítéseivel, és ez Haller miniszterelnöki székébe került.

Miközben Haller 1920. március 9-én este magabiztosan tervezgette a kormányalakítást és már szinte dezinált miniszterelnökeknek tekintette magát, olyan események történtek, amelyek alaposan felülírták a KNEP pártvezető elképzeléseit.

9. Az újabb pártpolitikai fordulat

Az újabb fordulatot a Kisgazdapárt március 9-én este Rubinek Gyula elnökleivel megtartott értekezlete hozta meg, melynek kezdetén Rubinek beszámolt a kormányzóval folytatott megbeszélésekről. A fordulatot előre vetítette, hogy pártértekezleten megjelentek a pártnak azok a képviselői is, akiket az előző napok eseményei után már szinte kilépetteknek tekintettek. Ők a pártértekezleten kijelentették, hogy a kilépésnek még a gondolata is távol állott tőlük, s őket a legjobb szándék és az a törekvés vezette, hogy a keresztény és agrár alapon álló és azonos politikai értékrendet valló képviselőket egy táborba, egy egy-

80 Uo.

81 Uo.

82 [Aláírás és szignó nélkül], Valószínű Haller István dezinálása, aki a keresztény-pártból alakít kormányt. – A kisgazdapárt nem támogatja és ellenzékbe megy. Pesti Hírlap, 1920. március 10. 1. old.; [Aláírás és szignó nélkül], Haller István a kormányalakításról. Budapesti Hírlap, 1920. március 10. 3. old.

séges kormányzópártba tömörítsék. Ennek kapcsán a jelenlévők közül többen éles hangon ítélték el azokat az egyértelműen a KNEP-hez köthető politikai törekvéseket, és akciókat, amelyek a Kisgazdapárt szétszakítására irányultak.⁸³

A kilépetteknek híresztelt képviselőknek a pártban maradásával helyreállt a Kisgazdapárt egysége, s egyúttal megszűnt a pártszakadás veszélye. A képviselő-csoportjában és szervezetében így megerősödött Kisgazdapárt azonnal ellentámadásba lendült. Sokorópátkai Szabó ugyanis előterjesztette a pártvezetéssel előzetesen egyeztetett azon indítványt, hogy a párt illessze nevébe a keresztény-kereszttyén jelzőt.⁸⁴

A Kisgazdapárt névváltoztatással, illetve névmódosítással kapcsolatos szándéka nem volt újkeletű kezdeményezés és egyáltalán nem volt rögtönzött lépésnek tekinthető. Már jó néhány nappal korábban – éppen a KNEP politikai támadásait ellensúlyozandó – született meg a kisgazda pártvezetésben a gondolat, a keresztény-kereszttyén jelzőknek a párt nevébe történő beemeléséről. Leginkább abból a politikai megfontolásból, hogy erősítsék a bizonytalan képviselőikben a párt keresztény elhivatottságát, ezáltal őket a Kisgazdapártban tartsák, másrészt pedig ezzel éppen a Kisgazdapárt nyissa meg kapuit azok előtt a kisgazdákkal szimpatizáló KNEP politikusok előtt, akiknek az esetleges átlépésével a Kisgazdapárt kerülne egyedüli kormányzati pozícióba. A hamarosan várható névváltozást, névmódosítást Rubinek már napokkal korábban nyilvánosságra is hozta, amely zavart és éles tiltakozást váltott ki a keresztény pártok soraiban.⁸⁵ A március 9-i pártértekezlet előtti napon pedig már konkrétumokkal is szolgált: *„Holnap pártértekezletünk lesz, amelyen Sokorópátkai Szabó István tesz előterjesztést, hogy a párt címe ezentúl keresztény kisgazda és földmivespárt legyen – megfelelően a párt programjának – hogy ezzel is megkönnyítsük a csatlakozást azok számára, akik a túloldalon kisgazdapárti programmal lettek megválasztva, és egyébként is agrárérzelmeik.”*⁸⁶

A Kisgazdapárt 1920. március 9-i pártértekezlete Sokorópátkai Szabó indítványát egyhangúan elfogadta, így a párt neve Keresztény (Kereszttyén) Kisgazda-

83 [Aláírás és szignó nélkül], A kisgazdapárt értekezlete. Budapesti Hirlap, 1920. március 10. 2. old.; [Aláírás és szignó nélkül], Keresztény-kereszttyén kisgazdapárt. Pesti Hirlap, 1920. március 10. 2. old.

84 Uo.; A párt neve 1920. március 9-től Keresztény (Kereszttyén) Kisgazda- és Földmives Párt lett.

85 [Aláírás és szignó nélkül], Rubinek nyilatkozata a Kisgazdapárt névváltoztatásáról. Pesti Hirlap, 1920. március 7. 2. old.;

86 [Aláírás és szignó nélkül], „Keresztény kisgazda és földmivespárt.” Pesti Hirlap, 1920. március 9. 1. old.

és Földmíves Pártra változott.⁸⁷ A pártértekezlet további fontos határozatokat hozott. Egyrészt ismételten elvetették a KNEP-pel történő fúzió lehetőségét, másrészt kimondták, hogy a párt új, egységes pártalakulásba belemenni nem hajlandó, harmadszor pedig a párt abban az esetben is fenn kívánja tartani a koalíciós kormányzást, ha az időközi választások eredményének köszönhetően kormányzati többségbe kerülne.⁸⁸

A pártértekezlet döntéseivel megerősödött, világos politikai célokat és üzeneteket megfogalmazott Kisgazdapárt a leendő miniszterelnök személyével kapcsolatosan is határozott véleményt formált. A pártértekezletet követően Sokorópátkai Szabó István kijelentette, hogy *„Haller István miniszter elnökségét a párt nem támogatja. Egy héttel ezelőtt még szívesen láttuk volna, [de] a kilépések körül tanúsított magatartása után azonban nem támogatjuk”*.⁸⁹

10. A kormányzói döntés

Ilyen politikai előzmények után másnap, 1920. március 10-én folytatódtak a leendő miniszterelnök személyével kapcsolatos tárgyalások. Horthynál sorban adták egymásnak a kilincset a politikusok. Először Huszár Károly jelent meg, akinek Horthy ismételten felajánlotta a kabinetalakítást. Huszár azonban azt ezúttal sem vállalta. Az audienciáról távozóban a következő nyilatkozatot adta a sajtónak: *„A kormányzó úr öfömméltósága ma ismét fölajánlotta nekem a kabinetalakítást, én azonban e megtisztelő felhívást elhárítottam magamtól, mert én csak kényszerítő körülmények hatása alatt, elkerülhetetlen szükség esetén vállalkoznám. De meg vagyok győződve, hogy a kérdést az én személyem kikapcsolásával is meg lehet oldani. Remélem, hogy huszonnégy órán belül sikerül találni olyan megoldást, amely a két blokkbeli párt között a kormányalakításra vonatkozóan teljes megegyezést teremthet.”*⁹⁰

87 [Aláírás és szignó nélkül], A kisgazdapárt értekezlete. Budapesti Hirlap, 1920. március 10. 2. old.

88 [Aláírás és szignó nélkül], A kisgazdapárt értekezlete. Budapesti Hirlap, 1920. március 10. 3. old. [Aláírás és szignó nélkül], Keresztény-kereszttyén kisgazdapárt. Pesti Hirlap, 1920. március 10. 2. old.

89 [Aláírás és szignó nélkül], A kisgazdapárt értekezlete. Budapesti Hirlap, 1920. március 10. 3. old. [Aláírás és szignó nélkül], Sokorópátkai Szabó István a helyzetről. Pesti Hirlap, 1920. március 10. 2. old.

90 [Aláírás és szignó nélkül], A kormányváltozás eseményei. A mai kihallgatások a kormányzónál. Budapesti Hirlap, 1920. március 11. 2. old.

A leköszönő miniszterelnök Haller Istvánt ajánlotta a kormányzónak, aki rögtön Huszár után fogadta is a kereszténypárti politikust. Haller István annak tudatában érkezett a kormányzói kihallgatásra, hogy tisztában volt a személyét a miniszterelnöki pozícióban elutasító kisgazdapárti véleménnyel, s ismerte a Kisgazdapárt előző esti pártértekezletén hozott határozatokat. Ezek tudatában pedig aligha lehettek további illúziói a kormányalakítással kapcsolatban.

Haller félóráig volt a kormányzónál, s amikor távozott onnan, rendkívül diplomatikusan úgy nyilatkozott, hogy *„A kormányzó úr öfömméltósága fölkinálta nekem a miniszterelnökséget és a kabinetalakítást. Én azonban már hetekkel ezelőtt, amikor nevem először kombinációba került, elhatároztam, hogy nem vállalkozom erre a föladatra, amit bizalmas embereim nagyon jól tudtak. A kormányzó föl-hívását tehát nem is fogadtam el, mert meg akarom tartani akciószabadságomat. Magam helyett Simonyi-Semadam Sándort, a nemzetgyűlés alelnökét ajánlottam kormányelnöknek, akire nézve pártunk vezetőivel a legutóbbi napokban már meg-egyeztünk.”*⁹¹

Haller úgy nyilatkozott, mint ahogyan ebben a helyzetben egy rutinos politikusnak nyilatkoznia kellett. Megemlítette a kormányzói felkérést – amely minden bizonnyal elhangzott –, s annak visszautasítását korábbi elhatározásával indokolta. Indoklása nyilvánvalóan nem fedte a valóságot, de a közvélemény számára szimpatikusnak tűnhetett. Haller nem azért utasította vissza a miniszterelnöki felkérést, mert ezt ő már hetekkel korábban elhatározta, s ezzel politikai akciószabadságát kívánta volna megőrizni, hanem azért, mert kormányalakításra a jelenlegi politikai helyzetben nem volt esélye. Ha annyira meg akarta volna őrizni akciószabadságát, akkor nem vállalt volna miniszteri szerepet sem a következő kormányban. Haller kudarcra azzal mayarázható, hogy személye nem tudott integráló lenni, s így nem volt alkalmas arra, hogy egy új kormány-pártot tudjon alakítani. A Kisgazdapárt egységének sikeres megteremtése pedig azt a tervét is keresztülhúzta, amely annak megosztására irányult.

Haller, miután tisztában volt azzal, hogy kormányalakítási elképzelései nem valósulhatnak meg, azonnal újabb politikai útkeresésbe kezdett, s igyekezett menteni a politikailag még menthetőt azzal, hogy maga helyett – a szűk párt-vezetéssel és Huszár Károllyal történt egyeztetést követően – a kereszténypárti nemzetgyűlési alelnököt, Simonyi-Semadam Sándort ajánlotta. Ezt minden bizonnyal előzetesen informálisan közölték a Kisgazdapárt vezetőivel, akik

91 [Aláírás és szignó nélkül], A kormányváltozás eseményei. A mai kihallgatások a kormányzónál. Budapesti Hirlap, 1920. március 11. 2–3. old. [Aláírás és szignó nélkül], Simonyi-Semadam Sándor dezinált miniszterelnök. Pesti Hirlap, 1920. március 11. 2. old.

Simonyi-Semadam jelölését elfogadták. Így amikor Haller távozása után a kormányzói audienciára a Kiszgazdapárt képviselőjében megérkezett Rubinek Gyula, Simonyi-Semadam személye a két nagy párt számára a kompromisszumos megoldást jelentette. Ezért sem volt meglepő, hogy a kormányzói kihallgatásról távozó Rubinek úgy nyilatkozott, hogy *„A magam és pártom nevében közöltem a kormányzó úrral, hogy hozzájárulunk Simonyi-Semadam Sándor miniszterelnökségéhez, a mely így befejezett dolognak is tekinthető. Csak koalíciós kormányról lehet szó, mert noha többségünk van, közülünk senki sem akar most miniszterelnökségre vállalkozni. A kiszgazdapárt régi álláspontjához híven, a személyi kérdésben deferál a kormányzó kijelölésének, a belügyminiszterséghez azonban ragaszkodnunk kell, mert a múlt tapasztalatai erre kényszerítenek. Ezt a tárcát meg is fogjuk kapni. A személyi kérdésekben egyébként szabadkezet biztosítunk az új miniszterelnöknek.”*⁹²

Rubinek láthatóan nem hagyott kétséget afelől, hogy csak a miniszterelnök személyében történt meg a két párt között a megállapodás. Fontosnak tartotta leszögezni, hogy a Kiszgazdapárt csak koalíciós kormányzásban vesz részt, s egyúttal, mivel átengedte a miniszterelnöki posztot, ragaszkodik a belügyi tárcához.

Miután a két párt sikeresen megegyezett a miniszterelnök személyében, Horthy Miklós kormányzó 1920. március 10-én este 18 órakor magához kérte Simonyi-Semadam Sándort, s a mintegy két és negyedórás kihallgatást követően a kormányzó őt kérte fel a kormányalakításra.⁹³

11. A deznált miniszterelnök

Simonyi-Semadam deználásával egyidőben a KNEP képviselőcsoportja, Haller István vezetésével pártértekezletet tartott. Haller itt számolt be párttársainak a május 10-i nap eseményeiről. Minden biznnyal szolt a kiszgazdák pártértekezletének döntéseiről, majd kormányzónál tett audienciáról, a felkínált miniszterelnöki és kabinetalakítási megbízás elhárításáról. Utóbbival kapcsolatban az elhárítás okaként ezúttal is politikai akciószabadságának és mozgásterének a megőrzését, valamint a miniszterelnöki posztból adódó lekötöttséget emelte ki.⁹⁴ De pontosan tudni lehetett, hogy valójában a Kiszgazdapárt meg-

⁹² Uo.

⁹³ [Aláírás és szignó nélkül], Simonyi-Semadam Sándor deználása. Budapesti Hirlap, 1920. március 11. 3. old.; [Aláírás és szignó nélkül], Simonyi-Semadam Sándor deznált miniszterelnök. Pesti Hirlap, 1920. március 11. 2. old.

⁹⁴ Uo.

bontására irányuló akciók kudarca és annak sikeres politikai regenerációja állt a háttérben, amelyet Hallernek és a KNEP vezető politikusainak nem sikerült megakadályozni.

Haller ezt követően a pártvezetés miniszterelnök jelöltjét, Simonyi-Semadam Sándort úgy mutatta be, *„mint akiben a párt teljességgel megbízik és akiről tudják, hogy a becsületes keresztény politikának megvalósítása érdekében megfelelő erőt és bölcsességet fog tanúsítani”*.⁹⁵ Haller előterjesztésére a képviselők teljes bizalmukat nyilvánították ki Simonyi-Semadam felé.

Simonyi-Semadam miniszterelnöki megbízását a Kiszgazdapártban is megelégedéssel fogadták, hiszen a designált miniszterelnök olyan agrárérzelmű embernek számított, aki már korábban is számos gesztust tett a párt irányába, s ezért joggal tartották a Kiszgazdapárthoz közel álló politikusnak. Köztudott volt továbbá Simonyi-Semadamról, hogy kiváló kvalitásokkal rendelkező, széles látókörű,⁹⁶ ugyanakkor kompromisszumkereső, konciliáns [engedékeny, békülékeny] egyéniség, aki az ország súlyos bel- és külpolitikai helyzetében a legmegfelelőbb választásnak tűnt.

Ebből adódóan a Kiszgazdapárt reményteli várakozással tekintett a Simonyi-Semadammal március 11-én megkezdődő kormányalakítási tárgyalások elé.⁹⁷ Rubinekék álláspontja ezzel kapcsolatban nem változott. A Kiszgazdapárt továbbra is a koalíciós kormányzásban látta az együttműködés egyetlen lehetséges formáját, s miután a kompromisszum jegyében átengedte a miniszterelnöki posztot a keresztény egyesülésnek, a Kiszgazdapárt súlyához igazodó számú miniszteri helyre aspirált, s kiemelten a belügyi és az igazságügyi tárcára tartott igényt.⁹⁸

De mit gondolt minderről a kijelölt miniszterelnök, s a mögé felsorakozott keresztény egyesülés? Erre még március 10-én este fény derült. Simonyi-Semadam a kormányzói meghallgatásról immár, mint designált miniszterelnök este kilenc óra előtt érkezett meg a keresztény egyesülés pártjának értekezletére. Simonyi-Semadam tájékoztatta a képviselőket a kormányzóval folytatott meg-

95 Uo.

96 Simonyi-Semadam Sándor rövid életrajzát, melyben hazai és külföldi tanulmányait, tanulmányútjait is felsorolták, a napilapok ismertették. Erre lásd [Aláírás és szignó nélkül], Az új miniszterelnök életrajza. Budapesti Hirlap, 1920. március 11. 3. old.

97 [Aláírás és szignó nélkül], A kiszgazdapártból. Budapesti Hirlap, 1920. március 11. 3. old., [Aláírás és szignó nélkül], Simonyi-Semadam Sándor designált miniszterelnök. Pesti Hirlap, 1920. március 11. 2. old.

98 [Aláírás és szignó nélkül], Simonyi-Semadam Sándor designált miniszterelnök. Pesti Hirlap, 1920. március 11. 2. old.

beszélésről, s úgy fogalmazott, hogy „*a kormányzó őt a kabinet megalakításával az általa kifejtett alapon megbízta*”.⁹⁹ De mit is jelentett ez a Simonyi-Semadam által a kormányzó előtt kifejtett alap? Erről maga a kijelölt miniszterelnök nyilatkozott, s egy a kormányzás stabilitását biztosítani tudó egységes kormányzópárt megalakítása mellett tette le a voksát.¹⁰⁰ A KNEP jelenlévő képviselői Simonyi-Semadam javaslatát kitörő lelkesedéssel fogadták, s kijelentették, hogy a megalakítandó egységes kormánypárthoz teljes egyértelműséggel csatlakozni kívánnak. Mindez persze nem volt meglepő, hiszen az egységes kormánypárt gondolata a keresztény egyesülés rég óhajtott politikai törekvésével esett egybe.

Mindez pedig azt vetítette elő, hogy bár a két pártnak sikerült megállapodnia a miniszterelnök személyében, de hogy milyen kormány is alakuljon, arra vonatkozóan további nehéz egyeztető tárgyalásokra volt szükség. A Kisgazdapárt a nagykoalícióban, míg a kijelölt miniszterelnök, s a KNEP az egységes kormánypárt megalakításában látta a stabil kormányzás lehetőségét. Ezek mögött a törekvések mögött persze pártpolitikai érdekek húzódtak meg. Az egységes kormánypárt keresztény dominanciája a Kisgazdapárt olvadását vizionálta, amely egyértelműen a KNEP-nek kedvezett volna. Ennek veszélyét a kisgazda pártvezetők jól érzékelték, ezért ragaszkodtak az önálló párthoz és a nagykoalícióhoz.

Simonyi-Semadam Sándor dezinált miniszterelnöki kinevezése tehát egyelőre nem oldotta meg a hetek óta húzódó politikai válságot. A kompromisszum megtalálásához számos további tárgyalásra volt szükség, így a kormány megalakulására még néhány napot várni kellett.

99 [Aláírás és szignó nélkül], A dezinált miniszterelnök a keresztény egyesülés pártjában. Budapesti Hírlap, 1920. március 11. 3. old.

100 Uo.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Nyomtatott források

Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója. Budapest. 1920.

Az 1920. évi február hó 16-ára összehívott nemzetgyűlés irományai. I. kötet. Budapest. 1920.

Vidor Gyula szerk. (1921): Nemzetgyűlési almanach 1920–1922. Budapest.

Korabeli sajtó

Budapesti Hirlap

Nemzeti Ujság

Pesti Hirlap

Uj Barázda

Kézikönyvek

Anka László (2020): Huszár Károly. In: Gulyás László szerk. (2020): Kézikönyvek a Horthy-korszak tanulmányozásához I. k. 111 életrajz a külpolitika történetéhez (1919–1944). Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged.

Bölöny József – Hubai László (2004): Magyarország kormányai 1848–2004. Akadémiai Kiadó. Budapest.

Gulyás László szerk. (2020): Kézikönyvek a Horthy-korszak tanulmányozásához I. k. 111 életrajz a külpolitika történetéhez (1919–1944). Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged.

Hubai László (2001): Magyarország XX. századi választási atlasza 1920–2000. I. kötet. A választások története és politikai geográfiája. Napvilág Kiadó. Budapest.

Emlékiratok

Horthy Miklós (1990): Emlékirataim. Európa–História Kiadó, Budapest.

Feldolgozások

Gergely Jenő (1999): Titkos választás és ellenforradalom – 1920. In: Földes György–Hubai László szerk. (1999): Parlamenti választások Magyarországon 1920–1998. Napvilág Kiadó. Budapest.

Mészáros Károly (1986): A Simonyi-Semadam-kormány megalakulása. A Kisgazdapárt és a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja. Történelmi Szemle, 1986/1. szám. 58–79. old.

Mészáros Károly (1992): Horthy és Teleki 1919–1921. Kormánypolitika és Trianon. Nesztor Kiadó. Budapest.

- Nánay Mihály (2018):** Habsburg József főherceg. A katona és politikus: 1914–1924. Unicus Műhely. Budapest.
- Romsics Ignác (2017):** A Horthy-korszak. Válogatott tanulmányok. Helikon Kiadó. Budapest.
- Romsics Ignác (1982):** Ellenforradalom és konszolidáció. A Horthy-rendszer első tíz éve. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Vargyai Gyula (1971):** Katonai közigazgatás és kormányzói jogkör (1919–1921) Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest.
- Püski Levente (2006):** Horthy-rendszer. Pannonica Kiadó. Budapest.
- Sipos József (2020):** A bethleni kétharmad. A Kiszegedapárt kormányzópárttá bővítése és az 1922-es választások. Belvedere Meridionale. Szeged.
- Sipos József (2001):** Nagyatádi Szabó István és a második Bethlen-kormány megalakulása. Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv XV. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Levéltára. Nyíregyháza.

SZAKÁLY SÁNDOR

HORTHY MIKLÓS: FŐVEZÉR A MAGYAR NEMZETI HADSEREG ÉLÉN (1919–1920)

1. A Magyar Népköztársaság és a Tanácsköztársaság hadseregszervező tevékenysége

A(z I.) világháborús vereséget követően a széteső Osztrák–Magyar Monarchia területén számos önálló állam jött létre, illetve addig csak részben szuverén államok – így a Magyar Királyság – váltak önállóvá. 1918. november 16-án az addigi Magyar Királyság helyébe a Magyar Népköztársaság lépett, melynek ideiglenes köztársasági elnöke, az addigi miniszterelnök, gróf Károlyi Mihály¹ lett, 1918. október 31-én elnyert miniszterelnöki tisztének megtartása mellett.

Az új állam igyekezett az állami szuverenitás alapvető elemeit – önálló külpolitika, önálló haderő stb. – létrehozni, ami csak részben járt sikerrel, mármint ami a „minőséget” illeti. A Károlyi Mihály gróf vezette kormány első hadügyminisztere, Linder Béla² tűzértörzskari ezredes ugyan csak nyolc napig töl-

-
- 1 gróf nagykárolyi Károlyi Mihály (Budapest, 1875. március 4. – Vence, Franciaország, 1955. március 19.), nagybirtokos, politikus. 1918. október 31-e és 1919. január 11-e között miniszterelnök, 1919. január 11-e és 1919. március 21-e között a Magyar Népköztársaság ideiglenes köztársasági elnöke. 1919 júniusától emigrációban élt. 1945-ben visszatért Magyarországra és rendkívüli követ, meghatalmazott miniszterként a Magyar Köztársaság franciaországi követe volt.
 - 2 Linder Béla (Budapest, 1876. február 10. – Belgrád, Jugoszlávia, 1962. április 15.), hivatásos katonatiszt, tűzértörzskari ezredes. 1918. október 31-e és 1918. november 9-e között hadügyminiszter, majd 1918. december 12-éig a béketárgyalások előkészítésével megbízott tárca nélküli miniszter. 1919. május 2. és 1919. augusztus 2. között a Magyarországi Tanácsköztársaság bécsi katonai megbízottja. 1920-ban aktív szerepet vállalt a szerbek által megszállt Pécs, illetve Baranya vármegye politikai életében. 1920. szeptember 23-ától rövid ideig Pécs polgármestere volt, majd 1921. augusztus 14-étől 1921. augusztus 22-éig a Baranya-bajai Magyar-Szerb Köztársaság egyik vezetője. Az adott terület Szerbiához – Szerb-Horvát-Szlovén Királyság – történő csatolásának híve. 1921-től a délszláv államban élt, de később megfordult Franciaországban is.

tötte be a miniszteri tisztséget, de ez a rövid időszak is elegendő volt arra, hogy beírja magát a magyar hadtörténelembe. Azzal, hogy 1918. november 2-án az Országház előtti téren – az új kormányra felesküdni szándékozó katonatisztek előtt – tartott gyűlésen az alábbi elhíresült mondatokat mondta: „*Nem kell hadsereg többé! Soha többé katonát nem akarok látni.*”

A haderő szervezése számos okból – a „linderi” kijelentés mellett főleg a Katonatanácsok haderőellenes megnyilvánulásai miatt – elégtelenre sikerült, és az antant hatalmak képviselőivel Belgrádban 1918. november 13-án aláírt „konvenció”³ engedélyezte hat gyalog- és két lovashadosztály felállítása sem járt eredménnyel.

Érdemi változás a Magyarországi Tanácsköztársaság 1919. március 21-iki létrejöttét követően volt érzékelhető. Amikor a kommunista hatalom képviselői látván, hogy hatalmukat az idegen hatalmak – a szerveződő Cseh-Szlovák Köztársaság és a Román Királyság – katonai erővel igyekeznek megtörni⁴ és a „maradék Magyarország” területéből az addig meg nem szállt területek egy részét elfoglalni, gyors haderőszervezésbe kezdett. Az így létrejövő Vörös Hadsereg⁵ – amely inkább nevében, mint szellemében volt „vörös” – 1919. május-júniusában jelentős sikereket ért el,⁶ amelyeket azonban a politikai döntések felülírtak. A túlerő és a belső elégedetlenség, a kommunista hatalommal mindinkább szembeforduló tömegek 1919. augusztus 1-jén a Magyarországi Szocialista Szövetséges Köztársaság bukását eredményezték.

3 Az új magyar állam képviselőjében 1918. november 8-án Linder Béla írta alá azt a megállapodást az antant hatalmak és a Szerb Királyság katonai képviselőivel.

4 A cseh-szlovák csapatok támadása 1919. április 27-én, a román királyi haderő támadása 1919. április 16-án indult meg a Magyarországi Tanácsköztársaság ellen. A román erők 1919. május 1-jére elérték a Tisza vonalát, ahol megálltak.

5 A Vörös Hadsereg létrehozásáról a Forradalmi Kormányzótanács 1919. március 22-én keltezett „Mindenkihez” című kiadványában intézkedett. A vonatkozó rendelet 1919. március 24-én készült el és 1919. március 30-án jelent meg. Olyan 200 ezer fős „proletár hadsereg” felállítását kívánták elérni, amelynek célja: „...a forradalmi proletárság védelme minden külső és belső ellenséggel szemben”. A 12 pontból álló rendelet teljes szövegét lásd: Hetés Tibor szerk. (1959): A magyar Vörös Hadsereg. Válogatott dokumentumok. Kossuth Könyvkiadó. Budapest. 81–82. old. 2. számú dokumentum.

6 A Vörös Hadsereg ún. „északi – másnéven felvidéki – hadjárata” 1919. május 9. és 1919. május 30. között jelentős sikereket eredményezett. Visszafoglalták többek között Miskolcot, Kassát, Bátfát, Eperjest... A visszafoglalt területek jelentős részét azonban nem „csatolták” vissza Magyarországhoz, hanem azon létrehozták a rövid életű (1919. június 16. – 1919. július 7.) Szlovák Tanácsköztársaságot.

2. Horthy és a Nemzeti Hadsereg szervezése

Miközben Budapesten és az ország cseh, román, szerb és részben francia csapatok által meg nem szállt részén a Magyarországi Szocialista Párt⁷ vezette „kommün” volt hatalmon, addig az idegen uralom alá került területeken, illetve Ausztriában a kommunistákkal szemben állást foglaló, magukat nemzeti erőnek nevezők szervezkedtek.⁸ Előbb Aradon, majd az onnét történő kiutasításuk után Szegeden jött létre ellenkormány gróf Károlyi Gyula⁹ vezetésével, hogy a bolsevik hatalommal szemben alternatívát mutasson fel az ország lakosságának.

A Károlyi Gyula vezette ellenkormány aradi időszakában a hadügyminiszteri tiszteet Szabó Zoltán vezérőrnagy¹⁰ töltötte be, de ő nem ment Szegedre. A dél-alföldi nagyvárosban tartózkodó politikusok és katonák egy, a vesztes háború után kenderesi birtokára visszavonult haditengerésztisztben, nagybányai Horthy Miklós nyugállományú altengernagyban¹¹ találták meg azt a személyt, aki a hadügyminiszteri tisztségre alkalmas lehetett.

7 A Magyarországi Szociáldemokrata Párt és a Kommunisták Magyarországi Pártja egyesülése, 1919. március 21. után létrejött párt elnevezése. A párt nevét az 1919. június 12–13-án megtartott kongresszuson Szocialista-Kommunista Munkások Magyarországi Pártjára változtatták.

8 Az ún. „ellenforradalmi erők” Bécsben létrehozták az Antibolsevista Comitét, míg Aradon ellenkormány alakult. Az ABC és az ellenkormány szoros kapcsolatot alakított ki egymással.

9 gróf nagykárolyi Károlyi Gyula (Nyírbakta, 1871. május 7. – Budapest, 1947. április 23.), nagybirtokos, politikus, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. 1919. május 3-ától az aradi, majd 1919. május 31-étől a szegedi ellenkormány miniszterelnöke 1919. július 12-éig. 1931. augusztus 24-étől 1932. október 1-jéig a Magyar Királyság miniszterelnöke.

10 kisjókai Szabó Zoltán, (Kebeleszentmárton, 1858. július 18. – Arad/Oradea, Románia, 1934. november 3.), hivatásos katonatiszt, legmagasabb rendfokozata vezérőrnagy (1918. május 18.) A(z I.) világháború végén a magyar királyi 216. honvéd gyalogdandár parancsnoka. 1919. május 3-ától 1919. május 31-ig az aradi ellenkormány hadügyminisztere.

11 nagybányai Horthy Miklós (Kenderes, 1868. június 18. – Estoril, Portugália, 1957. február 9.) hivatásos haditengerésztiszt, legmagasabb rendfokozata altengernagy (1918. október 31.). Az Osztrák–Magyar Monarchia haditengerészete hadiflottájának utolsó parancsnoka. 1919. június 6-a és 1919. július 12-e között a szegedi ellenkormány hadügyminisztere, majd 1919. július 12-e és 1920. március 1-je között a Magyar Nemzeti Hadsereg fővezére. 1920. március 1-je és 1944. október 16-a között államfő, a Magyar Királyság kormányzója.

Horthy személyének kiválasztásban számos szempont játszhatott közre, melyek az ő addigi haditengerészeti pályafutásával és beosztásaival függhettek össze. Minden bizonnyal meghatározó volt az uralkodó, I. Ferenc József császár és király mellett szárnysegédi időszaka, a San Giovanni de Meduánál és Otrantónál végrehajtott sikeres hadműveletei,¹² az Osztrák–Magyar Monarchia haditengerészete hadiflottájának parancsnoki tisztsége és altengernagyi rendfokozata.

Horthy Miklós 1919. június 6-án lett az ellenkormány hadügyminisztere, első feladatának egy hadsereg felállítását/létrehozását/megszervezését tekintette. Az általa kibocsátott rendeletben a következők olvashatók: *„Az önálló magyar haderő alapjait végül is Szegeden, 1919 júniusában-júliusában szervezni kezdett Nemzeti Hadsereg jelentette. 1919. június 6-án jelent meg az a hadügyminiszteri rendelet, amely kimondta, hogy a „...vörös terror leküzdésére, valamint a törvényes rend és biztonság helyreállítása céljából Magyar nemzeti hadsereg felállítását rendelte el.”*¹³

Ennek a hadseregnek – amely a rendelet megjelenésekor még alakulóban sem igen volt – a tagjai olyan megbízható tisztek és altisztek lehettek, akik 1918. október 31-éig szolgáltak, nem töltötték még be az 50. életévüket és a világháborúban legalább 12 havi arcvonalbeli vagy vezérkarbeli szolgálatot teljesítettek. Nem számított kizáró oknak az sem, ha 1918. október 31-e után nyugállományba helyezték őket, hiszen ismert volt, hogy 1919. január 1-jével gyakorlatilag az összes tábornok és ezredes nyugállományba került, azt megelőzően pedig megszüntették a vezérkari testületet, a hadmérnökkart és a tüzértörzskart is.¹⁴

12 A Horthy Miklós vezette haditengerészeti erők, a Novara páncélos cirkáló és az azt kísérő négy torpedóromboló 1915. december 5-én San Giovanni di Medua (ma Shengjin, Albánia) kikötőjében 23 ellenséges hajót süllyesztettek el. 1917. május 15-én, szintén a Novara vezette osztrák–magyar haditengerészeti erők áttörték az otrantói antant hajózárat és jelentős veszteségeket okoztak az olasz–brit erőknek. A tengeri ütközetben Horthy Miklós is megsebesült, de tovább irányította az általa vezetett hajók harcát.

13 A rendelet szövegét közli: Hetés Tibor – Morva Tamásné szerk. (1968): Csak szolgálati használatra! Iratok a Horthy-hadsereg történetéhez. Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest. 57–61. old.

14 A rendeletek felsorolását a megjelenés helyével lásd: Szakály Sándor (1991): A Magyarországi Tanácsköztársaság Vörös Hadseregének tisztikara. In: Szakály Sándor szerk. (1991): Hadsereg, politikai, társadalom. Lánchíd Kiadó. Budapest. 30. old.

A szervezést meghirdető Hadügyminisztérium a későbbiek során a rendeletben megnevezett tiszti és altiszti csoportok mellé más tiszteket, altiszteket és legénységet is mozgósítani kívánt, és az elmaradó önkéntes jelentkezés esetén ezek behívását tervezte.

Az 1919 júniusától szervezni kezdett Nemzeti Hadsereg a kezdetekben nem jelentett komoly haderőt. Létszáma, felszerelése, fegyverzete meg sem közelítette a Vörös Hadseregét. Erre utalt többek között a Pleplár Lajos alezredes¹⁵ irányítása alatt álló magyar katonai körletparancsnokság 6.290 Ko.-1919. számú „Behívási parancs”-a,¹⁶ amely az 1919. június 12-e után toborzott katonákhoz szólt. *Ebben a parancsban többek között a következőket olvashatjuk: „...a katonák, kik folyó évi június 12-én kelt toborzási hirdetmény megjelenése óta toborozva lettek, de szabadságon vannak, azonnal tényleges szolgálatra bevonulni tartoznak.”* Akiket pedig még nem toboroztak, azok *„...siessenek a nemzetiszínű zászló alá”,* s ha ezt teszik, akkor *„Minden bevonuló hozzon magával egy napra szóló élelmet, továbbá lehetőleg fegyvert, egyenruhát, egyéb katonai felszerelést, fehérneműt, melynek váltságát pénzben megkapja”.*

A Magyar Nemzeti Hadsereg létezése ebben az időben inkább mint alternatíva jöhetett szóba a katonai hivatást gyakorolni szándékozók számára. Vonzereje akkor nőtt meg, amikor a Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság – ez volt a „kommün” neve 1919. június vége óta – politikai vezetése a sikeres felvidéki hadjárat után, engedve a nagyhatalmak követelésének, megkezdte a Vörös Hadsereg visszavonását az elfoglalt területekről. A csalódott tisztek – vagy ahogy akkor nevezték őket: a volt tisztek – közül számosan elhagyták a Vörös Hadsereget, és nem kevesen közülük Szegednek vették az irányt.

15 stari-brodi Pleplár Lajos (Johannisthal, 1869. július 18. – Szeged, 1962. március 12.), hivatásos katonatiszt, legmagasabb rendfokozata címzetes altábornagy (1929. június 6.). A császári és királyi haderőben szolgált. 1919 júliusától 1919 augusztusáig a Magyar Nemzeti Hadsereg harcászati csoportparancsnokság műszaki osztályának parancsnoka, majd a szegedi katonai kerület, illetve körlet parancsnoka 1919 végéig. 1920. február 28-ig a Szegedi katonai körlet parancsnokságon beosztott törzstiszt. 1925. szeptember 1-jével nyugállományba került.

16 A „Behívási parancs”-ot idézi: Szakály Sándor (2010): Horthy Miklós és a Nemzeti hadsereg létrejötte 1919–1920. In: Miklós Péter szerk. (2010): Újragondolt negyedszázad. Tanulmányok a Horthy-korszakról. Belvedere Meridionale. Szeged. 309–310. old.

A P. Ábrahám Dezső¹⁷ vezette szegedi ellenkormány hadügyminisztere, Belitska Sándor vezérőrnagy¹⁸ 1919. július 27-én rendeletben szabályozta a Szegedre érkező tisztek fogadásának módját.¹⁹ Elrendelte egy személygyűjtő állomás felállítását, amelynél minden Szegedre érkező tisztnak jelentkeznie kellett. A tisztek személyazonosságát és politikai megbízhatóságát az igazolóbizottság állapította meg, és azt követően intézkedett a tisztek alkalmazásáról, beosztásáról. Az igazolóbizottság három kategóriába sorolta az ellenőrzött tiszteket:

1. teljesen megbízhatók,
2. politikailag még nem tisztázottak,
3. politikailag rovott múltúak. – Utóbbiakat azonnal le kellett (volna) tartóztatni.

Egyébként a hadügyminiszteri rendelet tapintatra intette az eljárásban résztvevőket, amikor ezt mondta ki: *„A bajtársias szellem és az egymás iránti kölcsönös tisztelet nem engedheti, hogy azon tisztjeink, kik nélkülözések és számtalan életveszély után végre eljuthatna (sic!) hozzánk, itt elutasító, sőt durva fogadtatásban részesüljenek.”*²⁰

A bajtársiasságra történő utalás mellett, úgy vélem, e megfogalmazást az is „elősegíthette”, hogy a Szegeden lévő tisztek – akik jelentős hányada nem hivatásos, hanem tartalékos tiszt volt – létszáma emelkedni kezdett.

17 P. Ábrahám Dezső (danckai Pattantyús Ábrahám Dezső, Debrecen, 1875. július 10. – Budapest, 1973. július 25.) a második szegedi ellenkormány (1919. július 12. – 1919. augusztus 12.) miniszterelnöke. Ügyvéd, politikus. 1906 és 1918 között a Függetlenségi és '48-as Párt országgyűlési képviselője. 1919. november 15-e és 1920. március 15-e között belügyminisztériumi államtitkár. 1920-tól ügyvéd. 1944 novemberétől nyilas-hungarista internálásban volt, majd Németországba vitték. 1945 szeptemberében visszatért Magyarországra és a Magyar Szabadság Párt egyik alapítója lett. 1947 és 1949 között a Független Magyar Demokrata Párt országgyűlési képviselője. Később ügyvéd. Emlékirataiban (Kéry László András – Halbritter Ernő összeáll. (2017): Visszapillantás P. Ábrahám Dezső egykori miniszterelnök – Danckai P. Ábrahám Dezső memoárai, valamint 1973-ban elmondott emlékei. Fekete Sas Kiadó. Budapest.) a 29–62. oldalon emlékezik a szegedi hetekre.

18 Belitska Sándor (Lajosfalva, 1872. április 1. – Budapest, 1939. december 7.), hivatásos katonatiszt, legmagasabb rendfokozata altábornagy. 1919. július 12-e és 1919. augusztus 12-e között a szegedi ellenkormány hadügyminisztere, majd 1920. december 16-a és 1923. június 28-a között honvédelmi miniszter. 1923. október 23-a és 1930. április 5-e között „II. fizetési osztályba sorolt rendkívüli és meghatalmazott miniszter”-i rangban a Magyar Királyság lengyelországi követe volt.

19 Hetés – Morva szerk. (1968) 115–117. old.

20 Hetés – Morva szerk. 116. old.

A Belitska Sándor hadügyminiszter által 3-4 ezer főre becsült Nemzeti Hadsereg²¹ élén ekkor már Horthy Miklós állt, aki 1919. július 15-én megvált a hadügyminiszteri tisztétől és a szegedi Mars téri laktanyában elmondott „hadügyminiszteri búcsúbeszédében” arról szolt, hogy örül a tisztétől történt megválásnak, mert így már nem kell politizálnia, és arra kérte a katonákat, hogy tartózkodjanak a napi politikába történő beavatkozástól. Ugyanezen a napon megjelent hadparancsában pedig többek között ezeket olvashatjuk: *„A nemzeti kormány bizalma folytán a mai napon átvettem az összes magyar nemzeti haderő fővezérletét. Szívem mélyéből forrón üdvözlöm a fájunk színe-javából alakult katonaságot. Bajtársak! Nehéz időben, a sors csapásaitól sújtva, keserű hontalanságban vettük ismét kezünkbe a nemzetiszínű zászlót, hogy diadalra vigyük a hazánkat megsemmisítéssel fenyegető bolsevisták ellen. Küzdelmünk nehéz lesz, de bízom a magyarok Istenében, ki nem fogja elhagyni igaz ügyünket. Bízom a ti acélos akaratokban, a ti önfeláldozó hazafiságokban, a ti kipróbált bátorságokban és ügyességekben. A ti összetartó váltvetett igyekezetetek fogja meghozni a hazánknak a szabadulást és megváltást. Ne feledjétek, hogy egy ezeréves nemzet utolsó reménysége, imája, sóhaja ti vagytok. De lesújtó kard is, ha kell. Midőn Isten áldását kérem nagy vállalkozásunkra, meghatottan és reménnyel eltelve indulok veletek közös munkára.”*²²

Ez a „közös munka” – fővezérként – gyakorlatilag 1920. március 1-jéig, Horthy Miklós kormányzóvá választásáig tartott. Addig azonban még közel tíz hónap telt el, s közte közel három hét úgy, hogy az országnak egyidejűleg két kormánya is volt. Az 1919. augusztus 19-éig Szegeden működő ellenkormány mellett röviddel a Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság bukását követően létrejött Friedrich-kormány²³ hadügyminiszterének²⁴ alá-

21 Idézi: Szakály (2010) 309. old.

22 Idézi: Szakály (2010) 309. old.

23 Friedrich István (Malacka, 1883. július 1. – Vác, 1951. november 25.) vezette kormány 1919. augusztus 15-e és 1919. november 24-e között működött. Friedrich István egyéb miniszteri tisztségeire vonatkozóan lásd: Bölöny József – Hubai László (2004): Magyarország kormányai 1848–2004. Ötödik, bővített és javított kiadás. Akadémiai Kiadó. Budapest. 322. old. Friedrich István vázlatos életrajza, dokumentumokkal kiegészítve: Schutzbach Csaba (2018): Friedrich István. 100 éve történt az őszirózsás forradalom. Magyar Vidék Országos 56-os Szervezet. Veszprém.

24 Schnetzer Ferenc (Baja, 1867. október 26. – Budapest, 1944. április 3.) hivatásos katonatiszt, legmagasabb rendfokozata címzetes altábornagy. 1919. augusztus 7-e és 1919. november 24-e között tényleges vezérőrnagyi rendfokozatban, a Friedrich kormányban hadügyminiszter.

írásával 1919. augusztus 16-án megjelent rendelet kimondta, hogy a „... *felállítandó nemzeti hadseregbe csak azok a tisztek, tisztjelöltek, hadapródjelöltek és hasonló állásúak vehetők fel, akiknek tökéletes megbízhatósága minden kétségen felül áll, ezért a tiszteket igazoló eljárás alá kell vonni, és meg kell állapítani, hogy az illető a ...tanácsköztársaság alatt és annak érdekében nem teljesített-e a köteles, illetve rákényszerített munkát meghaladó szolgálatot*”.²⁵

Érthető tehát, hogy az igazolóbizottságok elé került tisztek szinte kivétel nélkül kényszerhelyzetükre hivatkoztak, s érvelésüket a bizottságok a legtöbb esetben el is fogadták. Ugyanakkor számosan utaltak az ország védelmének szükséges voltára, sőt elhangzottak olyan megfogalmazások is, mint Erb Gusztáv – aki később vitéz Henney Gusztáv néven vált ismertebbé – Stromfeld Aurél²⁶ perében, miszerint a „...*vörös hadsereg nacionalista célért harcolt,*²⁷ *Stromfeld alatt fokozatosan nemzeti színűvé vált – és nem küzdött osztályérdekekért*”.²⁸

A Nemzeti Hadsereg az antanthatalmak engedélyével 1919 augusztusában bevonulhatott a Dunántúlra, illetve annak a román királyi hadsereg által el nem foglalt részére. A Magyar Nemzeti Hadsereg ezen része – mintegy 1300 fő, amely a hadseregszervezés hagyományos elvei alapján legfeljebb egy ezrednek megfelelő erő volt – a Nemzeti Hadsereg I. hadművelleti csoportjaként

25 Idézi: Szakály Sándor: Új hadsereg, új tisztikar? In: Szakály Sándor (2004): Század vagy ezred. Katonákról, történelemről, önmagunkról II. Cikkek, interjúk. Ister Kiadó. Budapest. 39. old.

26 vitéz Henney (1923 júniusáig Erb) Gusztáv (Kolozsvár, 1888. szeptember 25. – München, Németországi Szövetségi Köztársaság, 1977. június 14.) hivatásos katonatiszt, legmagasabb rendfokozata vezérezredes. 1919 áprilisa és augusztusa között a Hadügyi Népbiztosságon és a Vörös Hadsereg parancsnokságán szolgált. Életére és működésére vonatkozóan lásd: Henney Gusztáv (1992): Magyarország sorsa Kelet és Nyugat között. Egy volt magyar királyi külügyminiszter visszaemlékezései. Európa Könyvkiadó – História. Budapest.

27 Stromfeld Aurél (Budapest, 1878. szeptember 19. – Budapest, 1927. október 10.) hivatásos katonatiszt, legmagasabb rendfokozata vezérkari ezredes. (1945. május 1-jével posztumusz vezérezredes.) A Magyarországi Tanácsköztársaság ideje alatt a Keleti Hadsereg, majd 1919. április 19-e és 1919. június 29-e között a Vörös Hadsereg vezérkari főnöke. Életére, működésére vonatkozóan lásd: Hetés Tibor (1967): Stromfeld Aurél. Kossuth Könyvkiadó. Budapest.

28 Hadtörténelmi Levéltár Honvédelmi Minisztérium 1920. Elnöki 8/c. osztály VIII. tétel 8.112. (73.336 iktatószám)

– később 1. hadosztály – Bernátsky Kornél vezérőrnagy²⁹ parancsnoksága alatt francia engedéllyel indult a Dunántúlra 1919. augusztus 8-án. Őket – mint a Nemzeti Hadsereg elővédje – előzte meg a Prónay Pál százados³⁰ vezette század, amely 1919. augusztus 4-én indult el a Dunántúlra. Ugyancsak odaindult –

29 Bernátsky Kornél (Versec, 1868. augusztus 10. – Zamárdi, 1949. április 18.), hivatásos katonatiszt. Legmagasabb rendfokozata címzetes altábornagy (1921. december 21.). A császár és királyi haderőben, majd a Magyar Királyi Honvédségben szolgált, 1918. december 20-ával nyugállományba helyezték. 1919 június 8-tól 1919. augusztus 8-ig a Magyar Nemzeti Hadsereg I. hadművelési csoportjának főnöke, 1919. augusztus 8-a és 1919. október 1-je között a szegedi hadosztály és a kaposvári katonai körlet parancsnoka, 1919. október 11-étől az állandó törzstiszti becsületügyi fellebbviteli tanács elnöke. 1920. december 1-jével nyugállományba helyezték.

30 tótprónai és blatniczai Prónay Pál (Romhány, 1872. november 2. – Szovjetunió, 1946 után), tartalékos, majd hivatásos katonatiszt a császári és királyi haderőben. A gimnázium nyolc osztályának elvégzését követően sikeres érettségi vizsgát tett, majd 1893 októberétől 1894 szeptemberéig egyévi önkéntesi szolgálatát a szombathelyi császári és királyi 11. huszárezredben töltötte le. 1895. január 1-jével tartalékos hadnagy. 1902-ben letette a tényleges tiszti állományba történő felvételhez szükséges tiszti vizsgát, és 1902. november 1-jével tényleges állományú hadnagy lett a császári és királyi 11. huszárezredben. 1913-tól már a székesfehérvári császári és királyi 13. huszárezredben szolgált. A világháborúban számos hadszíntéren megfordult, többször megsebesült. 1918. november 1-jével őrnagyi kinevezést nyert. 1919 és 1921 között a Nemzeti Hadsereg tagjaként különítményparancsnok alezredesi rendfokozatban, majd a nyugat-magyarországi harcok vezetője és az általa „kikiáltott” Lajtabánság vezetője báni „rangban”. 1921-ben nyugállományba helyezték. A politikai életben nem sok sikert ért el az 1931-ben megalakított Magyar Országos Fasiszta Pártjával. 1945-ben szovjet (hadi)fogságba került mint Budapesten harcoló „szabadcsapat parancsnok”. A Szovjetunióban 1946-ban 20 évi kényszermunkára ítélték. Nem ismert időpontban ott is hunyt el. 2001. június 27-én Oroszországban felmentették az ellene felhozott vádak alól és rehabilitálták. Erős forráskritikával kezelendő emlékezéseinek részleteit lásd: Pamlényi Ervin–Szabó Ágnes szerk. (1963): A határban a halál kaszál... Fejezetek Prónay Pál naplójából. Kossuth Könyvkiadó. Budapest.

pontosabban oda repült (Siófokra) – Horthy Miklós is, kíséretében Magasházy László századossal,³¹ aki a fővezér szárnysegédje volt.

Horthy Siófokra érkezve a Vörös Hadsereg II. hadtestének egykori főhadiszállásán rendezte be a Fővezérség központját. Hamarosan elindult Szegedről a 2. hadosztály – amely inkább csak a keretét jelentette egy hadosztálynak – Rásky László ezredes³² parancsnoksága alatt, míg Szegeden mintegy 1500 főnyi erő maradt. A hadügyminiszteri tisztétől már korábban megvált nagybányai Horthy Miklós mint a Nemzeti Hadsereg fővezére irányította a csapatok mozgását, és gyakorlatilag a tényleges katonai erőt ekkor a Nemzeti Hadsereg jelentette az országban.

A Nemzeti Hadsereg alakulatai ugyanakkor megkezdtek az egykori Vörös Hadsereg alakulatrészeinek magukba olvasztását. A hadsereg ennek ellenére 1919 őszén létszámát tekintve alig haladta meg a néhány tízezer főt, és a tisztek és katonák jelentős része nem rendelkezett fegyverrel. A Vörös Hadsereg alakulatainak fegyverzete többnyire a román királyi hadsereg hadizsákmánya lett, a Nemzeti Hadseregnek pedig csak az itt-ott megmaradt fegyverekből jutott. Voltak olyan települések – például Miskolc, illetve környéke –, ahol a karhatalmi feladatokat ellátó katonákat csak botokkal tudták „felfegyverezni”.

Javított némileg a helyzeten, hogy a Nemzeti Hadsereg az antant hatalmak megbízottjainak segítségével némi fegyverzeti utánpótlást kapott, és Ausztriá-

31 nemes Magasházy László (Sárkeresztúr, 1879. január 7. – Szentes, 1959. október 5.), tartalékos, majd hivatásos katonatiszt. Legmagasabb rendfokozata tábornok (1938. május 1.). 1919. júliustól 1928. június 18-ig Horthy Miklós fővezér, majd kormányzó szárnysegédje, illetve 1. szárnysegédje. A Budapesti Népbíróóság 1948. október 30-án „háborús büntett vádjával” főbüntetésül életfogytiglani fegyházra ítélte. A Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága 1956. június 26-án „a háborús büntett miatt emelt vád alól felmentette”. Szabadlábba helyezték.

32 Rásky László (Pécs, 1875. február 20. – Budapest, 1944. május 19.), hivatásos katonatiszt, legmagasabb rendfokozata tábornok (1920). A császári és királyi haderőben szolgált. 1905 és 1907 között a Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémián tanár. 1919. augusztus 16-án a Magyar Nemzeti Hadsereg 2. hadosztályának parancsnokaként seregestéve a Dunántúlra indult. 1919. november 1-je és 1920. április 20-a között a székesfehérvári dandár parancsnoka, majd a kaposvári katonai körletparancsnokságon beosztott. 1921. november 1-jével nyugállományba helyezték.

ból is sikerült fegyverekhez jutni, illetve az ott szerveződő csoportok báró Lehár Antal ezredes³³ vezetésével csatlakoztak a Nemzeti Hadsereghez.

A Fővezérség, illetve a Nemzeti Hadsereg vezérkara az általa elfoglalt területeken megkezdte a katonai közigazgatás, a katonai parancsnokságok kiépítését. Először az úgynevezett katonai körletparancsnokságok álltak fel, melyek egy-egy nagyváros központtal szerveződtek meg. A hét katonai körlet 1920-ban Budapest, Székesfehérvár, Kaposvár, Szeged, Debrecen és Miskolc székhellyel működött. 1921-ben Kaposvár helyét a szerb megszálló csapatok által kiűrtett Pécs vette át.

Miközben a katonai vezetés – élén Horthy Miklós fővezérrel – 1919 őszétől a hadsereg szervezetének kiépítésén fáradozott, a Nemzeti Hadsereg egyes különítményei sajátosan értelmezték a szerepüket, és az igazságszolgáltatás szerepét magukra vállalva, a törvényességet messze túllépve követtek el atrocitásokat, gyilkosságokat. Ezek a történések is ösztönözték a Hadügyminisztériumot arra, hogy az 1919. augusztus 11-én kiadott hadügyminiszteri rendeletet – amely a tisztek politizálását tiltotta – 1919. augusztus 30-án megismételje és határozottan leszögezze, hogy „...a politizáló tiszteknek az új magyar hadseregben semmi esetre sem lesz helye”.³⁴

A Hadügyminisztériumot – és az attól magát egyre inkább függetlenítő – Fővezérséget a tisztikar erkölcsi állapota is aggasztotta. Úgy vélték, hogy a társadalomnak a hivatásos tisztikarról kialakított képét erősen rontja, ha annak tagjai: „...üres óráikat pincérnők, frisernők, manicűr- és egyéb gyanús nők társaságában töltik el, sőt mi több, kiszolgálólányokkal, valamint kétes erkölcsű nőszemélyekkel nyilvánosan együtt vannak, éttermekben asztalukhoz ültetik, majd ezekkel elborozgatva szolgálati járőr-, propaganda- és egyéb szolgálati tevékenységüket a bor által hatványozott fantáziával beszélik el.”³⁵

33 báró Lehár Antal (Sopron, 1876. február 21. – Bécs, Ausztria, 1962. november 12.), hivatásos katonatiszt. Legmagasabb rendfokozata vezérőrnagy. 1919-ban Ausztria területén ún. „szabadcsapatokat” szervezett. 1919 augusztusában csatlakozott a Nemzeti Hadsereghez, és 1921 márciusáig a szombathelyi katonai körlet, majd hadosztály parancsnoka volt. 1921. szeptember 1-jével nyugállományba vonult. IV. Károly király második visszatérési kísérletekor (1921. október 20. – 1921. október 23.) a volt uralkodó mellé állt, aki vezérőrnaggyá és hadügyminiszterré nevezte ki.

34 Szakály (2010) 310. old.

35 Szakály (2010) 311. old.

A Nemzeti Hadsereg megítélésében természetesen sokkal komolyabb szerepe volt a fentebb már említett kilengéseknek, atrocitásoknak, gyilkosságoknak. Nem ismeretes, hogy ezekre a parancsnokságok utasítást adtak volna.

Ezek a „történetek” a Fővezérség és Horthy Miklós számára is egyre kényelmetlenebbekké váltak, hiszen a hazai és a külföldi sajtó is napirenden tartotta a kérdést és az antant megbízottjai is felemlgették azokat. Nem véletlen tehát, hogy Budapestre történő bevonuláskor – 1919. november 16. – Horthy Miklós „Bizalmas tiszti parancs”-ban hívta fel a tisztikar figyelmét arra, hogy *„...a nemzeti hadsereg fellépése és magatartása az entente hatalmak figyelmét a legnagyobb mértékben foglalkoztatja. Az ország érdeke megkívánja tehát, hogy a hadsereg ezen szereplése alkalmából is a legkiválóbb benyomást gyakorolja. Ez csak úgy lehetséges, ha a hadsereg – mint a törvényes rend megtestesítője – tartózkodik minden cselekedettől, mely nem az ő megszabott hatáskörébe tartozik.”*³⁶

Felhívta ugyanakkor a tisztikar figyelmét arra is, hogy tilos mindennemű politizálás, mindenfajta tendenciózus megnyilatkozás, kerülendő a nyilvános helyeken a hangos és kicsapongó mulatozás, a különböző személyek letartóztatása – erre megvannak a megfelelő szervek –, tilos bárminemű önkényeskedés, illetve vallási kérdések nyilvános megvitatása.

A Fővezér „intelmei” azonban nem minden esetben találtak meghallgatásra, és ezzel további „kényelmetlenséget” okoztak a Fővezérségnek és magának Horthy Miklósnak is. Ő egyébként még a Budapestre történt bevonulás előtt, 1919. szeptember 27-én találkozott a Szövetségek Közi Katonai Bizottság tagjaival, kíséretében bádoki Soós Károly vezérőrnaggyal,³⁷ a Nemzeti Hadsereg vezérkari főnökével. A megbeszélésen Horthy jelezte, hogy *„...az antant misszió minden, a magyar hadseregre vonatkozó parancsát”*³⁸ *teljesíti, de ugyanúgy „...el vagyok szánva – mondta –, hogy rögtön megtörök mindenféle bolsevista mozgalmat, amelyek mutatkoznak.”*³⁹

36 Uo.

37 bádoki Soós Károly (Nagyszeben, 1869. július 28. – Villach, Ausztria, 1953. június 22.), hivatásos katonatiszt, legmagasabb rendfokozata gyalogsági tábornok (1925. május 1.). A császári és királyi haderőben szolgált. 1919. július 12-e és 1919. augusztus 12-e között a szegedi Hadügyminisztérium I. csoportjának a főnöke, majd a Magyar Nemzeti Hadsereg Fővezérség vezérkari főnöke, illetve 1919 decemberétől hadügyi államtitkár. 1920. március 15-e és 1920. július 19-e között honvédelmi miniszter, majd a kaposvári, illetve a pécsi katonai körlet parancsnoka.

38 Szakály (2010) 312. old.

39 Uo.

A fehérterrorral kapcsolatban pedig a fővezér hangsúlyozta, hogy ami „...a fehérterror uralmát illeti, amelynek fenntartásával engem vádolnak, ismét csak a legnagyobb energiával protestálhatok. Nincsen semmiféle terror; dacára rendeleteimnek voltak kihágások, sőt gyilkolások is, de én nem haboztam, hogy annak végetvetendő a legszigorúbb rendszabályokhoz nyúljak, sőt még egy tisztet le is tartoztattam, aki az én barátaim közé tartozott... Mi nem fogjuk magunkat a fehérterror bármely ténykedésére ragadtatni.”⁴⁰

Horthy Miklós fellépése az antant hatalmak képviselői előtt meggyőzőnek bizonyult, és a következő hónapokban személye egyértelműen a politikai megoldásban jelentős szerepre számba vehetők közé került. A magyarországi politikai elit döntő többségének és a külföldi – elsősorban brit – támogatóknak köszönhetően a magyar Nemzetgyűlés a Magyar Nemzeti Hadsereg fővezérért 1920. március 1-jével kormányzóvá választotta, ezzel fővezéri működése, illetve a Fővezérség – 1920. április 1-jei időponttal – is megszűnt.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Levéltári források

Hadtörténelmi Levéltár Honvédelmi Minisztérium 1920. Elnöki 8/c. osztály VIII. tétel 8.112. (73.336 iktatószám)

Nyomtatott források

Hetés Tibor szerk. (1959): A magyar Vörös Hadsereg. Válogatott dokumentumok. Kossuth Könyvkiadó. Budapest.

Hetés Tibor – Morva Tamásné szerk. (1968): Csak szolgálati használatra! Iratok a Horthy-hadsereg történetéhez. Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest.

Emlékiratok

Kéry László András – Halbritter Ernő összeáll. (2017): Visszapillantás P. Ábrahám Dezső egykori miniszterelnök – Danckai P. Ábrahám Dezső memoárjai, valamint 1973-ban elmondott emlékei. Fekete Sas Kiadó. Budapest.

Hennyey Gusztáv (1992): Magyarország sorsa Kelet és Nyugat között. Egy volt magyar királyi külügyminiszter visszaemlékezései. Európa Könyvkiadó – História. Budapest

Pamlényi Ervin–Szabó Ágnes szerk. (1963): A határban a halál kaszál... Fejezetek Prónay Pál naplójából. Kossuth Könyvkiadó. Budapest.

Feldolgozások

Hetés Tibor (1967): Stromfeld Aurél. Kossuth Könyvkiadó. Budapest.

Szakály Sándor (1991): A Magyarországi Tanácsköztársaság Vörös Hadseregének tisztikara. In: Szakály Sándor (1991): Hadsereg, politikai, társadalom. Lánchíd Kiadó. Budapest.

Szakály Sándor (2004): Új hadsereg, új tisztikar? In: Szakály Sándor szerk. (2004): Század vagy ezred. Katonákról, történelemről, önmagunkról II. Cikkek, interjúk. Ister Kiadó. Budapest.

Szakály Sándor (2010): Horthy Miklós és a Nemzeti hadsereg létrejötte 1919–1920. In:

Miklós Péter szerk. (2010): Újragondolt negyedszázad. Tanulmányok a Horthy-korszakról. Belvedere Meridionale. Szeged. 307–312. old.

SUBA JÁNOS

A NEMZETI HADSEREG SZERVEZÉSE ÉS DISZLOKÁCIÓJA 1919–1920

1. Bevezetés

Tanulmányukban az önállóvá vált magyar állam fegyveres erejének megszervezését mutatjuk be. Kiinduló időpontunk a Nemzeti Hadsereg megszervezése, zárópontunk a trianoni békediktátum aláírása, amikor a katonai vezetés szembeesül a békeszerződés katonai vonatkozásaival: a létszám, a fegyverzet és a szervezési korlátozásokkal. Ezen időszak vizsgálatának bonyolultságát az okozza, hogy egy időben zajlott le egyrészt a hadsereg felfejlesztése, az addig betiltott rendvédelmi szervek (rendőrség, csendőrség) újjászervezése, másrészt a román hadsereg kivonulása az ország megszállt területeiről, a magyar közigazgatás viszszaállítása, és az ellenforradalmi erők megszilárdulása.

2. A katonai közigazgatás újjászervezése

A Magyar Nemzeti Hadsereg volt, az az erő, amely 1919–1921 között a független Magyar Királyság fegyveres erejét is alkotta. 1919. június 9-én, Szegeden Horthy Miklós – a Károlyi-kormány hadügyminisztere – felhívást bocsátott ki a „nemzeti hadsereg” felállításáról. A hadsereget „a vörös terror leküzdésére, valamint a törvényes rend és a biztonság helyreállítása céljából” hozták létre. A rendelet visszaállította az 1918. október 31-e előtt érvényben volt szolgálati rendet. Az általános irányelvekben Horthy leszögezte, hogy a hadsereg az általános védkötelezettség alapján nyer kiegészítést, vagyis a katonai szolgálat mindenkire nézve kötelező.¹

Másnap a kormány elrendelte a Magyar Nemzeti Hadsereg megszervezését. A köznyelvben ennek az eleinte csupán néhány száz főt számláló, főleg tisztí (altisztí) századokból álló fegyveres erőnek a neve a „Magyar” előtag nélkül, Nem-

1 Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltár (HIM HL) Június 6-i 40/1919. 1. sz. rendelet.

zeti Hadseregként terjedt el.² Horthy 1919. július 12-én kivált a kormányból, és átvette a Nemzeti Hadsereg főparancsnokságát, amit augusztus 9-én a kormánytól független Fővezérséggé szervezett át. Ez gyakorlatilag Horthy kormányzóvá választásáig működött, és csak 1920. április 1-jén szűnt meg.

1919. augusztus 6-án Haubrich József – a Peidl-kormány hadügyminisztere – hivatalosan is feloszlatta az addigra javarészt magától felbomlott Vörös Hadsereget. Rendeletét a Friedrich-kormány hadügyminisztere, Schnetzer Ferenc vezérőrnagy augusztus 8-án megerősítette. Horthy augusztus 15-én átvette az összes fegyveres erő és testület feletti főparancsnokságot. Ettől kezdve a Nemzeti Hadsereg lett az ország egyetlen, elsődlegesen katonai feladattal bíró fegyveres ereje. Schnetzer egyébként augusztus 9-én rendeletben erősítette meg a Nemzeti Hadsereg, mint egyedüli fegyveres erő felállítását.³

A Nemzeti Hadsereg térnyerése és bevonulása az ország addig megszállt területeire, összefüggött a katonai közigazgatás újjászervezésével. Augusztus 22-én Horthy rendeletet adott ki az 1918 őszéig fennállt (honvéd) katonai közigazgatás újjászervezéséről.⁴ Alapját a volt Magyar Királyi Honvédség katonai kerületei alkották.⁵ 1919 júliusában kettő már körletként működött: a Szombathelyi báró Lehár ezredes vezetésével, aki határellenőrző járőröket és mozgó tartalékot alakított, és a Szegedi körlet, habár a szegedi körletparancsnokságot a parancs nem említi. A Fővezérség Siófokra történt távozását követően az ott hátramaradt parancsnokságot eleve annak tekintették. A szegedi és a debreceni katonai körletparancsnokságot csak 1920. május 1-jével alakították meg, a

2 1920. április 1-jén elrendelték a „magyar királyi” előtag bevezetését minden katonai szervezet, karhatalom, fegyveres testület, állami intézmény stb. hivatalos megnevezése előtt. A fegyveres erő megnevezése ettől kezdve Magyar Királyi Nemzeti Hadsereg lett. (A köznyelvben továbbra is csak Nemzeti Hadsereg maradt.) In: HIM HL 46154/HM. Eln. B/1920. sz. körrendelet.

3 HIM HL 14416/HM. Eln./5./1919. sz. rendelet. Igaz ebben az időben még egy ideig „önálló életet élt” Nyugat-Magyarországon a Lehár Antal ezredes szervezte és vezette legitimista haderő a "Feldbach-i tiszti zászlóalj". Lehár 1919. augusztus 5-én lépte át az osztrák-magyar határt, s főhadiszállását Szombathelyen rendezte be. Ekkor 1100 katona – ebből 350 tiszt – felett rendelkezett.

4 HIM HL 95./II./1919. Főv. sz.

5 1914-ben a hat honvéd katonai kerület lefedte a történelmi Magyarország teljes területét: I. Budapest, II. Szeged, III. Kassa, IV. Pozsony, V. Kolozsvár, VI. Zágráb. Területüket úgy szervezték át, hogy egybeessenek a Császári és Királyi Hadsereg katonai kerületeivel. A katonai kerületek hadkiegészítési kerületekre tagozódtak. A Magyar Királyi Honvédség joghatósága alá 28 hadkiegészítési kerület tartozott. Ezek végezték a személyi feltöltést a védkötelezettség alapján.

Tiszántúl román kiűritése után. A budapesti bevonulás után a főváros területét egyelőre a hadügyminisztériumnak rendelték alá.

Az új szabályozás szerint öt katonai körletparancsnokság állt fel: I. Budapesti, II. Siófoki (Sréter István ezredes), a III. Szombathelyi (báró Lehár Antal ezredes), a IV. Kaposvári (Bernátsky Kornél tábornok) és az V. Miskolci. A szombathelyi katonai körletparancsnokság egyben hivatott volt Lehár parancsnokságának és katonai szervezeteinek integrálására is.⁶

A rendelet hangsúlyozta a karhatalmi alakulatok megszervezésének szükségességét, és ennek részletes keresztülvitelét a vármegyei katonai parancsnokságokra ruházta át. Ugyancsak részletesen foglalkozott a mozgó és tiszti tartalékalakulatok szervezésével. A mozgó tartalékokra a szerbek, illetve románok által kiűritett területek megszállása miatt volt szükség. A rendelet részletesen taglalta, hogy a siófoki, a szombathelyi és a kaposvári körletben milyen mozgó alakulatok állítandók fel. Például a kaposvári katonai körletre vonatkozóan elrendelte egy gyaloghadosztály felállítását, amely három gyalogezredből, egy lovasszázadból, egy árkászszázadból és három ütegből állna; a három gyalogezredhez szükséges tiszti keret három tiszti század formájában már Bernátsky tábornok rendelkezésére állt. A mozgó tartalékok megszervezéséhez szükséges legénységet a 25–35 éves korosztály megbízható részének behívásával akarták biztosítani.

A román megszálló csapatok kivonása, és a körletenként egy hadosztály megalkotása megkövetelte, egyrészt, hogy a körletparancsnokságok, mint területi hatóságok fővezérség-közvetlenek legyenek, másrészt pedig, hogy a körletparancsnokságok és hadosztályparancsnokságok különválasztásra kerüljenek. A katonai vezetésnek az volt a célja, hogy minden körletből egy gyaloghadosztályt, az egész ország területéről pedig egy lovashadosztályt lehessen felállítani. Ezért vált szükségesé a hadosztályparancsnokságok és a körletparancsnokságok hatásköreinek különválasztása. Dunántúlon lévő három körletben ez azonnal megtörtént, a többi körletben akkor, ahogy azok felállításra kerültek. A Győri katonai kerületi parancsnokság megszűnt, feladatai, személyzete és irattára a Székesfehérvári, Szombathelyi és a Kaposvári kerületek között került felosztásra. A Budapesti, Miskolci (a volt Kassai) és a Szegedi katonai körletparancsnokságok is megszűntek, személyzetüket és ügykörüket a körletparancsnokságok vették át.

⁶ A „Lehár-kérdés” csak a második királypuccsot lezáró budaörsi csata után oldódott meg, amelyben Lehár (a király által kinevezett) vezérőrnagy a király hadügyminiszterként IV. Károly oldalán vett részt. Lehár egyébként egy ideig együttműködött Horthyval, 1920. február 25. és március 31. között ő irányította a tiszántúli bevonulást, a román kiűritést követően.

1920-ra mind a hét körletparancsnokság felállt: I. Budapesti, II. Székesfehérvári, III. Szombathelyi, IV. Kaposvári, később – a szerb kivonulás után – a Pécsi, az V. Szegedi, VI. Miskolci, VII. Debreceni körlet. A körletparancsnokságok hatásköre, ügyköre és feladatai ugyanazok voltak, mint eddig.⁷

A katonai körletparancsnokságok kezdetben felügyelték a polgári közigazgatási szerveket is. A katonai és a polgári közigazgatást csak 1919. szeptember 14-én – Horthy fővezér rendeletével – választották ketté, de a karhatalom feletti rendelkezési jogosultságot Horthy nem engedte át a polgári közigazgatás vezetőinek. Gyakorlatilag – a rendkívüli helyzet következményeként – 1919. augusztus 9-től a kormányzóválasztásig, amikor a haderő feletti felügyelet a kormányzói tisztség által ismét a polgári hatósághoz került. A helyzet ellentétes volt a kivételes hatalomról szóló törvényben foglaltakkal,⁸ hiszen abban a kivételes hatalmat a polgári közigazgatásnak biztosította a Magyar Királyság területén a hadművelési területek kivételével.

A rendvédelmi testületek kivonása a kormány, illetve az önkormányzatok hatásköréből a haderőnek alá rendelés a hadsereg belső – karhatalmi feladatait erősítette. Ezt támasztják alá azok a rendvédelmi, karhatalmi szervezetek (alakulások) is, amelyek a hadsereg kötelékébe léptek.

3. A Nemzeti Hadsereg megszervezésének jellemzői

A hadsereg első egységei a szegedi ellenforradalmár tisztekből, a Mars téri laktanya lefegyverzett legénységéből, a Bécsben toborzott katonatisztekből és – kisebb mértékben – a Szegeden és környékén toborzott legénységből állt. A francia megszállás, valamint a behívandó legénység politikai megbízhatatlansága miatt sorozást ekkor Szegeden tartani nem lehetett, s ezért egyelőre a

7 A körlet (kerület) parancsnokság feladata volt: az illetékeségi területén a katonai rend és fegyelem, a vagyon- és közbiztonság fenntartása; a nemzet- és államellenes tevékenység megakadályozása; a hadművelési területen harcoló hadtest személyi és anyagi utánpótlásának irányítása; a visszamaradó póttettek, alsófokú katonai területi hatóságok, honvéd-kiegészítő parancsnokságok, bevonulási központok munkájának szabályozása és ellenőrzése; az újabb mozgósítások végrehajtása; együttműködés a polgári közigazgatási hatóságokkal; a kiképzés elvi irányítása. A honvédkerületi parancsnokság parancsnoka az illetékeségi területén lévő katona személyek előjárója, közegei útján személyi, anyagi és fegyelmi ügyeik intézője volt. In: HIM HL HM 19142/el. 6.o.-1919. Átmeneti szervi határozványok a katonai körletparancsnokságok számára.

8 1912/LXIII. tc. A háború esetére szóló kivételes intézkedésről. In: CD Jogtár.

Szegeden szervezkedő tisztekből és altisztekből tiszti századokat kezdtek szervezni. 1919 júniusában megalakult Prónay tiszti százada, majd a Baross tiszti század és az Ostenburg-Moravek különítmény, ezek az egységek képezték az új hadsereg magját. A szegedi francia megszálló csapatok parancsnoksága az ellenforradalmi kormány fegyveres erőinek létszámát 1300 főben maximalizálta azzal a lehetőséggel, hogy amennyiben a tanácsköztársaság megdöntése után szükséges, ezt a keretet túlléphetik.⁹

Horthy Miklós az antant számára adott későbbi tájékoztatója szerint Szegedről négy tiszti század, két gyalogzászlóalj, egy huszár- és egy árkászszázad vonult át Dunántúlra. Ez összesen mintegy 2400–2600 fegyverest jelentett, ebből csak a tisztek száma kb. 1000 fő volt.

A Nemzeti Hadsereg első hadrendje¹⁰ 1919 júliusában keletkezett. Ez a Szegedi körlet hadrendje volt. A hadsereg létszáma ekkor 4500 fő volt. Ez egyre növekedett, ami az augusztus 7-én elrendelt országos toborzásnak tudható be, ezt Bernátsky Kornél tábornok irányította. A toborzás nem terjedt túl a Nemzeti Hadsereg által ellenőrzött területek határain. Augusztus 22-én Horthy elrendelte a sorozást.

Bernátsky szeptember 10-i jelentése szerint a Nemzeti Hadsereg létszáma – beleszámítva a Fővezérség irányítása alatt álló egyéb karhatalmi egységeket is – meghaladta a 23 000 főt. Október 15-i jelentése már a 30 000 fős létszám átlépéséről tudósított.

November 30-án a Nemzeti Hadsereg létszáma 56 000 fő, ebből 34 000 fő, az ún. „csendőrtartalék” állományába tartozott. Csendőrtartaléknak a karhatalmi célzattal kikülönített, egyben az antant és a megszálló román parancsnokság előtt rejtett alakulatok összességét nevezték. Azaz a haderő 61%-át már bújtatták.

Ez később is így volt, a haderő egy része különböző „csendőrr elnevezések” alatt szerepelt. Az összemosást megkönnyítette, az a tény, hogy minden rendvédelmi szervet, csendőrséget, rendőrséget a hadsereg felügyelete alá helyeztek, és létszámuk szerepelt a hadrendekben. Az 1. táblázatban bemutatjuk, a hadsereg létszámának alakulását, benne az összes „csendőrnek nevezett alakulat” létszámával és azok százalékos részesedésével az összlétszámon belül.

9 Nemes Dezső (1953): Az ellenforradalom hatalomra jutása és rémuralma Magyarországon, 1919–1921. Budapest. 287–290.

10 A hadrend a fegyveres erők, és minden katonai szervezet (alakulat, intézet stb.) kimutatása, hogy mivel rendelkezik személyi állomány és fegyverzet terén.

**1. táblázat: A „csendőralakulások” létszáma a Nemzeti Hadseregben
1920. I. negyedében**

Időpont	1920. január	1920. május	1920. június	1920. július	1920. szept.	1921. január	1921. febr.	1921. márc.
Hadsereg létszáma	65 245	97 537	100 425	104 299	144 280	112 706	101 081	79 505
"Csendőr- alakulások"	23 727	49 779	43 370	40 490	25 522	29 495	41 125	17 087
Hds. létszámának %	36%	51%	47%	42%	19%	26%	41%	19%

Forrás: Suba János szerkesztése a HIM HL adatai alapján.

A hadsereg felfejlesztése egyre erőltetett iramban történt. 1920 januárjában 65 245 fő volt, a 100 000-es létszámhatárt júliusban már túllépte (104 299 fő) és szeptemberben tetőzött 144 280 fővel. A karhatalmi alakulatok létszáma is ezzel együtt hullámlott. Hiszen 1920. májusban az összlétszám felét adták, majdnem 50 000 fő tartozott ebbe az állománycsoportba.

A 2. táblázatban ezt a képet tovább árnyaljuk, hiszen az összlétszámba a hivatásos csendőri állományon túl, beletartoztak a "csendőrtartalék" jelzővel ellátott alakulatok és a határcsendőrök is.

**2. táblázat: Csendőrség és „csendőralakulások” a Nemzeti Hadsereg
hadrendjében**

Időpont	Hivatásos csendőr alakulatok		„Csendőrtarta- lék” alakulatok		Határcsend- őrség		"Csendőralaku- lások" (cső. tart.+h.cső.)		Összes csendőrség	
1920. jan.	7149	11%	14 466	22%	2112	3%	16 578	25%	23727	36%
1920. máj.	9554	10%	37052	38%	3173	3%	40225	41%	49779	51%
1920. jún.	9773	10%	34142	34%	3455	3%	37597	37%	47370	47%
1920. júl.	9747	9%	30743	30%			30743	30%	40490	42%
1920. szept.	10802	8%	14720	10%			14720	12%	25522	19%
1921. jan.	12773	11%	13236	12%	3486	3%	16722	12%	29495	26%
1921. febr.	12265	12%	25531	26%	3329	3%	28860	25%	41125	41%
1921. márc.	14671	18%	–	–	2416	3%	–	–	17087	19%

Forrás: Suba János szerkesztése a HIM HL adatai alapján.

A 2. táblázatból kitűnik, hogy a hivatásos csendőrség létszáma az összlétszám 8–12% között mozgott, és állandó emelkedést mutatott, amely a testület újjászervezéséből eredt. A határcsendőrök létszáma 3% volt, 2–3000 fő létszámuk

a Szombathelyi katonai körletet jelentette, ugyanis a nyugati határszakaszon ők teljesítettek szolgálatot.

A legnagyobb ingadozás természetesen a „bújtatott” alakulatok létszámában és arányaiban volt, kezdve az 1921. januári 14 466 fős létszámtól a májusi 37 052, és a júliusi 34 142 fős létszámgig. Ez természetesen a belpolitika helyzet függvényeként alakult, összefüggésben a román hadsereg kivonulásával és az államhatalom megszilárdításával.

4. Hadrendek

4.1. Az 1920. január 15-i hadrend

Dolgozatunk terjedelmi korlátai miatt csak az 1920. év első félévének hadsereg felfejlesztését mutatjuk be. A Nemzeti Hadsereg hadrendjei közül az első 1920. január 15-én kelt.¹¹

1920. január 15-i hadrend szerint a Nemzeti Hadsereg létszáma 65 245 fő (A Budapesti körlet alakulatai nélkül, mert a körlet nem terjesztett fel létszámadatokat). A „mozgó alakulások” a hadosztályok voltak, amelyek szervezése és felállítása megindult, illetve tovább folytatódott. A Budapesti gyaloghadosztály egyelőre, még csak papíron létezett. A Kaposvári hadosztály a Csurgói (2348 fő), Kaposvári (2466 fő) és a Tolnai (3018 fő) ezredekéből egy huszár (351 fő) és egy tüzérosztályból (902 fő) állt, összesen 9361 fővel és 3878 puskával.

A Szombathelyi hadosztály a Vasi (2275 fő), a Zalai (1616 fő) és a Soproni (1823 fő) ezredekéből és a hadosztály-közvetlen alakulatokból állt, összlétszáma 6890 fő és 4521 puska volt.

A Szegedi hadosztály a Szegedi (2761 fő) a Kecskeméti (2264 fő) ezredekéből és a hadosztály-közvetlen alakulatokból állt. Békéscsabán terveztek még egy ezredet felállítani. Összlétszámuk 5877 fő volt.

A Miskolci hadosztály két szervezés alatt lévő: a Miskolci (1746 fő), és az Egri (860 fő) ezredből állt, a Balassagyarmati ezredet még csak tervezték, a hadosztály-közvetlen alakulatok szintén felállítás alatt voltak. Összlétszámuk 3392 fő volt.

A Debreceni katonai körlet területe még román megszállás alatt volt.

A Nemzeti Hadsereg egyetlen lovas magasabb egysége a Budapesti lovas-hadosztály volt. A Dunántúli 1. (1855 fő), és 2. huszárezredből (1389 fő) állt. Szervezés alatt volt a Duna-Tisza közti 3. huszárezred (459 fővel). A hadosztály összlétszáma 2289 fő volt. A hadrendi kimutatás alapján a hadosztályok és az

¹¹ HIM HL HM 1065/el.n.-1.sz.-1920. A Nemzeti Hadsereg hadrendje 1920. január 15.

alárendelt alakulatok összlétszáma 33 786 fő volt (1903 tiszt, 1446 altiszt és 30 444 főnyi legénység).

A hadsereg összlétszámának állománykategóriai megoszlása a következő volt: 3943 tiszt, 8339 altiszt, és 52 963 főnyi legénység.

A csendőrtartalék alakulások összlétszáma 14 466 fő (22%), a csendőrségé 7149 (11%) fő, a határcsendőrségé 2112 fő (3%) volt. A csendőr nevet viselő alakulatok összlétszáma 23 727 fő volt, amely a hadrendi létszám 25%-át tette ki. (lásd a 2. sz. táblázatot.) A létszámhoz hozzávehetjük a még működő katonai rendőrség 769 fős, és az állami rendőrség 3168 fős létszámát is (összesen 27 660 fő).

4.2. A 1920. május 1-i hadrend

A Nemzeti Hadsereg 1920. május 1-i hadrendjében már minden körlet szerepel, összlétszáma ekkor 97 537 fő volt.

A körletek alakulatainál külön szerepeltek a meglévő, a szervezés alatt álló és az egyéb alakulatok, valamint külön kimutatásban szerepelt a csendőrség és a rendőrség létszáma is. Az I. Budapesti körlet létszáma magába foglalta a három hadosztályt: a Budapesti (2731 fő), a Székesfehérvári (5944 fő) és a Budapesti lovashadosztályt (1834 fő), valamint a városparancsnokság alá tartozó alakulatokat és a körlet területén elhelyezkedő intézeteket. (A körlet területén lévő alakulatok létszáma 29 731 fő volt.)

A többi szervezés alatt álló hadosztály: a Kaposvári (5316 fő), a Szegedi (4567 fő), a Miskolci (5496 fő) és a Debreceni (1681 fő) saját körletük hadrendjében szerepelnek. A szombathelyi hadosztály (4515 fő) a VII. Debreceni körletnél van feltüntetve, ugyanis a dunántúli hadosztályok hajtották végre a bevonulást a román erők kivonulásakor 1920 tavaszán. A „mozgó alakulások” azaz a hadosztályok létszáma 32 084 fő volt.

Az alakulatoknál megkülönböztettek menetkész, szervezés alatt álló és felállítandó alakulatokat. Az alakulatoknál a részletezés finomodott, létszám tekintetében több állománycsoportot különböztettek meg: hivatásos tiszt, nem hivatásos (tartalékos) tiszt, hivatásos altiszt, nem hivatásos altiszt és egyéb legénység.

A hadsereg létszámába számolták a különböző nevek alatt szervezet alakulatokat is, ennek megfelelően a létszámuk is emelkedett. A csendőrtartalék név alatt 37 052 fő szerepelt, ez majdnem 20 000 főnyi növekedést jelentett. Így ezen alakulatok a haderő 38%-át tették ki. A hivatásos csendőrök létszáma 9554 fő volt, tehát 10%-on maradt. A Szombathelyi körlet határcsendőr alakulatainak létszáma több mint ezer fővel nőtt, elérte a 3173 főt (de százalékos megoszlásuk maradt 3%). A csendőralakulatok összlétszáma 40 225 fő volt, a hadsereg 41 %-át jelentette. (lásd a 2. sz. táblázatot). A rendőrség létszáma 7315 fő volt.

A hadrendi kimutatás alapján a hadosztályok és az alárendelt alakulatok létszáma 97 537 fő volt (7127 tiszt, 2959 tartalékos tiszt, 6987 hivatásos altiszt és 80 467 főnyi legénység).

4.3. A 1920. június 1-i hadrend

A Nemzeti Hadsereg 1920. június 1-i hadrendjében a hadsereg létszáma 100 425 fő volt, ami 2888 fő emelkedést jelentett.

Az I. Budapesti körlet létszáma magába foglalta a Budapesti (3056 fő) és a Székesfehérvári (4379 fő) gyaloghadosztályt, a Budapesti lovashadosztályt (1638 fő), valamint a városparancsnokság alá tartozó alakulatokat, és a körlet területén elhelyezkedő intézetek létszámát (összesen 27 688 fő).

A többi szervezés alatt álló hadosztályok: a Kaposvári (5808 fő), a Szegedi (6654 fő), a Miskolci (5244 fő) és a Debreceni (2769 fő) a saját körletük hadrendjében szerepelnek. A szombathelyi hadosztály (3980 fő) a VII. Debreceni körletnél van feltüntetve. A „területen kívüli alakulatok” létszáma 33 528 fő volt.

A csendőralakulatok létszáma viszont csökkent. A csendőrtartalék név alatt 34 142 fő szerepelt, ez 2910 főnyi csökkenést jelentett. Így ezek az alakulatok a haderő 34%-át tették ki (4%-os csökkenés). A hivatásos csendőrök létszáma 9773 fő volt, ez 219 főnyi növekedést jelentett. Arányait tekintve maradt a 10%. A határcsendőr alakulatok létszáma 282 fővel emelkedett, így létszáma 3455 fő volt (maradt 3%). A csendőralakulások összlétszáma 37 597 fő volt, ami a haderő 37 %-t tette ki.

3. táblázat: A Nemzeti Hadsereg létszámának megoszlása körletenként 1920. I. félévében

Időpont	1920. január			1920. május			1920. június		
Katonai körletek megnevezése	Alakulatok létszáma	Ebből „csendőralakulás”		Alakulatok létszáma	Ebből „csendőralakulás”		Alakulatok létszáma	Ebből „csendőralakulás”	
Budapesti	0	0		29731	24 134	81%	27688	25936	94%
Székesfehérvári	0	0		9839	2774	28%	9845	1055	11%
Szombathelyi	15726	6698	42%	9678	4 830	50%	10738	1720	16%
Kaposvári	15564	4854	31%	2369	868	36%	9159	5175	56%
Szegedi	11813	10102	9%	11879	4 150	35%	13395	2844	21%
Miskolci	7832	2578	33%	10514	1 872	18%	9868	801	8%
Debreceni	0	0		9 007	1597	18%	10005	1519	15%

Forrás: Suba János szerkesztése a HIM HL adatai alapján.

5. Az 1920. évi békeelhelyezés

5.1. Alakulatok

Az 1920. június 4-én aláírt békediktátum katonai rendelkezései már ismerté váltak, de jogilag még függőbben voltak, a magyar törvényhozás még nem ratifikálta ezeket.¹² Ennek ellenére a katonai vezetés tovább folytatta a haderő fejlesztését és a létszámemelést.

4. táblázat: A Nemzeti Hadsereg szervezési állapota 1920 decemberében

Körletek	Felállított (kész) alakulat			Szervezés alatt lévő alakulat		
	zászlóalj	lov. század	üte	zászlóalj	lov. század	üte
Budapesti	4	-	2	2	3,5	1
Székesfehérvári	7	6	3	-	0,5	-
Szombathelyi	8	7	4	-	-	-
Kaposvári	7	0,5	3	-	-	-
Szegedi	6	-	3	1	1	-
Miskolci	5	-	3	2	0,5	-
Debreceni	3	0	1	3	1	2
Összesen	40	13,5	19	8	6,5	3

Forrás: Suba János szerkesztése a HIM HL adatai alapján.

A hadsereg alakulatainak kerületi megoszlása a következő volt: A Budapesti körletben a Karcagi ezred zászlóaljai Esztergomban és Kenyérmezői táborban voltak. A Szolnoki gyalogezred I. zászlóalja Szolnokon, a II. Budapesten volt. A Ceglédi ezred I. zászlóalja Vácott volt. A hadosztály lovasszázada Ceglédre települt. A Budapesti huszárezred két százada Budapesten, a 3. Kecskeméti volt. A tüzérségből kettő üte Budapesten volt. A lovasezred lovas üte Kis-kunfélegyházán volt.

A Székesfehérvári körlet Székesfehérvári ezredének I. zászlóalja Szőnyben és Tatán, a II. zászlóalj Székesfehérváron volt. A Győri gyalogezred I. zászlóalja Győrben, a II. Balassagyarmaton volt. A Veszprémi ezred I. zászlóalja Győrben, a II. Veszprémben volt. A Székesfehérvári vadászzászlóalj (korábbi nevén a Prónay-különítmény) Budapesten volt. A hadosztály lovassága Pápán, a székesfehérvári huszárezred századai: Fehérváron, Szőnyben, Nyíregyházán, Nagykál-lóban és Debrecenben kerültek elhelyezésre. A tüzérség ütegei Győrben, Ácson és Hajmáskéren voltak.

¹² Ez majd csak az 1921. évi XLIX. tc-el fog megtörténi, amelyet 1922. február 7-én fogad el az országgyűlés.

A Szombathelyi körlet alakulatai a Vasi, a Soproni és a Zalaegerszegi gyalogezredek voltak. A Vasi gyalogezred I. zászlóalja a határ mentén volt elhelyezve: Kőszeg, Pinkafő¹³, Felsőőr¹⁴, Léka¹⁵, Szentelek¹⁶ vonalán őrszolgálatot láttak el. A II. zászlóalj Szombathelyen, a III. Körmenten került elhelyezésre. A Soproni gyalogezred II. és III. zászlóalja Sopronban, az I. a határ mentén Kismartonban¹⁷ és Savanyúkúton¹⁸ diszlokált. A hadosztály lovasszázada Keszthelyen volt. A Szombathelyi huszárezred századai Sopronban, Nezsiderben¹⁹ és Kalocsán voltak. A tüzérség három ütege Sopronban, a 4. ütege Szombathelyen kapott helyet.

A kaposvári körlet három ezredéből a Kaposvári ezrednek a II. zászlóalja Kaposváron, az I. zászlóalj századai Babocsán, Berzencén, Sásdon és Dombóváron voltak. A Tolnai gyalogezred II. zászlóalja Tolnán, a 6. százada Szalókon, az I. zászlóalja Szekszárdon a 4. százada Bonyhádon került elhelyezésre. A hadosztály lovasszázada Nagydorogon volt. A tüzérség ütegei Kaposváron és Hajmáskéren voltak.

A Szegedi körletben a Szegedi gyalogezred zászlóaljaiból az I. Szegeden, a II. Budapesten volt, szintén Budapesten volt a szegedi vadászzászlóalj. A Kecskeméti gyalogezred I. zászlóalja Kiskunfélegyházán, a II. zászlóalj Kiskunhalason és Kalocsán volt. A Békéscsabai gyalogezred I. zászlóalja Békéscsabán, a II. Szegeden volt, ennek egy százada Hódmezővásárhelyen állomásozott. A hadosztály lovasszázada Szegeden, míg a tüzérségből egy üteg szintén Szegeden állomásozott, a másik két üteg Kecskeméten került elhelyezésre.

A Miskolci körlet alakulatai közül az Egri gyalogezred két zászlóalja, valamint a Miskolci ezred II. zászlóalja Egerben állomásozott. A Miskolci gyalogezred I. zászlóalja Miskolcon volt. Az Abaúj-Zempléni gyalogezred I. zászlóalja Salgótarjánban, a II. zászlóalj századai Sátoraljaújhelyen, Abaújszántón és Göncön állomásoztak. A lovasszázad és a tüzérség Miskolcon állomásozott, a vadászzászlóalj Gyöngyösre települt.

A Debreceni körletben a Debreceni gyalogezred zászlóaljaiból az I. Debrecenben (egy százada Hajdúszoboszlón), a II. zászlóalj századai Derecskén, Berettyó-

13 Ma: Pinkafeld.

14 Ma: Oberwart.

15 Ma: Lockenhaus.

16 Ma: Stegersbach.

17 Ma: Eisenstat.

18 Ma Bad Sauerbrunn. Kedvelt és felkapott üdülőhely volt, amely köré a falu épült.

19 Ma: Neusiedl am See.

újfaluban és Nyírbátorban voltak. A Nyíregyházi ezred I. zászlóalja Budapesten, a II. Kisvárdán és Mándokon volt. A Mátészalkai gyalogezer alakulatai Mátészalkán és Jászberényben voltak. A hadosztály lovasszázata Debrecenben volt, míg a tüzérségből két üteg szintén Debrecenben, az első pedig Nyíregyházán volt.

5.2. Békeelhelyezés – laktanyák

Ugyanakkor elkészítették a haderő békeelhelyezésének tervezetét is.²⁰ Kijelölték az alakulatok leendő helyőrségeit. Összesen 48 zászlóaljat, 20 lovasszázadot és 21 üteget személyi állománnyal és a fegyverzettel együtt kellett elhelyezni. A katonai vezetés arra törekedett, hogy a haderő területi elhelyezkedése egyenletes és arányos legyen az ország területén. Az 5. táblázat adatai jól mutatják az erre irányuló lépéseket.

5. táblázat: A körletek területén elhelyezésre kerülő alakulatok száma és megoszlása

Körlet	Zászlóalj	Önálló gyalogos-század*	Lovasszázad.	Üteg	Utászszázad	Híradó-század	Szállító oszlop
Bp. (Bp. nélkül)	6	6	1	6	2	1	4
Miskolci	6	6	1	6	-	1	4
Debreceni	6	6	1	6	-	1	4
Szegedi	6	6	1	6	2	1	4
Kaposvári	6	6	1	6	-	1	4
Szombathelyi	6	6	1	6	1	1	4
Székesfehérvári	7	7	2,25	8	2	1	4
Összesen	43	43	8,25	44	7	7	28

* Megjegyzés: Önálló gyalogosszázad alatt: gyalogos híradó, gyalogos árkász, és közelharceszköz-század értendő, ezeket az elhelyezés szempontjából egy körletben kell (célszerű) elhelyezni.

Forrás: Suba János szerkesztése a HIM HL adatai alapján

A cél az volt, hogy a hadosztályokhoz tartozó összes alakulat részére állandó állomáshelyet találjanak, egyrészt télire minden alakulat részére – még ha szűkösen is – laktanyaszerű elhelyezést biztosítsanak, másrészt, hogy a családos hivatásos katonák családjukkal együtt végre letelepedhessenek. Ezért azokat a barakktáborokat, amelyek bár fűthetők voltak, nem vették figyelembe, azok mint biztonsági tartalékok szerepeltek. A Hajmáskéri tábornok eleve mozgó alakulatoknak tartották fent. A nyári időszakban még rendelkezésre állt 30-40 000 főnyi férőhely a különböző barakkokban.

²⁰ HIM HL 68.948-el.1.-1920. A nemzeti hadsereg békeelhelyezése.

A magyarországi laktanyák befogadóképesség szerint – az ismert történelmi körülmények következtében – a régi békeállományú kötelékek: zászlóalj, lovasosztály, üteg (4-800 fő) elhelyezésére voltak alkalmasak. Kivétel ez alól a volt közös hadsereg lovas laktanyái voltak, amelyekbe kettő osztály (8-1000 főt) fért. Így a laktanyákban lévő legénységi szobák (körletek), a férőhelyeknek csak a felét tudták fedezni. Ezért az összes nélkülözhető helységet legénységi körleteké kellett átalakítani, hogy a megfelelő számú férőhelyet biztosítani tudják.

A laktanyák befogadóképességének számítására egy külön számítási osztályt, ún. békeegységet vezettek be, amely azt jelentette, hogy egy gyalogos zászlóalj 300, egy lovasszáhad 100, egy üteg pedig ugyancsak 100 férőhelyet foglal el. A 6. táblázatban körletenként ismertetjük, hogy hány laktanyára volt ehhez szükség.

6. táblázat: A laktanyák férőhelyei "békeegységre" átszámítva

Alakulatok	Zászlóalj	Lovas-száhad	Üteg	Zászlóalj	Lovas-száhad	Üteg	Zászlóalj	Lovas-száhad	Üteg
Körlet neve	laktanya szükséges			van laktanya			laktanyafölösleg		
Bp-i (Bp. nélkül)	13,5	3	6	16	6	3	3	3	6
Miskolci	12,75	3	6	10	12	5		5	
Debreceni	12,75	3	6	5	14	0			
Szegedi	13,5	3	6	15	17	3	3,25	11	
Kaposvári	12,75	3	6	10	7	5	0,75	3	
Szombathelyi	13,5	3	6	14	16,5	5	0,75	12,5	2
Székesfehérvári	15,75	4,25	8	27	13	10	12,8	7,75	2
Budapest				21	6	21	5,5	3	15

Forrás: Suba János szerkesztése a HIM HL adatai alapján

Úgy számoltak, hogy egy három zászlóaljas ezrednek, az ezredközvetlen alakulatokkal együtt négy „békebeli” zászlóaljnyi laktanya kell. A gyaloghadosztály lovasságának egy „békebeli” volt közös huszárlaktanya kell. A lovaglótüzérszázad elhelyezésére egy négyüteges tüzérlaktanya, a híradó (távíró) század, valamint egy utász zászlóalj elhelyezésére egy fél-fél „békebeli” laktanya kell. A szállítóalakulatok (két vonatszázad) elhelyezésére egy lovasszáhad vagy üteglaktanya számítandó. A gépkocsiszázadok elhelyezésére főleg kocsiszíneket, raktárakat terveztek igénybe venni.

Ezért a magasabb parancsnokságok irodai férőhelyeit igyekeztek szerényebb méretekre visszaszorítani, és nem laktanyában elhelyezni. Ott csak az illető alakulat (ezred, zászlóalj) irodáit helyezték el.

Az elhelyezést még az is nehezítette, hogy néhány hadosztály még nem a saját körlete területén került elhelyezésre. A 7. táblázatból látható azon laktanyák száma, amelyeket ezek a „területen kívüli alakulatok” foglaltak el.

7. táblázat: A katonai alakulatok laktanyai férőhely kimutatása „békeegységekben”

Alakulatok	Zászlóalj	Lovasszáhad	Üteg	Zászlóalj	Lovasszáhad	Üteg
Körlet neve	Területi alakulatok által igénybe vett laktanyák			Területen kívüli alakulatok által igénybe vett laktanyák		
Bp-i (Bp. nélkül)	10,5					
Miskolci	10,75	3	6			
Debreceni	10,75	3	6			
Szegedi	11,25	3	6	0,5		
Kaposvári	19,25	3	6			
Szombathelyi	11,25	3	6	2		
Székesfehérvári	14,25	4,25	8	0,5		
Budapest				15	3	6

Forrás: Suba János szerkesztése a HIM HL adatai alapján

A legénységi férőhelyek biztosítása érdekében a laktanyákban lakások céljára kiutalt legénységi szobákat azonnal ki kellett üríteni. Esetenként a tiszti, tiszt-helyettesi lakásokat, amelyek külön épületben voltak, szintén kiürítették. Azokat az épületeket, amelyek békében az oktatást szolgálták (altiszti iskola, századiskola, lőoktató szoba) szintén át kellett alakítani legénységi férőhelyekké.

A laktanyákon kívül más katonai épületeket is kiutaltak a legénység téli elhelyezésére. A Budapesti körlet területén a szolnoki katonai kórházat, a ceglédi élelmezési és az óbudai ágyraktárat, valamint a kelenföldi ruharaktár egy részét.

A Miskolci körlet területén a gyöngyösi katonai kórházat, és Jászberény katonai épületeit. A Debreceni körlet területén a nyíregyházi katonai kórházat és a körlet élelmezési raktárát.

A Szegedi körlet területén a békéscsabai, a kecskeméti és a szegedi katonai kórházakat. A katonai vezetés átírt a Földművelésügyi Minisztériumnak, hogy a mezőhegyesi méntelep osztály férőhelyeit adja át a honvédségnek.

A Kaposvári körlet rendelkezésére Nagykanizsán három békebeli zászlóalj-laktanyát bocsátottak rendelkezésre. A Szombathelyi körlet területén a soproni, a kőszegi és az ostffyasszonyfai katonai kórházakat, a soproni, a zalaegerszegi, és a mosonmagyaróvári élelmezési raktárakat, valamint a katonai főreáliskola által elfoglalt laktanyát Nagykanizsán. Emellett lépéseket tettek a selmecbányai erdészeti főiskola által elfoglalt soproni laktanyák visszaszerzésére.

A Székesfehérvári katonai körlet területén a csóti és a jutasi katonai kórházat, valamint a komáromi és a győri élelmezési raktárakat utalták ki a csapatoknak (Lásd: a 8. táblázatot).

8. táblázat: Kimutatás a rendelkezésre álló laktanyák²¹ férőhelyeiről 1920.

Körlet	Helyőrség	Elhelyezhető			Körlet	Helyőrség	Elhelyezhető		
		zász- lőalj	lovas- század	üteg			zász- lőalj	lovas- század	üteg
I.	Balassagyarmat	1			III.	Körmend	1		
	Budapest	27,5	9	25		Kőszeg	2		
	Cegléd		3			Nagykanizsa	5		
	Esztergom	3				Nezsider**		3	
	Jászberény	1	3			Sopron	5	3	5
	Kenyérmező	3				Szombathely	1	5	
	Örkény•	2		3		Zalaegerszeg	5	2,5	
	Piliscsaba•	3			IV.	Kaposvár	5		
	Szolnok	1				Pécs	5	3	5
	Tápiószőlős•	2				Tolna		4	
II.	Vác		4			Baja		3	
	Csót•	3				Békéscsaba	1		
	Győr	4	2			Gyula	3		
	Hajmáskér•	8		7		Kecskemét	4	11	
	Inota•	3				Kiskunfélegyháza	1		
	Komárom	5	4	3		Szeged	6	3	3
	Pápa		3		VI.	Eger	5		
	Székesfehérvár	4	4			Gyöngyös		6	
	Tata	1				Miskolc	4	6	5
	Veszprém	2				Sátoraljaújhely	1		
III.	Császárkőbánya*	2				Debrecen	5	6	
	Keszthely		3			Nyíregyháza		8	
						összesen	134,5	98,5	56

• Megjegyzés: tábor

* Császárkőbánya (Kaisersteinbruch) Királyhida (ma: Bruckendorf) része, határában volt a brucki kiképzőtábor, amelynek egy része a háborúban 3000 fős hadifogolytáborként működött.

** Ma: Neusiedl am See.

Forrás: Suba János szerkesztése a HIM HL adatai alapján

²¹ Terjedelmi korlátok miatt most nem részletezzük külön a kincstári és a városok által épített és fenntartott ún. városi laktanyákat.

Előírták azt, hogy a Debrecen–Nyíregyháza vonal és a demarkációs vonal közötti területen két zászlóalj (Mátészalkán és Nyírbátoron), a nagyváradi vasútvonal mentén (Berettyóújfaluban) pedig egy zászlóalj kerüljön elhelyezésre. Délen a Fülöpszállás–Kalocsa–Kiskunhalas vonaltól délre egy zászlóaljat vagy két lovasszázadot kellett elhelyezni. Ezek az alakulatok határvédelemre voltak kijelölve.

Összesen 44 helyőrségben 134,5 zászlóalj, 98,5 lovas század és 56 üteg férőhely volt. Ebbe a létszámba még be kell számítani 25 zászlóalj-, 6 lovasszázad és 11 ütegférőhelyet, amelyeket a budapesti központi hatóságok, hadiakadémia, tanintézetek, tanalakulatok stb. elhelyezésére vettek igénybe.

1920-ban összesen 44 helyőrségbe települtek katonai alakulatok. A nyugat-magyarországi területeken – amelyek ekkor még Magyarországhoz tartoztak – szintén az arányosság elve alapján telepítették katonai erőt. A táborok is fontos szerepet játszottak az elhelyezésben, befogadóképességük több ezer főnyi volt. Például: Örkény 1600 fő és 550 ló; Piliscsaba 2000 fő; Tápiósüly 1200 fő; Császárkőbánya 1980 fő; Csót 2000 fő; Hajmáskér 5000 fő; Inota 2000 fő.

Ezzel a békeelhelyezéssel vágott neki a Nemzeti Hadsereg az 1921-es évnek.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Levéltári források

- 1912. LXIII. tc.** A háború esetére szóló kivételes intézkedésről. In: CD Jogtár.
- Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltár (HIM HL)** 14 280/ eln.6.-1919. A Vörös hadsereg leszerelése. Rendeleti Közlöny. 1919. 48. sz. 155.
- HIM HL** 14371/el.6/-1919. Vörös hadsereg leszerelés rendelet tárgyában. In: Rendeleti Közlöny, 1919. 50. sz. 189.
- HIM HL** 14416/ Eln.5.-1919. sz. HM rendelet. Nemzeti hadsereg szervezése. In: Rendeleti Közlöny, 1919. 51. sz. 191.
- HIM HL** 46 154/Eln.B.- 1920. sz. rendelet. A HM miniszter és az alá rendelt összes hatóságok, hivatalok, alakulatok, csapatok stb. m. kir. címmel való ellátása. In: Rendeleti Közlöny, 1920. 16. szám. 65.
- HIM HL** 95./II./1919.-Föv.sz. rendelete. A katonai közigazgatás újjászervezése. A Siófoki katonai körletparancsnokság iratai.
- HIM HL** 19142/el.6.o.-1919.-HM. Átmeneti szervi határozványok a katonai körletparancsnokságok számára.
- HIM HL** 1065/el.1.sz.-1920. A nemzeti hadsereg hadrendje, 1920. január 15.
- HIM HL** 63812/el.1.sz.-1920. A nemzeti hadsereg 1920. május 1-i hadrendje.
- HIM HL** 67609/el.1.sz.-1920. A nemzeti hadsereg hadrendje 1920. június 1-én.
- HIM HL** 71500/el.1.sz.-1920. Vázlat a békehadsereg átmeneti elhelyezéséről.

Feldolgozások

- Nemes Dezső (1953):** Az ellenforradalom hatalomra jutása és rémuralma Magyarországon, 1919–1921. Budapest.
- Suba János (2015):** A Nemzeti Hadsereg csendőralakulatai 1919–1921. Közép-Európai Közlemények. 2015/4. szám. 47–60. old.
- Suba János (2001):** A Vas vármegyei határrendőrszázalaj története 1919–1921. Vasi Szemle. Szombathely. 2001/6. szám. 687–704. old.
- Suba János (2007):** Határrendőr zászlóalj 1919–1921. Áttérés a Katonai határőrizetre. Rendvédelem-történeti füzetek. Az Európai és a magyar rendvédelem a XIX–XX. században. 2007. 15. szám. 182–191. old.

OLASZ LAJOS

HÁBORÚBAN, HADIÁLLAPOT NÉLKÜL – MAGYAR CSAPATOK A DÉLVIDÉKEN (1941. ÁPRILIS)

1. Válsághelyzet Jugoszláviában

Magyarország és Jugoszlávia kormánya 1940. december 12-én Belgrád-ban barátsági egyezményt kötött, ami a dokumentum szövege szerint a két ország érdekeinek kölcsönös érvényesítését, a gazdasági, társadalmi és kulturális kapcsolatok szorosabbá tételét, a vitás kérdések (területi vagy kisebbségi ügyek) tárgyalásos úton való rendezését, és ezzel a térség stabilitásának erősítését szolgálta. A szerződés ratifikációs dokumentumait 1941. február 27-én cserélték ki Budapesten. A régióban zajló nemzetközi folyamatokat azonban ekkor már a német expanzív politika dominálta. Berlin a tervezett Szovjetunió elleni támadás megindítása előtt ellenőrzése alá kívánta vonni a Balkánt, és semlegesíteni a görögországi brit jelenlétet. Ehhez feltétlen szüksége volt Jugoszlávia együttműködésére. Komoly külpolitikai nyomás hatására a jugoszláv kormány március 25-én aláírta az ország csatlakozását a háromhatalmi egyezményhez. Másnap katonai puccs robbant ki Belgrád-ban, amely a haderőre és a németellenes tömegmozgalmakra támaszkodva átvette a hatalmat. Új, angolbarát kormány alakult, Dušan Simović tábornok vezetésével.¹

Az eseményekről értesülve Hitler haladéktalanul elrendelte Jugoszlávia megszállását. Mivel a német haderő egy része már felvonult a keleti határokra, a balkáni offenzíva gyors és sikeres végrehajtásához Berlinnek szüksége volt a térségben lévő kis szövetséges államok (Bulgária, Románia, Magyarország) és Olaszország közreműködésére is. Míg a bolgároktól elsősorban a török határ, a románoktól pedig az olajvidékek biztosítását várta

1 Halmosy Dénes (1989): Nemzetközi szerződések 1918–1945. Közgazdasági és Jogi Kiadó. Budapest. 505. old.; Akten zur deutschen Auswärtigen Politik 1918–1945 (1955). Serie D. (1937–1941). Bd. XII. Keppler. Baden-Baden. 303. old.; Olhausen, Klaus (1973): Zwischenspiel auf dem Balkan. Die deutsche Politik gegenüber Jugoslawien und Griechenland von März bis Juli 1941. Deutsche Verlags-Anstalt. Stuttgart. 51–52., 65–66. old.

el a Führer, a magyar és az olasz hadseregnek aktív szerepet szánt a támadó hadműveletekben.²

Március 27-én Hitler levelet írt Horthy Miklósnak, melyben a honvédség közreműködését kérte Jugoszlávia elfoglalásához, cserébe kilátásba helyezte a magyar revíziós igények megvalósítását. A kormányzó, aki első pillanatban lelkesen fogadta a lehetőséget a Délvidék visszaszerzésére, később a kormánytagokkal tanácskozva felmérte a német kérdésben rejlő veszélyeket. Teleki Pál miniszterelnök, Bárdossy László külügyminiszter és Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter, valamint a kormányzó környezetéhez tartozó más befolyásos személyiségek – Bethlen István, Esterházy Móric – visszafogott magatartást javasoltak neki.³

Abban általában minden politikai tényező egyetértett, hogy Hitler közvetlen kérését elutasítani nem lehet, mert a nyílt szembefordulás, a német katonai lépések akadályozása ugyanolyan sorsra juttathatná Magyarországot, mint Jugoszláviát. A német csapatok, vagy megszállnák az országot, vagy kikényszerítenék egy olyan kormány hatalomra jutását, amely feltétel nélkül támogatná Berlin törekvéseit. A magyar vezetőkörök nem akartak lemondani a Délvidék visszaszerzésének lehetőségéről sem, hiszen félő volt, hogy ha a honvédség tétlen marad, az ott élő magyar lakosság német, esetleg román uralom alá kerül.⁴

Másrészt viszont az alig egy hónapja ratifikált barátsági egyezményt nem szeghette meg Magyarország. Nyilvánvaló volt, hogy az angolszász hatalmakkal való kapcsolat fenntartása lehetetlenné válik, ha a magyar haderő támadást indít egy britbarát politikai fordulatot végrehajtó állam ellen. Magyarország ezzel háborús résztvevővé vált volna Németország oldalán. Ez menthetetlenül

2 Akten 1955. XII. 307. old.; Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht 1940–1945 (1982). Bd. I–II. 1940–1941. Hrsg.: Schramm, Percy E. – Jacobsen, Hans-Adolf. Bernard – Graefe. München. I. 368. old.; Keitel vezértábornagy visszaemlékezései (1997). Hrsg.: Görlitz, Walter szerk., az előszót, a tanulmányt és a jegyzeteket írta: Sipos Péter. Kossuth. Budapest. 108. old.

3 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) K 83. Külügyminisztérium (KÜM) Pol. Berliini követ 41/1941.; Akten 1955. XII. 304., 306. old.; Bárdossy László a népbíró előtt (1991). Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt írta, magyarázó jegyzetekkel ellátta: Pritz Pál. Maecenas. Budapest. 175. old.

4 MNL OL K 63. KÜM Pol. 473. Szent-Iványi kézirat. 547–548. old.; Macartney, Carlyle Aylmer (1961): October Fifteenth. A History of Modern Hungary 1929–1945. Vol. I–II. University Press. Edinburgh. I. 478.; Páva István (1996): Ország a hadak útján. Magyarország és a második világháború. Pécs. 147. old.; Dombrády Lóránd (2005): Werth Henrik, akiről nem beszéltünk. Argumentum. Budapest. 115–116. old.

hadiállapotba sodorta volna Nagy-Britanniával, és várhatóan az Egyesült Államokkal is, ami mind külpolitikai téren, mind a gazdasági teherbíró képesség szempontjából katasztrófa felé vezethetett volna.⁵

A kormányzó végül csak általánosságban válaszolt Hitler felkérésére. Támogatásáról biztosította a Führert, és közölte, hogy aktuálisnak látja a revíziós igények megvalósítását. Beleegyezett abba, hogy német–magyar katonai egyeztetések kezdődjenek, a honvédség részvételével kapcsolatban azonban nem mondott konkrétumot. A Szovjetunió és Románia felől fenyegető veszély említésével azonban utalt az ország lehetőségeinek korlátozottságára is. A levelet Sztójay Döme berlini követ vitte magával Berlinbe, és szóban is megerősítette Hitler előtt Magyarország együttműködési készségét. A német vezetőkörök Horthy választát úgy értelmezték, hogy teljes körű magyar közreműködésre számíthatnak.⁶

Német részről már Horthy levele előtt is történtek lépések a magyar haderő feladatainak kijelölésére. A kormányzói jóváhagyás birtokában intenzív tárgyalások kezdődtek a német hadvezetés és a magyar katonai fórumok között. Werth Henrik, a Honvéd Vezérkar főnöke, és Bartha Károly honvédelmi miniszter a feltétel nélküli együttműködés híve volt, így mindenben készségesnek mutatkozott. Német részről szabad átvonulást, katonai és légi bázisok használatát, illetve egy nagyobb támadó csoportosítás dél-dunántúli felvonulásának engedélyezését kérték. A honvédségtől 6 hadtest mozgósítására tartottak igényt, ami a magyar haderő kétharmada lett volna.⁷

Március 28-án a minisztertanács megvitatta a német kérések nyomán előállt helyzetet, a Jugoszlávia elleni hadjáratban való magyar közreműködés formáját, mértékét és feltételeit. A kormánytagok megállapították, hogy a Jugoszlávia elleni német katonai fellépésben való magyar közreműködést, már

5 Czettler Antal (2008): Teleki Pál és a magyar külpolitika 1939–1941. Kairosz. Budapest. 254–256. old.

6 MNL OL K 63. KÜM Pol. 473. Szent-Iványi kézirat. 545–547. old.; A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944 (1968). Összeáll. és sajtó alá rendezték, a bevezető tanulmányt írták: Ránki György – Pamlényi Ervin – Tilkovszky Loránt – Juhász Gyula. Kossuth. Budapest. 562–563. old.; Horthy Miklós titkos iratai (1963). Sajtó alá rendezte, magyarázó szövegekkel és jegyzetekkel ellátta: Szinai Miklós – Szűcs László. Kossuth. Budapest. 289–290. old.

7 Generaloberst Halder (1964): Kiegstagebuch. Tägliche Aufzeichnungen des Chefs des Generalstabes der Heeres 1939–1942. Bd. I–III. Bearb. Jacobsen, Hans-Adolf. Kohlhammer. Stuttgart. II. 328.; Nebelin, Manfred (1989): Deutsche Ungarnpolitik 1939–1941. Leske – Budrich. Opladen. 165. old.; Czettler (2008) 276–277. old.

csak földrajzi okokból sem lehet elkerülni. Erre azonban csak akkor kerülhet sor, ha a horvátok kikiáltják a függetlenséget, ezzel a jugoszláv állam szét-esik és a magyarlakta Délvidéken politikai vákuum keletkezik. Hasonló okot szolgáltatott volna egy jugoszláv katonai támadás Magyarország ellen, vagy a délvidéki magyarság elleni tömeges méretű erőszak is. A honvédség azonban bármely esetben csak kis erőkkkel lépne fel, és csupán a korábbi magyar területekre, a Dráva–Duna vonaláig vonulna be. Ezzel a korlátozott, pacifikáló célú, reokkupációs fellépéssel elkerülhető volna, hogy Magyarország háborús résztvevővé váljon.⁸

Tételes döntés a magyar magatartásról még nem született, a beavatkozás feltételeinek meghatározása viszont gyakorlatilag azt jelentette, hogy a kormány elkerülhetetlennek tartja a katonai közreműködést. A tanácskozás során Teleki bejelentette lemondási szándékát, mert nem látta összeegyeztethetőnek a magyar érdekek képviselését a Berlin iránti szövetségesi elkötelezettséggel. Bár-dossy és Keresztes-Fischer azonban lebeszéltek a visszalépésről.⁹

Március 29-én Budapestre érkezett Paulus tábornok, a német véderő főparancsnokságának (OKW) főszállásmestere, aki Werth-tel tárgyalva 6 honvéd hadtest 15 gyalog- és 2 gépesített dandár mozgósítását kérte, valamint további 3 gyalogdandár készenlétbe helyezését a szovjet határon. Az OKW tervei szerint a magyar 2. és 3. hadsereg alakulatai német alárendeltségben kerültek volna bevetésre: a Duna jobb partján, a Drávaszögben 3 dandár, a Duna-Tisza közén 12 dandár, köztük a gépesített erők, a Tisza bal partján pedig 1 dandár nyomult volna előre. A németek a honvédség harcba vetését április 12-re tervezték, Werth viszont a mozgósítás körülményeit ismerve az április 15-i időpontot tartotta reálisnak. Más tekintetben azonban a magyar Vezérkar vita nélkül elfogadta a német kéréseket.¹⁰

A megbeszélések után Werth, bizonyos mértékig kész helyzet elé állítva a kormányt, kérte 5 hadtest és a gyorshadtest április 1-től történő mozgósítását, Teleki ezt elutasította. Werth szerint a Horthy által Hitlernek írott levél felhatalmazta a Honvéd Vezérkart a szükséges katonai intézkedések megtételére, ehhez már újabb politikai döntésre nem volt szükség. A kormányfő és a Vezér-

8 MNL OL K 63. KÜM Pol. 473. Szent-Iványi kézirat. 545–546. old.; Macartney (1961) I. 476. old.; Dombrády (2005) 116. old.

9 Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára (MTA KT) 4287/104. Kornis Gyula: Napló. III. 1941. 03. 28.

10 Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltár (HIM HL) Tanulmánygyűjtemény (TGY) 2721. Kálmán Dániel. 50. old.; Dombrády (2005) 117. old.; Nebelin (1989) 165. old.; Generaloberst Halder (1964) II. 328., 337. old.

kar főnökének vitája végül oda vezetett, hogy a végső döntés meghozatalára mindketten kérték a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács (LHT) összehívását.¹¹

A várható katonai összecsapás diplomáciai előkészítésére Bárdossy táviratot intézett a londoni és washingtoni követhöz. Közölte velük, hogy ha kirobban a német–jugoszláv háború, abban Magyarország nem maradhat tétlen, mert a barátsági szerződésben is fenntartotta a Délvidékre vonatkozó revíziós igényét, így ha az ott élő magyarság veszélybe kerül, fel kell lépnie a védelmükre. Ha Horvátország deklarálja a függetlenségét és ezzel a jugoszláv állam szétesik, akkor a honvédségnek a német támadástól függetlenül be kell vonulnia a magyarlakta területekre. Teleki miniszterelnök külön tájékoztatást küldött Londonba Barcza követnek, és utasította, hogy próbálja megértetni a brit diplomáciával Magyarország kényszerhelyzetét, és azt, hogy a kormány a tengelybarát retorikája ellenére csak amennyire elkerülhetetlen, annyira működik együtt Berlinnel, nem teljesít vakon minden német kérést. Teleki 16 pontban foglalta össze azokat az ügyeket, amikor Budapest elutasította a német igényeket. Végül kiemelte, hogy amíg él, mindent megtesz, hogy megóvja Magyarország szuverenitását, független külpolitikáját és a nyugati hatalmakkal fenntartott kapcsolatát.¹²

Teleki minden eszközzel el akarta kerülni, hogy az ország hadba lépjen a németek oldalán, ezért megpróbált lépéseket tenni a konfliktus további éleződésének megakadályozására. Utasította a belgrádi követet, figyelmeztesse a jugoszláv kormányt, hogy csak nagyon komoly politikai garanciák esetén előzhetik meg a német támadást. Nem elegendő a békés szándék hangoztatása, hanem gyakorlati biztosítékokkal kell szolgálni Berlin számára, hogy Jugoszlávia lojális magatartást tanúsít egy Görögország elleni német offenzíva esetén.¹³

Mivel a békés megoldásra nem volt sok remény a magyar kormány megpróbált megfelelő indokról gondoskodni, amivel a honvédség esetleges fellépését jogszerűnek tüntetheti fel a nyugati nagyhatalmak és a nemzetközi közvélemény előtt. A legjobb megoldás egyértelműen az lehetett volna, ha a horvátok bejelentik elszakadásukat Jugoszláviától. A délszláv királyság szétesésével megszűnt volna a barátsági szerződés érvényessége, hiszen eltűnt volna az az ország, amely az egyezményt kötötte. Ezért Bárdossy utasította Bartók László

11 Macartney (1961) II. 8. old.

12 Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1935 (1982). V. köt. Magyarország külpolitikája a nyugati hadjárattól a Szovjetunió megtámadásáig. Összeáll.: Juhász Gyula. Sajtó alá rendezte Juhász Gyula – Fejes Judit. Akadémiai. Budapest. 980–981. old.; Macartney (1961) II. 8. old.

13 MNL OL K 64. KÜM Pol. Res. 142/1941.; Diplomáciai iratok 1982. 971., 975–976. old.

zágrábi követet, közölje a Horvát Parasztpárt vezetőjével Vladko Mačekkel, hogy Magyarország teljes megértéssel fogadná és a maga részéről támogatná a horvát függetlenség deklarálását.¹⁴

A magyar kormány éberén figyelt a délvidéki magyarság helyzetére is. Március 31-én jugoszláviai német forrásokból magyarüldözésről szóló hírek érkeztek. Másnap Bárdossy utasította a délszláv államba akkreditált diplomatakat, hogy ellenőrizzék ezek valódiságát. Bakach-Bessenyei György belgrádi követ válaszként közölte, hogy a német híradásokkal szemben nem történtek atrocitások a magyarság ellen. Hasonló válasz érkezett Bartóktól is Zágrárból, hogy a helyi népi németek által terjesztett csetnik támadásokról, gyújtogatásokról, fosztogatásokról szóló hírek nem bizonyultak igaznak. A katonai felderítés szintén azt jelentette, hogy néhány helyen ugyan előfordultak magyarellenes megnyilvánulások, főleg katonák és csetnikek részéről, de tettelegesség, bántalmazás nem történt.¹⁵

Nem volt tehát esély a konfliktus békés lefolyására, de nem kínálkozott semmilyen elfogadható indok sem a magyar fegyveres fellépés alátámasztására. Ilyen körülmények között ült össze április 1-jén délután a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács, hogy határozzon, részt vesz-e, és ha igen milyen formában Magyarország a németek Jugoszlávia elleni akciójában. A német kérés nyílt visszautasítását senki sem ajánlotta. A miniszterek egyik csoportja a várható problémák miatt csak korlátozott, pacifikáló jellegű fellépést javasolt. Bárdossy kijelentette, hogy meg kell védeni a délvidéki magyarokat, de amíg a barátsági szerződés fennáll, a honvédség nem indíthat támadást. Keresztes-Fischer kiemelte, hogy a magyar haderő nem léphet fel a németekkel közösen, csak önállóan kerülhet alkalmazásra, és csak a volt magyar területekre vonulhat be. Varga József kereskedelmi és iparügyi miniszter és Laky Dezső közellátási miniszter óva intett attól, hogy háborúba keveredjen az ország, mert az súlyos gazdasági és ellátási gondokat okozhatott volna. Bánffy Dániel földművelésügyi miniszter a mozgósítás miatti mezőgazdasági munkáskrizisről beszélt. Radocsy László igazságügy-miniszter a barátsági szerződéshez kapcsolódó jogi és morális problémákat emelte ki.¹⁶

Más kormánytagok viszont támogatták, hogy a honvédség bekapcsolódjon a Jugoszlávia elleni hadműveletekbe. Reményi-Schneller Lajos pénzügyminiszter közölte, hogy a Délvidék visszacsatolása jelentős gazdasági haszonnal járhat.

14 MNL OL K 63. KÜM Pol. 473. Szent-Iványi kézirat 551–552. old.

15 MNL OL K 149. Belügyminisztérium (BM) VII. Res. 1941-7-8198.; MNL OL K 63. KÜM Pol. 1941-16/7-2124., 1941-16/7-2289.; HIM HL Honvéd Vezérkar Főnöke (VKF) Eln. 4. 59 417/1942.

16 Náray Antal visszaemlékezése 1945 (1988). Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Szakály Sándor. Zrínyi. Budapest. 45–49. old.

Hóman Bálint kultuszminiszter úgy fogalmazott, hogy ha a háborút Európában nem a németek nyerik, akkor a Szovjetunió kerül ki győztesen. Magyarországnak ezért egyértelműen Berlin mellé kell állnia. Bartha azt hangsúlyozta, hogy a honvédségnek modern német fegyverekre van szüksége, amit csak az együttműködés révén szerezhet meg. Werth pedig úgy ítélte meg, hogy a Hitler felkérésére adott pozitív kormányzói válasz már eldöntötte a magyar részvétel kérdését. Egy háborúban pedig nem lehet korlátozottan közreműködni, mert a győzelemre kell törekedni. Teleki viszont arra hívta fel a figyelmet, hogy az angolszászok továbbra is meghatározó erőt képviselnek Európában, és a semleges Magyarországnak nem érdeke, hogy szembekerüljön velük. Tiszteletben kell tartani a barátsági szerződést, a Délvidéket csak Jugoszlávia szétesése után szabad pacifikálni, korlátozott erők bevetésével, és azok is csak a Dráva–Duna vonalig nyomulhatnak előre. Horthy kormányzó is kijelentette, hogy csak közvetlen magyar célokat szolgáló korlátozott akciót tud támogatni, morálisan problémás fellépést nem.¹⁷

A Tanács ülésén végül az a döntés született, hogy Magyarország részt vesz a Délvidék megszállásában, de a német hadműveletektől független önálló akció keretében, Horthy irányítása alatt. A honvédség fellépésére csak a német támadás után, Horvátország várható kiválását követően, tehát a jugoszláv állam szétesésével kerülhet sor. Ez alól kivételt képez, ha Magyarországot jugoszláv katonai támadás éri, vagy ha a délvidéki magyarsággal szemben tömeges atrocitásokra kerül sor. A honvédség mindkét esetben azonnal akcióba kezdhet. Felkérték a német katonai vezetést arra, hogy Magyarország semleges státuszának megőrzése érdekében a támadásra készülő német csapatok más felvonulási útvonalat válasszanak.¹⁸

Német részről azonban nem tanúsítottak különösebb megértést a magyar szempontok iránt. Április 2-án közölték, hogy csapataikat változatlanul magyar területen kívánják átvonultatni. Emellett bázisok átengedését kérték a Dél-Dunántúlon, hogy oda egy gépesített hadtestet irányíthassanak, mely majd részt vesz az offenzívában. Sürgették a korábban már feltételelesen megígért magyar katonai erők mozgósítását is.¹⁹

Teleki elutasította az újabb német igényeket, és még halogatta a mozgósítás elrendelését. A Vezérkar nyomására azonban Horthy beleegyezett, hogy német csapatok gyülekezzenek az ország déli határai mentén. A kormányfő kényszerhelyzetbe került. Közben brit diplomáciától figyelmeztető üzenet érkezett,

17 MNL OL K 63. KÜM Pol. 473. Szent-Iványi kézirat. 554–559. old.; Náray Antal (1988) 45–53. old.

18 Czettler (2008) 294. old.; Náray (1988) 52–53. old.

19 Macartney (1961) II. 8-9. old.; Czettler (2008) 298. old.

hogy ha a magyar kormány támogatja a német agressziót az átvonulás engedélyezésével és katonai bázisok átengedésével, akkor London megszakítja a diplomáciai kapcsolatokat. Ha viszont a honvédség bármilyen indokkal – akár a délvidéki magyarok védelmére hivatkozva – bekapcsolódik a támadásba, akkor Magyarországnak brit hadüzenettel kell számolnia. Az események nyomása alatt a miniszterelnök rendkívül rossz lelkiállapotba került, és április 3-ra virradó éjszaka öngyilkos lett.²⁰

2. Katonai felkészülés – politikai várakozás

A kormányzó április 3-án, miután Keresztes-Fischer nem vállalta, Bárdossy Lászlót nevezte ki kormányfőnek. A Vezérkar sürgetésére Bárdossy elrendelte 3 hadtest (I., IV., V.), a légierő, a légvédelem és a folyamerők, majd pedig a 3. hadsereg parancsnoksága és a fővezérség-közvetlen erők mozgósítását. Mindez csak a magyar haderő harmadát érintette, így még védelmi jellegű intézkedésnek volt tekinthető. A katonai koordináció biztosítása érdekében Kurt Himer vezérőrnagy vezetésével német összekötő törzs érkezett Budapestre.²¹

London utasítására Owen O'Malley budapesti brit követ arra figyelmeztette a kormányzót, hogy ha Magyarország megszegi a barátsági egyezményt és csatlakozik a német támadáshoz, Nagy-Britannia ellenségeként fogja kezelni, és nem számíthat kíméletre majd a békekötéskor. Horthy viszont közölte, hogy a háború valószínűleg brit–német kompromisszummal ér véget, de Magyarország Európa németek uralta részéhez fog tartozni. Mivel Angliától nem várhat támogatást, ezért Berlin politikájához kell alkalmazkodnia. Ugyanezt a brit álláspontot erősítette meg április 4-én Barcza György londoni követ előtt a külügyminiszter-helyettes, Sir Alexander Cadogan is, hogy magyar támadás esetén brit hadüzenet várható.²²

20 Barcza György (1994): *Diplomata emlékeim 1911–1945*. I. köt. Európa–Historia. Budapest. 492–493. old.; *Diplomáciai iratok* (1982) 991–992. old.; Páva (1996) 157. old.

21 MNL OL K 63. KÜM Pol. 473. Szent-Iványi kézirat. 566. old.; HIM HL TGY 2191. Pokorny Hermann. 2. old.; A M. Kir. Honvédség Fővezérségéhez beosztott német tábornok hadi naplója (1941. március 30. – július 29.) (1965). Összeáll.: Schramm, Percy Ernst. Közli Kun József: *A német hadvezetés magyarországi politikájához*. Századok, 1965/6. szám. 1231. old.

22 MNL OL K 63. KÜM Pol. 473. Szent-Iványi kézirat. 573. old.; *Diplomáciai iratok* 1982. 1006–1007. old.; Sakmyster, Thomas (2001): *Admirális fehér lovon*. Helikon. Budapest. 243. old.

Hasonló értesítést kapott a magyar kormány Washingtonból is. Sumner Welles, az USA külügyminiszter-helyettese közölte a magyar követtel, hogy súlyos következményekkel jár, ha Magyarország hadba lép Jugoszlávia ellen. Az Egyesült Államok semmilyen indokot nem fogadna el magyarázként, a német agresszióba való bekapcsolódást a nyugati hatalmakkal szembeni ellenséges lépésnek tekintené. A nyugati figyelmeztetések azonban már nem befolyásolták az eseményeket, a kialakult kényszerhelyzetben a kormányzó már döntött.²³

A magyar álláspontról Horthy levélben tájékoztatta Hitlert. Ebben jelezte, hogy az ország teherbíró képessége, illetve a román és szovjet fenyegetés nem teszi lehetővé nagyarányú katonai műveletek folytatását. Komoly problémát jelent a jugoszlávokkal kötött barátsági szerződés, melyet a magyar kormány nem kíván megszegni. Ez a dilemma vezetett Teleki öngyilkosságához is. Az lehet a megoldás, hogy a német támadás után Horvátország kiszakad a délszláv államból, így Jugoszlávia megszűnik létezni, és ezzel az általa kötött szerződések is érvényüket veszítik. A honvédség ekkor önálló katonai akció keretében bevonulhat a Dráva és Duna által határolt területre. A kormányzó kérte, hogy Hitler mindezt vegye tekintetbe. Horthy ugyanerről levélben Mussolinin is tájékoztatta.²⁴

Április 4-én Berlinben Bartha személyesen adta át Horthy levelét Hitlernek, és szóban is megerősítette a benne foglaltakat. A Führer szerint elegendő háborúsok a belgrádi puccs, a háromhatalmi egyezmény felrúgása és a jugoszláv mozgósítás, de elfogadta a kormányzó álláspontját. Tudomásul vette, hogy a honvédség később lép akcióba, önállóan, Horthy irányítása alatt. A magyar csatlakozás megkönnyítésére Hitler módosított a hadműveleti terveken, intézkedett, hogy a német csapatok gyorsan elérjék Zágrábot, lehetővé téve a horvát függetlenség mielőbbi deklarálását. Berlin arra is felkészült, hogy ha Maček nem vállalja a kiválást a délszláv királyságból, akkor a szélsőséges Ante Pavelić-et helyezi előtérbe.²⁵

A német–magyar együttműködés részleteinek tisztázására tárgyalások folytak a két vezérkar között, ahol a német katonai vezetők további magyar erők mozgósítását sürgették. Szorongatott helyzetében Bartha megígérte újabb két hadtest (II. és VII.) mozgósítását. A honvédelmi miniszter április 5-én Hitler újabb levelével tért haza, amelyben a Führer jelezte, hogy figyelembe veszi Horthy kéréseit. Bartha azonban arról is beszámolt Horthynak, hogy a német katonai vezetés elégedetlen a mozgósított magyar erőkkel és az alkalmazásukhoz kötött feltételekkel. Ennek hatására Horthy beleegyezett a Bartha által ígért újabb

23 Diplomáciai iratok 1982. 997. old.

24 Horthy Miklós titkos (1963) 293–294., 295–296. old.; Páva (1996) 164. old.

25 Akten 1955. XII. 363. old.; A Wilhelmstrasse 1968. 568–569. old.; Generaloberst Halder (1964) II. 342–343., 349. old.

két hadtest április 6-tól történő mozgósításába. Német részről ugyanakkor az a kérés érkezett, hogy a magyar csapatok a Tisza bal partján, a Bánságban ne nyomuljanak előre, mert ez komoly román tiltakozást váltana ki, ezt a területet egyelőre német csapatok szállják meg.²⁶

Április 5-én a magyar kormány két újabb jelzést kapott, ami arra figyelmeztette, hogy távol kellene maradnia a fegyveres konfliktustól, vagy ha az nem lehetséges, akkor elkerülve a nyílt hadba lépést, minél kisebb mértékű részvételt vállalni. A londoni követ tájékoztatása szerint, ha Magyarország önként, a tiltakozás vagy kényszer látható jele nélkül átengedi a területén a német csapatokat a Jugoszlávia elleni támadáshoz és bázisokat bocsát a rendelkezésükre, akkor Nagy-Britannia biztosan megszakítja a diplomáciai kapcsolatokat, megszállt területnek minősíti az országot és jogosultnak tekinti magát, hogy bombatámadásokat intézzon ellene. Hasonló figyelmeztetést kapott Londonból Bulgária is, és a brit légierő a következő hetekben több alkalommal is bombázta Szófia körzetét. Arra az esetre pedig, ha Magyarország tevékenyen is bekapcsolódna a Jugoszlávia elleni támadásba, a brit kormány hadüzenetet helyezett kilátásba, és jelezte, hogy hamarosan ez várható az USA részéről is.²⁷

A másik figyelmeztető jel, a jugoszláv–szovjet tárgyalások híre volt. Bár csak barátsági egyezmény született, a Belgrád által szorgalmazott kölcsönös segítségnyújtási szerződés helyett, a Szovjetunió így is jelezte, hogy érdekeltnek tekinti magát a balkáni térségben, és ha Németországgal szemben nyíltan nem is kívánt fellépni, figyelemmel kíséri a délszláv ügyben tanúsított magyar, román és bolgár magatartást. A szerződést egyébként április 6-án hajnalban a német támadás megindulása után írták alá Moszkvában, április 5-re visszadatulva.²⁸

Április 6-án a német haderő támadást indított Jugoszlávia ellen, a 2. hadsereg stratégiai pontokat foglalt el a német–jugoszláv határon, a 12. hadsereg és az 1. páncélos csoport pedig Bulgária irányából tört be jugoszláv területre. A német légierő, részben a magyar légtéren keresztül tömegtámadásokat hajtott végre Belgrád és más célpontok ellen. A magyar határ mentén viszonylagos nyugalom volt, csak néhány helyen történt szórványos lövöldözés.²⁹

26 MNL OL K 63. KÜM Pol.1941-16/7-2115.; MNL OL K 83. KÜM Köv. Berlini követ. 42/194.; Generaloberst Halder (1964) II. 384. old.; A Wilhelmstrasse (1968) 570–571. old.; A M. Kir. Honvédség (1965) 1232. old.

27 MNL OL K 63. KÜM Pol. 473. Szent-Iványi kézirat. 574-575. old.; Diplomáciai iratok (1982) 699. dok. 1006–1007.old.

28 Davis, Joseph E. (1945): Moszkvai jelentés. Anonymus. Budapest. 427. old.

29 HIM HL VKF Eln. 1. 4851/1941.; Terzić, Velimir (1983): Slom kraljevine Jugoslavije 1941. Knjiga I–II. Narodna Knjiga. Beograd. II. 298–300. old.

Délután 16 órakor Cadogan magához kérette Barcza londoni követet és szóbeli jegyzék formájában közölte vele, hogy Nagy-Britannia megszakítja a diplomáciai kapcsolatot, mert a német csapatok magyar területről is támadják Jugoszláviát. A német erők átvonulását még tolerálta London, mivel azonban Magyarország már a katonai műveletek kiinduló bázisává vált, további megértést nem tud tanúsítani. A brit állítás csak részben volt megalapozott, a magyar területen – Gyékényes, Barcs térségében – felvonult német erők (46. gépesített hadtest) ekkor még nem lépték át a határt. Másnap délután ugyanezt az üzenetet adta át O'Malley Budapesten Bárdossynak.³⁰

Április 7-én a jugoszláv légierő szórványos bombatámadásokat intézett magyar repülőterek és közlekedési létesítmények ellen Szentgotthárd, Pécs, Vilmány és Szeged térségében. A csupán néhány géppel végrehajtott akciók jelentősebb személyi veszteségeket vagy anyagi károkat nem okoztak. A magyar légvédelem és a magyar reptereken állomásozó német vadászrepülők a támadó gépek többségét lelőtték. A következő napokban további jugoszláv berepülések történtek, néhány ponton pedig (Babócsa, Somogyudvarhely, Izabellaföld) jugoszláv határőr erők hatoltak be rövid időre magyar területre.³¹

A katonai eseményeket, amilyenek egy hadban álló ország és a nem hadviselő szomszédja között máshol is előfordultak már, a magyar kormány megpróbálta háborús oknak beállítani, és felhasználni arra, hogy a hazai lakosság körében háborús hangulatot keltsen és előkészítse a közvéleményt a honvédség bevetésére. A Sajtófőnökség utasítására a lapok kiemelt helyen, feltűnő címekkel, nagy terjedelemben foglalkoztak a jugoszláv légitámadásokkal, azt hangsúlyozva, hogy a bombázások nem katonai, hanem polgári célpontok ellen irányultak. A hírek, különösen a véleményformáló országos lapokban megjelenő tudósítások gyakran eltúlozták a támadások, a károk mértékét, a cikkekben számos valótlan állítás fordult elő, a német csapatok jelenlétére pedig nem történt utalás.³²

A magyar diplomácia széles körű nemzetközi visszhangot próbált generálni a jugoszláv támadások kapcsán. Bárdossy tájékoztatta a nyugati államokat, hogy

30 MNL OL K 63. KÜM Pol. 1941-2-1884.; Diplomáciai iratok (1982) 1010. old.; Czettler (2008) 289. old.

31 HIM HL VKF Eln. 1. 4686/1943.; MNL OL K 428. MTI Könyomatos 1941. április 9. 21. kiad., 34. kiad.; A M. Kir. Honvédség (1965) 1233. old.; Olasz Lajos (2004): Jugoszláv légitámadások Magyarország ellen 1941 áprilisában. Hadtörténelmi Közlemények, 117. évf. 1. sz. (168–204. old.) 178–184. old.

32 HIM HL VKF Eln. 1. 4940/1941.; A Wilhelmstrasse (1968) 573–574. old.; Saly Dezső (1945): Szigorúan bizalmas! Fekete könyv, 1939–1944. Anonymus. Budapest. 333–335. old.; Terzić (1982) II. 304–305. old.

Magyarország semmi okot nem adott a jugoszláv fegyveres fellépésre, és erélyesen tiltakozik a jószomszédi viszony ilyen megsértése ellen. Valójában ekkor már jelentős német haderő tartózkodott az országban, mely később bekapcsolódott a Jugoszlávia elleni támadásba. Németország és Olaszország természetesen osztotta a magyar álláspontot, az angolszász államok viszont elutasították, hogy a támadásokat Budapest ürügyként használja a Jugoszlávia elleni fellépés jogszerűségének alátámasztására. Az Egyesült Államok budapesti ügyvivője, Howard Travers, Cordell Hull külügyminiszter megbízásából közölte a magyar kormánnyal, hogy az USA megítélése szerint a bombázások a Magyarországon tartózkodó német erők ellen irányultak, így nem szolgálnak jogalapként egy magyar támadáshoz. A brit külügyminiszter, Anthony Eden leszögezte, hogy súlyos következményei lesznek, ha Budapest csatlakozik a német hadműveletekhez.³³

Április 8-án megindult a Dél-Dunántúlról a német 46., Temesvár körzetéből pedig a 41. gépesített hadtest támadása. Mindkettő Belgrád irányába tört előre. A hadműveletek kiterjedésével a németek számára mind fontosabbá vált, hogy a honvédség is bekapcsolódjon a harcba. A német külügyminiszter, Joachim von Ribbentrop sürgette, hogy a magyar kormány szakítsa meg a diplomáciai viszonyt Belgráddal, és a magyar haderő csatlakozzon az offenzívához. Ez Berlin számára nemcsak katonai támogatást jelentett volna, hanem egyben biztosítékot is a magyar kormány végleges elkötelezettségéről.³⁴

Bárdossy a berlini magyar és a budapesti német követ útján egyaránt kifejtette, hogy Magyarország hivatalosan nem lép hadba Jugoszlávia ellen, és a honvédség csak a horvát kiválás, tehát a jugoszláv állam felbomlása után lépi át a határt. A kormányfő hivatkozott arra, hogy szovjet csapatösszevonások kezdődtek a határ mentén, és a Bánáttal kapcsolatos román–magyar vitában Bukarest fellépése is kezd fenyegetővé válni. Otto von Erdmannsdorff német követ igyekezett megnyugtatni Bárdossyt, hogy Németországra tekintettel, sem a románok, sem a szovjetek nem fognak Magyarország ellen támadni. A kormányfő azonban ragaszkodott ahhoz, hogy a honvédség bevetésére csak a jugoszláv állam felbomlása esetén kerülhet sor.³⁵

33 MNL OL K 63. KÜM Pol. 473. Szent-Iványi kézirat. 577. old.; Diplomáciai iratok (1982) 1017–1018. old.; A Wilhelmstrasse (1968) 572., 574. old.; Diplomáciai iratok (1982) 1006–1007. old.

34 MNL OL K 83. KÜM Köv. Berlini követ. 43/1941.; Diplomáciai iratok (1982) 1033–1034. old.

35 MNL OL K 63. KÜM Pol. 473. Szent-Iványi kézirat. 578–579. old.; A Wilhelmstrasse (1968) 388. dok. 573–574. old.; Diplomáciai iratok (1982) 1033. old.

A 41. és 46. gépesített hadtest támadása nyomán a belgrádi főparancsnokság utasítására az 1. és 2. jugoszláv hadsereg főerői megkezdték a visszavonulást a Dráva–Duna vonalra, csak a határőr erőket és a területvédelmi csapatokat hagyták hátra. Németországnak egyre sürgetőbbé vált a magyar katonai beavatkozás, hogy a 41. és 46. gépesített hadtest közötti területet a honvédség elfoglalja, nehogy a jugoszláv erők oldalba támadhassák a német hadoszlopokat. A honvédség azonban egyelőre nem mozdult, ezért Hitler sürgető levelet írt Horthy-nak, hogy a magyar erők legkésőbb 12-én nyomuljanak előre a Bácskában és a Baranyai-háromszögben. Werth tájékoztatta a kormányzót, hogy kisebb erőkkel már a mozgósítás április 15-re tervezett befejezése előtt is fel lehetne lépni. A Vezérkar főnöke kiállt amellett, hogy a magyar csapatokat haladéktalanul be kell vetni, nem lehet a horvát kiválásra várakozni. Különben az ország elveszíti Németország jóindulatát, és később már esélyt sem kap, hogy bevonulhasson a Délvidékre. Mindez ellentmondott az LHT április 1-ji döntésének, és Magyarországot háborús résztvevővé tette volna. A kormányzó azonban, Hitler határozott kérése után már nem látott más lehetőséget, ezért engedélyt adott az előkészületek megtételére.³⁶

Hitler egyébként ugyanebben az időben megszálló feladatokra bolgár csapatokat is kért, hogy tehermentesítsék a Macedóniában lekötött német erőket. A bolgár kormány, amely eddig távolmaradt a jugoszláviai harcoktól, bár területe ellen a jugoszláv légierő ugyanolyan bombatámadásokat intézett, mint Magyarország esetében, most beleegyezett három megszálló hadosztály rendelkezésre bocsátásába, melyek átvették a német csapatok helyét.³⁷

A magyar fellépés diplomáciai előkészítésére Bárdossy körtáviratot küldött a semleges államokban működő magyar követségekre (Washington, Moszkva, Ankara, Vichy, Lisszabon, Madrid, Bern, Stockholm). Közölte, hogy a gyors német előrenyomulása miatt a jugoszláv haderő és az államigazgatás visszavonul a Délvidékről, ahol így politikai vákuum keletkezik. A helyi magyarság biztonságának szavatolása érdekében a honvédség kénytelen bevonulni ezekre a területekre. Bárdossy hangsúlyozta, hogy ezt az információt csak a magyar katonai akció megindulása után hozzák az adott kormányok tudomására. Mivel egyelőre az LHT által elfogadott feltételek nem valósultak meg (Jugoszlávia szétesése), német részről viszont egyre jobban sürgették a magyar beavatkozást, Bárdossy a vákuumhelyzetre és az ott élő magyarság védelmére hivatkozva igye-

36 HIM HL Honvédelmi Minisztérium (HM) Eln. I. 24 317/1941.; A M. Kir. Honvédség (1965) 1233. old.; Generaloberst Halder (1964) II. 360. old.; A Wilhelmstrasse (1968) 574–575. old.

37 Olhausen (1973) 111. old.; Diplomáciai iratok (1982) 1028–1029. old.

kezett indokot találni az elkerülhetetlen fegyveres fellépésre, ahogyan a Szovjetunió is érvelt 1939 szeptemberében a lengyel területek megszállásakor.³⁸

Április 9-én és 10-én a jugoszláv haderő és közigazgatás visszavonulása után több településről küldöttség kereste meg a magyar határvadász erőket, hogy a rend biztosítása érdekében vonuljanak be a falujukba. Ennek hatására, két esetben a helyi parancsok járőrt küldött át a határon, amely összegyűjtötte a jugoszláv rendvédelem által hátrahagyott fegyvereket, polgárőrséget szervezett a helyi lakosságból, majd visszatért saját területre. Az erre vonatkozó jelentések kézhezvétele után azonban a Vezérkar főnöke szigorúan megtiltotta, hogy magyar egységek bármilyen okból is átlépjék a határt. Werth meggyőződéssel sürgette a honvédség bekapcsolódását a harcokba, de amíg erre nem kapta meg az engedélyét, tartotta magát a kormány rendelkezéseihez.³⁹

3. A jugoszláv állam szétesett

Április 10-én 22:30-kor rendkívüli minisztertanácsi ülésre került sor, melyen jelen volt Werth és a kormányzót képviselő főhadsegéd, Keresztes-Fischer Lajos is. A miniszterelnök ismertette Bartók zágrábi főkonzul jelentését, hogy Slavko Kvaternik tábornok kikiáltotta a Független Horvát Államot. Németország és Olaszország azonnal jelezte, hogy elismerik az új államot. Bárdossy bejelentette, hogy ezzel megvalósult a magyar fellépés legfőbb kritériuma. Jugoszlávia megszűnt, nem tudja tovább garantálni a korábban kötött szerződéseket, köztük a barátsági egyezményt sem. Magyarország ezzel visszanyerte akciószabadságát. Bárdossy és a főhadsegéd megszövegezték a honvédség számára kiadásra kerülő hadparancsot, illetve a lakosságnak szóló kormányzói kiáltványt, melyet Horthy elfogadott és aláírt.⁴⁰

A hadparancs elrendelte, hogy a honvédség szállja meg a Magyarországtól Trianonban elcsatolt délvidéki területeket, mert a szerb kormány most is háborút provokál, mint 1914-ben, légereje magyar területeket bombázott, csapatai pedig több ponton határsértést követtek el. A lakosság számára készült kiáltvány a magyar lépés jogosságát, elkerülhetetlenségét igyekezett igazolni. Hangsúlyozta, hogy a baráti jugoszláv kormányt puccsal eltávolították, fenyegető

38 MNL OL K 63. KÜM Pol. 473. Szent-Iványi kézirat. 584. old.; Diplomáciai iratok (1982) 1027. old.

39 HIM HL VKF Eln. Főv. 15/1941.; MNL OL K 63. KÜM Pol. 1941-16/7-2397.

40 MNL OL K 63. KÜM Pol. 473. Szent-Iványi kézirat. 581. old.; MNL OL K 27. MT Jkv. 1940. április 10.

csapatösszevonások történtek, sorozatos bombázásokat és földi betöréseket hajtottak végre magyar területek ellen. A diplomáciai tiltakozásnak nem volt semmilyen hatása. Horvátország kiválásával Jugoszlávia megszűnt létezni, a magyar kormánynak így kötelessége lépéseket tenni a délvidéki magyarság élet- és vagyonbiztonságának megóvására. Ezért a honvédség bevonul a Délvidékre, az akció azonban nem a szerb nép ellen irányul.⁴¹

Közben német részről újabb sürgető üzenet érkezett, hogy a magyar csapatok mielőbb lépjek át a határt és biztosítsák a német hadoszlopok oldalát. A Vezérkar főnöke, Horthy engedélyével 23:45-kor utasította a még felvonulóban lévő 3. hadsereg parancsnokságát, hogy 11-én reggel bármilyen kis erővel, de indítsa meg a támadást. Közölte, hogy komoly ellenállás nem várható, mert a jugoszláv erők megkezdték a kivonulást a Délvidékről. A 3. hadsereg parancsnoksága azonban ezt nem tartotta megoldhatónak, így az előzetes terveknek megfelelően a magyar csapatok csak 11-én délután léptek jugoszláv területre, akkor is csak a határőrposztok, a karaulák sávját foglalták el, szinte ellenállás nélkül.⁴²

A magyar katonai akcióval kapcsolatos döntés megszületését követően Bár dossy, még az éjszaka folyamán tájékoztatta a budapesti német követet, reggel pedig az olaszt, hogy Horvátország kiválásával előálltak a magyar kormány által korábban meghatározott feltételek, így a honvédség bevonul a Délvidékre. Április 11-én a kormányfő üzenetet küldött Londonba, közölve, hogy a magyar haderő birtokba veszi a Trianonban elcsatolt magyarlakta területeket. A dél-szláv népet nem tekinti ellenségnek, nem folytat háborút ellene, de a jugoszláv állam szétesett, és biztosítania kell a délvidéki magyarság védelmét. A brit diplomácia nem tanúsított semmilyen megértést a magyar álláspont iránt. Eden közölte, hogy Jugoszlávia London szövetségese, és a brit kormány nem tolerál semmiféle akciót Belgráddal szemben.⁴³

Mivel hadüzenetre nem került sor, április 11-én még működött a budapesti jugoszláv követség. Svetozar Rašić jugoszláv követ tiltakozott a Külügyminisztériumban, hogy a magyar csapatok átlépték a határt, és hogy a sajtó éles hangot használ a jugoszláv királlyal és a kormánnyal szemben. Vörösmarty János külügyminiszter-helyettes közölte, hogy éppen Belgrád borította fel a békét, amikor megszegte a háromhatalmi egyezményt, és támadásokat hajtott végre magyar területek ellen. Leszögezte, hogy a király személyét nem támadja a sajtó csak a kormányt, amely viszont valóban puccsal került hatalomra. Végül kije-

41 HIM HL HM Eln. I. 24 317/1941.; Diplomáciai iratok (1982) 1029–1030. old.

42 HIM HL VKF Eln. Főv. 40/1941, 59/1941., 63/1941.; HIM HL HM Eln. I. 24 317/1941.; HIM HL TGY 2191 Pokorny Hermann. 37–41. old.

43 MNL OL K 63. KÜM Pol. 473. Szent-Iványi kézirat. 581–584., 596. old.

lentette, hogy mivel a jugoszláv állam a gyakorlatban megszűnt, Rašić-nak már nincs kinek a nevében tiltakozni.⁴⁴

Bárdossy igyekezett a belső politikai támogatottságot is biztosítani a honvédség határon túli alkalmazásához. Miután 11-én 17:30-kor kiadásra került a kormányzói kiáltvány, és a magyar csapatok átlépték a határt, magához kérte a Felsőház külügyi bizottságának 15 tagját (köztük volt: Bethlen István, Bánffy Miklós, Kánya Kálmán, Baranyai Lipót, Herczeg Ferenc, Kozma Miklós, Ravasz László, Röder Vilmos). Előttük is megismételte, hogy a barátsági egyezmény a jugoszláv támadások miatt már érvényét veszítette, Horvátország kiválásával pedig megszűnt a délszláv királyság is. Magyarország nem csatlakozott a német offenzívához, hanem saját nemzeti céljai érdekében önállóan lépett fel. A jelenlévők egyetértettek a kormányfővel, csak azt tartották fontosnak hangsúlyozni, hogy a honvédség akciója csupán a volt magyar területek visszavételére terjedhet ki.⁴⁵

A hazai közvélemény háborúra hangolása érdekében a sajtóban nagy publicitást kapott a fenyegető jugoszláv magatartás, a magyar területek ellen végrehajtott támadások. A lapokban felháborodott hangú tudósítások jelentek meg arról, hogy április 11-én hat szerb repülőgép támadást intézett Kelebia ellen. Valójában azonban német gépek voltak a támadók, amelyek téves navigáció folytán keveredtek a magyar légtérbe. Ugyancsak nagy zajt csaptak a lapok egy 12-én Szeged közelében lezajlott bombázásnak is, miközben az elkövetők magyar gépek voltak, melyek a jugoszláv légtérből hazatérve a leszállás előtt a Fehér-tó közelében lakatlan terület felett szabadultak meg feleslegessé vált bombáiktól.⁴⁶

A 3. hadsereg csapatai április 12-én indítottak támadást a Duna-Tisza közén kiépített jugoszláv erődrendszer áttörésére, és Bácska, illetve a Drávaszög birtokba vételére. Az észak-bácskai erődöket azonban az éjszaka folyamán kiürítette a jugoszláv haderő. Az előrenyomuló honvédség csak néhány körzetben ütközött szervezett ellenállásába. Ezen a napon Szabadka, Topolya és Kishegyes térségében bontakoztak ki komolyabb harcok, április 13-án Petrőc és a szenttamási híd körzetében alakult ki jelentősebb összecsapás. Komoly problémát jelentett viszont a szerb gerillaharc. Az irreguláris erők, csetnikek, dobrovoljacok kisebb-nagyobb csoportjai lesből hajtottak végre tűzrajtaütéseket, orvlövészakciókat. Április 13-án Csantavér, Zenta, Pacsér, 14-én Zombor, Kúla,

44 Diplomáciai iratok (1982) 1032–1033. old.

45 Dombrády (2005) 126. old.; Diplomáciai iratok (1982) 1035. old.

46 HIM HL VKF Eln. 1. 4942/1942.; MNL OL K 428. MTI Könyvomas 487. köt. 1941. április 11. 34. kiad.; MNL Csongrád Megyei Levéltára, Szeged v. Tűzoltóparancsnoka Légo. 101/1941. Kovács Ferenc (1988): Caproni Ca 135 a magyar légierő szolgálatában. Aero História, 2. évf. 2. sz. (10–16. old.) 13. old.

Sztapár, Gombos és Hódság térségében folyt heves lövöldözés. Ezzel együtt a honvédség április 14-re jelentősebb harcok nélkül felzárkózott a Dráva–Duna vonalra, birtokba vette a korábban Magyarországhoz tartozó területeket.⁴⁷

A magyar kormány érvelését a délvidéki bevonulásra vonatkozóan, hogy a honvédség csak a magyar lakosság védelme érdekében vonul be a Délvidékre, elvileg Berlin is elfogadta, a német katonai vezetés azonban bizalmas csatornákon keresztül azzal a kéréssel fordult a Honvéd Vezérkarhoz, hogy a magyar erők kapcsolódjanak be szerb területek megszállásába is. Hivatalosan 12-én közölte Himer vezérőrnagy, hogy Berlin igényt tart a gyorshadtest Duna vonalán túli alkalmazására is. Werth kész volt eleget tenni a kérésnek, de hangsúlyozta, hogy ehhez legfelsőbb szintű politikai döntésre van szükség, az lenne a legbiztosabb, ha Hitler személyesen kérné ezt Horthy kormányzótól.⁴⁸

Április 13-án megérkezett a német kérés. Dél előtt felkereste a kormányzót Werkmeister német követségi tanácsos, aki Hitler telefonüzenetét tolmácsolta, hogy a gyorshadtest lépje át a Duna vonalát és működjön együtt a német erőkkel a szerb ellenállás végső felszámolásában. A Berlinből hazatérő Sztójay Hitler személyes levelét hozta, melyben a Führer ugyanezt kérte a kormányzótól. Sztójay arról tájékoztatta Horthyt, hogy csak néhány nappal lehet szó, a már győztes német csapatok leváltására kellenének a magyar erők és nem tényleges harcokra.⁴⁹

A kérés nem elsősorban katonai szempontból jelentett problémát, hiszen legalább 2–3 nap lett volna, amíg a gyorshadtest erői elérhették a frontvonalat, és akkor már komoly ellenállással aligha kellett számolniuk. Sokkal problémásabb volt a politikai vonatkozás. Magyarország mindeddig azt hangsúlyozta, hogy nem hadviselő fél, nem vesz részt a német hadjáratban, nem folytat háborús cselekményeket, hogy csupán a délvidéki lakosság védelme érdekében lépett fel a kialakult politikai vákuumhelyzetben, hogy a központi igazgatás összeomlása után pacifikálja ezt a többségében magyar lakta és egykor Magyarországhoz tartozó területet. A honvédség szerb területen való alkalmazása viszont gyökeresen ellentmondott volna ennek az érvelésnek. Bárdossy úgy vélte, hogy Hitler kérését visszautasítani nem lehet, de húzni kell az időt. Minél később érnek a

47 HIM HL TGY 2191. Pokorny Hermann. 131. old.; Horváth Csaba – Lengyel Ferenc (2003): A délvidéki hadművelet, 1941. április. Püldo. Budapest. 88–91. old. 78–79., 88–91., 94–95., 100–101.; Ravasz István (2011): A délvidéki hadművelet. In: Vincze Gábor (szerk.): Visszatér a Délvidék, 1941. Kárpátia. Budapest. (72–97. old.) 81. old.

48 A M. Kir. Honvédség (1965) 1234–1235. old.

49 MNL OL K 83. KÜM Köv. Berlini követ. 1941-16/7-2518.; A Wilhelmstrasse (1968) 576. old.

magyar csapatok a harcok térségébe, annál több az esély, hogy már nem lesz szükség a bevetésükre. Werth viszont mielőbbi átcsoportosítást javasolt.⁵⁰

Az esti órákban összehívott minisztertanácsra Werth külön memorandumot is készített, hogy meggyőzze a kormánytagokat az együttműködés szükségességéről. A megbeszélésen Barthával együtt, a német kérés habozás nélkül való teljesítését szorgalmazta, mert a további egykori magyar területek – a Bánát vagy Dél-Erdély – visszaszerzése csak Berlin jóindulatától függött, amit ezzel a lépéssel biztosítani lehetne. Bárdossy elismerte, hogy a szovjet veszéllyel, az agreszív román politikával, a horvát nacionalizmus gyors erősödésével és a délvidéki népi németek magyarellenos agitációjával szemben a nemzeti célokat csak Németország hathatós támogatásával lehet megvalósítani, ezért Berlin kérését a kormány nem utasíthatja el. Keresztes-Fischer és Bánffy Dániel viszont a magyar fellépés politikai következményeit hangsúlyozta, hogy mindenképpen el kellene kerülni a háborúba való belépést. Jobb híján azonban ők is elfogadták Bárdossy álláspontját, hogy a megoldás a minél későbbi és csak jelképes magyar közreműködés. A minisztertanács végül ilyen értelemben határozott.⁵¹

Április 14-én a jugoszláv kormány képviselői fegyverszüneti tárgyalásokat kezdtek a német főparancsnoksággal. A király és a kormánytagok többsége Görögországba távozott. A magyar csapatok ezen a napon felzárkóztak a Duna vonalára, birtokba véve a korábban Magyarországhoz tartozó területeket, a Bánát kivételével, melyet Berlin korábbi jelzésének megfelelően német erők szálltak meg. Április 15-én bolgár csapatok lépték át a jugoszláv határt, és a magyar indokláshoz hasonló megokolással, az ottani bolgár és macedón lakosság védelme érdekében jelentős területeket vontak ellenőrzésük alá.⁵²

A németekkel való megállapodás értelmében az 1. és 2. gépkocsizó dandárt kivonták a Bácskából és átcsoportosították Dél-Baranyába. Április 16-án a magyar csapatok Eszéknél átkeltek a Dunán, horvát területre, és megkezdték az előrenyomulást Vukováron át, Valjevo irányába, hogy leváltsák a német 8. páncélos hadosztályt. Április 17-én azonban a jugoszláv megbízottak aláírták a fegyverszünetet, a jugoszláv haderő beszüntette az ellenállást. Erre a német főparancsnokság leállította a felvonulóban lévő honvéd alakulatokat, melyek 23-án visszatértek magyar területre. A Délvidék megszállása és pacifikálása során a

50 MNL OL K 63. KÜM Pol. 473. Szent-Iványi kézirat. 585. old.; Gulyás László (2019): A Horthy korszak külpolitikája 6. (A revíziós sikerek 3.) A Délvidék visszatérése, 1940–1941. Attraktor. Máriabesnyő. 171. old.

51 HIM HL VKF Eln. 2. 16/1941.; MNL OL K 27. MT Jkv. 1941. április 13.; MNL OL K 63. KÜM Pol. 1941-15/7-2397.

52 Olhausen (1973) 112. old.

magyar haderő nem szenvedett jelentősebb veszteségeket, halottai száma 126 fő (7 tiszt, 119 fő legénység), a sebesültek száma 603 fő (14 tiszt, 589 fő legénység) volt. Nem tekinthető háborús mértékűnek a jugoszláv fél vesztesége sem, a jugoszláv haderő halottainak és sebesültjeinek száma a honvédséggel folytatott harcokban, a nem teljes adatok szerint 650 fő körül alakult, ezt a számot további 1435 halott növelte az irreguláris erők és a civil lakosság köréből.⁵³

A tengelyállamok vezetése természetesen megértéssel fogadta a délvidéki bevonulással kapcsolatos magyar álláspontot, hogy a honvédség nem hajtott végre agressziót Jugoszlávia ellen, miután azonban a horvátok kiválásával a jugoszláv állam szétesett⁵⁴, a magyar kormány kötelességének érezte, hogy fellépjen az 1918-ban elszakított területek magyar lakosságának védelme érdekében. Mindez azonban még nem tette Magyarországot háborús résztvevővé.⁵⁵

A Szovjetunió nem helyeselte a magyar fellépést, de szankciókat nem helyezett kilátásba. Kristóffy József magyar követ emlékeztette A. J. Visinszkij helyettes külügyi népbiztost, hogy a Szovjetunió hasonló körülmények között szállta meg Lengyelország keleti területeit 1939 szeptemberében, a rigai béke és a lengyel–szovjet meg nem támadási szerződés ellenére, a helyi ukrán és fehérorosz lakosság védelmére hivatkozva. A szovjet diplomata azonban elutasította ezt a számára kényelmetlen párhuzamot.⁵⁶

A brit kormány határozottan szembe fordult a magyar magatartással. Barcza György londoni követ távozásakor Eden közölte vele, hogy Nagy-Britannia nem fog többet tárgyalni a magyar kormánnyal, mert átengedte a területét a német csapatoknak, hogy támadást indítsanak London egyik szövetségese ellen, ráadásul később maga is csatlakozott ehhez a támadáshoz, holott korábban barátsági egyezményt kötött az érintett országgal. Winston Churchill miniszterelnök szélesebb perspektívában értékelve az eseményeket, elismerte, hogy London is követett hibákat a Magyarországgal kapcsolatos politikájában, nem viszonyult megfelelően az érthető revíziós törekvésekhez. Emberileg megértette a magyar lakta területek visszavételét, politikailag viszont elítélte, hogy a

53 HIM HL VKF Eln. 4. 59 417/1942.; A. Sajti Enikő (2010): Büntudat és győztes fölény. Magyarország, Jugoszlávia és a délvidéki magyarok. SZTE TTDI. Szeged. 78–79. old.; Györkei Jenő (2002): Idegen bírák előtt. Zrínyi. Budapest. 37–39. old.; Gulyás 2019. 171–172. old.

54 Gulyás László (2013): Az első jugoszláv állam felbomlása. Államszerkezeti és etnikai következmények 1941–1944. Mediterrán és Balkán Fórum. 2013/1. szám 24–35. old.

55 MNL OL K 428. MTI Könyomatos 487. köt. 1941. április 12. 14. kiad.

56 MNL OL K 27. MT Jkv. 1941. április 13.; Macartney 1961. II. 10. old.

magyar kormány Nagy-Britannia ellenségével működött együtt. A diplomáciai viszony megszakítását indokolt válaszlépésnek tekintette, hadüzenetre azonban nem látott okot Magyarországgal szemben.⁵⁷

Az Egyesült Államok kormánya sem fogadta el a magyar érvelést a Jugoszlávia elleni katonai fellépés jogos indokaként. Elnöke a semlegességi törvény alapján Magyarországot hadviselő félle nyilvánította Jugoszláviával szemben. Ez komoly kereskedelmi korlátozások bevezetésével járt, viszont nem jelentette a diplomáciai kapcsolatok megszakítását. A Budapestről távozó O'Malleytől az amerikai követség vette át a brit ügyek képviseletét. Az angolszász államok elutasító álláspontja bizonyos mértékig érthető volt, ugyanakkor a Szovjetunió lengyelekkel szembeni sokban hasonló magatartását nem illették ugyanilyen kritikával.⁵⁸

Az emigrációba vonuló jugoszláv kormány május 1-jén Jeruzsálemben sorra kerülő ülésén úgy határozott, hogy bár magyar részről nem történt hadüzenet, hadban állónak tekinti magát Magyarországgal. Erre elsősorban azért volt szükség, hogy a háború után visszakövetelhesse a Délvidéket, mondván, hogy az agresszió útján került magyar kézbe. Ennek a jugoszláv állásfoglalásnak azonban semmilyen közvetlen hatása nem volt Magyarország „nem harcoló” státuszára vonatkozóan.⁵⁹

Az 1941. áprilisi Jugoszlávia elleni magyar katonai fellépés egy kényszerű helyzet következménye volt. Németország megkövetelte Magyarország közreműködését, ennek elutasítása nemcsak további magyarlakta területek visszaszerzését lehetetlenítette volna el, hanem közvetlen veszélyt jelenthetett volna az alkotmányos parlamenti berendezkedés fenntartására és az ország szuverenitására. A Délvidék megszállása azonban kedvezőtlen nemzetközi hatásokkal járt. A magyar kormány érvelését, hogy nem agresszív támadás történt, hanem indokolt reokkupáció, pacifikáló célú akció, sem a Szovjetunió, sem a nyugati hatalmak nem fogadták el. Bár mindennek következtében a magyar állam nemzetközi megítélése és külpolitikai mozgástere komoly csorbát szenvedett, Magyarország továbbra sem számított harcoló félnek, még nem volt a világháború résztvevője.

57 MNL OL K 63. KÜM Pol. 473. Szent-Iványi kézirat. 586. old.; Macartney (1961) II. 8. old.

58 Diplomáciai iratok (1982) 1059. old.

59 Hornyák Árpád (2007): Délszláv rendezési tervek és területi követelések a második világháborúban és a párizsi békekonferencián. Századok, 2007/ 1. szám. 57–58. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Levéltári források

HIM HL Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltára

HIM HL Honvéd Vezérkar Főnöke (VKF)

HIM HL Honvédelmi Minisztérium (HM)

HIM HL Tanulmánygyűjtemény (TGY)

MNL OL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

MNL OL K 26. Miniszterelnökség Rezervált (ME Res.) ir.

MNL OL K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek (MT Jkv.)

MNL OL K 63. Külügyminisztérium Politikai iratok (KÜM Pol.)

MNL OL K 63. Külügyminisztérium Politikai Rezervált iratok (KÜM Pol. Res.)

MNL OL K 63. KÜM Pol. 473. Szent-Iványi Domokos: Csonka-Magyarország külpolitikája. Kézirat. I. kötet. (Szent-Iványi kézirat)

MNL OL K 83. Külügyminisztérium Követjelentések (KÜM Köv.)

MNL OL K 149. Belügyminisztérium Rezervált iratok (BM VII. Res.)

Publikált források

Akten zur deutschen Auswärtigen Politik, 1918–1945 (1955). Serie D. (1937–1941). Bd. XII. Keppler. Baden-Baden.

Bárdossy László a népbíróság előtt (1991). Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt írta, magyarázó jegyzetekkel ellátta: Pritz Pál. Maecenas. Budapest.

Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1935 (1982). V. kötet. Magyarország külpolitikája a nyugati hadjárattól a Szovjetunió megtámadásáig. Összeállította Juhász Gyula. Sajtó alá rendezte: Juhász Gyula – Fejes Judit. Akadémiai. Budapest.

Horthy Miklós titkos iratai (1963). Sajtó alá rendezte, magyarázó szövegekkel és jegyzetekkel ellátta: Szinai Miklós – Szűcs László. Kossuth. Budapest.

Saly Dezső (1945): Szigorúan bizalmas! Fekete könyv 1939–1944. Anonymus. Budapest.

Emlékiratok

Barcza György (1994): Diplomata emlékeim 1911–1945. I. kötet. Európa–História. Budapest.

Generaloberst Halder (1963–1964): Kiegtagebuch. Tägliche Aufzeichnungen des Chefs des Generalstabes der Heeres 1939–1942. Band I–III. Bearb. Jacobsen, Hans-Adolf. Kohlhammer Verlag. Stuttgart.

Keitel vezértábornagy visszaemlékezései (1997). Hrsg. Görlitz, Walter. Szerkesztette, az előszót, a tanulmányt és a jegyzeteket írta: Sipos Péter. Kossuth. Budapest.

Náray Antal visszaemlékezése 1945 (1988). Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Szakály Sándor. Zrínyi. Budapest.

Kézikönyvek

Halmosy Dénes (1989): Nemzetközi szerződések 1918–1945. Közgazdasági és Jogi. Budapest.

Feldolgozások

A M. Kir. Honvédség Fővezérségéhez beosztott német tábornok hadi naplója (1941. március 30. – július 29.) (1965). Összeállította Schramm, Percy Ernst. Közli Kun József: A német hadvezetés magyarországi politikájához. Századok, 1965/ 6. szám. 1228–1247. old.

A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944 (1968). Összeállították és sajtó alá rendezték, a bevezető tanulmányt írták: Ránki György – Pamlényi Ervin – Tilkovszky Loránt – Juhász Gyula. Kossuth. Budapest.

A. Sajti Enikő (2010): Büntudat és győztes fölény. Magyarország, Jugoszlávia és a délvidéki magyarok. SZTE TTDI. Szeged.

Czettler Antal (2008): Teleki Pál és a magyar külpolitika 1939–1941. Kairosz. Budapest.

Davis, Joseph E. (1945): Moszkvai jelentés. Anonymus. Budapest.

Dombrády Lóránd (2005): Werth Henrik, akiről nem beszéltünk. Argumentum. Budapest.

Gulyás László (2013): Az első jugoszláv állam felbomlása. Államszerkezeti és etnikai következmények 1941–1944. Mediterrán és Balkán Fórum. 2013/1. szám. 24–35. old.

Gulyás László (2019): A Horthy korszak külpolitikája 6. A revíziós sikerek 3. A Délvidék visszatérése, 1940–1941. Attraktor. Máriabesnyő.

Györkei Jenő (2002): Idegen bírák előtt. Zrínyi. Budapest.

Hornyák Árpád (2007): Délszláv rendezési tervek és területi követelések a második világháborúban és a párizsi békekonferencián. Századok, 2007/ 1. szám. 57–86. old.

Horváth Csaba – Lengyel Ferenc (2003): A délvidéki hadművelet, 1941. április. Püldo. Budapest.

Kovács Ferenc (1988): Caproni Ca 135 a magyar légierő szolgálatában. Aero História, 1988/2. szám. 10–16. old.

Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wermacht 1940–1945 (1982). Band I–II. 1940–1941. Hrsg: Schramm, Percy E. – Jacobsen, Hans-Adolf. Bernard – Graefe Verlag. München.

Macartney, Carlyle Aylmer (1961): October Fifteenth. A History of Modern Hungary 1929–1945. Volume I–II. University Press. Edinburgh.

Nebelin, Manfred (1989): Deutsche Ungarnpolitik 1939–1941. Leske – Budrich Verlag. Opladen.

Olasz Lajos (2004): Jugoszláv légitámadások Magyarország ellen 1941 áprilisában. Hadtörténelmi Közlemények, 2004/ 1. szám. 168–204. old.

Olhausen, Klaus (1973): Zwischenspiel auf dem Balkan. Die deutsche Politik gegenüber Jugoslawien und Griechenland von März bis Juli 1941. Deutsche Verlags-Anstalt. Stuttgart.

Páva István (1996): Ország a hadak útján. Magyarország és a második világháború. Pro Pannonia. Pécs.

Ravasz István (2011): A délvidéki hadművelet. In: Vincze Gábor (szerk.): Visszatér a Délvidék, 1941. Kárpátia. Budapest. 72–97. old.

Sakmyster, Thomas (2001): Admirális fehér lovon. Helikon. Budapest.

Terzić, Velimir (1983): Slom kraljevine Jugoslavije 1941. Knjiga I–II. Narodna Kijiga. Beograd.

TÓTH MARCELL

HONVÉD HADAPRÓDISKOLÁSBÓL HONVÉD HADAPRÓDISKOLA-PARANCSNOK

1. Bevezetés

Milyen egy tipikus magyar katonatiszti, tábornoki életút? A kérdésre több neves történész, hadtörténész adott választ a különböző korszakokat vizsgálva. Egyértelmű, hogy 1848 mellett az Osztrák–Magyar Monarchia és a két világháború közötti Magyar Királyság hadseregének tisztikarát vizsgálták a legtöbben, s talán eziránt is érdeklődik legjobban az olvasóközönség. Tanulmányunkban egy ilyen életpályát veszünk górcső alá: vitéz Kövesy (1929-ig Steiner) Béla életútja tartalmazza a „kötelező” elemeket: hadapródiskola, Nagy Háborús frontok, trianoni sokk, szolgálat a Magyar Királyi Honvédségben rejtetten és nyíltan, végül az újabb világégés pusztítása. Témaválasztásunkban szerepet játszott az is, hogy a vizsgált ezredes életútja néhol keresztezte helytörténeti kutatásainkat, de legfőképpen az motivált minket, hogy e sorok leírása előtt egy hónappal vásárlás útján hozzánk került, vitéz Kövesy Béláról készült néhány sárguló fényképet élő személlyé változtassuk. Bízunk benne, hogy ez utóbbi célunkat az olvasók is érezni fogják.

2. A hadapródiskolától a frontvonalig

Steiner Béla, teljes nevén Steiner Béla János Ferencz 1892. április 7-én született Nagykanizsán. Apja sóhivatali ellenőrként működött,¹ testvérei szintén állami karriert futottak be: Gyula Érsekújvár Trianon előtti utolsó magyar polgármestere, a címzetes miniszteri tanácsosi cím birtokosa volt,² Jenő pedig rendőrtanácsosként fejezte be karrierjét.³ Érdemesnek tartjuk kiemelni, hogy származása, családi háttere tipikusnak mondható, mind az első világháború előtti honvédtisztek, mind a II. világháborús magyar katonai elitet figyelembe véve: az érintettek relatív többségének édesapja közalkalmazottként dolgozott,

1 Kereszteltek anyakönyve, Nagykanizsa, 1892. év 181. bejegyzés.

2 Eger, 1936. december 10. 3. old.; Esztergom, 1918. december 15. 3. old.

3 Magyar Rendőr, 1941. január 15. 14. old.

ez utóbbi kategórián belül számarányban a középtisztviselőket, ha nem is szorosán, de az olyan kistisztviselők követték, mint a címszereplő szülőatyja.⁴

A továbbiakban azonban tanulmányunkban – mivel elsődleges célunk Kövesy Béla tiszti karrierjének és a vitézi cím elnyeréséhez vezető útjának bemutatása – csupán a harctéri és a katonai szolgálatára térünk ki. Tizenöt évesen választotta végleg a hadsereget, ekkor lett a Magyar Királyi Nagyváradi Honvéd Hadapródiskola⁵ tanulója.⁶ Az intézmény a haderő csapattiszti utánpótlását biztosította, a képzőhelyeket fegyvernemenként szervezték a tüzérség, a műszaki csapatok és más fegyvernemek számára. A 14 meglévő „k. u k.” gyalogsági hadapródiskola mellé 1898-ban alapítottak két honvédségit: a pécsit és a nagyváradit.⁷ Steiner Bélát 1911. augusztus 18-án az iskola IV. évfolyamának elvégzését követően – 65 főből 60. rangszámmal –, szeptember 1-jei hatállyal zászlóssá nevezték ki a nyitrai 14. honvéd gyalogezredhez.⁸ Az ekkor már megszokott módon, alig két évvel később, 1913. május 1-jével hadnaggyá léptették elő,⁹ így ebben a rendfokozatban érte a világháború kitörése.

A monarchia 1914. július 28-án Szerbiának, augusztus 6-án Oroszországnak üzent hadat. Az előzetes mozgósítási terveknek megfelelően a – fele részben szlovák, fele részben magyar és német legénységű – nyitrai honvéd gyalogezred¹⁰ az északkeleti hadszíntérre került. A Formanek Lázár ezredes parancsnoksága alá tartozó 14-esek az osztrák–magyar 1. hadseregben belül az V. hadtest 37. honvéd gyaloghadosztályához tartoztak és a trencsényi 15. honvéd gyalogez-

4 Bővebben lásd: Hajdu Tibor (1999): *Tisztikar és középosztály 1850–1914*. Ferenc József magyar tisztjei. História – MTA Történettudományi Intézete. Budapest. 280–288. old.; Szakály Sándor (1987): *A magyar katonai elit 1938–1945*. Magvető Könyvkiadó. Budapest. 76–90. old.

5 Az intézmények nevét egységesen modern helyesírás szerint írtuk le.

6 HM HIM Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban HL) Kövesy Béla 1892/898. sz. tiszti okmánygyűjtője.

7 Szakály (1987) 101–102. old.

8 Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára. Személyes Ügyek. 1911. augusztus 18. 261–263. old.

9 Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára. Személyes Ügyek. 1913. április 29. 291. old.

10 Hermann Attila – Szanyi Miklós (2012): „Csak előre, édes fiam...”. A magyar Szent Korona országaiból sorozott hadosztályok, ezredek és zászlóaljok jelvényei a Nagy Háborúban. Méliusz Központ. Debrecen. 196. old.

reddel együtt alkották a 74. honvéd gyalogdandárt.¹¹ Feltételezhetően Steiner hadnagy is azok között volt, akik a III. zászlóaljban szolgálva az ezredből elsőként lépték át a cári birodalom határát augusztus 20-án. Négy nappal később a pozsonyi honvéd gyaloghadosztályból a 14-esek csaptak össze először az orosz erőkkal Andrzejównál,¹² ahol komoly veszteségek árán, kényszerrel, de visszaszorították az orosz csapatokat.¹³

A következő napokban a tovább hátráló ellenséget az ezred követte, majd 27-én támadásra sorakoztak fel a szintén a gyaloghadosztályukhoz tartozó pozsonyi 13. honvéd gyalogezreddel. A nyitraiak II. zászlóalja Tarnawka falu felé támadott, a III. célja az előbbitől dél-keletre található Tarnowisko, majd Dragany volt. Ez utóbbi települések elérése érdekében a 14/III-asok egyeségei a Zakrzew és Bockow közti mocsarat kelet felé kikerülték, a többi katona pedig keresztülhaladt a mocsáron.¹⁴ Steiner hadnagy a 10. fél század parancsnokaként zászlóaljának balszárnyát biztosította. *„A helyem elfoglalása után [...] Láttam, hogy Zakrzow [Zakrzew] keleti kijáratából egy oszlop támadásba indult, saját elhatározásomból a 239-es magaslatot megtámadtam és három órai kemény harc után rohamra vezetvén fél századomat ezt a magaslatot 300 x kiterjedésben az ellenséges állással együtt elfoglaltam. Kettőszáznál több orosz és két géppuskát sikerült elfognom; mire a tőlem keletre levő állásokból egészen a Pór patakig bekerítő oldaltűzemből kifolyólag az ellenség menekülésszerűen Wejsokie [Wisokie] irányában futásnak eredt.”* – írta le az eseménysort két évvel később Steiner Béla. Ezt követően Gottmann Emil zászlóaljparancsnok a jobb szárny biztosítására adott utasítást. Steiner előbb Dragany keleti szélén cári tüzérséget és gyalogságot fedezett fel, majd észrevette, hogy az ettől délre fekvő, már az osztrák-magyar csapatok által elfoglalt, égő Biskupie faluból menekülnek az oroszok. Ezért csapataival átgázolt a Draganytól keletre fekvő, a Pórba ömlő kis patakon, majd jelentése szerint így folytatta: *„az ellenséges tüzérségtől is megszállott házcsoport oldalába és hátába jutva meglepetésszerűen támadást intéztem ellene. Az ellensé-*

11 Németh Károly összeáll. (1927/a): A volt m. kir. nyitrai 14. honvéd gyalogezred története. I. kötet. A szerző kiadása. Budapest. 22., 45. old.; Österreichisches Staatsarchiv – Kriegsarchiv a HM HIM Hadtörténelmi Levéltár Bécsi Kirendeltségen keresztül (a továbbiakban KA) OBA 122773; Doromby József – Reé László szerk. (1941): A magyar gyalogság. A magyar gyalogos katona története. Reé László Könyvkiadó- és Terjesztővállalat. Budapest. 436. old.

12 Ma Lengyelország. A továbbiakban a települések mai névalakjait használjuk, idézetek esetén pedig szögletes zárójelben tüntetjük fel azt.

13 Németh (1927/a) 9–12. old.; Doromby – Reé (1941) 179. old.

14 Németh (1927/a) 12–15. old.

ges tüzérség már felmozdonyozva menekülőben volt; ezt tűz alá véve egy pár ló és mozdony veszteséggel elmenekült.” Ezután a demoralizált oroszokat katonáival lerohanta és újabb 150 foglyot ejtett. E haditettért „az ellenség előtt tanúsított vitéz magatartásának elismerésül” 1916–1917 fordulóján elnyerte a Katonai Érdemkereszt III. osztályát hadidíszítménnyel.¹⁵

Szeptember 7-én¹⁶ – amely nap újabb súlyos összecsapásokkal telt¹⁷ – gránátnyomás érte a fiatal hadnagyot és hónapokra kiesett a harcokból. A pösztényi fürdőigazgatóság tartalékkórházában gyógyították,¹⁸ majd ugyanebben az évben lovaglótanfolyamon vett részt.¹⁹ Talán még lábadozott, mikor 1915. május 1-jén előléptették főhadnaggyá,²⁰ majd a frontra visszatérve június 27-től, a gorlicei áttörés sikerét kihasználó offenzívák idején századparancsként szolgált.²¹ Szeptember 16-án a Sztári Petlikivcinél zajló, veszteségekkel teli ütközet alatt az ájultan fekvő Steiner Bélára bajtársa, Kőmíves László népfelkelő főhadnagy talált rá. Egy őrmestere segítségével elrejtette a falu egyik házában Steinert, ahonnan végül mások a segélyhelyre vitték.²² Ugyan ismét hosszú gyógykezelésre szorult, azonban hősiességét elismerték: 1915. december 28-án elnyerte első kitüntetését, a Bronz Katonai Érdemérmét hadiszalagon, ismertebb nevén „Signum Laudis”,²³ amelyhez később – a fényképek tanúsága szerint – megkapta a kardokat is.

15 KA OBA 122773.; Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára. Személyes Ügyek. 1917. január 5. 1–4. old. A harcesemény német nyelvű rövid leírásában csak az állások lerohanása és a 150 fogoly szerepel. Az idézett szövegrészeket két hét eltéréssel írta le. 1916. május 16-án az 1914. július 27-én délelőtti lezajlott történekekről és az ezt követő szolgálatáról, kórházi kezeléseiről számolt be, a délutáni eseményekről szóló kiegészítést június 1-jén írta meg.

16 Elképzelhető, hogy szeptember 17-ig, mert Németh ezen napig használja Steiner naplóját a művéhez.

17 Lásd Németh (1927/a) 22. old.

18 KA OBA 122773; Nachrichten über Verwundete und Kranke. 12./12. 1914. k. k. Hof und Staatsdruckerei. Wien. 5. old.

19 HL Kövesy Béla 1892/898. sz. tiszti okmánygyűjtője.

20 [sz. n.] (1917): A magyar királyi Honvédség és Csendőrség névkönyve 1917. évre. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság. Budapest. 43. old.

21 KA OBA 122773.

22 Németh Károly összeáll. (1927/b): A volt m. kir. nyitrai 14. honvéd gyalogezred története. II. kötet. A szerző kiadása. Budapest. 5. old.

23 Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára. Személyes Ügyek. 1916. január 15. 39–40. old.

Állapotának javulását követően irodai szolgálatra osztották be,²⁴ majd feltételezhetően 1916 decemberével újra az első vonalba került, mivel ettől az időponttól használták ismét a naplóját az ezredtörténet megírásához.²⁵ Ekkor a 14. honvéd gyalogezred a román fronton küzdött – az egykori szövetséges támadása miatt 1916 szeptemberének első felében a nyitrai alakulatot az orosz harctérről Erdélybe irányították. Steiner visszatérésekor már a románokat nagyjából sikerült kiszorítani Erdélyből, a 14-esek ismét az oroszok ellen küzdöttek a Muncelul, azaz a Havas-hegy közelében, habár azt még hónapokig nem tudták elfoglalni a központi hatalmak csapatai, állóháború alakult ki.²⁶

Július 27-én az egri császári és királyi 60. gyalogezred, valamint a szintén „közös ezred” miskolci 65-ösök váltották a nyitrai honvédeket állásaikban, mivel a 14. honvéd gyalogezred katonáit Gyergyóból a Kézdi-medencébe csoportosították át, ahol az átmenetileg „kettészakított” 37. honvéd gyaloghadosztály egyik fele az Ojtozi-szorostól délre az 1. lovashadosztályt váltotta fel egy 10 kilométeres frontvonalon.²⁷ 1917 novemberében a vasúti szállítás előtti és utáni eredményes harcokért Steiner Béla ismét elnyerte a „legfelsőbb dicsérő elismerést”, azaz az Ezüst Katonai Érdemérmét hadiszalagon kardokkal: *„Századának, illetve egy zászlóaljnak a vitéz és kezdeményező vezetés[ért]”*²⁸ a július 23-i gyergyóhollói, valamint 1917. augusztus 2-án és 3-án Mgr. Casinuluinál folytatott harcokban.”²⁹ – olvasható a javaslat rövidített változatában. Az elismerés sajnálatos módon ismét egy sebesüléséhez köthető: az I. zászlóaljban szolgáló egyik tiszt társa emlékei szerint augusztus 3-án éppen a tartalékkállások kiépítése zajlott az új arcvonalukon, amikor az ebédet követően, *„12 h 30'-kor az ellenséges tüzéség meglepte pergőtüzével a szűk területen összeszorult tartalékokat”*. A legénység komoly veszteségeket szenvedett, de velük együtt három tiszt – Steiner Béla mellett Borza Béla zászlóaljparancsnok is – megsebesült.³⁰

24 HL Kövesy Béla 1892/898. sz. tiszti okmánygyűjtője.

25 Németh (1927/b) 206. old.

26 De Sgardelli Caesar főszerk. (1941): Felvidék és Kárpátalja hadtörténete 1914–1918. Athenaeum, Budapest. 141–142. old.

27 Asztalosy Aladár – Sajó János (1928): A 37. honvéd gyaloghadosztály. In: Berkó István szerk. (1928): A Magyar Királyi Honvédség története 1868–1918. M. Kir. Hadtörténelmi Levéltár. Budapest. 285. old.; De Sgardelli (1941) 182. old.

28 Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára. Személyes Ügyek. 1917. november 17. 2835. old.

29 KA OBA 191834.

30 Németh (1927/b) 160. old.

A főhadnagyot ugyanebben a hónapban néhány napig a nyitrai tartalékkórházban figyelték meg,³¹ de nem tudni, hogy utána visszakerült-e a frontra: az bizonyos, hogy 1918. június 15-től hat hónapig kiképzőként működött.³² Mivel több, mint három hónap frontszolgálat állt mögötte, így megkapta a Károly Csapatkeresztet, valamint utólag, 1926-ban, a szintén első világháborús Sebesülési Érmét egy sávval.³³

1. kép: Kövesy Béla alezredes és családja, 1940-1941.

Forrás: a szerző gyűjteménye. Ismeretlen fotós.

3. Menekülés otthonról a hazába

Az első világháború befejezése utáni hónapokban családjával Nyitrán tartózkodott. A város 1918. december 9-én cseh kézre került, majd a magyar csapatok sikertelenül próbálták visszafoglalni.³⁴ Steinert – egy 1941-es újságcikk szerint – a csehek letartóztatták, de Pozsonyligetfalunál megszökött az őt őrző katonától, minden bizonnyal ezzel összefüggésben nyerte el évtizedekkel később, 1943-ban a Nemzetvédelmi Keresztet. A hozzá hasonlóak a két világháború között úgy-

31 KA Phonetik, Steiner, Béla.

32 HL Kövesy Béla 1892/898. sz. tiszti okmánygyűjtője.

33 HL Kövesy Béla 1892/898. sz. tiszti okmánygyűjtője.; Tóth Marcell magángyűjteménye, Kövesy (Steiner) Béla fényképei (1925., 1929–32. körül).

34 Csüllög Gábor – Gulyás László – Suba János (2020): Térképek a trianoni békediktátum történetéhez. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged. 120–121. old.

nevezett feketelistára kerültek, azaz nem léphettek be Csehszlovákia területére. Talán nem véletlen, hogy 1925-ben Steiner pont annak a komáromi vendéglősnek a lányát vette el, akinél a szétszakadt családok találkoztak...³⁵

A szökés pontos időpontja nem ismert. Azt tudni lehet, hogy a tanácsköztársaság idején, egy 1919. június 23-án hozott döntés alapján Steinert 12 hónapra Nyitra választott lakhellyel „*várakozási illetékekkel szabadságoltatták*”,³⁶ és azt is, hogy az 1920-as újrarangsorolást követően 1921. szeptember 1-jével századossá léptették elő, miután felülvizsgálata során „szolgálatképesnek” minősítették.³⁷

1920-tól a veszprémi gyalogezredben szolgált, amelynek megszűnése után kerülhetett a székesfehérvári 3. gyalogezredhez, miután annak III. zászlóalj a királynék városában lett elhelyezve. 1924-ben lökölszázadot vezetett, ugyanezen évtől a 3/I. zászlóaljban szolgált Tatán.³⁸

4. Kiképző és iskolaparancsnok – szolgálat az utolsó hónapokig

Kitüntetései, elismerései arra utalnak, hogy elsősorban a csapatkiképzés területén működött: 1926-ban a honvédfőparancsnok részesítette dicséző elismerésben ezzel összefüggésben,³⁹ ugyanezért 1929-ben Horthy Miklóstól nyerte el a „dicséző elismerést”, azaz a köznyelvben bronz „Signum Laudisnak” nevezett tiszti érdemérmét.⁴⁰ Az utóbbit már Kövesyként vehette át, ugyanis a vitézzé avatáshoz 1929-ben magyarosította a nevét.⁴¹ A rendbe való felvételre még az 1917-ben elnyert Katonai Érdemkereszttel vált méltóvá.

35 Honvédségi Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára. Személyes Ügyek. 1943. március 4. 256. old.; Tomanóczy József dr. (1941): A hidasok. (jegyzetek a komáromi Erzsébet-híd hőskorából.) XXXVI. Új Komárommegyei Hírlap, 1941. március 29. 2. old.

36 A Vörös Hadsereg Rendeletei. Személyes Ügyek. 1919. június 28. 1153. old.

37 HL Kövesy Béla 1892/898. sz. tiszti okmánygyűjtője.

38 Babucs Zoltán – Szabó Péter (2009): „Szent Istvánnál álljuk mindig a vártát”. A székesfehérvári magyar királyi „Szent István” 3. honvéd gyalogezred a második világháborúban. Püldo Kiadó. Budapest. 9. old.; HL Kövesy Béla 1892/898. sz. tiszti okmánygyűjtője.

39 Honvédségi Közlöny, 1926. június 15. 121. old.

40 Honvédségi Közlöny, 1929. november 15. 201. old.

41 Honvédségi Közlöny, 1929. november 1. 185. old.; Szécsy Imre – Oszlányi Kornél – Oszlányi József – Farkass Jenő szerk. (1931): A tízéves Vitézi Rend 1921–1931. Országos Vitézi Szék szerkesztőbizottsága. Budapest. 346. old.

A törzstiszti tanfolyam elvégzését követően 1932-ben őrnaggyá léptették elő és megkapta a III. osztályú Tiszti Szolgálati Jelet. Nem sokkal később őrnagyként, azaz altanácsnökként került az ekkor létrehozott Komárom-Esztergom vármegyei testnevelési és népgondozói felügyelőséghez (TENG).⁴² A TENG szervezetek feladata a testgyakorlás-köteles korosztály, azaz a hadköteles korosztály nyilvántartása volt. Természetesen ez utóbbit rejtetten végezte,⁴³ a nyilvánosság előtt mint testnevelési vezető, tanácsadó jelent meg.⁴⁴

1936. november 1-jével a kormányzó ezredéhez, a magyar királyi „Hunyadi János” 9. honvéd gyalogezredhez helyezték és egyben előléptették alezredessé is.⁴⁵ Horthy Miklós „háziezredének” parancsnokai Kövesy szegedi szolgálati évei alatt vitéz Pintér Aladár (1935–38 között), Platthy Pál (1938–40) és vitéz Deák László (1940–42) ezredesek voltak. Habár erre nem találunk utalást Kövesy nyilvántartási lapján, de Kanyó Ferenc kutatásai szerint csak 1938-ban váltotta Gátfalvy Egont az I. zászlóalj parancsnokaként, majd utóda később Erényi Lajos lett. Az I. zászlóaljat az ezredparancsnoksághoz hasonlóan a Mars téri, 1939-ben Horthy Miklósról elnevezett laktanyában helyezték el,⁴⁶ az ezredet maga a kormányzó is többször megsemmisítette Kövesy itteni szolgálata alatt.⁴⁷ 1937-ben elnyerte a Magyar Érdemrend Lovagkeresztjét, 1941-ben pedig az Erdélyi Emlékérmeket vehette át,⁴⁸ habár ő maga valószínűleg nem vett részt az erdélyi bevonulásban, hiszen az V. hadtest feladata a Szegedtől a Fekete-Körösig húzódó határ biztosítása volt.⁴⁹

42 HL Kövesy Béla 1892/898. sz. tiszti okmánygyűjtője.

43 Földesi Ferenc (2004): A magyar területi katonai igazgatási rendszer fejlődéstörténete 1920-tól a jelenlegi szervezeti rendszer kialakulásáig, valamint egy lehetséges szervezeti felépítése. Kézirat. Veszprém. 47–51. old.

44 Igazgatóság közzétette (1935): A tatai kegyestanítórendi gróf Esterházy Miklós Reálgimnázium értesítője az 1934–1935. tanévről. Az intézet igazgatósága. Tata. 58. old.

45 HL Kövesy Béla 1892/898. sz. tiszti okmánygyűjtője.

46 Dunáné Bognár Júlia – Kanyó Ferenc (1996): A második világháború szegedi hősei és áldozatai. Csongrád Megyei Levéltár. Szeged. 18. old.; Szakály (2003) 274–277. old.

47 Magyar Nemzet, 1939. augusztus 6. 4. old.; Magyarország, 1937. május 30. 10. old.

48 HL Kövesy Béla 1892/898. sz. tiszti okmánygyűjtője.

49 Illésfalvi Péter – Szabó Péter – Számvéber Norbert (2005): Erdély a hadak útján. Püldo Kiadó. Budapest. 18–37. old.

Észak-Erdély és a Partium egy részének visszatérésével Kolozsvár székhellyel megszervezték a IX. hadtestet, amely alá három újonnan szervezett gyalogdandár tartozott: ezek közül a 27. parancsnoksága Marosvásárhelyre került. Mivel a honvédség gyakorlata szerint az újoncok markáns többségét lakóhelyük közeléből vonultatták be, így komoly feladatot jelentett a frissen meg szállt területekről származó katonák ki- és átképzése, ezért az anyaországból vezényeltek át ebben jártas tiszteket.⁵⁰ Kövesy Bélát 1940. november 15-ével helyezték a fent említett dandár szintén Marosvásárhelyen, a Bethlen utcai laktanyában elhelyezett 27. gyalogezredébe, de több forrás alapján elképzelhető, hogy csupán a következő évben került ténylegesen át.⁵¹ Az ezrednél különleges alkalmazású törzstiszti, illetve ezredparancsnok-helyettesi feladatokat látott el – 1941. november 1-jével már ezredesi rendfokozatban.⁵² 1942 tavaszán a II. osztályú Tiszti Szolgálati Jelet kapta meg.⁵³ Az Erdélyben végzett munkáját a honvédség részéről is értékelték, 1942 decemberében a „*csapatkiképzés terén [...] kifejtett kiváló és eredményes teljesítményéért*” a vezérkar főnöke okirati dicsérő elismerésben részesítette.⁵⁴

A honvédség égető hivatásos tiszthiánya miatt a katonai nevelőintézetek helyett 1941-ben visszaállították a hadapródiskolák rendszerét. Öt intézményben a képzést még abban az évben elindították, míg a pécsi M. Kir. „Zrínyi Miklós” Honvéd Reáliskolai Nevelőintézet helyén létrehozott M. Kir. „Zrínyi Miklós” Honvéd Gyalogsági Hadapródiskola az 1942–1943-as tanévtől működött. Ez utóbbi parancsnokának nevezték ki Kövesy Béla ezredest 1942. augusztus 1-jével. Helyettese vitéz Kárpáthy Olivér ezredes, segédtisztje Monostory Károly alezredes lett. Az intézmény „padsorait” az újonnan jelentkezettek mellett a soproni gyalogsági hadapródiskola I. és II. évfolyamáról átirányí-

50 Berekméri Árpád Róbert (2005): A marosvásárhelyi 27. székely könnyű hadosztály története megalakulásától 1944 szeptemberéig. *Hadtörténelmi Közlemények*. 2005/2. szám. 152–159. old; Illésfalvi– Szabó – Számvéber (2005) 37–46. old.

51 Dunáné – Kanyó (1996) 18. old; Hellebronth Kálmán összeáll. (1941): A Vitézi Rend története, szervezete és tagjainak névkönyve. Urbányi István. Budapest. 230. old.

52 Berekméri Árpád Róbert (é. n.): A marosvásárhelyi 27. székely könnyű hadosztály tiszti és altiszti kara. In: <http://www.hungarianarmedforces.com/berekméri27.htm>. Letöltés: 2020. 09. 10.; Honvédségi Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára. Személyes Ügyek. 1941. október 28. 593. old.

53 HL Kövesy Béla 1892/898. sz. tiszti okmánygyűjtője.

54 Honvédségi Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára. Személyes Ügyek. 1942. december 4. 1274–1277. old.

tott diákokkal töltötték fel.⁵⁵ 1943. november 30-án a kormányzó a Magyar Érdemrend Tisztikeresztjét adományozta a parancsnok részére a *„tisztisarjadék kiképzése és nevelése terén [...] kifejtett kiválóan eredményes és igen hasznos”* teljesítményéért.⁵⁶

Adatlapja szerint 1944. július 1-jén végleges rangfelfüggesztés nélkül mellőzték, de a hadapródiskoláról szóló visszaemlékezés szerint a következő hónapokban is megmaradt parancsnoknak. Az év októberében a front közeledése miatt evakuálták az iskolát Sopronba, s ott november 10-ével összevonták a testvérintézményével. A kérészéletű M. Kir. Egyesített Honvéd Gyalogsági Hadapródiskola parancsnoka vitéz Sályi Géza ezredes, helyettese vitéz Kövesy Béla ezredes lett. Még e hónap végén döntés született a hadapródok Németországba szállításáról, amely december elején meg is történt. Kövesy Béla ide már nem követte „cögereit”, december 8-i felülvizsgálatát követően három nap múlva hadibeosztottként azonnal a szombathelyi 3. kerületi parancsnoksághoz került.⁵⁷ Egyes adatok szerint 1945-ben elnyerte a Magyar Érdemrend Tisztikeresztjét hadidíszítménnyel és kardokkal.⁵⁸

A II. világháború utolsó évével lezárult Kövesy Béla katonai karrierje is. Későbbi sorsáról nem rendelkezünk adatokkal, sem levéltári, sem internetes anyakönyvi és sajtó kutatásaink nem vezettek eredményre.

55 Gál Attila (2001): *Armis et litteris. A pécsi M. kir. Zrínyi Miklós honvéd gyalogsági hadapródiskola történetéből 1898–1944.* Petit Real. Budapest. 47–67. old.; HL Kövesy Béla 1892/898. sz. tiszti okmánygyűjtője.

56 Honvédségi Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára. Személyes Ügyek. 1943. december 4. 1759–1760. old.

57 Gál Attila (2001) 65–82. old.; HL Kövesy Béla 1892/898. sz. tiszti okmánygyűjtője.

58 Szentváry-Lukács János (é. n.): Magyar Érdem(kereszt)rend adományozások 1924–1945. In: <http://hungarianarmedforces.com/magyarerdemrend/munka.php>. Letöltés: 2020. 09. 10. A feltöltött közlönyökben és az ismert adattárakban nem találtuk meg az adományozást, az okmánygyűjtőjében sem szerepel erről adat, az információ további pontosítást igényelt.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Levéltári források

HM HIM Hadtörténelmi Levéltár, Kövesy Béla 1892/898. sz. tiszti okmánygyűjtője.

Kereszteltek anyakönyve, Nagykanizsa, 1892. év. a Familysearch-ön keresztül.

Österreichisches Staatsarchiv – Kriegsarchiv a HM HIM Hadtörténelmi Levéltár Bécsi Kirendeltségen keresztül OBA 122773; OBA 191834; Phonetik, Steiner, Béla.

Korabeli sajtó

A Vörös Hadsereg Rendeletei. Személyes Ügyek

Eger

Esztergom

Honvédségi Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára. Személyes Ügyek

Magyar Nemzet

Magyar Rendőr

Magyarság

Nachrichten über Verwundete und Kranke

Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára. Személyes Ügyek

Uj Komárommegyei Hírlap

Egyéb korabeli források

[sz. n.] (1917): A magyar királyi Honvédség és Csendőrség névkönyve 1917. évre. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest.

Igazgatóság közzétette (1935): A tatai kegyestanítórendi gróf Esterházy Miklós Reál-gimnázium értesítője az 1934–1935. tanévről. Az intézet igazgatósága. Tata.

Feldolgozások 1945 előtt

Asztalosy Aladár – Sajó János (1928): A 37. honvéd gyaloghadosztály. In: Berkó István szerk. (1928): A Magyar Királyi Honvédség története 1868–1918. M. Kir. Hadtörténelmi Levéltár. Budapest. 279–289. old.

De Sgardelli Caesar főszerk. (1941): Felvidék és Kárpátalja hadtörténete 1914–1918. Athenaeum, Budapest.

Doromby József – Reé László szerk. (1941): A magyar gyalogság. A magyar gyalogos katona története. Reé László Könyvkiadó- és Terjesztővállalat. Budapest.

Hellebronth Kálmán összeáll. (1941): A Vitézi Rend története, szervezete és tagjainak névkönyve. Urbányi István. Budapest.

Németh Károly összeáll. (1927): A volt m. kir. nyitrai 14. honvéd gyalogezred története. I–II. kötet. A szerző kiadása. Budapest.

Szécsy Imre – Oszlányi Kornél – Oszlányi József – Farkass Jenő szerk. (1931): A tízéves Vitézi Rend 1921–1931. Országos Vitézi Szék szerkesztőbizottsága. Budapest.

Feldolgozások 1945 után

Babucs Zoltán – Szabó Péter (2009): „Szent Istvánnál álljuk mindig a vártát”. A székesfehérvári magyar királyi „Szent István” 3. honvéd gyalogezred a második világháborúban. Püldo Kiadó. Budapest.

Berekméri Árpád Róbert (2005): A marosvásárhelyi 27. székely könnyű hadosztály története megalakulásától 1944 szeptemberéig. Hadtörténelmi Közlemények. 2005/2. szám. 152–189. old.

Csüllög Gábor – Gulyás László – Suba János (2020): Térképek a trianoni békediktátum történetéhez. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged.

Dunáné Bognár Júlia – Kanyó Ferenc (1996): A második világháború szegedi hősei és áldozatai. Csongrád Megyei Levéltár. Szeged.

Földesi Ferenc (2004): A magyar területi katonai igazgatási rendszer fejlődéstörténete 1920-tól a jelenlegi szervezeti rendszer kialakulásáig, valamint egy lehetséges szervezeti felépítése. Kézirat. Veszprém.

Gál Attila (2001): Armis et litteris. A pécsi M. kir. Zrínyi Miklós honvéd gyalogsági hadapródiskola történetéből 1898–1944. Petit Real. Budapest.

Hajdu Tibor (1999): Tisztikar és középosztály 1850–1914. Ferenc József magyar tisztjei. História – MTA Történettudományi Intézete. Budapest.

Hermann Attila – Szanyi Miklós (2012): „Csak előre, édes fiam...”. A magyar Szent Korona országaiból sorozott hadosztályok, ezredek és zászlóaljok jelvényei a Nagy Háborúban. Méliusz Központ. Debrecen.

Illésfalvi Péter – Szabó Péter – Számvéber Norbert (2005): Erdély a hadak útján. Püldo Kiadó. Budapest.

Szakály Sándor (1987): A magyar katonai elit 1938–1945. Magvető Könyvkiadó. Budapest.

Internetes források

Berekméri Árpád Róbert (é. n.): A marosvásárhelyi 27. székely könnyű hadosztály tiszti és altiszti kara. In: <http://www.hungarianarmedforces.com/berekmeri27.htm>. Letöltés: 2020. 09. 10.

Szentváry-Lukács János (é. n.): Magyar Érdem(kereszt)rend adományozások 1924–1945. In: <http://hungarianarmedforces.com/magyarerdemrend/munka.php>. Letöltés: 2020. 09. 10.

UJVÁRY GÁBOR

HÓMAN BÁLINT GIMNÁZIUMI KAPCSOLATRENDSZERE

1. Bevezetés

Jelen tanulmányban Hóman Bálint gimnáziumi éveit dolgozzuk fel, különös tekintettel kapcsolatrendszerére.

2. A gimnáziumi évek, különös tekintettel az osztálytársakra

Hóman 1895-ben lett elsőáldozó – a kor szokásának megfelelően római katolikus édesapja és református édesanyja vallásából az apját követte –, s ugyaneztől az évtől az otthonukhoz közeli, az utcája nevére akkoriban csak „Barcsaynak” hívott (1921-től Madách Imre nevét viselő) VII. kerületi M. Kir. Állami Főgimnázium diákja.¹ A középiskolák közül ekkoriban is a gimnáziumoknak volt a legnagyobb a presztízse. Ezek elvégzésével és az érettségivel ugyanis bármelyik felsőoktatási intézménybe beiratkozhattak a fiatalok.

A középiskola, különösen a gimnázium elvégzése még kevesek kiváltsága volt. A lakosság döntő többségét kitevő paraszt- és munkásgyermekek mindössze 5%-a juthatott valamelyik középiskola-típusba, ennél is jóval kevesebben gimnáziumba. A középiskolák zömét még mindig valamelyik egyház tartotta fenn – bár egyre több vált közülük államivá. Számuk a diákokéval együtt 1870-től, különösen a 19. század végétől gyorsan emelkedett, ám mai szemmel nézve a végzetek aránya így is rendkívül alacsony volt az összlakossághoz viszonyítva. Az 1910-es népszámlálás adatai szerint a középiskola legalább négy osztályát a férfiak 4,6, a nők 2,8%-a; hat osztályát a férfiak 2,9, a nők 0,9%-a; nyolc osztályát pedig mindössze 2,3, illetve 0,4%-a (összesítve: 1,4%-a) végezte el az összlakosságon belül. Ugyanekkor az érettségizők száma a több mint 18 millió lakosú országban mindössze 4948 fő volt (1900-ban – csaknem 17 mil-

¹ Hóman Bálint irathagyatékában több visszaemlékezés, késői – valószínűleg harmincas évekbeli – vázlatszerű feljegyzés is maradt gyermekkori emlékeiről. In: Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár (OSZKK) Fond 15/2., illetve 15/20.

liós népességnél – 3508 fő). Ez emelkedett 1917-re éppen 6000 fölé.² Összehasonlításként: ha a lakosságszám változását is figyelembe vesszük, akkor az akkori érettségizettek létszáma a mainak alig több mint a negyvenede.

A Hómanék otthonához közeli „Barcsay” a középiskolák között elitintézménynek számított. 1894-től 1911-ig – Hóman tanulóéveinek teljes ideje alatt – chizsnei Cherven Flóris, Magyarországon „*a modern középiskola egyik megteremtője*”, népszerű földrajztankönyvek szerzője és térképek kiadója, egyetemi magántanár irányította a tantestületet. Alatta a túlnépesedett „Barcsay”-ból 1895-ben majd 1902-ben két új intézmény vált ki, a későbbi Zrínyi Miklós és a Szent István Gimnázium.

A tanárok száma a kezdeti 4-ről 1890-ben 20-ra, 1900-ban 28-ra, 1910-ben pedig már 32-re emelkedett. Az iskola rangját jelzi, hogy Hóman itt töltött éveit (1895–1903) alatt az oktatók közül egyetemi magántanári címet kapott vagy egyetemi katedrára került Angyal Dávid történész; Finály Gábor archeológus; Heinrich Alajos germanista, geográfus; Kempf (Kemenes) József klasszika-filológus, műfordító; Klupathy Jenő fizikus; Sebestyén Károly irodalomtörténész, újságíró; Simonkai Lajos botanikus; Szilasi Móríc nyelvész; Váczy János irodalomtörténész.³ Egy kései feljegyzésében Hóman az iskola zsidó tanárai-ként sorolta fel Angyalt, Finályt, Sebestyént, Váczyt, mellettük még Medveczky Lajos és Sztérenyi Hugó természettudósokat – Medveczky egyébként egyik osztályfőnöke volt, a ravatalánál pedig ő búcsúztatta⁴ –, míg Heinrichet és Sztinyai Elek filozófust antiszemitának vélte.⁵

A tanulók száma Hóman ott-tartózkodásakor érte el csúcspontját. 1890-ben 640-en, 1900-ban már több mint ezren iratkoztak be a gimnáziumba. Az ezer fő körüli létszám több mint két évtizedig tartotta magát. A legtöbben az 1902/03-as tanévben – amikor Hóman érettségizett – szorongtak az épületben: 1302 diákot oktattak ekkor. Egy-egy osztályra a 19. század végén több mint 50, 1902-től már több mint 60 tanuló jutott. A gimnazisták szülei között a polgári, kispolgári

2 Lakó Dezső (1927): Adalékok Magyarország kulturális viszonyainak újabbbkori fejlődéséhez. In: Magyar Zoltán szerk. (1927): A magyar tudománypolitika alapvetése. Tudományos Társulatok és Intézmények Országos Szövetsége. Budapest. 29–34. old.

3 Véghelyi József közzétette, Muraközy Gyula – Gémes Attila – Borsos Zsuzsa szerk. (1981): Százéves a Madách Imre Gimnázium 1881–1981. Madách Imre Gimnázium. Budapest. 58. old.; Továbbá: Véghelyi József (1991): A budapesti Madách Imre Gimnázium. Tankönyvkiadó. Budapest. 25–29. old. és 118. old.

4 OSZKK Fol. Hung. 3084. 4. tétel.

5 Uo. Fond 15/18.

réteg volt túlsúlyban. Ez egyfelől a középiskolások családjainak társadalmi helyzetét, másfelől viszont a budapesti zsidóság foglalkozási struktúráját tükrözte. Ugyanis a diákok felekezeti összetétele az izraelita fiatalok számának állandó növekedését és a 20. század elején már csaknem kétharmados többségét mutatta (1895: 54,9 %; 1900: 62,3 %; 1905: 63,6 %). Ennek részben az volt az oka, hogy ekkor még nem működött önálló zsidó hitközségi gimnázium, részben pedig az, hogy a „Barcsay” az izraeliták által legsűrűbben lakott negyedben volt, ráadásul a zsidóság arányszáma amúgy is rendkívül magas volt a középiskolások és egyetemisták körében, valamint a szabad értelmiségi pályákon.

A gimnáziumban 1920-ig érettségi vizsgát tett 2968 diák közül – Hóman mellett – kiemelkedett gróf Bánffy Miklós külügyminiszter, író; Bárdos Artúr színházigazgató; Benedek Marcell; Czóbel Béla festőművész; Darányi Kálmán miniszterelnök; Domanovszky Sándor történész; Galamb Sándor dramaturg, rendező, drámatörténész; Gellért Oszkár költő; Jaschik Álmos grafikus, díszlettervező; Karafiáth Jenő kultuszminiszter, Budapest főpolgármestere; Királyhegyi Pál humorista, író; Lajtha László zeneszerző; Lengyel József, Lévai Jenő és Mikes Lajos írók; Ormándy Jenő karnagy; Pintér Jenő irodalomtörténész; Pogány József újságíró, a tanácsköztársaság népbiztosa; Radnai Miklós zeneszerző, az Operaház igazgatója; Rybár István fizikus.⁶

Az illusztris névsor sokféle, egészen más szellemi és politikai irányú pályát takart. Darányi Kálmán és Hóman Bálint unokatestvérek és barátok voltak. Domanovszky Sándor Hóman kollégája, egyetemi tanártársa volt. A Magyar Történelmi Társulat első ügyvezető alelnökeként, az Országos Ösztöndíjtanács ügyvezető igazgatójaként Hómant segítette kultúr- és tudománypolitikai terveinek megvalósításában. Hóman baráti kapcsolatban állt Karafiáth Jenővel, tőle vette át a kultuszminiszteri tárcát, Rybár pedig professzortársaként dolgozott a Pázmány Péter Tudományegyetemen, a mai ELTE-n. Benedek Marcell, Galamb Sándor és Jaschik Álmos osztálytársai voltak, akárcsak Abonyi István sakknagymester; Auer Pál, ügyvéd, politikus (a második világháború utáni koalíciós időkben Magyarország párizsi követe); Bacher(-Bodrogh) Pál, az Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület későbbi ügyvezető elnöke – 1946-ban Hóman népbíróági perének egyik mentőtanúja; Balogh Béla, a tehetséges, mára elfeledett filmrendező; vagy a számos közéleti funkciót betöltő országgyűlési képviselő, Erődi-Harrach Tihamér, aki a Kossuth-család tagja volt, édesapja pedig – akárcsak Hómané – tankerületi főigazgatóként is dolgozott; illetve Lehel István reáliskolai tanár, irodalomtörténész és a kiváló kultúrmérnök, vízügyi szakember, Tavy Lajos.

⁶ Véghelyi (1991) 8–17. old.

Az 1895-ben több mint 60 fővel induló I/A osztály válogatott diákokból állt. Ahogy Benedek Marcell felidézte, ő az első sor középső padjában, Erődi-Harrach és Hóman között ült; utóbbi „gömbölyded alakú, nevető fekete szemű, roppant okos és nagyon jól nevelt gyerek” volt. A második osztályban csatlakozott hozzájuk Galamb Sándor és Jaschik Álmos, az ötödikben pedig Auer Pál. Benedek tanáraikról, „az öreg Jánosi Boldizsárról”, Medveczky Lajosról és a szórakozott, ám nagy tudású Szerényi Hugóról is beszámolt.

A második évtől több változás is bekövetkezett az osztályban. Benedek Marcell felidézte, hogy édesapja egy tárcájában már ekkor megírta Hómanról, hogy *„[...] nem csodálná, ha miniszter lenne belőle is, mint a nagybátyjából (Darányi [Ignác]), és kinevezné az unokáját díjtalan fogalmazógyakornok-jelöltnek”*.⁷ Az ötödik osztálytól új tanáraik lettek: Angyal Dávid (magyar irodalom), Finály Gábor (görög nyelv) és Héber Bernát (német nyelv és világtörténelem). Utóbbi az „iskola mindeneként” valamennyi diákját név szerint ismerte. A rákoskeresztúri izraelita temetőben, 1934-es búcsúztatásán Hóman egyik miniszteri tanácsosával „képviseltette magát”.⁸ A hetedik osztálytól Cherven Flóris politikai földrajzról szóló előadásait hallgatták figyelemmel. Cherven 1928 eleji halálakor Hóman is részvétét nyilvánította a tantestületnek.⁹

Minden bizonnyal az egész osztály, így Hóman is osztotta Benedek Marcell véleményét, miszerint Angyal Dávid volt a „legeurópaibb ember tanáraink között”.¹⁰ Auer Pál is kiemelte, hogy műfordításait és verseit *„[...] felejtethetlen tanárom, Angyal Dávid, a híres történész kezdeményezésére, ötödik vagy hatodik gimnazista koromban nem kisebb ember, mint Gyulai Pál »Olcsó könyvtár« című vállalatának egyik füzeteként akarta kiadni”*. Ennek köszönhetette – életre szóló élményként – az Angyal közvetítette találkozáját Gyulai Pállal. (A kötet aztán,

7 Benedek Elek (1965): Naplómát olvasom. Szépirodalmi. Budapest. 1965., 27–30 old. és 63. old.

8 Héberrel: Zibolen Endre szerk. (1934): A Budapesti VII. Kerületi Magyar Királyi Állami Madách Imre Gimnázium 53-ik Értesítője az 1933–34. iskolai évről. Madách Imre Gimnázium. Budapest. 3–4. old.; Temetéséről: Ujság, 1934. január 19. 5. old. és MTI Magyar Országos Tudósító, 1934. január 18. 19. old.

9 OSZKK Fond 15/1053. Medveczky Lajos Hóman Bálintnak, 1928. március 1. Medveczky, Hóman egykori osztályfőnöke köszönte meg a részvétnyilvánítást, és hozzátette: „Az ember megnyugszik a sors végzetében, ha látja, hogy a szellemi képesség, melyet az elhunyt mutatott, nemvész el teljesen, ha oly kiváló tanítványokat adott Hazánknak, akik az ő munkáját teljes hivatottsággal folytatják, mint azt Méltóságod teszi, ki intézetünk büszkesége.”

10 Benedek (1965) 63. old. és 85–86. old.

néhány esztendővel később – Benedek Marcell fordításaival együtt – a *Benedek Elek Kis Könyvtára* című sorozatban jelent meg.)¹¹

Hóman és Angyal szoros, baráti vá vált kapcsolatot ápoltak a későbbiekben is. 1926-ban – Angyal 50 éves írói jubileuma alkalmából – Hóman meleg hangú beszédben köszöntötte egykori tanárát. Visszaemlékezett rá, hogy 1903-ban, érettségijük esztendejében, mekkora vitát váltott ki a tanárok munkáját megköszönő szónoki szerepek kiosztása. Ugyanis a nyolc kijelölt diák „[...] *mind-egyike a magyar irodalom tanárát akarta üdvözölni. Hosszú vitatkozás után, melynek során mindegyikünk magát vallotta Angyal Dávid legkedvesebb tanítványának és legigazibb bámulójának, az önképzőkör elnöke [Benedek Marcell] hatalmi szóval döntött és hat társammal együtt fájó szívvel kellett lemondanom legkedvesebb tanárom üdvözléséről*”. A következőkben látta Angyal varázsát: „*Az eszköz, amivel Angyal Dávid tanítványaira hatást gyakorolt, kimeríthetetlen jósága és imponálón gazdag tudása volt.*”¹²

Hóman egy ideig Angyalt tartotta tudós ideáljának.¹³ „*Ha – amint írod – nyugodt lelkiismerettel tekinthetek vissza munkásságomra, engeddd meg, hogy ennek érdemét Terád háríthassam és mint mesterem, fogadd mélységes hálámat mindazért, melyet Neked, a tudósnek és jó barátnek köszönhetek.*” – írta neki 1936-ban.¹⁴ Angyal pedig 1916-ban, illetve 1932-ben így vélekedett kedves tanítványáról: „*Hóman igen tehetséges fiatalember, s nagy munkakedve van. Azonkívül igen jó fiú [...].*” – „*Én Hómant gyermekkorra óta ismerem, s nagyon szeretem.*”¹⁵ Hóman és Angyal csak az 1930-as évek legvégén hidegültek el egymástól, főleg azért, mert Hóman megszavazta az első és a második zsidótörvényt. Ám még ezután is többnyire elismeréssel nyilatkoztak egymásról.¹⁶

11 Auer Pál (1971): Fél évszázad. Események, emberek. Occidental Press. Washington. 391. old. Továbbá: Avar Pál – Benedek Marcell ford. és az ifjúság számára összeállították (1908): Idegen költők. Lampel. Budapest.

12 Hóman Bálint (1938): Angyal Dávid (1926) (Beszéd 1926. április 16-án). In: Hóman Bálint szerk. (1938): Történetírás és forráskritika. Magyar Történelmi Társulat. Budapest. 534–537. old.

13 OSZKK Fond 15/20.

14 MTA KK, Ms 801/224. és 235. Hóman Bálint Angyal Dávidnak, 1936. január 4.

15 MTA KK, G 628, Angyal Dávid Szekfű Gyulának, 1916. december 26. és 1932. február 27.

16 Ujváry Gábor (2008): Barátból ellenség? Angyal Dávid és Hóman Bálint barátságáról. In: Krász Lilla – Oborni Teréz szerk. (2008): Redite at cor. Tanulmányok Sahin-Tóth Péter emlékére. ELTE Eötvös Kiadó. Budapest. 659–677. old.

Osztálytársai közül Benedek Marcell állt a legközelebb Hómanhoz. Benedek Hómanhoz írt – kamaszként „kedves Pubikám” megszólítással kezdődő – levelei is kettejük szoros kötődéséről tanúskodnak. Nemcsak az osztályban voltak padtársak, szabadidejüket is gyakran együtt töltötték. Hóman többször is vendége volt a székelyföldi Kisbaconban a Benedek-családnak.¹⁷ 1913-ban Párizsból Benedek Marcell így írt Hómannak: *„Azt hiszem, – mint eddig is – te fogod életemben az »első szerelem« mintájára az »első barátságot« képviselni, amelyhez tudvalevően, mindig visszatér az ember.”*¹⁸

Mindketten kitűnő tanulók voltak, s a másik iránti szimpátiájukat életük végéig megőrizték, még akkor is, ha 1918 után politikai tekintetben szembe kerültek egymással. Benedek Marcell még 1965-ben megjelent visszaemlékezéseiben sem tagadta meg kettejük barátságát, pedig azokban az években Hóman nevét csak negatív jelzők kíséretében illett kimondani. Nyolcadikosként Benedek lett az iskolai önképzőkör elnöke, Hóman a titkára – Darányi Kálmán pedig az alelnöke. Az önképzőkör egyik fontos és meghatározó színpadi estjén az Uránia-színházban Csokonai *Tempefőjének* második felvonásából is előadtak. Ezt Benedek rendezte, a darabban Lehel István volt a főszereplő, Erődi-Harrach a gróf, Hóman pedig a gróf titkára.¹⁹

A műkedvelő próbálkozásnak folytatása is lett. Hóman minden bizonnyal Benedek Marcell barátsága révén került az önképzőkörinél jóval magasabb szakmai szintet jelentő színházi csoportosulásba, az európai „szabad színházak” – ma inkább alternatívnak mondanánk őket – mintájára létrejött Thália Társaságba. Benedek és Hóman elsőéves egyetemisták voltak, amikor 1904. január 24-én az első, a Thália alapításáról egyeztető értekezletet tartották a későbbi nagyhatású marxista filozófus, Lukács György szüleinek lakásán, ahol összesen mintegy harmincan voltak jelen. Bánóczi László elnökölt, de mellettük ott volt Bauer Herbert (1913-tól Balázs Béla) és Kodály Zoltán is. Az 1904. március 27-i (egyres forrásokban április 20-i) alakuló közgyűléstől nevezték magukat Thália Társaságnak, az elnök Bánóczi, a művészeti vezető Hevesi Sándor, az egyik jegyző pedig Hóman lett. A korábban említetteken túl az egyesület tagja volt még többek között Benedek és Jaschik Álmos; a későbbi jeles pénzügyminiszter és diplomata, ifj. Korányi Frigyes; az utóbb drámaíróként és rendezőként

17 OSZKK Fond 15/1926. Hóman Bálint Darányi Kálmánnak, 1906. augusztus 7.

18 Hóman hagyatékában 33 Benedek Marcell által írott levél maradt fenn az 1899 és 1937 közötti időszakból.; Az idézet: OSZKK Fond 15/287. Benedek Marcell Hóman Bálintnak, 1913. március 29.

19 Benedek (1965) 102. old és 108–110. old. Lásd még: Pesti Napló, 1938. április 26. 14. old.

zőként, majd az Operaház igazgatójaként (1935–1944) ismertté vált Márkus László; az első, modern értelemben vett magyar krimik szerzője, Moly Tamás vagy éppen az író, Szini Gyula.

Az adományokból, tagdíjakból és az előadások bevételeiből működő Társaság színészei közül többen – így Bálint Lajos (ő végül dramaturg lett), Dajbukát Ilona, Forrai Rózsi, Forgács Rózsi, Garas Márton, Herczeg Jenő („Hacsek”), Huszár Károly („Pufi”), Somlay Artúr, Törzs Jenő – népszerűvé váltak. Budapesten és 1908-ban már számos vidéki városban is játszottak, elsősorban a magyar színházi gyakorlattól elütő repertoárral. Főleg társadalmi problémákat boncolgató, kortárs darabokat játszottak D’Annunzio-tól, Gorkijtól, Gerhart Hauptmanntól, Hebbeltől, Herman Heijermanstól, Ibsentől vagy Wedekindtől.²⁰

Valószínű, hogy Hóman fiatalkori emlékei, Benedek Marcellel ápolt barátsága és Thália Társulati tagsága is szerepet játszott abban, hogy miniszterként is sokkal nyitottabb volt a kortárs művészeti áramlatok iránt, mint a korabeli magyar keresztény közönség nagy része vagy éppen elődje, a neobarokk iránt lelkesedő Klebelsberg Kuno. Mint ahogy – fordított előjellel – abban is, hogy részben eltérő szocializációja miatt, ám főleg a tanácsköztársaság kiábrándító tapasztalatainak hatására végül szakított a Thália Társaság köré tömörült, jórészt zsidó származású értelmiségi közeggel. Ahogy később felidézte: *„Barátaim – zsidó-szabadkőműves hatás alatt – balra fordultak. Az újat keresték, lenézték – mert irigyelték – a »zentrit«.* Nem tartottak komoly embernek egészen, kissé gyermekként kezeltek, mert nem mentem velük. Elmaradtak, kissé tudatlannak éreztem köztük magam. (Thalia-ügy. [...])”²¹

A Tanácsköztársaság idején Benedek Marcell „kompromittálta magát” – utána el is veszítette tanári állását –, a két világháború között pedig közismert baloldali értelmiségiként tartották számon. Hóman Bálint viszont vezető pozíciókba jutott, s a mindenkori kormánypolitika – olykor kritikus – támogatójának ismerték. Hóman mindazonáltal a Pázmány Péter Tudományegyetem professzoraként (Gerevich Tiborral együtt) igyekezett segíteni abban, hogy Benedek felesége, Győri Lujza doktorátust szerezhessen művészettörténetből. A munka el is készült, meg is jelent,²² és Gerevich bírálata is rendkívül kedvező volt. Az egyetem ből-

20 Benedek (1965) 125–126. old. és 179. old. A Thália Társaságról újabban: Imre Zoltán (2007): Színházi reform. In: Szegedy-Maszák Mihály – Veres András szerk. (2007): A magyar irodalom története. II. köt. 1800-tól 1919-ig. Gondolat. 662–669. old.

21 OSZKK Fond 15/20.

22 Benedek Marcellné Győri Lujza (1927): Az empire építészet Pesten 1800–1849. Dante. Budapest.

csészkara azonban Hóman és Gerevich támogatása ellenére sem bocsátotta végül doktori vizsgára Győrit, főleg a nemzetközi hírű – ekkoriban már szinte kizárólag zavaros fajbiológiai munkákat író – zoológus, Méhely Lajos ellenvetései miatt.²³

Hóman – már miniszterként – 1933 nyarán nevezte ki Benedek Marcellt a Szerzői Jogi Szakértő Bizottság tagjává, amely a magyar tudományos és művészeti élet különböző szellemi és politikai irányzatait képviselő neves személyiségeket tömörített.²⁴ Benedek 1930 és 1939 között a Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesületének a főtitkáráként tevékenykedett, e pozíciójában is „sok hasznát látták a miniszterrel való barátságomnak” – állította. 1939-ben például Hóman engedélyezte a megszüntetett Magyar Könyvészet című bibliográfia újbóli megjelentetését.²⁵

Benedek Hóman ötvenedik születésnapján – finoman utalva politikai ellentétükre is – így írt gyerekkori barátjának: *„Nyilvánosan nem köszöntenélek fel ma, mert az emberek bizonyára »értenék«. Így, négy szemközt, nyugodt vagyok, mert te – »megérted«. Legutóbbi beszélgetésünk részéről azzal végződött: milyen jó tudni, hogy még mindig a régi vagy. Ez a régi Bálint, akármennyi tapasztalást szerezhetett is, mióta hatalom van a kezében, érezni fogja, hogy ötvenedik születésnapján bennem negyven esztendő emlékei mozdulnak meg. Sokszor volt alkalmam ennyi idő alatt tudásodat, aktivitásodat megbámulni – de hogy oly sok mindenem felülemelkedve egész pályádon hűséges barátodnak érezhettem magamat, az a szíved érdeme. Ebben nem csalódtam és most már bizonyára nem fogok csalódni soha.”*²⁶ Öregkori „naplójában” Benedek Marcell kettejük kapcsolatát így sommázza: *„Politika? Nagyobb ellentét két ember politikai felfogása között nem képzelhető, mint Hóman Bálint és az enyém között. [...] Volt benne valami cinizmus, tudott erkölcsi áldozatokat hozni az érvényesülésért. Egyszer valamelyik katolikus nagygyűlésen mondott beszédéről volt szó. – Nem értek vele mindenben egyet – mondtam. – Én sem – felelte mosolyogva. [...] Családunk iránt való szeretetére mindig számítani lehetett. Fiatal korunkban vendége volt a baconi háznak, s még barátaink is, akikkel ott ismerkedett meg, nyugodtan fordulhattak hozzá. [...] Az apai jóslat²⁷ az utolsó betűig megvalósult. [...] A legokosabb ember is elkövethet egy ostobaságot életében – mondta Hóman. Ma*

23 ELTE Lt., 8/a, 32. kötet, 1927. június 17-i V. rendkívüli ülés, 20. napirendi pont; Benedek (1965) 567–568. old.

24 Budapesti Közlöny, 1933. július 15. 1–2.; Benedek (1965) 395. old.

25 Corvina, 1939. november 11. 123. old.

26 OSZKK 15/287. Benedek Marcell Hóman Bálintnak, 1935. december 28.

27 Mint már utaltam rá, Benedek Elek azt írta, hogy unokáját a miniszter Hóman fogja kinevezni díjtalan fogalmazógyakornok-jelöltnek. Lásd. a 7. jegyzetet.

*elszoruló szívvel gondolok arra: miért kellett ennek a ragyogó eszű, józan, számítani is tudó embernek még egy ostobaságot elkövetnie, ezúttal halálosat?*²⁸

Hóman Benedek Marcellen kívül több egykori osztálytársával is szoros kapcsolatot tartott. Leveleket váltott Jaschik Álmossal – aki a Nemzeti Színház rendezőjének, majd igazgatójának, a Hóman művészetpolitikai elveit a gyakorlatba átültető Németh Antalnak egyik állandó „külsős” díszlet- és jelmeztervező munkatársa volt –, mint ahogy Lehel Istvánnal is.²⁹ Galamb Sándor közvetlenül miniszteri kinevezése előtt, 1932 szeptemberében jelezte Hómannak: *„Írányomban többször tanúsított szívességéd bátorít arra, hogy egy kéressel merjelek háborgatni”,* s jelezte: a Színművészeti Főiskoláról nyugalomba vonult egykori „Barcsay”-s tanár, Sebestyén Károly tanszékére pályázik. Hóman bizonyára intézkedett, hiszen 1932. október végén már az állás elnyeréséhez szükséges *„nagy jóindulatát”* köszönte meg neki Galamb, aki 1941 júliusában már főtanácsosi címe megszerzése miatt hálálkodott.³⁰ A támogatást méltó ember nyerte el, hiszen Galamb drámatörténészként, színikritikusként, de főleg dramaturgként, rendezőként és kiváló tanárként színházi szakemberek sokaságát nevelte.

Az említett Sebestyén Károly – rövid ideig a Színművészeti Akadémia igazgatója (1928–1930) – egyébként Hóman első történelemtanára volt. Az ő javaslatára vehetett részt Hóman 1898-ban, harmadikos gimnazistaként III. Béla király hamvainak a koronázási (Mátyás)-templomban történt végleges elhelyezésén, ahová minden középiskola három diákját küldhette. Az ünnepélyes aktus – mint Hóman később bevallotta – *„nagy hatással volt rám. Utána kezdtem olvasgatni az Árpád-kor történetét, Horváth Mihály könyvében”.* Egy 1933-as interjúbán is úgy emlékezett: *„Harmadik gimnazista koromban határoztam el, hogy történész leszek. Mi fogott úgy meg a történelemben? Maga a történelem.”*³¹

Mindebben tehát Sebestyén Károlynak is komoly szerepe volt, aki sok év múltával így gratulált egykori diákjának miniszteri kinevezéséhez: *„És visszagondolok arra az időre, amikor előttem ültél a padban, kis tizenkét éves fiú és csillogó, értelemről sugárzó arccal hallgattad a magyar előidők történetét.*

28 Benedek (1965) 39–40. old. és 147. old.

29 OSZKK Fond 15/761. Jaschik Álmos Hóman Bálintnak (ugyan csak két ilyen levél maradt fent, de a második, arról tanúskodik, hogy gyakran írhattak egymásnak).; Uo. Fond 15/594. Lehel István Hóman Bálintnak (itt is csak két levelet ismerünk, azonban ezek is mélyebb kapcsolatról árulkodnak).

30 Uo., Fond 15/568. Galamb Sándor Hóman Bálintnak, 1932. szeptember 8., 1932. október 29. és 1941. július 5.

31 Vásárhelyi Ferenc: Az ötvenéves férfi ifjúságáról, jelenéről, jövő céljairól beszél. In: Az Est, 1935. december 31. 3. old.

És visszaemlékszem nagynevű atyádra, aki nekem oly jóságos pártfogóm volt és tanári vizsgálatomért oly gyönyörűen kitüntetett.” Megrendítő Sebestyén 1944 nyarán Hómannak írt sorait olvasni, amikor már halálos betegen fordult egykori diákjához: *„Négy gyerekem volt; a legidősebb néhány hónapja élete virágjában elhunyt. Kettő Amerikában van. Egyetlen gyámolom, ápolóm és támaszom április eleje óta internálva van Kistarcsán. Egyetlen bűne, hogy a Magyar Nemzet titkára volt, a feleket fogadta és a lediktált leveleket legépelte. Politikával soha nem foglalkozott, semmi komplottnban [összeesküvésben] nem részt. Leányom neve Dr. Pogány Ferencné Sebestyén Magda. Kegyelmes Uram, csak a Te óriási tekintélyed, minden irányban való függetlenséged és minden gyanúsítás felett álló politikai és világnézeti magad tartása elegendő ahhoz, hogy kérelmemet teljesítsd és leányomnak visszaadd a szabadságot. Mielőtt szememet lehunyom – minél előbb, adja Isten – szeretném a gyermekemet még egyszer látni és karomba zárni.”*³²

Sajnos nem sikerült kiderítenem, hogy Hóman közbenjárt-e ebben az ügyben, s ha igen, milyen eredménnyel. Azt viszont tudjuk, hogy Pogány Ferencné Sebestyén Magda (1899–?) túlélte a háborút, ugyanis egy későbbi közjegyzői iratból kiderül, hogy 1944-ben a Gestapo fogságában volt, és 1951-ben Franciaországba kívánt kivándorolni. Elképzelhető tehát, hogy Hóman interveniált az érdekében 1944 nyarán, s így a végsőkéig elkeseredett édesapa legalább részben megnyugodva távozhatott az élők sorából Budapest ostroma alatt, 1945. január 5-én.³³

Hóman igen népszerű személyiség volt gimnáziumi társai körében. Erről nemcsak az előzőekben elmondottak tanúskodnak, hanem az is, hogy ő volt az egyik „osztálybizalmi”, miként azt az érettségijük előtt kötött *„találkozási szerződés”* bizonyítja. A Cherven Flóris igazgató és Medveczky Lajos osztályfőnök által is aláírt megállapodásban az 57 főből álló osztály valamennyi tanulója vállalta, hogy későbbi esetleges címváltozását bejelenti Hómannál és két társánál – Tavy Lajosnál és Walter Károlynál (utóbb az Országos Gyermekvédelem Liga főügyésze) –, illetve hogy minden esztendő májusának utolsó szombatján *„baráti összejöveleteket tartanak volt tanáraikkal”* az alsó-mar-

32 Uo. Fond 15/1375. Sebestyén Károly Hóman Bálintnak, 1932. október 4. és 1944. július 4.

33 Sebestyén Magdáról BFL VII.246.a–1951–0646. Az irat rendelkezésre bocsátását hálásan köszönöm Sarusi Kiss Bélának (BFL); Sebestyén Károly halotti bizonyítványát Nagy Sándor (BFL) bocsátotta rendelkezésemre. Eszerint a római katolikusként bejegyzett – tehát korábban kikeresztelkedett – Sebestyén Parkinson-kórban szenvedett. Köszönöm, hogy Nagy Sándor felhívta erre a figyelmem!

gitszigeti vendéglőben.³⁴ Ezekre valószínűleg rendszeresen sor került: egy 1928-as újságértésítés alapján tudjuk, hogy addig az említett helyszínen, 1929-től viszont már a Gellért-szállóban szervezték.³⁵ Így a harmincadik érettségi találkozót is a Gellértben rendezték, 1933. június 17-én. Ezen – ahogy Benedek Marcell beszámolt róla – „[...] a hatvan tagú osztályból több mint százhuszan jelentek meg a miniszter-iskolatárs tiszteletére – a B osztály is teljes számmal, a magántanulók, éppen csak a halottak nem – [és Hóman a] tósztyában kétszer emlékezett meg Apámról. Először a híres jóslatról szólt. Azt mondta: a miniszterség megjósolása dermesztően hatott rá s ameddig lehetett, a politikától félrehúzódva igyekezett beteljesülését elhárítani. A véget ismerve sorstragédiára gondolhatna az ember; sajnos, nem tudom egészen elhinni, hogy igazat mondott.”³⁶

A Magyar Országos Tudósító híradása szerint a találkozón – többek között – megjelent Abonyi István, Auer Pál, Benedek Marcell, Erődi-Harrach Béla, Galamb Sándor, Jaschik Álmos, Lehel István, Tavy Lajos, Walter Károly, illetve az egykori tanárok közül Finály Gábor, Héber Bernát és Kovalszky János. Angyal Dávid sürgönyben mentette ki magát. A tudósítás szerint az elsőként szóló Auer Pál a beszédében „lelkes szavakkal” köszöntötte Hómant, akit a többiek „hosszasan ünnepeltek”. Többek hozzászólása után Hóman „[...] szűnni nem akaró lelkes üdvözlés között meghatott szavakkal köszönte meg a feléje áramló meleg szeretetet és beszédében megemlékezett volt tanáraitól és azokról, akik pályája megindulásában segítették és támogatták, majd így szólt: »Önkritika, önfegyelem, ezek a legnagyobb értékek, amelyeket az iskolában elsajátíthattunk. Ezek azok az eszközök, amelyekkel az ember az életben a legmeszebbre juthat el.«”³⁷

Vitathatatlan, hogy Hóman mindig örömmel gondolt vissza egykori gimnáziumára. Amikor az 1902-ben alapított Barcsays Öregdiákok Egyesülete – amelynek aktív tagja volt – 1941 februárjában egy alapszabály-módosítás következtében Keresztény Öregdiákok Egyesülete néven alakult újjá, ő is a tisztikar tagja lett. Ez azonban nem igazán vált dicsőségére, hiszen e tisztség elnyerése elsősorban a zsidótörvények következménye volt, mivel a 20. század

34 OSZKK Fond 15/22. Hóman Bálint volt osztálytársaival kötött találkozási szerződése (1903).

35 A találkozóról közzétett felhívások: Budapesti Hírlap, 1928 június 22. 12. old. és 1929. június 27. 8. old.

36 Benedek (1965) 39. old.

37 MTI Magyar Országos Tudósító, 1933. június 17., 15. old.

elején még döntő többségében zsidó tanulókat kibocsátó gimnázium neves támogatói körét árjásították.³⁸

3. Összegzés

Hóman Bálint olyan gimnáziumba járt legfogékonyabb éveit alatt, amely Magyarországon – de nyugat-európai mércével mérve is – a legkiválóbbak közé tartozott. A legtehetségesebb diákok egyike volt, amit 1903. június 9-i jeles érettségije is bizonyított.³⁹

Középiskolai szocializációja további életében is meghatározónak bizonyult. Sok keresztény társához hasonlóan a konzervatív-liberális háttérű, vallási szempontból toleráns Hóman természetesnek vette, hogy a „Barcsay”-s közeg nagyban eltért a hagyományos keresztény középosztálybélitől, ugyanis az iskola sokkal inkább tükrözte a feltörekvő budapesti zsidóság kulturális mintáit, mint a saját társadalmi csoportját. Ennek ellenére kiválóan beilleszkedett ebbe a miliőbe: osztálytársai, tanárai egyik kedvence lett, kapcsolati hálója iskolatársaiból szövődött.

Későbbi szellemi nyitottsága, toleranciája és kompromisszumkészsége – amelyet élete végéig megőrzött – részben az itteni nevelésnek lett köszönhető. A fiatal Hóman filozemitaaként is jellemezhető, aki aztán a két világháború között – jórészt a tanácsköztársaság idején szerzett tapasztalatai alapján – fokozatosan eltávolodott diákkori beállítottságától. 1938-tól pedig egyre élesebben szembeszállt a gimnáziumban kapott útravalóval. Végleg szakított korábbi szellemi kötődésével, amelynek azonban néhány elemét mégis megtartotta, a szociális érzékenység pedig mindvégig szerves része maradt politikájának.

38 Hóman már az 1910-es években is az akkor még a Budapesti VII. ker. Barcsay-utcai M. Kir. Állami Főgimnázium volt növendékei egyesülete néven működő szervezet ellenőre volt. In: Budapesti cím- és lakásjegyzék, 1913–1916. Franklin Társulat. Budapest. 1913–1916. 1913. 549. old., 1914. 564. old., 1916. 574. old.; Az 1941-es alapszabály-módosításról: Százéves a Madách Imre Gimnázium (1981) 82. old.

39 Jeles érettségijét doktori szigorlati jegyzőkönyve is rögzítette In: ELTE Lt., 8/1, 2. köt. 61. szám. Az irat másolatát köszönöm Varga Júliának.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Levéltári források

OSZKK Fond 15/2., illetve 15/20.

OSZKK Fol. Hung. 3084. 4. tétel.

OSZKK Fond 15/22. Hóman Bálint volt osztálytársaival kötött találkozási szerződése (1903).

OSZKK Fond 15/287. Benedek Marcell Hóman Bálintnak, 1913. március 29.

OSZKK Fond 15/568. Galamb Sándor Hóman Bálintnak, 1932. szeptember 8.

OSZKK Fond 15/594. Lehel István Hóman Bálintnak, 1932. október 29.

OSZKK Fond 15/1375. Sebestyén Károly Hóman Bálintnak, 1932. október 4. és 1944. július 4.

OSZKK Fond 15/1053. Medveczky Lajos Hóman Bálintnak, 1928. március 1.

OSZKK Fond 15/1926. Hóman Bálint Darányi Kálmánnak, 1906. augusztus 7.

MTA KK Ms 801/224. és 235. Hóman Bálint Angyal Dávidnak, 1936. január 4.

MTA KK G 628, Angyal Dávid Szekfű Gyulának, 1916. december 26. és 1932. február 27.

Nyomtatott források

Budapesti czim- és lakásjegyzék, 1913–1916. Franklin Társulat. Budapest. 1913–1916.

Hóman Bálint (1938): Angyal Dávid (1926) (Beszéd 1926. április 16-án). In: Hóman Bálint szerk. (1938): Történetírás és forráskritika. Magyar Történelmi Társulat. Budapest. 534–537. old.

Zibolen Endre szerk. (1934): A Budapesti VII. Kerületi Magyar Királyi Állami Madách Imre Gimnázium 53-ik Értesítője az 1933–34. iskolai évről. Madách Imre Gimnázium. Budapest.

Korabeli sajtó

Budapesti Hírlap, 1928. június 22. és 1929. június 27.

Budapesti Közlöny, 1933. július 15.

Corvina, 1939. november 11. 123.

MTI Magyar Országos Tudósító, 1933. június 17.

MTI Magyar Országos Tudósító, 1934. január 18.

Pesti Napló, 1938. április 26.

Ujság, 1934. január 19.

Feldolgozások

- Avar Pál – Benedek Marcell ford. és az ifjúság számára összeállították (1908):** Idegen költők. Lampel. Budapest.
- Auer Pál (1971):** Fél évszázad. Események, emberek. Occidental Press. Washington.
- Benedek Elek (1965):** Naplómat olvasom. Szépirodalmi. Budapest.
- Benedek Marcellné Győri Lujza (1927): Az empire építészet Pesten 1800–1849. Dante.** Budapest.
- Imre Zoltán (2007):** Színházi reform. In: Szegedy-Maszák Mihály – Veres András szerk. (2007): A magyar irodalom története. II. köt. 1800-tól 1919-ig. Gondolat. 662–669. old.
- Laky Dezső (1927):** Adalékok Magyarország kulturális viszonyainak újabbkori fejlődéséhez. In: Magyary Zoltán szerk. (1927): A magyar tudománypolitika alapvetése. Tudományos Társulatok és Intézmények Országos Szövetsége. Budapest. 29–34. old.
- Véghelyi József közzétette, Muraközy Gyula – Gémes Attila – Borsos Zsuzsa szerk. (1981):** Százéves a Madách Imre Gimnázium 1881–1981. Madách Imre Gimnázium. Budapest.
- Ujváry Gábor (2008):** Barátból ellenség? Angyal Dávid és Hóman Bálint barátságáról. In: Krász Lilla – Oborni Teréz szerk. (2008): Redite at cor. Tanulmányok Sahin-Tóth Péter emlékére. ELTE Eötvös Kiadó. Budapest. 659–677. old.
- Véghelyi József (1991):** A budapesti Madách Imre Gimnázium. Tankönyvkiadó. Budapest.

MIKLÓS PÉTER

A TRIANONI BÉKEDIKTÁTUM HATÁSA A MAGYAR KATOLICIZMUSA

1. Bevezetés

A trianoni békediktátum nem csak gazdasági, politikai és társadalmi hatásait tekintve volt tragikus a magyarság számára, de érzelmileg is, s mind a mai napig meghatározza és átítatja nemzettudatunkat és magyar identitásunkat. A magyarság minden kisebb-nagyobb közösségének – településnek, szakmai csoportosulásnak, családnak stb. – volt és van traumatikus élménye és emléke az 1920. június 4-én hazánkra kényszerített békeszerződésről.¹ Nem kivétel ez alól a katolikus egyház sem.

2. Egyházkormányzati kérdések Trianon után

A trianoni békével megszűnt a történelmi Magyar Királyság. Az állam területe egyharmadára, lakossága mintegy hatvan százalékára csökkent, a magyaroknak pedig több mint egynegyede a határokon kívülre került. Számos gazdasági erőforrást – például a szénbányák esetében – részben, vagy – például az aranybányákat – teljes egészében elveszítette.² A trianoni ország lakosságának csaknem kilencven százaléka magyar nemzetiségű volt. A legnagyobb felekezet pedig a katolikus egyház volt, amely hívei között a lakosság kétharmadát tarthatta számon. A Magyarországon élőknek a reformátusok huszonegy, az evangélikusok hat, az izraeliták öt százalékát tették ki, míg két nagy történelmi felekezet – az ortodoxok és az unitáriusok – aránya egy százalék alá süllyedt a megváltozott határok között.³

-
- 1 Lásd bővebben: Vizi László Tamás (2016): A sérelmi politizálástól a nemzeti összetartozásig. Trianon, revízió, határkérdés, nemzetegyesítés (1920–2010). CEPoliti. Budapest.
 - 2 Vö. Gulyás László (2010): Trianon hatása a Kárpát-medence régióinak fejlődésére. Közép-európai Közlemények, 2010/3. szám. 140–147. old.
 - 3 Lásd bővebben: Balogh Margit – Gergely Jenő (1993): Egyházak az újkori Magyarországon. 1790–1992. Kronológia. História – MTA Történettudományi Intézete. Budapest.; Balogh Margit – Gergely Jenő (1996): Egyházak az újkori Magyarországon. 1790–1992. Adattár. História – MTA Történettudományi Intézete. Budapest.

A legnagyobb magyarországi felekezet tehát a katolikus volt. S bár az egyházi infrastruktúra a megcsonkított ország területén – elsősorban a hatalmas vagyonnak köszönhetően (hiszen a maga több mint egymillió katasztrális holdnyi földtulajdonával a katolikus egyház a legnagyobb birtokosnak számított) – zavartalanul működhetett (így a püspöki központok, a plébániák, a szerzetesi közösségek, valamint az oktatási, egészségügyi és szociális intézmények stb.), a katolicizmusnak Trianon következtében számos kihívással kellett szembenéznie.⁴

Ezek közül a legkomolyabb problémát az egyházkormányzati kérdések jelentették. Teljes terjedelmében a trianoni ország területén mindössze négy egyházmegye (a veszprémi, a váci, a székesfehérvári püspökség és az egri érsekség), valamint a pannonhalmi bencés apátság egyházmegyéje – amely közvetlenül az Apostoli Szentszéknek volt alárendelve – maradt. A többi egyházmegye területét szétszabdalták az új határok.

Ebben a helyzetben az állam- és közigazgatási határok által megosztott egyházmegyék híveinek lelkipásztori ellátására és az egyházi intézmények zavartalan működtetésére különösen nagy hangsúlyt helyeztek a területileg illetékes főpásztorok éppúgy, mint az Apostoli Szentszék. Róma az ordinárius nélkül maradt területekre apostoli adminisztrátorokat nevezett ki, akik, ha a püspök liturgikus és rituális funkcióit nem is tudták helyettesíteni, egyházkormányzatilag legalább betöltötték az irányítói feladatokat a hierarchiában.

Ezzel párhuzamosan a katolikus egyház vezetői tárgyalásokba kezdtek a magyar állammal való diplomáciai kapcsolatok fölvételéről, amely igen hamar be is következett. 1920 júliusában Horthy Miklós kormányzó már ki is nevezte gróf Somssich József egykori külügyminisztert Magyarország vatikáni követévé és meghatalmazott miniszterré.⁵ Nem sokkal később, 1920 augusztusában XV. Benedek pápa kinevezte Lorenzo Schioppát justinianopolisi címzetes érsekké és magyarországi apostoli nunciussá, akit pár hét múlva püspökké is szenteltek. A Szentszék első, az önálló magyar állam területére delegált képviselője 1920 októberének első napjaiban érkezett meg – Bécsen és Esztergomon keresztül hajóval – Budapestre. Ez az akkor szerveződő önálló magyar külpolitikának és a magyar diplomáciai hálózatnak – korábban ugyanis a külügy az

4 Lásd bővebben: Gergely Jenő (1997): A katolikus egyház Magyarországon. 1919–1944. Pannonica Kiadó. Pécs. 33–91. old.

5 Érszegi Márk Aurél (2015): Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatfelvétele 1920-ban. In: Fejérdy András szerk. (2015): Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatai. 1920–2015. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség – Balassi Intézet – Római Magyar Akadémia – Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány. Budapest-Róma. 75–84. old.

Osztrák–Magyar Monarchia „közös ügye” volt – nagy sikere volt, s hozzájárult a trianoni Magyarország nemzetközi szintén való megjelenéséhez.⁶

Ezzel párhuzamosan az Apostoli Szentsték fölvetette a kapcsolatot a trianoni magyar állam szomszédos országaival is, s a katolikus egyház érdekeit – első sorban a felekezeti földbirtokok, valamint oktatás és sajtó ügyeit – képviselve igyekezett a viszonyokat rendezni.

Merőben más volt azonban a helyzet Csehszlovákia, illetve Románia és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság (1929-től Jugoszlávia) esetében. Az előbbinek köztársasági államformája volt, s a közép-európai régió talán leginkább demokratikus, alkotmányos politikai berendezkedését tudhatta magáénak, ráadásul – a Samuel P. Huntington által később leírt fogalmak szerint⁷ – a nyugati keresztény civilizációhoz tartozott. Ezzel szemben a román és a délszláv állam királyság volt, amely országok az interbellikus időszakban diktatórikus formát is öltöttek.

Sőt ebben a két szomszédos államban – annak ellenére, hogy Románia többnemzetiségű és többvallású ország volt, akkori déli szomszédunk pedig a nyugati, az iszlám és ortodox világ érintkezési zónája – a görögkeleti egyház volt a politikai vezetés által preferált vallási közösség és felekezeti intézményrendszer. A katolikus egyház római vezetése a két háború közötti években sorra megkötötte a megállapodásait, illetve fölvetette a diplomáciai kapcsolatait a kiantant államokkal: 1927-ben Csehszlovákiával, 1929-ben Romániával, 1935-ben pedig Jugoszláviával (ez utóbbi nem lépett életbe, mert a jugoszláv parlament nem ratifikálta).

Az 1918-ban létrejött csehszlovák állam része lett a magyar Felvidék is, amelynek területe katolikus egyházkormányzatilag a magyar egyház, s végső soron az esztergomi érsek – Trianon idején Csernoch János hercegprímás, aki korábban a csanádi egyházmegye élén állt 1908 és 1911 között – joghatósága alá tartozott. Ennek ellenére a csehszlovák kormány követelésére az Apostoli Szentsték lecsérélte a magyarajkú főpásztorokat és helyüket szlovák püspökökkel töltötte be.

XV. Benedek pápa 1920 decemberében Jan Vojtaššákot szepesi (az elhunyt Párvy Sándor helyére) Karol Kmetkót nyitrai (a lemondásra kényszerített

6 Hamerli Petra (2017): A Trianont követő „zűrzavar” Lorenzo Schioppa apostoli nuncius szemével (1920. október–december). Egyháztörténeti Szemle, 2017/2. szám. 80–96. old.

7 Huntington, Samuel P. (2005): A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása. Ford.: Pusztai Dóra – Gátsity Mila – Gecsényi György. Európa Könyvkiadó. Budapest. 2005. 13–117. old.

Batthyány Vilmos gróf székébe), Marián Blahát pedig besztercebányai (a lemondott Radnai Farkas helyett) püspökké nevezte ki. Batthyányt és Radnait már 1919-ben kiutasították az országból a csehszlovák hatóságok azzal az indokkal, hogy nem tudnak szlovákul. A Szentatya a Körmenden – unokatestvére, Boldog Batthyány-Strattmann László herceg birtokán – letelepedett Batthyány Vilmosnak a címzetes cyrrhus-i érseki, míg a Sümegen – a veszprémi püspöki nyaralóban élt – Radnai Farkasnak a címzetes auxumi érseki méltóságot adományozta.⁸

A Rómával egyesült és a pápa joghatósága alá tartozó görög szertartású katolikus egyházszervezetet is érintette Trianon. Papp Antalnak, az ungvári székhelyű munkácsi görög katolikus püspökség főpapjának szintén távoznia kellett az akkor Csehszlovákiához tartozó Kárpátaljáról. XI. Piusz pápa 1924 júliusában fölmentette a munkácsi püspöki székből, s címzetes küzikei érseként kinevezte a Miskolci Apostoli Exarchátus kormányzójává. Novák István eperjesi görög katolikus püspök 1918 végén önként Budapestre távozott székhelyéről a csehszlovák megszállás ellen tiltakozva, majd 1920-ban a pápa kérésére lemondott.⁹

3. A csanádi egyházmegye helyzete

De nem volt jobb a trianoni békediktátum okozta helyzet a csanádi egyházmegye esetében sem, hiszen a történelmi Magyarország 1918 végi fölbojlása következtében a délkeleti vármegyékre kiterjedő püspökség területi integritása is megszűnt. Az ezt az állapotot jogilag is rögzítő, 1920. június 4-én megkötött szerződés értelmében a csanádi püspökség hivatalosan is három állam – Románia, a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság és Magyarország – területére került.

Az akkor még Temesvár székhelyű egyházmegye területének hatvanegy százaléka (24 963 négyzetkilométer) került Romániához 154 plébániával és több mint félmillió hívővel. Az újonnan létrejött délszláv államban a csanádi püspökség huszonhat százaléka (9 387 négyzetkilométer) maradt. Az ott élő több mint kétszázezer katolikus lelkipásztori ellátását 62 plébánia végezte. A trianoni Magyarországot mindössze az egyházmegye területének tizenhárom százaléka

⁸ Gergely Jenő (1997) 21–61. old.

⁹ Pirigy István (1990): A magyarországi görög katolikusok története. 2. köt. Görög Katolikus Hittudományi Főiskola. Nyíregyháza. 81–82. old.

(562 négyzetkilométer) illetve. A magyarországi 33 plébánián működő papság százkilencvenezer hívőt szolgált.

XI. Piusz pápa *Solemni conventione* kezdetű apostoli konstitúciójával 1930 júniusában a Romániához került részen megalapította a temesvári püspökséget, amelynek élére október 16-án Pacha Ágostont nevezte ki. A hivatalába november végén beiktatott főpásztor gyorsan megszervezte az új egyházmegye területét, létrehozván nyolc főesperességet és tizenhat esperesi kerületet. Napjainkban a székelyföldi származású Pál József Csaba a temesvári püspök.¹⁰

A Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz került rész – a bánati apostoli kormányzóság – ordináriusa előbb a csanádi püspök, majd a belgrádi érsek lett, akik helynökké előbb Kovács István, később Szabó Márton nagybecskereki plébánost neveztek ki. A Szentatya 1972-ben állította föl a nagybecskereki püspökséget, amelynek része lett az egykoron a csanádi egyházmegyéhez tartozó terület is. Jelenleg Német László verbita szerzetes a főpásztor.

A Magyarországhoz került résznek Szeged lett a központja, amely 1923 óta gyakorlatilag, 1931-től pedig jogilag is a csanádi egyházmegye székhelye. A Trianon után előállott helyzetben ezen egyházmegyéé az egyetlen eset, amikor a püspök is elhagyta a székhelyét, s ezzel párhuzamosan a püspökség központja is megváltozott, hiszen a megmaradt állam területére került.

4. Glattfelder Gyula tevékenysége

Glattfelder Gyulát 1923 márciusában a román hatóságok arról értesítették, hogy két napja van elhagyni az állam területét. Ezt megelőzte, hogy a püspök követelte a romániai katolikus egyházi birtokok sértetlenül hagyását – vagyis, hogy ne vegyék őket igénybe a romániai földreform során – annak érdekében, hogy az egyházi intézmények (a plébániáktól az iskolákig) működésének anyagi alapjai biztosítva legyenek. Erre reagálva a román kormány kérte a pápát a csanádi püspök leváltására, valamint kezdeményezte a katolikus lelkészek és pedagógusok fizetéséhez való állami hozzájárulás megszüntetését és a katolikus egyházi személyek hadkötelezettségének eltörlését. Glattfeldernek – akit 1918 végétől 1923 tavaszáig a romániai magyarság és katolicizmus egyik vezéralakjának tartottak – XI. Piusz pápa azt az utasítást adta, hogy hagyja el Romániát és püspöki mül-

10 Merényi-Metzger Gábor (1996): Pacha Ágoston püspök. Agapé Kiadó. Szeged. 5–58. old.

tóságának és székének megtartása mellett helyezze egyházmegyéje székhelyét Magyarországra.¹¹

A csalódott és elkeseredett – de nemsokára Szegeden új otthonra talált és a városban egyházmegyei központot kiépített – Glattfelder 1923. április 3-i pásztorlevelében búcsúzott Romániához került híveitől. Ebben – többek között – az alábbiakat fogalmazta meg.

*„Az Apostoli Szentszék rendelkezése értelmében eltávozom püspöki székhelyemről egyházmegyéink magyarországi kis szegletébe. Kötelességem leszögezni, hogy a köztünk fennállott jogi kapcsolat nem az anyaszentegyház óhajára, hanem időben lett világi erőtenyezők kényszerítésére szakadt meg. A jövő erőszak megelőzésére óvásul ünnepélyesen ki kell hirdetnem, hogy azok a vádak, melyeket az érzelmek mélységeibe lebecsátkozni és a nagy távlatokat megnyitó történelmi magaslatokra felemelkedni nem tudó emberi rövidlátás emelt akár ellenem, akár zaklatott papságom ellen, valótlanok és igazságtalanok. A katolikus papság a viszonyok minden változása ellenére kétségtelenül önzetlen hűséggel ragaszkodik nemzeti sajátosságaihoz és eszményeihez. A népet, amelyből származik, megtagadni, a bölcsödalt, amely gyermekálomba ringatta, elfelejteni nem fogja. Aki ezt megérteni nem elég emelkedett gondolkodású, lehet hatalmi tényező, de a civilizáció és a szabadság ellensége s ezért hatalma sem visszfényre az örökkévalóságnak, hanem hordozója az enyészetnek. Akik azt kívánják az elnyomottaktól, hogy bilincseiket örömdal közt rázzák és kizsákmányolók nagylelkűségét magasztalják, azoknak az ókori kelet satrapái [a nagyhatalmat kiszolgáló és képviselő helytartói] és szolganépei közt kell a lelkek békéjét keresni, de ne csodálják, ha szabad és civilizált népek eszményeinek önérzetes hordozói félreállnak s átengedik a történelem formálását olyanoknak, kik nem lélekkel, hanem pörölyvel és dinamittal dolgoznak. De nyilvánvaló lesz, hogy Krisztus anyaszentegyházán nemcsak földi hatalmasok, nemcsak történelmi alakulatok, de a pokol kapui sem vehetnek erőt!”*¹²

11 Miklós Péter (2003): Az egyházmegyei központ kiépítése Szegeden. 1923–1941. Egyháztörténeti Szemle, 2003/2. szám. 86–99. old.; Miklós Péter (2021): Temesvártól Szegedig. Trianon hatása a csanádi egyházmegye életére és Glattfelder Gyula püspök tevékenységére. In: Gulyás László – Tóth Marcell – Zeman Ferenc szerk. (2021): Lokális Trianon. 1. köt. Csongrád, Csanád és Torontál vármegye az összeomlás éveiben. 1919–1920. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged. 185–197. old.

12 Zombori István (2010): Glattfelder püspök és a csanádi püspökség Szegedre költözése. 1918–1923. In: Zombori István szerk. (2010): A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Történeti Tanulmányok. Studia Historica 13. köt. Móra Ferenc Múzeum. Szeged. 180–181. old.

Romániából távozáván¹³ – rövid makói és budapesti tartózkodás után – Glattfelder Gyula 1923. március 28-án érkezett meg Szegedre. A pályaudvaron a város és a helyi egyházi közösségek küldöttségei fogadták. Somogyi Szilveszter polgármester pedig rövid beszédben üdvözölte, amelyben emlékeztette Trianon utáni súlyos megpróbáltatásaira és köszöntötte, mint az egyházmegye alapító Szent Gellért püspök utódját. *„Most térjen meg szeretett püspök atyánk, főpásztorunk, ebbe a nyugodt városba. Kitárjuk előtte karjainkat, keblünket, szívünket. Mi nem bíztuk el sohasem magunkat a szerencsében, és bízó hittel, józanul ítéljük meg a sors csapásait, melyeket Isten mért reánk”* – mondta Somogyi.¹⁴

Glattfelder Gyula meghatódva fogadta az üdvözlést és válaszában a következőket mondta. *„Egy pillanatig sem kételkedtem abban, hogy Szeged város meleg szeretettel fogadja püspökét, de azért nem tagadom, hogy ez a szeretet, mely a mai napon megkoronáztatik, fájdalmat is okoz nekem. Fájdalmat okoz, mert nem zavartalan örömmel jöhettem ide, hanem nagy keserűség terhét hordva, vigasztalást és erőt méríteni. Fájnak a veszteségek, de reményemet le nem török. Érzem a veszteségek nagyságát, melyet a nemzettel együtt viselek, de él bennem a hit, él bennem a remény, vallásos meggyőződéselem és magyar nemzeti érzésem azt súgja, hogy ami most van, az nem lehet örök.”*¹⁵

Glattfelder Gyula rögtön hozzálátott a csanádi egyházmegye szegedi központjának kiépítése csaknem két évtizedes munkálataihoz. A szegedi székesegyház elkészültéig a főpásztor a Szent Rókus templomot használta püspöki templomként. Az 1879-es árvíztól való megmenekülés emlékére tervezett Fogadalmi templom építése 1914 nyarán kezdődött meg, a bokrétaünnepélyt 1923 szeptemberében tartották, a kupola keresztjét pedig 1924 augusztusában helyezték föl. A mintegy négymillió pengős összköltségvetéssel épült templomot 1930. október 24-én, Szent Rafael arkangyal ünnepén Glattfelder püspök szentelte föl Szűz Mária, a Magyarok Nagyasszonya tiszteletére.

A szegedi egyházmegyei központ és a csanádi egyházmegye papi utánpótlásának biztosítására hittudományi főiskolára is szükség volt. Az Apostoli Szent-szék egyetemekért és szemináriumokért felelős kongregációja 1930. augusztus 28-án hagyta jóvá a szegedi papnevelde alapszabályait (statútumait). Szeptemberben a jezsuiták vezetésével megindult az oktatás.

13 Bélteky József (1996) [Glück Jenő]: Sajtóvisszhangok Glattfelder Gyula temesvári püspöki működésének utolsó éveiből. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok. 1996/3–4. szám. 137–153. old.

14 Szeged, 1923. március 29. 8. old.

15 Szeged, 1923. március 29. 8. old.

A harminchárom papnövendék szeptember 30-án költözött be: húsz csanádi, öt nagyváradai, három szatmári, három kassai és két rozsnyói egyházmegyes kispap. Az utóbbi két csonka egyházmegye nem vállalt részt az építés költségeiből, de az intézmény fönntartását támogatta, míg a nagyváradai és a szatmári püspökég – amelyeknek, ha központja nem is, de területének egy része Magyarország része maradt 1920 után – anyagilag is hozzájárult a szeminárium építéséhez. Glattfelder másnap, 1930. október 1-jén áldotta meg a szeminárium épületét.¹⁶

Az Apostoli Szentszék 1931. június 19-én a szegedi Fogadalmi templomot a csanádi püspöki székesegyház rangra emelte. Tíz évvel később, 1941. június 14-én Tiszteletreméltó XII. Piusz pápa fölállította a csanádi székeskáptalant a szegedi Szűz Mária, Magyarok Nagyasszonya katedrálisban. A székeskáptalan hat méltóságból: egy nagypréposti dignitasból és öt kanonoki stallumból állt. A testület 1942 januárjában kezdte meg működését.¹⁷

A káptalan megalapításáról Angelo Rotta címzetes thébai érsek, magyarországi apostoli nuncius 1941. július 7-én kelt levelében értesítette hivatalosan a csanádi püspököt. A nagyprépost kinevezésének jogát a pápa magának tartotta fenn, a többi kanonoki állás betöltésével pedig a megyéspüspököt bízta meg. *„Az Apostoli Szentszék ez intézkedése folytán – írta a nuncius – a csanádi egyházmegyének óhaja, hogy a többi egyházmegyéhez hasonlóan szintén legyen székeskáptalanja, megvalósul, de egyben teljesül Szeged városának régi vágya. A város közönsége még a világháború előtt kifejezésre juttatta kívánságát, hogy főegyházában társas káptalan létesüljön s annak részbeni javadalmazását is hajlandónak nyilatkozott vállalni.”*¹⁸

A székeskáptalan tagjait Glattfelder Gyula püspök 1941 decemberében nevezte ki, amikor is föloszlatta az 1923 és 1941 között működő ideiglenes tanácsadó és irányító egyházmegyei kormánytanácsot. Erről 1941. december 30-án tájékoztatta Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi minisztert. *„Az Apostoli Szentszék az egyházkormányzat ügyeinek kánonszerű elintézése céljából s az egyházmegyei papság előléptetési lehetőségeinek biztosítására a csanádi egyházmegye számára székeskáptalant létesített a Magyarok Nagyasszonyáról nevezett szegedi székesegyházban.”*¹⁹

16 Szeged-Csanádi Püspöki Levéltár. Püspöki hivatal iratai: egyházigazgatási iratok. (SZCSPL PHEI) 60/1930.

17 Miklós Péter (2001): „Teljesül Szeged városának régi vágya.” Hatvan éves a szegedi székeskáptalan. Szeged, 2001/6. szám. 46–47. old.

18 Szegedi Új Nemzedék, 1941. július 13. 5. old.

19 SZCSPL PHEI 1500/1941.

A csanádi egyházmegye romániai részén maradt Glattfelder Gyula egykori (1913 és 1916 közötti) püspöki titkára, Fiedler István, aki 1930-tól az egyesített szatmári és nagyváradai egyházmegye püspöke volt. (A két egyházmegyét Trianon után többször egyesítették és szétválasztották. Napjainkban mind a kettő önállóan működik.) Egészen 1939 decemberéig, amikor is a Szentszék – a román kormány követelésére – lemondásra szólította föl. A romániai hatóságok azzal vádolták, hogy az autójában fegyvereket csempészett be Magyarországról. A hivatalos indoklás szerint kora és egészségi állapota miatt nyújtotta be lemondását.

Magyarország két világháború közötti és háború alatti területgyarapodásai során több lépésben visszakerült – igaz, csak 1944/45-ig – hazánkhoz számos egyházmegyei központ is, s ezzel több püspökség esetében részben, vagy teljes egészben a hierarchia is. 1938 novemberében a Felvidék déli sávja, 1940 augusztusában Észak-Erdély tért vissza nemzetközi szerződések keretében. 1939 márciusában a Kárpátalját, 1941 áprilisában pedig a Délvidék egy részét szállta meg a magyar haderő.

A nagyváradai püspökség trianoni magyarországi részén szolgált gyulai plébánosként báró Boldog Apor Vilmos vértanú (akit a megszálló szovjet katonák gyilkoltak meg 1945 áprilisában). 1941. január 21-én nevezte ki a pápa győri püspökké. Neve egyébként a főpapi székek betöltésekor már korábban is fölmerült. 1938-ban veszprémi segédpüspöknek, 1939-ben veszprémi, illetve szombathelyi püspöknek jelölték.

Apor püspökszentelését három főpap végezte a gyulai plébániatemplomban 1941. február 24-én: Serédi Jusztinián bíboros, hercegprímás, esztergomi érsek, a szegedi születésű Czapi Gyula veszprémi püspök és Glattfelder Gyula csanádi püspök. A szertartáson a papi segédletről a Magyarországhoz visszacsatolt nagyváradai egyházmegye papjai és papnövendékei gondoskodtak. A nagyváradai püspöki szék ekkor – Fiedler István imént említett lemondása miatt – betöltetlen volt.²⁰

Glattfeldert Apor Vilmos 1941. február 4-én kelt levelében kérte föl: „*Azzal a tiszteletteljes kéréssel fordulok Nagyméltóságodhoz, hogy kegyeskedjék püspökké való szentelésemben mint egyik társ-szentelő közreműködni.*”²¹ A csanádi főpap elfogadta a fölkérést, s levélben válaszolt: „*Nagy örömmel vállalom a szentelő-püspöki tisztelet, s buzgón fogok imádkozni a konszekráló hercegprímás úrral együtt Nagyméltóságod számára a főpapi kegyelmek gazdag ajándékaiért.*”²²

20 Miklós Péter (2002): Adatok Glattfelder Gyula és Apor Vilmos kapcsolatához. *Belvedere Meridionale*, 2002/3–4. szám. 137–144. old.

21 SZCSPL PHEI 314/1941.

22 Uo.

5. Kitekintés

Trianon után sok évtizednek kellett elteltie ahhoz, hogy a magyar katolikus egyházmegyéek határai idomuljanak a magyar állam határaihoz. Szent II. János Pál pápa 1993. május 30-án kelt *Hungarorum Gens* kezdetű apostoli konstitúciójával a magyar katolikus egyház szervezeti átalakításáról intézkedett. Mindezek kommentálására és a változások bejelentésére a magyar katolikus püspöki kar 1993. június 1-én pásztorlevelet adott ki, amelyben az alábbiakat rögzítette: *„Magyarország területében és népességi eloszlásában nagy változások történtek, amelyek lelkipásztori szempontból az egyházi szervezet átalakítását is megkívánták volna. A módosításokkal már előzőleg is többen foglalkoztak. A második világháború után Mindszenty József bíboros konkrét javaslatot terjesztett fel az Apostoli Szentszékhöz három új egyházmegye megalapítására. Az elmúlt időszak azonban nem tette lehetővé a rendezést. Tehát régóta sürgető kérdés megoldása indította az Apostoli Szentszékot arra, hogy a magyarországi egyházmegyéek határai a II. Vatikáni Zsinat előírásainak és a lelkipásztori szempontoknak jobban megfeleljenek.*

A rendezés lényeges szempontjai a következők voltak: a történelmi hagyományok megmaradjanak; Budapest egy egyházmegye keretéhez tartozzék; a túl nagy területű egyházmegyéek megosztásával könnyebbé váljék a püspökök, a papok és a hívek közti személyes kapcsolat; a kívánatos módosítások egyszerre történjenek meg; végül az egyházmegyéek kettős elnevezésével a történelmi hagyomány, illetve a jelentős városok kiemelését nyerjenek. (Ez az elnevezési mód nem csak a katolikus egyházban, hanem a polgári életben is szokásos.)”²³

6. Összegzés

A fentebb leírtakból következik, hogy a trianoni békediktátum számos – politikai, gazdasági, társadalmi, kulturális stb. – következménye vizsgálatakor az egyházkormányzati és az egyháztörténeti dimenziót sem hagyhatjuk figyelmen kívül. A magyar katolikus egyházszervezetet súlyos veszteségek érték 1920-ban, amelynek megoldására – vagyis a főpapjuktól elválasztott katolikus hívek megfelelő lelkipásztori ellátására – mind az egyetemes és a magyar egyház vezetése, mind a hazai kulturális politikai vezetés nagy hangsúlyt fektetett. A csanádi egyházmegye esetében pedig egészen egyedi következménye volt Trianonnak,

23 Magyar Katolikus Püspöki Kar: Pásztorlevél az egyházmegyéek területének átrendezéséről. Budapest, 1993. június 1. <https://regi.katolikus.hu/konyvtar.php?h=295>
Letöltés: 2021. 01 31.

hiszen az 1920-as években a csanádi – napjainkban: szeged-csanádi – püspökség új központot, hittudományi főiskolát és székesegyházat építhetett Szegeden. Bár a magyar katolikus egyház ezeréves szervezeti egységét a történelmi Magyarország megszűnése és az azt jogilag megerősítő trianoni békeszerződés fölszámolta, az egyetemes egyház mint a keresztények közössége továbbra is – államhatároktól szabdalt volta ellenére – egységes maradt.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Levéltári források

Szeged-Csanádi Püspöki Levéltár. Püspöki hivatal iratai: egyházigazgatási iratok. 60/1930.; 314/1941.; 1500/1941.

Korabeli sajtó

Szeged, 1923. március 29.

Szegedi Új Nemzedék, 1941. július 13.

Feldolgozások

Balogh Margit – Gergely Jenő (1993): Egyházak az újkori Magyarországon. 1790–1992. Kronológia. História – MTA Történettudományi Intézete. Budapest.

Balogh Margit – Gergely Jenő (1996): Egyházak az újkori Magyarországon. 1790–1992. Adattár. História – MTA Történettudományi Intézete. Budapest.

Bélteki József (1996) [Glück Jenő]: Sajtóviesszhangok Glattfelder Gyula temesvári püspöki működésének utolsó éveiből. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 1996/3–4. szám. 137–153. old.

Érszegi Márk Aurél (2015): Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatfelvétele 1920-ban. In: Fejérdy András szerk. (2015): Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatai. 1920–2015. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség – Balassi Intézet – Római Magyar Akadémia – Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány. Budapest-Róma. 75–84. old.

Gergely Jenő (1997): A katolikus egyház Magyarországon. 1919–1944. Pannonica Kiadó. Pécs.

Gulyás László (2010): Trianon hatása a Kárpát-medence régióinak fejlődésére. Közép-európai Közlemények, 2010/3. szám. 140–147. old.

Hamerli Petra (2017): A Trianont követő „zűrzavar” Lorenzo Schioppa apostoli nuncius szemével (1920. október–december). Egyháztörténeti Szemle, 2017/2. szám. 80–96. old.

- Huntington, Samuel P. (2005):** A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása. Ford.: Pusztai Dóra – Gátsity Mila – Gecsényi György. Európa Könyvkiadó. Budapest. 2005.
- Merényi-Metzger Gábor (1996):** Pacha Ágoston püspök. Agapé Kiadó. Szeged.
- Miklós Péter (2001):** „Teljesül Szeged városának régi vágya.” Hatvan éves a szegedi székeskáptalan. Szeged, 2001/6. szám. 46–47. old.
- Miklós Péter (2002):** Adatok Glattfelder Gyula és Apor Vilmos kapcsolatához. Belvedere Meridionale, 2001/3–4. szám. 137–144. old.
- Miklós Péter (2003):** Az egyházmegyei központ kiépítése Szegeden. 1923–1941. Egyháztörténeti Szemle, 2003/2. szám. 86–99. old.
- Miklós Péter (2021):** Temesvártól Szegedig. Trianon hatása a csanádi egyházmegye életére és Glattfelder Gyula püspök tevékenységére. In: Gulyás László – Tóth Marcell – Zeman Ferenc szerk. (2021): Lokális Trianon. 1. köt. Csongrád, Csanád és Torontál vármegye az összeomlás éveiben. 1919–1920. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged. 185–197. old.
- Pirigyi István (1990):** A magyarországi görög katolikusok története. 2. köt. Görög Katolikus Hittudományi Főiskola. Nyíregyháza.
- Vizi László Tamás (2016):** A sérelmi politizálástól a nemzeti összetartozásig. Trianon, revízió, határkérdés, nemzetegyesítés (1920–2010). CEPoliti. Budapest.
- Zombori István (2010):** Glattfelder püspök és a csanádi püspökség Szegedre költözése. 1918–1923. In: Zombori István szerk. (2010): A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Történeti Tanulmányok. Studia Historica 13. köt. Móra Ferenc Múzeum. Szeged. 173–190. old.

OROSZ LÁSZLÓ

MOZGÁSTÉR ÉS TÚLÉLÉSI STRATÉGIA. AZ ERDÉLYI SZÁSZOK NAGY-ROMÁNIÁBAN

1. Bevezetés

Az alábbi tanulmány célkitűzése, hogy az erdélyi szászok érdekérvényesítő stratégiáját vázolja az I. világháborút követően létrejött Nagy-Románia keretein belül. A szászok magatartásának a nevezetes medgyesi nyilatkozatuk¹ (1919. január 8.) előtti és utáni szakaszai fontos tanulságokkal szolgálhatnak abban a tekintetben, hogy a többnemzetiségű Erdély román impérium alá kerülésével változott-e (s ha igen, mennyiben) a mindenkori államalkotó nemzet viszonyulása más etnikumú kisebbségeihez. Ám legalább ennyire tanulságos az is, hogy a trianoni traumát követően az erdélyi magyarság dacosan bénult politikai fellépésével szemben a németajkú közösség vitathatatlanul pragmatiku-

¹ Roth, Harald (1993): Der „Deutsch-sächsische Nationalrat für Siebenbürgen” 1918/1919. Südostdeutsches Kulturwerk. München.; Roth Harald (1994): Politische Strukturen und Strömungen bei den Siebenbürger Sachsen 1919–1933. Böhlau. Köln–Weimar–Wien. – A nyilatkozatot (magyar nyelven) közli: Cziráki Zsuzsanna (2006): Az erdélyi szászok története. Erdélyi szász irodalomtörténet. Imedias. Kozármisleny. 199–201. old.

sabb közelítésmódja történelmi léptékben kifizetődőbb volt-e: rövidebb távon, illetve hosszabb perspektívában milyen utat, sorsot eredményezett?²

2. A szászok a román államban

A trianoni sokkból csak nehezen eszmélő magyarsággal ellentétben a döntésük kedvező hozadékát bebiztosítani kívánó szászok politikai aktivitása nyomban az impériumváltást követően kezdetét vette. 1919 tavaszán Nagyszebenben, az ősszel pedig Temesváron gyűltek össze Rudolf Brandsch³ vezetése alatt, hogy a többi romániai német településterülettel közös érdekképviselést és közös választási programot dolgozzanak ki. E folyamat aztán elvezetett oda, hogy 1921 szeptemberében az új államhatárok között élő valamennyi német

-
- 2 A második világháború idején még negyedmillió erdélyi szász az 1944 őszétől megindult (előbb spontán, majd szervezett, a potsdami határozattal legitimált) migrációs folyamat – mint első ütem – nyomán tízezreket veszített a lélekszámából. A második ütemet Ceaușescu időszaka jelentette. Ekkor újabb százezres nagyságrendű volt a fogyatkozás, minthogy 1969-ben a „Kárpátok génusza” olyan megállapodást kötött az akkori NSZK-val, mely a német nemzetiségű lakosság kivándorlásának folyamatos biztosítását irányozta elő (2007-es lezárással kalkulálva), mindezt úgy elrendezve, hogy Berlin fejenként 10 ezer márkát fizet a román államnak a kitelepülő németekért, akiket még arra is köteleztek, hogy odahagyott ingatlanjaikat – persze nyomott áron – a román államnak kényszerértékesítsék. A harmadik szakasz a diktátor bukásához vezető romániai forradalom után kezdődött, amikor is a még mindig 90 ezres szász közösségből (1991/92 folyamán) mintegy 75 ezren vándoroltak ki. Az ezredfordulóra (a szász evangélikus egyház adatai szerint) alig 14 ezer főre apadt, gyakorlatilag megszűnt a történelmi erdélyi szász etnikum. Mindezt akkor is kimondhatjuk, ha a visszafordíthatatlanul feloldódó közösség egyes ügyesen alkalmazkodó (ám ezzel együtt népi öntudatukat veszített) tagjait – gondoljunk a szebeni polgármesterből román államelnökké lett Klaus Johannisra – a román politikai élet, nyilván a kedvező ország-propaganda szempontjait sem feledve, ma már közéleti szerepvállaláshoz engedi.
- 3 Rudolf Brandsch (1880–1953) működése kapcsán lásd: Kessler, Karl (1969): Rudolf Brandsch. Ein südosstdeutscher Volksmann. Südosstdeutsches Kulturwerk. München.; Eisenburger, Eduard (1983): Rudolf Brandsch. Zeit- und Lebensbild eines Siebenbürger Sachsen. Dacia. Cluj-Napoca.; Schödl, Günther (1976/77): Rudolf Brandsch und die „südosstdeutsche” Minderheitenpolitik. Südosstdeutsches Archiv. 1976/1977. 121–143. old.

tömörítésére létrejött a Verband der Deutschen in Rumänien.⁴ A szervezet első elnöke a szász Brandsch lett (1931-ig), akit majd – egyfajta paritás jegyében – a bánáti svábokat képviselő Kaspar Muth⁵ követett a tisztségben; az a Muth, aki – ellentétben Brandsch felfogásával – a történeti magyar államterület integritása mellett a lehető legvégsőig kitartott, s a határmódosítás során a bánáti sváb közösség véleményét figyelmen kívül hagyó nagyhatalmi döntés ellen protestált.⁶ (E demokratikus karakterű szervezet, a Verband végét az fogja majd jelentetni, hogy az 1935-ös tisztújításkor többséget szerző nemzetiszocialisták átprofilírozzák és át is nevezik.)

Az országos szintű intézményesüléssel párhuzamosan az egyes településterületek lokális szervezkedése is formát öltött. 1919-ben az erdélyi szászok saját

-
- 4 Illyés Elemér (1981): *Nationale Minderheiten in Rumänien. Siebenbürgen im Wandel*. Braumüller. Wien. 81. old.
 - 5 Kaspar Muth (1876–1966) működése kapcsán lásd Rieß, Josef (Hrsg.) (1935): *Deutsches Volkswesen im Banat. Reden und Aufsätze Dr. Kaspar Muths*. Ideal. Timisoara.; Petri, Anton Peter (1992): *Biographisches Lexikon des Banater Deutschtums*. Th. Breit. Marquartstein. 1327–1328. old.; Valentin, Anton (1959): *Die Banater Schwaben. Kurzgefaßte Geschichte einer südostdeutschen Volksgruppe mit einem volkswissenschaftlichen Anhang*. Landsmannschaft der Banater Schwaben. München. 78–90. old.; Hockl, Nikolaus Hans (1940): *Das Deutsche Banat. Seine geschichtlich-politische Entwicklung und Aufgabe*. Anwander&Sohn. Temeschburg. 45–55. old.
 - 6 E magatartás nem volt egyedülálló a leszakított országterület német nemzeti-ségű közösségei esetében. A szepesi szászok érzelmeit jól példázza, hogy tiltakozó gyűléseket szerveztek a cseh megszállás ellenében, annak alternatívájaként pedig – 1918. december 9-én – egy szepesi szász köztársaság kikiáltásával próbálkoztak, ami azonban megghiúsult a Felvidék területének csehek általi annektálásával. Vö. Schlereth, Ludmilla (1939): *Die politische Entwicklung des Ungarländischen Deutschtums während der Revolution 1918/19*. Max Schick. München. 57. old.; A bánáti svábok is tartottak az impériumváltástól. Az 1918. november 3-án Temesváron megalakult Schwäbische Nationalrat a régi Magyarországhoz való ragaszkodásának adott hangot. A gyorsan változó körülmények hatására vezetőjük, Kaspar Muth 1918. december 8-án a terület hovatartozását eldöntő népszavazást követelt, illetve nemzeti autonómiát és a bácskai-bánáti sváblakta területek felosztásának tilalmát. [Vö. Rieß (1935) 46. old.] Muth – kezdetben – még az esküt is megtagadta a román alkotmányra, 1919 szeptemberében ezért Fogarasra internálták, ahonnan szabadulva 1920 májusában létrehozta a „Sváb Autonómiapártot”, amelyet képviselve még abban az évben beválasztották a román parlament képviselőházába, ahol aztán lojalitási nyilatkozatot kellett adnia. A 30-as évek közepéig a bánáti sváb, illetve az összromániai német közösség egyik vezéralakja volt.

érdekképviselői szövet (Volksrat) hoztak létre,⁷ majd 1921-ben a bánáti svábok is így tettek,⁸ és hasonló intézmények alakultak Bukovinában (1918), Dobrudzsában (1924) és a szatmári sváb vidéken is (1926). Mindnyájuk ernyőszervezetként működött a már említett Verband, mely ily módon összefogta az 1930. évi romániai népszámlálás által kimutatott 238 ezres erdélyi szász, a 281 ezres bánáti és 22 ezres szatmári sváb, továbbá a 94 ezres bukovinai, a 81 ezres besszarábiai, a 12 ezres dobрудzsai, illetve a kb. 33 ezres egyéb városi (főképp bukaresti) német közösség – összességében mintegy 760 ezres – tömegét.⁹

Az alapvetően kisebbségvédelmi és kulturális kérdésekkel foglalkozó Verband mellett a kimondottan pártpolitikai és parlamenti tevékenységet – a hivatkozási alapként tekintett gyulafehérvári román proklamáció¹⁰ ígéreteit számon kérve – az 1920-ban alapított Német Párt (Deutsche Partei) látta el, kezdetben Brandsch, majd 1922-től Hans Otto Roth vezetésével. Az impériumváltás korai időszakában a német kisebbség legkülönbözőbb szervezeteiben és tisztségeiben minduntalan Rudolf Brandsch nevével találkozunk. Személyének előtérbe tolását nyilvánvalóan az indokolta, hogy ő a román fél szemében (is) komoly legitimációs tőkével rendelkezett: a „magyar elnyomás” elleni követke-

7 Elnöke a néprajzkutató Adolf Schullerus lett. A szervezet érdemi irányítását egy ún. Ötös Bizottság végezte. Részletesebben lásd: Roth (1993).

8 Az impériumváltást követően létrejött különböző habitusú és a kényszerű változásokhoz, a régi és az új államkerethez eltérően viszonyuló bánáti sváb politikai pártok (így az 1918 előtt nem túl sikeres Ungarländische Deutsche Volksparteinak a nemzeti ébredést a pángermán agitációval összekötő irányvonalát továbbvivő Deutsch-schwäbische Volkspartei, valamint a Muth-féle magyarbarát, majd inkább autonomista Schwäbische Autonomiepartei) 1921 márciusában – önfeloszlatásuk kimondását követően – egységbe tömörültek Deutsch-Schwäbische Volksgemeinschaft néven. Elnökké Kaspar Muthot választották, aki tisztségét megőrizte azután is, hogy a szervezet – nevét megváltoztatva – 1923-ban Schwäbischer Volksrattá alakult. 1936-ban a vezetést Muthtól Josef Rieß vette át. Részletesebben lásd: Schüller, Stephan Olaf (2009): Für Glaube, Führer, Volk, Vateroder Mutterland? Die Kämpfe für die deutsche Jugend im rumänischen Banat (1918–1944). Lit. Berlin. 29–31. old.

9 Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa. 5 Bände. (1953–1962). Bearb. von Theodor Schieder u.a. Bd. IV. Das Schicksal der Deutschen in Rumänien. Bundesministerium für Vertriebene. Bonn. [Újabb kiadása: Weltbild. Augsburg. 1994.] 16E. old.

10 Az együtt élő nemzetiségek egyenjogúságát hirdető 1918. december 1-i gyulafehérvári román proklamáció szövegét lásd: Romsics Ignác szerk. (2000): Magyar történeti szöveggyűjtemény 1914–1999. I–II. Osiris. Budapest. I. 70–71. old.

zetes harcosként tartották számon, kiváló kapcsolatokkal bírt a román politikai elit felé, s aligha vitatható tapasztalatai voltak a parlamenti politizálás terén, mivel nyolc évet (1910–1918 között) eltöltött már a magyar parlamentben. Emellett a nemzetközi kisebbségvédelem struktúrájában is kiemelkedő befolyású személyiségének számított: 1922–1931 között elnöke volt a saját (és az észtországi német Ewald Ammende) kezdeményezésére létesült Európai Német Népcsoportok Szövetségének,¹¹ valamint elnökségi tagja az 1925-ben alakult Európai Szervezett Nemzeti Kisebbségek Kongresszusának.¹² Ilyen háttérrel aligha csodálható, hogy Brandsch meghívást kapott a neves történész, Nicolae Iorga kormányába, ahol – majd pedig utóda, Vaida-Voevod kabinetjében is – úgymond „kisebbségügyi miniszterként”¹³ tevékenykedett (1931–1932).¹⁴

Rövid működése alapvetően ellenséges légkörben zajlott: mind a román politikai közvélemény (a kisebbségek látványos közéleti előretörését látva megbízásában), mind saját német közössége (érdekérvényesítő erejét hiányolva, a radikalizálódó szárny pedig a zsidó kisebbség felkarolását, állítólagos szabadkőműves kapcsolatait, s a nemzetiszocializmus iránti ellenségességét nehezményezve) ösztözet zúdított rá. E vélemények – az egymással ellentétes motivációik dacára is – egymást erősítették, ugyanakkor világos szimptómái voltak a román politikai élet 30-as évekbeli jobbra tolódásának,¹⁵ a szélsőséges hangok térnyerésének. Így Brandschot épp régi harcostársa, Maniu hagyta ki soron következő kormányából (átmenetileg betöltetlenül hagyva tárcáját), Vaida-Voevod pedig újabb kabinetjében már inkább egy román szakembert állított a kisebbségi ügyek élére. A kortársak számára is világos volt azonban,

11 A szervezet 1922 októberében alakult Bécsben (akkor még Európai Német Kisebbségek Bizottsága néven). Célja a német kisebbségek politikájának egymással és Németországgal való összehangolása. Vö. Tilkovszky Loránt (1989): Hét évtized a magyarországi németek történetéből 1919–1989. Kossuth. Budapest. 49–50. old.

12 Eiler Ferenc (1996): Nemzetközi kisebbségi kongresszusok a két világháború között. Regio. 1996/3. szám. 137–164. old.

13 Közkeletűen használt elnevezés; hivatalosan a kisebbségek ügyeiért felelős államtitkár volt.

14 Illyés (1981) 85. old.

15 A gazdasági világválsággal kezdetét vevő jobbratolódási folyamat kapcsán lásd: Palotás Emil (2003): Kelet-Európa története a 20. század első felében. Osiris. Budapest. 379–396. old.; Szász Zoltán [1994]: A románok története. Bereményi. Budapest. 134–143. old.; Beer, Klaus P. (1983): Zur Entwicklung des Parteien- und Parlamentssystem in Rumänien 1928–1933. Die Zeit des national-bäuerlichen Regierungen. Lang. Frankfurt–Bern.

hogy Brandsch a fölerősödő kisebbségellenes hangulatnak esett áldozatul. Igazán meglepő inkább az volt, hogy saját nemzetisége is „ejtette” őt: nagyszebeni választóközrete sem jelölte már az 1933. decemberi választásokra.¹⁶

A 20-as évek derekától a romániai német politikai élet vitathatatlan irányítója (a szintén szász) Hans Otto Roth¹⁷ lett. Brandsch kiszorulásával és az impériumváltás idején tevékeny politikai szereplőknek az 1920/30-as évek fordulóján gyors egymásutánban bekövetkezett halálával (Wolff, Schullerus, illetve a szász evangélikus egyházat negyedszázadon át irányító Friedrich Teutsch püspök), avagy a közéletből történő kivonulásával (Korodi, Orendi-Hommenau) voltaképp Roth maradt a romániai német mozgalom látványosan apadó polgári demokratikus szárnyának egyedüli karizmatikus alakja. Brandsch igazi „ellenpólusaként” tekinthetünk rá, amit – hangsúlyozzuk – nem szabad a majd csak egy évtized múlva kiéleződő polgári kontra nemzetiszocialista irány pólus-ellentétéként értelmeznünk. Másról van szó: eltérő politikai karakterük leginkább temperamentumuk, egész lényük alapvető különbségében ragadható meg. Brandschot habitusa, szellemes riposztjai, humora és remek szónoki képessége népszerű, igazi társasági figurává tette. Míg Roth kevésbé színes egyéniség, nem túl meggyőző szónok, inkább remek háttérszakértő, sűrke eminenciás, mindazonáltal saját adottságai tudatában a taktika nagymestere volt. A politikai szélsőségekkel szemben álló, demokratikus alapállásuk ugyanakkor Brandsch esetében liberális és reformista, Rothnál pedig egyházias és konzervatív beállítottsággal párosult. Brandsch föléje emelkedett a szász (illetve tágabban: a magyarországi, majd romániai) perspektívának, s nemzetközi víziója volt, Roth inkább szülőföldjében gondolkodott, ritkán tekintett Bukaresten túl. Alapértékeikben és kisebbségpolitikai törekvéseik terén azonban inkább egyeztek, mint különböztek.¹⁸

16 Eisenburger (1979) 199–201. old.

17 Hans Otto Roth (1890–1953) működése kapcsán lásd: Popa, Klaus (2003): Die Rumäniendeutschen zwischen Demokratie und Diktatur. Der politische Nachlass von Hans Otto Roth 1919–1951. Lang. Frankfurt am Main.; Eisenburger, Eduard (1979): Volks- und Staatsstreu – Hans Otto Roth. In: Eisenburger, Eduard (1979): Sie erkannten die Zeichen der Zeit. Rumäniendeutsche politische Zeit- und Lebensbilder aus zwei Jahrhunderten. Dacia. Cluj-Napoca. 205–226. old.; Beyer, Hans (1965): Rudolf Brandsch und Hans Otto Roth. Südostdeutsche Vierteljahresblätter. 1965/ 223–228. old.; Marchut Réka (2017): Hans Otto Roth feljegyzése a romániai németek és magyarok kapcsolatáról (1926). Lymbus – Magyarságtudományi Forrásközlemények. 2017. 451–467. old.

18 Eisenburger (1979) 206–207. old.

Roth alapvető újítása az volt, hogy a parlamenti érdekképviseletnek¹⁹ érzelmentes, a hagyományos prioritásokkal szakító, tisztán taktikai számításon nyugvó, következetes irányt adott. Ez az irány akár még a regáti körök markáns ellenpólusaként meghatározható erdélyi román politikai lobbival, vagyis a hagyományos partnerrel is kész volt dacolni, ha az önérdek úgy kívánta. Csakis ekként értelmezhető, hogy a Német Párt nem volt hajlandó követni a kézenfekvő szövetségesül kínálkozó Maniu Erdélyi Nemzeti Pártját a bukaresti parlament ellenzéki padsoraiba (ahonnét csekély hatékonysággal kiabálhatott volna a gyulafehérvári ígéretek megvalósításáért), hanem inkább, kihasználva a passzázselet, a mindenkori kormánypárthoz – az 1920-as években a kisebbségekhez oly barátságtalan liberálisokhoz – csatlakozott, s kész volt felvállalni a parlamenti konjunktúralovag nem épp hízelgő bélyegét. Ebben Rothot nem is a szimpátia kivívása, inkább pragmatizmusának kamatoztathatósága vezette. Mindez aztán kőbe vésett stratégiává szilárdult: a román alkotmányos rendszer fennállásáig (az 1938-ban bevezetett királyi diktatúráig) a Romániához való lojalitás és az épp aktuális kormánnyal való együttműködés jelentette a német közösség politizálásának hivatalos vonulatát.

E politikai credo jegyében (a már számos tekintetben megváltozott viszonyokat jelentő 1937. decemberi parlamenti választás kivételével) a romániai németek nem is indultak önálló német pártlistával a szavazatokért, ehelyett a győzelemre leginkább esélyes kormánypárti listához csatlakoztak. Ezért aztán kompenzáció gyanánt rendszerint több parlamenti helyet kaptak, mint ami pusztán százalékosan megillette volna őket.²⁰ (1920–38 között a bukaresti parlament két házának mindenkor tagja volt német részről 7-11 képviselő és 2-4 szenátor.²¹) Ez már önmagában is sikernek számított. Ráadásul előzetesen mindig kicsikarták egy választási megállapodás aláírását is, melybe akkurátusan belefoglalták a németiség intézményeinek védelmezésére és fenntartására vonatkozó állami kötelezettségvállalást. Márpedig ennél többet aligha érhetek volna el a kor viszonyai között. Ez volt az oka annak, hogy a reménytelen ellenzékiesség és a sérelmi politizálás helyett (amire ugyanekkor a magyar közösség kárhóztatott) a németek egy erősebb érdekérvényesítési lehetőséggel kecsegtető utat választottak. És ez volt az oka annak is, hogy érdemben szóba sem kerülhetett a magyarsággal való politikai közösségvállalás. Tegyük félre most az események

19 A román pártpolitika kapcsán lásd: Balogh László (2001): Románia története. Aula. Budapest. 48–66. old.

20 A választási matematika kapcsán lásd: Eisenburger (1979) 212–213. old., illetve Szász [1994] 133. old.

21 Illyés (1981) 81. old.

kizárólag magyar szempontú megítélését: naivitás is lett volna elvárni tőlük, hogy kockára tegyék összehasonlíthatatlanul kedvezőbb helyzetüket.²²

Alapvetően kedvezőbb helyzetük persze nem jelentette azt, hogy ne szenvedtek volna el ők is súlyos kisebbségpolitikai sérelmeket. Őket is sújtotta a berendezkedő román közigazgatás által zsákmányként kezelt új országrész módszeres felpredálása, a földreform,²³ a kisebbségellenes oktatási reformok sora, a nem román egyházak fölött (a vallási tolerancia őshazájában) gyakorolt erős állami kontroll, stb.²⁴ S minthogy e sérelmek felpanaszolásában a romániai németiség egésze egységes állásponton volt, e téren valóban közös platformra került a magyar kisebbséggel, egymással egybehangzó érvrendszerrel protestálva a bukaresti parlamentben. Komoly visszhangot váltott ki például az az eset, amikor a román szenátusban Adolf Schullerus tetszetős érvekkel alátámasztott nemzeti követeléseket olvasott fel, s hallgatag román kollégáival csak a végén közölte, hogy ezek bizony az 1905-ös nagyszebeni román nemzeti kongresszus követelései, amiket aztán ők adtak elő a budapesti parlamentben.²⁵

A román kisebbségpolitika által kiváltott külső és a német közösség testületeinek kontraszelektált összetételéből fakadó belső feszültséggócok²⁶ a 30-as évekre beindítottak egyfajta erjedési, radikalizálódási folyamatot a romá-

22 Az együttműködés lehetősége tekintetében mindazonáltal (különösen már a 20-as évek vége felé) voltak kölcsönös tapogatózások. Lásd: Marchut Réka (2018): A romániai magyarok és németek együttműködési törekvései a választásokon az 1920-as években. *Kisebbségkutatás*. 2018/4. szám. 137–168. old., valamint Illyés (1981) 81. old.

23 A földreform korabeli szász megítéléséhez lásd: Klein, Gustav Adolf (1927): *Soziale und nationale Probleme der Agrarreform in Siebenbürgen*. Drotleff. Hermannstadt.; Klein, Wilhelm (1936/37): *Die Liquidierung des siebenbürgisch-sächsischen Nationalvermögens*. *Nation und Staat*. 1936/1937. 721–730. old.; A földreform erdélyi magyarok általi megítéléséről lásd: Marchut Réka (2015): *Az 1921. évi erdélyi agrárreform és annak magyar fogadtatása 1919–1922*. In: Varga Zsuzsanna–Pallai László szerk. (2015): *Föld – parasztság – agrárium*. *Tanulmányok a XX. századi földkérdésről a Kárpát-medencében*. Hajdúnánás Város Polgármesteri Hivatala. Hajdúnánás. 113–133. old.

24 A nemzetiségellenes jogalkotás kapcsán lásd: Köpeczy Béla főszerk. (1986): *Erdély története I–III*. Akadémiai. Budapest. III. 1739–1752. old.; Wagner, Ernst (1985): *Geschichte der Siebenbürger Sachsen*. Wort und Welt. Innsbruck. 71–75. old.; *Dokumentation* (1994) 17E–27E. old.; Cziráki (2006) 184–187. old.; Illyés (1981) 96–107, 179–184, 229–235. old.

25 Wagner (1985) 73. old.

26 Eisenburger (1979) 207–210. old.

niai németiség soraiban. Mindezen folyamatok a kor általános európai jelenségei függvényében törvényszerűen vezettek el a másutt is tapasztalt kitörési ponthoz: a nemzetiszocialista eszmeiség a romániai németekhez is utat talált. A kormánnyal kötött megalázó kompromisszumokat felhánytorgató demagóg propagandát a Fritz Fabritius körül szerveződő ún. „megújulási mozgalom”²⁷ koordinálta, azzal a nem is titkolt céllal, hogy teljes irány- és generációváltást hajtsanak végre. Térnyerésük előbb az erdélyi szász testületekben zajlott le,²⁸ majd 1935 nyarán országos szinten is megtörtént az elitcsere, amikor Fabritiust választották a már említett Verband elnökévé, és az irányváltást a terminológiában is jelezni óhajtván, „népközösség” (Volksgemeinschaft) névre keresztelték a német ernyőszervezetet. A jobbratulódást a németiség konzervatív polgári erői, a szász Roth, a sváb Kaspar Muth, valamint az új szász evangélikus püspök, Viktor Glondys sikertelenül próbálták feltartóztatni.²⁹

Időközben azonban – örök történelmi tanulságként – a radikalizálódás folyamata túlszaladt a kezdeményezői által még uralni tudott mértéken, így a paradox módon immár „mérésékelt nemzetiszocialistákka” minősülő Fabritius-szárnynak hamarosan saját, még radikálisabb belső ellenzékével is harcba kellett bocsátkoznia. Utóbbiak (Alfred Bonfert és Waldemar Gust körül tömörülve) szakadást idéztek elő a megújulási mozgalom soraiban, és a szorult helyzetükben újra a „régí vezetése” felé közeledő „fabriciánusokkal” szemben 1935-ben új szervezetet alapítottak (Romániai Német Néppárt). A 30-as évek második felében a romániai németek belső életét az irányvonal kisajátításáért vívott harc (az ún. Richtungsstreit) mérgezte, módot adva Berlin számára az egyre fokozódó nyomásgyakorlásra.³⁰

Hitler végül kézi vezérlessel teremtett rendet, 1938 őszén elrendelte a megbékélést és a szétszakadt német mozgalom újraegyesítését (Fabritius orszá-

27 Fabritius – taktikai okokból – többször is új néven szervezte újjá mozgalmát. Nevük 1932-től Nationalsozialistische Selbsthilfebewegung der Deutschen in Rumänien (NSDR). A szélsőjobb előretörésének gátat szabni igyekvő (később a Vaskardák által meggyilkolt) Duca kormányának többszöri intésére 1934-ben névfinomítás következett: Nationale Erneuerungsbewegung der Deutschen in Rumänien (NEDR). Ám karaktere alapvetően nem módosult, így Duca – más fasiszta szerveződésekkel együtt – betiltotta.

28 Az erdélyi szász Volksrat új elnöke a Fabritius mozgalmának vezérkarához tartozó Otto Fritz Jickeli lett (1933).

29 Eisenburger (1979) 218. old.

30 Böhm, Johann (1999): Die Deutschen in Rumänien und das Dritte Reich 1933–1940. Lang. Frankfurt am Main.

gos vezető, Bonfert a helyettese lett). Nemsokára azonban az egész vezérkart elcsapta, és 1940 őszén egy feltétlen megbízható, csupán 28 éves SS-tiszt (Andreas Schmidt³¹) lett a II. bécsi döntést követően aláírt német–román jegyzőkönyv révén közjogi státuszt kapott romániai német népcsoport vezetője. (Schmidt megbízhatóságához csupán annyit, hogy apósa Gottlob Berger, az SS-Hauptamt főnöke, esküvői tanúja pedig maga Himmler volt.)

Egy egész korszak útkeresése és érdekérvényesítő stratégiája zárult le azzal, ahogyan az új „Volksgruppenführer” és a romániai németek frissen létrehozott Nemzetiszocialista Pártja szakított az addig követett önérdekű kisebbségi politizálással és immár szervilis módon kiszolgáltatta Berlin igényeit; nagyban hozzájárulva ezzel a romániai németek világháború alatti és világháború utáni tragikus sorsához.³² A romániai németeknek – a térségben élő társaikhoz hasonlóan – jóvátehetetlen károkat okozott a még Hitler által 1939 őszén meghirdetett áttelepítési program, majd az SS-sorozások, s végül 1945 után a kollektív bűnösség jegyében lebonyolított megtorlás. Az erdélyi szászság, e hajdan virágzó közösség, mindezek következtében végérvényesen eltűnt a történelem süllyesztőjében.³³

31 Andreas Schmidt (1912–1948) működése kapcsán lásd: Milata, Paul (2005): Der Lebenslauf des „Volksgruppenführers” Andreas Schmidt. In: Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde. 2005. 70–76. old.

32 Milata, Paul (2007): Zwischen Hitler, Stalin und Antonescu. Rumäniendeutsche in der Waffen-SS. Böhlau. Köln.

33 A közösség „gyászjelentésének” is tekinthető az erdélyi szász evangélikus egyház 1947-es – belső használatra szánt – jelentése, mely így fogalmaz: „Ha csoda nem történik, márpedig csodára nem számíthatunk, népünk halálra van ítélve. El fogunk párologni, akár egy csepp víz a forró kályhalapon.” Idézi: Hajdú Farkas-Zoltán (2006): Az „etnológiai csoda” vége. In: Hajdú Farkas-Zoltán szerk.: Telepes népség. Erdélyi szász olvasókönyv. Pallas-Akadémia. Csíkszereda. 5–10. old., 5. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Nyomtatott források

Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa. 5 Bände. (1953–1962). Bearb. von Theodor Schieder u.a. Bd. IV. Das Schicksal der Deutschen in Rumänien. Bundesministerium für Vertriebene. Bonn. [Újabb kiadása: Weltbild. Augsburg. 1994.]

Feldolgozások

Balogh László (2001): Románia története. Aula. Budapest.

Beer, Klaus P. (1983): Zur Entwicklung des Parteien- und Parlamentssystems in Rumänien 1928–1933. Die Zeit des national-bäuerlichen Regierungen. Lang. Frankfurt–Bern.

Beyer, Hans (1965): Rudolf Brandsch und Hans Otto Roth. Südostdeutsche Vierteljahresblätter. 223–228. old.

Böhm, Johann (1999): Die Deutschen in Rumänien und das Dritte Reich 1933–1940. Lang. Frankfurt am Main.

Cziráki Zsuzsanna (2006): Az erdélyi szászok története. Erdélyi szász irodalomtörténet. Imedias. Kozármisleny.

Eiler Ferenc (1996): Nemzetközi kisebbségi kongresszusok a két világháború között. Regio. 1996/3. szám. 137–164. old.

Eisenburger, Eduard (1979): Sie erkannten die Zeichen der Zeit. Rumäniendeutsche politische Zeit- und Lebensbilder aus zwei Jahrhunderten. Dacia. Cluj-Napoca.

Eisenburger, Eduard (1983): Rudolf Brandsch. Zeit- und Lebensbild eines Siebenbürger Sachsen. Dacia. Cluj-Napoca.

Hajdú Farkas-Zoltán (2006): Az „etnológiai csoda” vége. In: Hajdú-Farkas Zoltán szerk. (2006): Telepes népség. Erdélyi szász olvasókönyv. Pallas-Akadémia. Csíkszereda. 5–10. old.

Hockl, Nikolaus Hans (1940): Das Deutsche Banat. Seine geschichtlich-politische Entwicklung und Aufgabe. Anwender&Sohn. Temeschburg.

Illyés Elemér (1981): Nationale Minderheiten in Rumänien. Siebenbürgen im Wandel. Braumüller. Wien.

Kessler, Karl (1969): Rudolf Brandsch. Ein südostdeutscher Volksmann. Südostdeutsches Kulturwerk. München.

Klein, Gustav Adolf (1927): Soziale und nationale Probleme der Agrarreform in Siebenbürgen. Drotleff. Hermannstadt.

Klein, Wilhelm (1936/37): Die Liquidierung des siebenbürgisch-sächsischen Nationalvermögens. Nation und Staat. 1936/1937. 721–730. old.

- Köpeczy Béla főszerk. (1986):** Erdély története I–III. Akadémiai. Budapest.
- Marchut Réka (2015):** Az 1921. évi erdélyi agrárreform és annak magyar fogadtatása 1919–1922. In: Varga Zsuzsanna – Pallai László szerk. (2015): Föld – parasztság – agrárium. Tanulmányok a XX. századi földkérdésről a Kárpát-medencében. Hajdúnánás Város Polgármesteri Hivatala. Hajdúnánás. 113–133. old.
- Marchut Réka (2017):** Hans Otto Roth feljegyzése a romániai németek és magyarok kapcsolatáról (1926). Lymbus – Magyarországtudományi Forrásközlemények. 2017. 451–467. old.
- Marchut Réka (2018):** A romániai magyarok és németek együttműködési törekvései a választásokon az 1920-as években. Kisebbségkutatás. 2018/4. szám. 137–168. old.
- Milata, Paul (2005):** Der Lebenslauf des „Volksgruppenführers“ Andreas Schmidt. In: Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde. 2005. 70–76. old.
- Milata, Paul (2007):** Zwischen Hitler, Stalin und Antonescu. Rumäniendeutsche in der Waffen-SS. Böhlau. Köln.
- Orosz László (2021):** Az erdélyi szászok csatlakozása Nagy-Romániához: Medgyes, 1919. január 8. In: Gulyás László főszerk. (2021): A trianoni békediktátum története hét kötetben. II. kötet: A katonai megszállástól a magyar béke delegáció elutasításáig 1918–1920. (megjelenés előtt).
- Palotás Emil (2003):** Kelet-Európa története a 20. század első felében. Osiris. Budapest.
- Petri, Anton Peter (1992):** Biographisches Lexikon des Banater Deutschtums. Th. Breit. Marquartstein.
- Popa, Klaus (2003):** Die Rumäniendeutschen zwischen Demokratie und Diktatur. Der politische Nachlass von Hans Otto Roth 1919–1951. Lang. Frankfurt am Main.
- Rieß, Josef Hrsg. (1935):** Deutsches Volkswerden im Banat. Reden und Aufsätze Dr. Kaspar Muths. Ideal. Timisoara.
- Romsics Ignác szerk. (2000):** Magyar történeti szöveggyűjtemény 1914–1999. I–II. Osiris. Budapest.
- Roth, Harald (1993):** Der „Deutsch-sächsische Nationalrat für Siebenbürgen“ 1918/1919. Südostdeutsches Kulturwerk. München.
- Roth, Harald (1994):** Politische Strukturen und Strömungen bei den Siebenbürger Sachsen 1919–1933. Böhlau. Köln–Weimar–Wien.
- Schlereth, Ludmilla (1939):** Die politische Entwicklung des Ungarländischen Deutschtums während der Revolution 1918/19. Max Schick. München.
- Schödl, Günther (1976/77):** Rudolf Brandsch und die „südostdeutsche“ Minderheitenpolitik. Südostdeutsches Archiv. 1976/1977. 121–143. old.

Schüller, Stephan Olaf (2009): Für Glaube, Führer, Volk, Vater- oder Mutterland? Die Kämpfe für die deutsche Jugend im rumänischen Banat (1918–1944). Lit. Berlin.

Szász Zoltán [1994]: A románok története. Bereményi. Budapest.

Tilkovszky Loránt (1989): Hét évtized a magyarországi németek történetéből 1919–1989. Kossuth. Budapest.

Valentin, Anton (1959): Die Banater Schwaben. Kurzgefaßte Geschichte einer südostdeutschen Volksgruppe mit einem volkskundlichen Anhang. Landsmannschaft der Banater Schwaben. München.

Wagner, Ernst (1985): Geschichte der Siebenbürger Sachsen. Wort und Welt. Innsbruck.

Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására

A VIKEK „TRIANON PROJEKT” eredményeképpen megszülető könyvek:

A TRIANONI BÉKEDIKTÁTUM TÖRTÉNETE HÉT KÖTETBEN

- I. kötet:** Trianon Nagy Háború alatti előzményei, az Osztrák-Magyar Monarchia bukása 1914–1918.
- II. kötet:** A katonai megszállástól a magyar békedelegáció elutazásáig 1918–1920.
- III. kötet:** Apponyi beszédétől a Határmegállapító Bizottságok munkájának befejezéséig.
- IV. kötet:** Térképek a trianoni békediktátum történetéhez.
- V. kötet:** Párhuzamos Trianonok, a Párizs környéki békék: Versailles, Saint-Germain, Neuilly, Sèvres, Lausanne
- VI. kötet:** Életrajzok a versaillesi békerendszer történetének tanulmányozásához
- VII. kötet:** Kronológia és dokumentumok

LOKÁLIS TRIANON SOROZAT

- Lokális Trianon 1. kötet:** Gulyás László – Tóth Marcell – Zeman Ferenc (szerk.): Csongrád, Csanád és Torontál vármegye az összeomlás éveiben 1918–1920.
- Lokális Trianon 2. kötet:** Gulyás László – Tóth Marcell – Zeman Ferenc (szerk.): Szeged az összeomlás éveiben 1918–1920.

VERSAILLES 100 ALPROJEKT

- Fejezetek a versaillesi Közép-Európa történetéből. 1. kötet.** Gulyás László (szerk.): Az utódállamok születése 1918–1919.
- Fejezetek a versaillesi Közép-Európa történetéből. 2. kötet.** Gulyás László (szerk.): Ideiglenes államterek születése, avagy a kérészetű államok kora 1918–1924.

www.vikek.eu
laszlo.gulyas65@gmail.com